MAGYAR

SHAKESPEARE-TÁR

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISTER
TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG SHAKESPEARE-BIZOTTSÁGA

SZERKESZTI

FERENCZI ZOLTÁN

VI. KÖTET

BUDAPEST

KILIÁN FRIGYES UTÓDA BIZOMÁNYA
IV., váczi-utcza 32.

1913

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM-JEGYZÉK

A VI. KÖTETHEZ.

Értekezések.

Lap

Berzeviczy Albert: Michel-Angelo és Shakespeare sonettjei ... 1

Alexander Bernát: Hamletiana. (Wulffen Erich, Lewis Charlton M., Setälä E. N., dr. Daffis Hans művei alapján) ... 16

Rózsa Dezső: Shakespeare előzői. II. Greene Robert ... 31

Latzkó Hugó: Ben Jonson ... 69

Marlowe: Második Edvárd. Fordította Rózsa Dezső ... 87

Fest Sándor: Mit tud a Shakespeare-korabeli angol irodalom Magyarországról ... 168

Weber Arthur: Shakespeare és Kisfaludy Sándor ... 183

Heinrich Gusztáv: Shakespeare és Ariosto ... 198

Radó Antal: Michel-Angelo sonettjeiből. I—V. ... 203

Bodrogi Lajos: A Yorkshirei tragédia. (Bevezette és fordította) ... 206

De Perott József: A Nausicaa-epizód a Lovagok Tükrében és Shakespeare Pericles-e ... 238

De Perott József: Archirosa királykisasszony története a Lovagok Tükré-ben, mint adalék Philaster és Cymbeline magyarázatához 242

Bayer József: Visszaélés Shakespeare nevével ... 248

Kristóf György: Kölcsey Shakespeareről ... 256

Gineverné Győry Ilona: A nyári Shakespeare-idény Stratfordban 263

Irodalom.

Henslowe: *(Henslowe's Diary*, edited by Walter W. Greg. Part. I. Text. II. Commentary. 1904. 1908.) Rózsa Dezsőtől ... 274

Demblon Célestin: *Lord Rutland est Shakespeare.* Elek Oszkártól 278

Wolff Samuel Lee: *The Greek Romances in Elizabethan Prose Fiction.* Rózsa Dezsőtől ... 283

Durning-Lawrence Edwin: *Milton's Epitaph to Shakespeare.* Cz. M.-tól ... 286

Garlanda Federigo: *Guglielmo Shakespeare.* Elek Oszkártól ... 287

Morris Le Roy Arnold: *The soliloquies of Shakespeare.* Latzkó Hugótól ... 291

Lirondelle André: *Shakespeare en Russie.* Elek Oszkártól ... 292

Tree Herbert Beerbohm: *Thoughts and After-thougts.* Kropf Lajostól ... 298

*

Vegyesek.

Lap
Hegedüs István: Aristoteles, Erasmus, Shakespeare ... 299
De Perott József: A Lovagok Tükré-nek bibliographiájához ... 302
Rexa Dezső: Egy ismeretlen Lear-fordítás ... 304
Kropf Lajos: Samphire ... 306
Kropf Lajos: Bohemia, a desert country near the sea ... 307
Kropf Lajos: Shakespeare mirólunk ... 309

Shakespeare a magyar színpadon.

Dr. Janovics Jenő: A kolozsvári orsz. nemz. szinh. Shakespeare-előadói és előadásai 1867—1900. ... 312

A Magyar Shakespeare-irodalom.

Dr. Hellebrant Árpád: A magyar Shakespeare-irodalom az 1912. évben ... 315

Hivatalos közlemények.

A Shakespeare-bizottság tagjai. — Az új Sh.-kiadás szerkesztő-bizottságának tagjai. — Kivonatok a Sh.-bizottság jegyző-könyveiből. — A Sh.-bizottság Sh.-matinéi. — Előadások Shakespeareről. — Errata ... 318

MICHEL-ANGELO ÉS SHAKESPEARE SONETTEJEI.

Irta: BERZEVICZY ALBERT.

Boldognak kell tartanunk azt az időt, a melyben az embereknek még lelki szükségletük volt sonetteket írni és sonettekben gyönyörködni. Mert kétségtelen, hogy a mint a sonette már műalkatánál fogva, rövidsége ellenére a teljes, lezárt, befejezett egésznek benyomását teszi, melynek folytatása nem képzelhető, melyből semmit elvenni, melyhez semmit hozzáadni nem lehet, úgy tartalmilag is a sonette azt a hitet kelti bennünk, hogy — bármily viharzó érzelem szülte — mire írója végére ért, a váltakozó vagy ölelkező, majd párosan vagy hármasan összecsendülő rímek egyensúlyozódásában az ő lelke teljes egyensúlyának is be kellett állania.

A sonette, mint lyrai műfaj, a troubadourok és a lovagszerelem legsajátabb honából, a Provenceból ered; onnan plántálták át Olaszországba, a hol Petrarca által úgyszólván aranykorát érte el. Azontúl majdnem minden költője az olasz renaissancenak megpróbálkozott vele. Lorenzo Medici dicsőítette becsét, szépségét, mely talán épen mesterkéltségével, szigorú formájának nehézségeivel csábította, serkentette a költői becsvágyat. Tárgya rendesen a szerelem volt, néha a bor, a tavasz; szemlélet és érzelgés, reflexió és ábrándozás váltakoztak benne, rendesen valami bűvös homályt borítva a személyre, a kihez intézetteknek látszanak, mint a hogy a Petrarca, Laurájának szentelt 240 sonettejéből hiába igyekszünk a Laura egyéniségével, életével megismerkedni.

A műalkat ezalatt nagy határozottsággal és szigorú változhatatlansággal fejlődött ki. Tizennégy vers volt a sonette megszokott schemája, többnyire ötös jambusokban; négynégy — vagyis két quatrain — alkotta az első két emelkedő

versszakot, két három-háromsoros leszálló versszak, vagyis terzina zárta be az éneket s foglalta magában rendesen az epigrammszerű mondást, a befejező sententiát, vagy couplét. A rímek rendje más volt a quatrainekben s más a terzinákban. Zimmermann az első quatrainben a kép, érzelem vagy gondolat expositióját látja, a thesist; a második quatrainben rejlik az ellentét, az antithesis; a terzinák synthesis alakjában megoldják az ellentétet.

Ez az Olaszországban kifejlődött forma ment aztán át — a renaissance többi hatásainak útjain — más népek költészetébe, így az angolokéba is. Az angoloknál Sidney és Spenser mutatják leginkább az olasz befolyást a XVI. században. Tőlük tanult Shakespeare is; már náluk fejlődött ki az angol sonett-typus oly tizennégy verssé, melyből tizenkettőnek kereszteződő ríme van, a két utolsónak páros. Ilyenképen: a, b, a, b, c, d, c, d, e, f, e, f, g, g.

Az olasz és angol forma némi eltérése mellett is a sonette jellege délen és északon párhuzamos fejlődést mutat. Mindinkább kidomborodik személytől személyhez szóló értelme; egy nemévé lesz a költői levelezésnek, kérdést vagy feleletet, üzenetet vagy fölhívást foglal magában; valami együtt átélt vagy egymásban fölébresztett érzeményre vonatkozik; vallomás vagy szemrehányás, neheztelő búcsú vagy engesztelődő viszontlátás. Erősen subjectiv jellege mind érzelgősebbé teszi; a kedvesét sirató vigasztalást kér és kap sonetteben barátjától; a költőnő sonetteben mond köszönetet a művésznek képeért; Sidney egyszer sonetteben vigasztalta meg feleségét, mikor ez — fogfájásról panaszkodott.

Természetes, hogy ily jellege mellett a sonette a renaissance utolsó szakában annyira alkalmi és személyes megnyilatkozássá lett, hogy azt nem is tekintették a nyilvánosság elé valónak, hanem csak kéziratban, meghitt baráti körben adogatták tovább s rendesen írójának tudta nélkül, sőt gyakran talán akarata ellenére is került nyomdai sokszorosítás útján a közönség kezeibe.

Ez volt a sonette-költészet állása, a mikor annak terén a két legnagyobb művészi szellem, melyet az újkor első századai létrehoztak, véletlenül találkozott.

Michel-Angelót és Shakespearet sorsuk különben is sajátságos vonatkozásba hozta egymással. Az angol költő születése napját alig két hónap választja el az olasz művész halála napjától. Úgy látszik, mintha az egyik szellemének lángja költözött volna a másikba.

Véletlennek mondtam találkozásukat a sonette-irodalom terén, a minthogy kétségkívül az is, mert teljesen ki van zárva a Michel-Angelo sonettjeinek hatása Shakespearere. Az olasz sonette általában hatással volt reá, bár valószínűleg csak olasz minták után dolgozó angol költők útján; a Michel-Angelo sonettjeit azonban Shakespeare nem is ismerhette, mert azok első kiadása az ő halála után jelent meg s a Shakespeare élete idejében maguk az olaszok nagy művészöknek csak egy-két sonettjéről birtak tudomással.

Nem akarom ezzel kétségbe vonni bizonyos hajlamok létezését Shakespeareben, melyek őt Michel-Angeloval rokonságba hozzák s melyeknek csak egyik kifejezése sonettjeiknek az a rokonsága, melyet kimutatni fogok igyekezni.

Tudjuk, hogy Shakespeare előszeretettel választotta Olaszországot drámái színteréül, szerepeltetett olaszokat bennök és használt olasz neveket még olyan színművekben is, melyek nem olasz földön játszanak. Az a helyismeret, melyet Velenczére nézve «Othelló»-ban és a «Velenczei kalmár»-ban elárul, sokakban azt a hitet keltette, hogy ő maga is járt Itáliában és beszélt olaszul. Egyes írók egész tanulmányokat szenteltek az e körüli vitakérdéseknek.

De habár ez a találkozása a két nagy szellemnek szinte kihívja az összehasonlítást sonettjeik között, tudtommal az irodalom e tárgyat mindeddig érintetlenül hagyta. Nem kimeríteni azt, csak ráirányozni a figyelmet, czélja e tanulmánynak, melyre a renaissance e két rendkívüli alakjának élete munkájával való sűrű foglalkozásom indított.

* * *

Michel-Angelo, a ki utolsó és legtökéletesebb képviselője az olasz renaissance szellemi universalitásának, a ki majdnem egyaránt nagy volt mint szobrász, festőművész és építész, költő is volt nyilván egész életén át, csakhogy fiatal-

kori verseit jobbára megsemmisítette s a későbbiekből is sok elveszett. Legtöbb meglevő költeménye öregkorából való. Írt hosszabb Canzonékat is, de legtöbb sonettet és madrigalt.

Hogy költő, azt már kortársai is tudták s kevés, ismert költeményét majdnem jobban becsülték meg, mint a halálát közvetetlenül követő kor nemzedéke. Benedetto Varchi commentárt írt egy sonettejéhez még életében, néhány madrigalját meg is zenésítették. De összegyüjtött költeményeit csak 1623-ban, tehát 59 évvel az ő halála után adta ki hasonnevű dédunokaöcscse, az inquisiótól való félelmében csonkításokkal és önkényes változtatásokkal. Csak a mult században Cesare Guasti gondos munkájának sikerült az eredeti kéziratok nyomán a nagy művész költői hagyatékát lehetőleg hiteles alakban hozni a közönség elé. E közlés alapján aztán újabb fordítások keletkeztek; Michel-Angelo költeményei ma le vannak fordítva francziára, németre többszörösen is, az angolok számára nem kisebb ember fordította le metrikus formában, mint az olasz renaissance egyik legmélyebbre ható ismertetője: John Addington Symonds. Legjobb commentárjait a német irodalom szolgáltatta Carl Frey és Henry Thode munkáiban.

A Michel-Angelo sonettejeinek hű és a mellett élvezetes fordítása a legnagyobb nehézségekkel jár. Köszönettel tartozom dr. Radó Antal jeles műfordítónknak, ki fölkérésemre szíves volt a legjellegzetesebbek lefordítására vállalkozni. Formájuk, különösen rímeik rendje, mely szigorúan megfelel az olasz irodalmi hagyománynak, magának a szerzőnek is szembetűnő nehézségeket okozott. A rímek schemája ez: a, b, b, a, a, b, b, a, c, d, e, c, d, e. Tehát a 14 versen keresztül a rím csak öt változatot mutat. Ez magyarázza meg azt, hogy a művészköltőnek ismert sonettejei közül csak 77 teljes, 29 befejezetlen maradt; s a teljesek között is több olyan van, melynek többféle változatát írta meg, míg a legjobbhoz eljutott. Mindez a formával való nehéz küzdelemről tanúskodik. A madrigalnak kevésbé megkötött formájában sokkal szabadabban és könnyebben mozgott a költő, ezért 97 madrigalja készült el s csak 5 maradt befejezetlen. Sokkal érzelmesebbek, szenvedélye-

sebbek is a madrigalok, a sonettekben határozottan a reflexió, az intellectus uralkodik az érzelmek fölött, mert ezeknek a bonyolúlt, merev formán kellett átszűrődniök. Joggal hasonlították e verseket Michel-Angelo márványba vésett műveivel össze; képeihez annyiban hasonlók, a mennyiben ép úgy kerülik a terjengő, részletező leírást, mint festményei a tájképet, és mint ezeknek alakjai nem annyira élő egyéniségek, mint inkább jelképes idealtypusok benyomását teszik, úgy sonettejeiben is azok, a kikhez intézve vannak, vagy a kikről szólnak, többnyire viziószerűen elvont, homályos vonalakban jelennek meg előttünk.

Kétségtelen, hogy Michel-Angelo versei írásánál nem gondolt azok közlésére; majdnem mindig alkalomszerüek, személyhez intézettek, vallomás, monológ, néha szinte fohász jellegével bírnak. Szerzőjük költői kifejezésformájára, gondolatmenetére nagy hatással volt Petrarca is, de mellette Dante, kinek jellegzetes szavait is gyakran használja s kinek dicsőítésére verseket is írt; (Frey kiad. CIX. 37 és 49.) költészetére ezeken kívül Plato philosophiája gyakorolt elhatározó hatást.

Az az érzelemvilág, mely e sonettekben megnyilatkozik, a szerelem, de nem az a szerelem, mely a lyrai költészet rendes éltető eleme szokott lenni. A madrigalokban még inkább, a sonettekben majdnem sehol sem találkozunk a nő birtokára vágyó, önző, győzelemre törő, szenvedélyes szerelemmel. A nő iránti szerelemnek magára a szeretőre nézve, maga az érzelem által gyakorolt léleknemesítő hatása az az elem, a melyből a Buonarroti sonette-költészete kiindúlni látszik. Ebből fejlődik ki magának az elvont szépnek, az érzelmi és szellemi szépnek imádásszerű cultusa, a mely lassankint még magasabb régiókba hágva, annak fölismerése által, hogy az emberi szépség isten szeretetére tanít, egészen vallásos eszmévé finomul s a költőt vénkorában a halál és a túlvilág gondolatával is kibékíti.

Az érzelmek e hanglétrájába — mint látjuk, — erősen belejátszik a Plato-féle szerelmi fogalom, mint a hogy a plátói philosophiának a keresztény vallási fölfogással való összeegyeztetése volt — tudvalevőleg — az olasz renaissance leg-

nagyobb gondolkozóinak ábrándja. Egészen a plátoi világnézletnek felel meg, hogy Michel-Angelo sonettejeinek nagy része az ő szép ifjú barátjához, Tommaso Cavalierihez volt intézve s hogy egyik-másik a férfiszépség dicsőitését is megszólaltatja. (F. K. XLIII., *XLVI.*, LV., LXIV., LXV., *LXXIX.*, CIX. 94., *105.*).

De legérdekesebb egy nőnek szellemi hatása a művész sonette-költészetére. Vittoria Colonna, a hős Pescara marchese özvegye ötvenéves volt, a mikor a hatvanéves Michel-Angelo vele Rómában megismerkedett. Vittoria ünnepelt költőnő volt maga is, főkép sonetteket írt, ép úgy mint a művész, teljességgel nem volt szépnek mondható, de kétségkivül egyike volt kora legmegtisztultabb lelkeinek és legemelkedettebb szellemeinek. Azontúl a Michel-Angelo költői eszme- és érzelemvilágát majdnem egészen az ő alakja, az ő szelleme töltötte be; élő alakja, a míg élt, emléke, miután 17 évvel a művész előtt meghalt. Az ő elköltözésével a Michel-Angelo költészete egészen transscendentalissá válik s benne az uralmat már a vallás veszi át. Legszebb sonettejeit az iránt, rangja és szelleme által egyaránt valóban felsőbbrendi nőnek szentelte. (F. kiad. főkép: *XLIV.*, *LXXXIII.*, *LXXXVIII.*, LXXXX., LXXXXII., C., CI, CII. CIX. *82.*, *91*, *92*, 100., CXIX.)

Michel-Angelo intézett nagyon bátor hangú sonetteket II. Julius pápához (F. kiad. *III.*, *X.*), továbbá Lodovico Beccadelli érsekhez, (F. k. *CL.*) tanítványához, az életrajzíró Giorgio Vasarihoz (F. k. CXXXIII., *CXLVII.*), Gandolfo Porrinóhoz, Luigi del Riccióhoz és Giovanni da Pistoiához. Sonettejeiben megszólalnak a sixtinai munkája közben eltűrt szenvedései is (F. k. IX.), a művészet dicsőítése ép úgy (F. k. LXXXV.), mint műveivel való elégedetlensége s az emberektől elszenvedett méltatlanságok miatti panasz. (F. k. X., LXIV., LXXXVIII., CIX. 49.)

Mintha magas hegytetők tiszta, de hideg légkörében járnánk, úgy hat reánk a Michel-Angelo költészete. Szenvedélyes rajongása soha nem ragadja őt el a legszigorúbb erkölcsi komolyság szilárd talajától; a magasan fölötte állónak tekintett nő iránti szerény, önmegtagadó, majdnem önmegalázó hódolata sohasem tagadja meg lelki fönségét és

művészi önbecsérzetét. Lelkének borongása egy titán fájdalma a fölött, hogy nem élheti a közönséges halandó életét. Költészetéből csak néha tör ki az a keserű panasz, melyet legszebb szoboralakjai ajkáról vélünk hallani:

«O che miseria è dunque l'esser nato!»

(F. k. *XXXII., L., LXXVIII., CIX: 19, 21, 111.*)

* * *

Ha Michel-Angelónak különösen nálunk kevésbbé ismert sonettejei jellemzéséről a Shakespeare sokkal ismeretesebb sonetteköltészetére térünk át, nem hogy csökkenő, hanem inkább fokozódó nehézségekkel látjuk magunkat szembeállítva.

Mert alig van nehezebb föladat, mint röviden szólni azokról a sonettekről, melyeknek minden jellemzése állásfoglalást jelent oly vitakérdésekben, a melyeknek egész nagy irodalmuk van s a melyeknek irodalma még egyáltalán nincs lezárva.

A Shakespeare sonettejei — melyeknek az egykorú angol sonette-irodalomével megegyező s a Michel-Angelóétól főkép rímeikre nézve eltérő formáját már említettem s melyeket Szász Károly és Győry Vilmos jeles magyar fordításában is bírunk — a maguk összességében még a költő életében, de minden bizonnyal az ő tudta és hozzájárulása nélkül láttak napvilágot. Nagy részöknek már a nyomdai sokszorosítás előtt, mikor még csak — a kor szokásának megfelelően — barátok kezén forogtak, ismertnek kellett lennie, mert 1598-ban Francis Meres egy ismertetésében Shakespearenak — kibe, szerinte, Ovidius lelke költözött — elbeszélő költeményei mellett drámáit nem, hanem «czukorédes sonettejeit» említi; a következő évben a sonettekből kettő megjelent a Passionate Pilgrim czimű versfüzérben. Az egész ma ismert 154 sonetteből álló gyüjteményt azonban csak 1609-ben, tehát hét évvel a költő halála előtt, Thomas Thorpe könyvárus adta ki, mint Shakespeare sonettejeit, e megjegyzéssel: «never before imprinted», és a következő ajánlással:

«To the onlie Begetter of these insuing Sonnets Mr. W. H. all happinesse and that eternitie promised by our everliving Poet wisheth the wellwishing Adventurer in setting forth. T. T.» (vagyis: Thomas Thorpe.)

Ez a körmönfont dedicatio egyikévé vált a legfontosabb irodalomtörténeti okmányoknak, mert a Shakespeare sonettejeinek összes kommentárjai többé-kevésbbé annak értelmezésére vannak alapítva.

Körülbelül száz év óta törik különösen az angol és a német irodalomtörténészek azon a fejöket, hogy a «Begetter» szó ebben az ajánlásban miképen értendő s hogy ki legyen az a «Mr. W. H.», a kinek a kiadó a könyvet ajánlotta?

A kérdés lényegileg a «begetter» szó értelmezésén fordul meg: mert ha az alatt csupán az az egyén értendő, a ki a költeményeket megszerezte, esetleg összegyüjtötte s a kiadónak átadta, a ki tehát csak ilyen értelemben lett előidézője a verskötet megjelenésének, akkor nem kell szükségképi és szoros vonatkozást keresnünk az ő személye és a költő között s akkor a sonettek esetleges subjectiv, életrajzi jelentőségének és személyi vonatkozásainak megfejtését csakis magukban a sonettekben kereshetjük. Ha azonban a «begetter» alatt az értendő, a ki a sonettek összességének vagy legalább nagy részének megírására okot szolgáltatott — és a költőtől igért halhatatlanság homályos belévegyítése az ajánlásba erre látszik mutatni, — akkor kétségtelen, hogy a W. H. kezdőbetük mögött oly valaki rejtőzik, a kinek egyénisége Shakespeare költészetére s talán életére is elhatározó befolyást gyakorolt.

Az a körülmény, hogy Shakespeare maga semmiféle életrajzi följegyzést vagy csak leveleket sem hagyott hátra s drámáiban a legellentétesebb jellemek és élmények annyira egyforma plaszticzitással vannak megjelenítve, hogy azokból önvallomásokat kiolvasni majdnem lehetetlenség, érthetővé teszi a Shakespeare-kutatók mohóságát, melylyel a sonettek rendkívül subjectiv hangzású valomásaiban a költő saját lelki életének leleplezéseit keresték s e keresésök kulcsául a Thorpe ajánlását igyekeztek — így vagy úgy forgatva — fölhasználni.

Csak röviden érintem a különböző hypothesiseket, melyeknek majdnem mindegyike mellett nagy elmeéllel és még nagyobb kritikai s szövegmagyarázati apparátussal érveltek egyesek, és melyeknek majdnem mindegyike ép oly alapos és csattanós cáfolattal is találkozott.

Így némelyek a W. H. kezdőbetűket William Herbert Earl of Pembrokera, mások — a betük rendjében szándékos, megtévesztő fölcserélést föltételezvén, — Henri Wriothesleyre, Earl of Southamptonra vonatkoztatják. Mindkettő fényes alakja volt az Erzsébet királyné udvarának, mindkettő kegyvesztetté lett, sőt egy ideig börtönben is sínlődött; mindkettőnél kimutathatók bizonyos irodalmi összeköttetések: Pembroke maga is költő volt s ugyanaz a Thorpe, a ki a Shakespeare sonettejeit kiadta, más müveket is ajánlott neki; Southamptonról tudjuk, hogy Shakespeare pártfogója volt s ez neki ajánlotta «Venus és Adonis», úgyszintén «Lucrezia elrablása» cz. elbeszélő költeményeit. A sonette-commentátorok már most hol egyiket, hol másikat, hol mind a kettőt jelölik meg mint azt a rajongással dicsőített ifjút, kit Shakespeare házasságra unszol, hogy faját tovább plántálja, majd meg mint azt a hűtlen barátot, kit a sonette-iró kedvese elcsábításával vádol meg s kivel mégis csak kibékül és a barátságban újra egyesül. E nyomon tovább haladva keresik a két főúrral szerelmi viszonyba lépett nők között azt, ki a Shakespeare nőhöz intézettnek látszó sonettejeinek tárgya lehetett, a «dark beautyt», a bájosan zenélő sötét szépséget, kinek meltatlan békóiban nyög a költő (127., 128., 130., 132., son.); s fölfedezhetni vélik azt majd Elisabeth Vernonban, a Southampton későbbi feleségében, majd a feslett életű, de varázsló szépségű Lady Penelope Rich-ben, a szerencsétlen Essex gróf nővérében s összeesküvése részesében, kiről tudvalevő, hogy szőke haja és fekete szeme volt, majd Mrs. Mary Fittonban, a királyné zenéhez értő udvarhölgyében, kinek Pembroke-al tényleg szerelmi viszonya volt.

Vannak viszont kevésbé romantikus hajlamú irodalomtörténészek, kik valószínütlennek tartják, hogy egy szegény könyvkiadó ajánlásában olyan hatalmas nagy urakat csak mint Mr. W. H.-t jelölt volna meg s valami egyszerűbb

halandóban vélik a shakespearei sonettek rejtélyes hősét fölfedezhetni. Például William Hartban, a költő unokaöcscsében, a kinek végrendeletében öt font sterlinget hagyott, a ki azonban a sonettek kiadásakor minden valószínűség szerint még gyermek volt; vagy egy ismeretlen William Hall-ban, egy nem kevésbé ismeretlen William Hughesban, (Hewes vagy Hewsban) kinek nevére a 20-ik sonette egy szójátékából vélnek következtetést vonhatni. Az ilyen homályos alakok, a kikről semmit sem tudunk, könnyebben vállalhatják azt a proteusi szerepet, a melyet a Shakespeare hősének tulajdonítanunk kell, ha a sonettekben megénekelt személyi viszonylátok számtalan változatait egy és ugyanazon egyénre akarjuk alkalmazni. Igaz, hogy ez a föltevés érthetetlenné teszi azt a majdnem megalázkodó rajongást, mely e versek némelyikéből mint egy társadalmilag is magasan, a szegény színészköltő fölött álló egyén iránti hódolat s egy, szinte megszégyenítően alacsony állás érzete nyilatkozik meg. Végre voltak oly elmés magyarázók is, a kik a vitakérdést a jó Thomas Thorpe élczes ötletével vélik megoldhatónak, úgy vélekedvén, hogy ő a Shakespeare verseit mint azok kétségtelen «létrehozójának» magának a költőnek ajánlotta s a két kezdőbetű alatt «William Himself» értendő.

A mi ugyanis a sonettek autobiographikus értelmezését mindenekfölött megnehezíti, az — mint már említettem, — a bennök megénekelt helyzetek, viszonyok és azokból folyó érzelmek nemcsak változatos, hanem mondhatni ellenmondó volta, a mely ellenmondásokat annál nehezebb eloszlatnunk, mert a sonettek első kiadásbeli sorrendje bizonyára nem felel meg megírásuk időrendjének, s ez utóbbira csak a könnyebben időrendbe szedhető színművek rokonkifejezéseiből, hasonlatosságaiból vonhatunk következtetéseket. De egyes ellenmondások mindenkép kiegyenlíthetetlenek maradnak. Így az, hogy a költő magát ismételten vénnek mondja (22., 62., 138. sonette), holott tudjuk, hogy 40-ik életévén túl sonetteket alig írt; úgyszintén az, hogy hol gyönge tolláról, mások mesteribb kezéről panaszkodik, hol mindent túlélőnek, örökkévalónak mondja dalát (18., 32., 63., 81. son.).

A sonetteket tárgyaik szerint rendesen így szokták cso-

portosítani: 1. olyanok, melyekben a költő fiatal barátját házasságra unszolja (az ú. n. procreatio-sonettek); 2. olyanok, melyekben barátjának szemrehányást tesz kedvese elcsábításáért, majd megbocsát neki; 3. olyanok, melyekben barátja elhidegülése miatt panaszkodik s őt az élet mulandóságára inti; 4. olyanok, melyekben barátjára azért nehéztel, hogy más költők magasztalása iránt fogékonyabb s hibáitól óvja őt; 5. olyanok, melyekben maga védekezik a közöny és hűtlenség vádja s mindenféle rágalmak ellen; 6. végül olyanok, melyekben kedvesének hűtlenségét lobbantja szemére.

Ez a beosztás természetesen korántsem merít ki minden változatot és érzelmi árnyalatot. A sonettek minden behatóbb tanulmányozása csak nehezíti az egységes életrajzi hypothesist, a subjectiv alapon való összhangzatos magyarázatot s mind érthetőbbé teszi azoknak az igen tekintélyes kommentároknak föltevését, a kik egyáltalán szakítanak az autobiographikus elmélettel s a helyett az úgynevezett impersonalitási elméletet állítják föl. Ezek ugyanis a Shakespeare sonettejeiben kevésbé a költő saját élményeit, mint inkább nagyrészt fictiv helyzetek érzelmeinek megnyilvánulását, esetleg másoktól suggerált, vagy talán mások számára is írt vallomásokat vélnek látni. És utóvégre, ha a drámaíró Shakespeare a képzelet és költői tolmácsolás oly csodás erejével tudta a legellentétesebb jellemeket és helyzeteket elhihetőkké, szinte érzékelhetőkké tenni, miért vonjuk kétségbe e képességét sonettjeiben csak azért, mert a lyrai költészetet megszoktuk a drámainál subjectivebbnek tekinteni?

A Shakespeare sonettjeinek irodalmi értékelése drámáihoz viszonyítva az idők folyamában nagy változáson ment keresztül. Már említettem egy egykorú méltatóját, ki elbeszélő költeményeit és sonettejeit magasztalja s akkor már ismeretes számos színművére ügyet se vet. Még jellemzőbb kora hires kritikusának Thomas Nashnek véleménye, ki fájlalta, hogy Shakespeare kenyérkeresetképen drámákat is írt, melyek leszállítják azt a költői érdemét, a melyet mint a «Venus és Adonis», a «Lucrezia» s a sonettek írója szerzett. Ezekben — úgymond, — a Petrarca szelleme él; Shakespearenek mindig olaszos modorban kellett volna írnia!

Ez az akkori divatszerűsége a sonetteknek magyarázza meg egyúttal conventionalismusukat Shakespearenél is, mely sok bennök rejlő s szándékosnak látszó homály, sok mesterkéltség, sok ismétlés és némi egyhangúság szülőoka.

A mai kor ítélete természetesen egészen más. Semmi kétség nincs felőle, hogy a mi érdeklődésünk a Shakespeare sonettejei iránt főkép onnan ered, hogy azok épen a nagy drámaíró Shakespeare költeményei. Ez a másodlagos szerepök a britt költő élete művében nem jelenti lekicsinylését a sonettek mindenkitől elismert nagy költői szépségeinek. A Shakespeare lángesze ezekben is — mint drámáiban — áttöri a conventionalismus békóit. A sonettek túlontúl gazdagok a legragyogóbb természeti képekben (7., 73., 74. son.) és egyéb költői metaphorákban (43., 47., 99. son.). Mély gondolatok csapongó hangulatokkal, hamleti pessimismus (66., 124. son.) szerelmi dithyrambusokkal (116. son.) váltakozva, közbe lelki paradoxonok, melyek a cynismus, sőt a perversitás határán járnak (20., 41., 42., 138. son.) s mindez ellenálhatatlanul zengzetes, behizelgő költői formába öltöztetve: ez a Shakespearei sonettek világa. Deliusnak teljesen igaza van, hogy ha e versekben Shakespeare, az ember talán kissé kétes és homályos színben is jelenik meg, a poéta annál tündöklőbb fényben ragyog.

* * *

A két nagy lángész sonettejeinek ebből a rövidre vont jellemzéséből is már szemünkbe ötlenek bizonyos rokonvonások és bizonyos ellentétek, melyeket megpróbálok tüzetesebben is megjelölni.

Mindkettőnek alkotó tevékenységében mai megítélésünk némileg alárendelt helyre sorolja a sonette-írást, halhatatlanságukat mindketten másnak köszönhetik: Michel-Angelo művészi alkotásainak, Shakespeare színműveinek. Ezt mindketten érezni látszottak s tulajdonképen egyik sem szánta sonettejeit eredetileg a nyilvánosságnak: baráti körben forogtak csak közkézen, mint legtöbbször személyekhez intézettek, majdnem mindig alkalmiak, néha szinte költői levelezés formáját öltők s közös, t. i. olasz mintákat követők.

Míg azonban Shakespeare sonettejeit fiatalsága műveinek tekinthetjük, a Michel-Angelo ismert versei majdnem mind öregkorának késő gyümölcsei. Az angol költő sonette-írói munkásságának már 45 éves korának elérése előtt le kellett zárva lennie, mert e versei összegyüjtése 1609 előtt történt; de Shakespeare, ki — tudvalevőleg — mint 52 éves ember halt meg, nem is érte el azt a kort, melyben Michel-Angelo igazán nekibuzdult a költészetnek. Részben ezzel, részben a választott formával, de mindenesetre a költői hivatottság egyenlőtlen mértékével is függ össze, hogy a Michel-Angelo sonettejei sokkal több elmélyedést igényelnek és kevésbé gyönyörködtető olvasmányt nyujtanak, mint Shakespearenek még helyenkinti mesterkéltségök mellett is könnyen gördülő, tetszetősen zengő strophái. Ez utóbbinál a sonettek sokszorosan függnek össze drámáival is, több helyen ráismerünk oly helyzetekre, gondolatokra, kifejezésekre is, melyekkel színműiben találkozunk, úgy hogy nem hiányoznak az oly interpretátorok sem, kik a sonettekben csak anyagot vélnek látni a későbbi drámai feldolgozásra. Ellenben az olasz művésznek hosszú életéhez mérten gyér költői megnyilatkozásait legföljebb plasztikai és festői műveivel hozhatjuk képletes rokonságba; mélyen rejlő lelki szükségérzet szüleményei azok, gyakran monológszerűek, a költő lelki világából mintegy önkénytelenül kiáradó vallomások, melyeknek teljes subjectivitásához sokkal kevesebb kétely fér, mint a britt költő sonettejeihez.

Talányokat adtak föl nekünk sonettejeikben mindketten, de e talányok úgyszólván egytől-egyig könnyebben fejthetők meg Michel-Angelónál, mint Shakespearenél.

Ott van mindjárt a sonettekben megszólított egyénekhez való viszony kérdése, különösen az, hogy mennyiben szól a rajongó magasztalás férfinak és mennyiben nőnek? Kétségtelen, hogy mindketten sonettejeik egy részében egy fiatal férfi iránti benső vonzalmuknak adtak kifejezést. Michel-Angelónál a sonettek kisebb részéről áll ez, nagyobb részök egy ideális nőt ünnepel; Shakespearenél megfordított az arány. De mindkettőnek vannak versei, melyeknél el nem dönthető, hogy nőnek vagy férfinak szólnak-e; különösen az

angol költőnél okozott ez sok controversiát, mely végül Shelleyt arra a türelmetlen kifakadásra indította, hogy mit kérdezitek mindig, férfinak szól-e vagy nőnek, ha csak mint költemény, elbájoló. Az olasz művészköltőnél meg tudjuk nevezni Tommaso Cavalierit, a Shakespeare sonettejeinek hősére nézve a találgatások tág mezején mozgunk. Míg azonban Michel-Angelónál, ki különben is a plátói eszmék világában mozgott s életének különösen itt szóbanforgó szakában osztatlan, nagy tiszteletben állott, ez a költői viszony, úgy látszik soha félremagyarázásra okot nem adott, Shakespeareről tudjuk, hogy sonettejei tisztasága mellett vallomást kellett tennie, s hogy verseiben is panaszkodott mindenféle gyanusítások és támadások ellen (72., 121. son.), melyeket azok egyike-másika valóban könnyen idézhetett elő.

Általában szembetünő a sokkal nagyobb erkölcsi emelkedettség, komolyság és tisztaság, mely a sonette-író Michel-Angelót a sonette-író Shakespearetől megkülönbözteti. Legyen bár a szerelem, a fájdalom, az önmagával való meghasonlás vagy a halál az a gondolat, mely a sonetteben kifejezést keres, a két író erkölcsi világának különbözősége mindegyiken fölismerhető.

A Shakespeare szerelme érzékibb, tárgya iránt megalázkodóbb s akkor sem hidegül el, mikor a bűnök fertőjében látja kedvesét. A Michel-Angelóé egy valóban ideális lény iránt nyilatkozik meg, kinek lelki fönsége, nem csábító szépsége előtt hajol meg, s kinek sírjára teszi le rajongása legszebb virágait.

Mindkettőnek sonette-költészetében a borongó hangulat uralkodó: a Petrarca-féle «dolendi voluptas»: költői gyönyörködés saját fájdalmukban. Mindketten — a maguk módja szerint — szerencsétlenek szerelmökben; mindkettőből kitör a panasz a világ romlottsága, a méltatlan vetélytársak fölött, sőt olykor még a saját költői, illetőleg művészi erejök gyarlósága miatt is; mindkettő méltatlanságokat szenvedett el, mindkettő meg van tulajdonképen hasonolva önmagával és gyakran gondol a halálra s mindkettő a sonetteben keres fájdalmai számára enyhülést.

De míg Shakespearenek ezt az enyhülést gyakran csak

a méltatlan kedves vagy barát iránti engesztelődés s csak néha költői halhatatlanságának érzete hozza meg, az olasz mesternek épen a szenvedések szerzik meg azt a tisztulást, melylyel lelke a magasságba emelkedik. Rendkívül jellemző, hogy Shakespeare a sonettekben vallási tekintetben teljesen közönyösnek, vagy legalább is kétkedőnek tűnik föl; a halál gondolata nála csak a physikai elmulástól, a rothadástól, a férgektől való irtózás érzését váltja ki (12., 71., 74., 81., 122. son.); ellenben Michel-Angelónál a halál úgy jelenik meg, mint a végső megváltás és megtisztulás, az egyesülés Krisztussal és az elköltözött nagy lelkekkel.

Természetes, hogy ez a párhuzam csak annyiban állhat meg, a mennyiben mindkét költő sonettejeit lelkök legsajátabb megnyilatkozásának akarjuk elfogadni. Kimutatni igyekeztem, hogy míg Michael-Angelónál ebben kételkedni alig van okunk, Shakespeare sonettejeinek vallomásai egészen subjectiveknek alíg tekinthetők. Ezt tehát javára írhatjuk a nagy britt költőnek, a ki utóvégre is a színpad világát nem azért népesítette be classikus gonoszok mellett csodásan nemes lelkekkel is, hogy az ő saját lelki értékéről az utókor csak néhány kétes értelmű sonette után alkosson magának fogalmat.

HAMLETIANA.

Irta: ALEXANDER BERNÁT.

Erich Wulffen. Shakespeares Hamlet ein Sexualproblem. Berlin Duncker 1913.

Charlton M. Lewis. The genesis of Hamlet. New-York. H. Holt & Comp. 1907.

E. N. Setälä. Kullervo-Hamlet. Ein sagenvergleichender Versuch. Helsingfors-Leipzig 1911.

Dr. Hans Daffis. Hamlet auf der deutschen Bühne bis zur Gegenwart. Berlin, Felber 1912. (Literarhist. Forschungen. Herausgeg. v. Schick u. Waldberg. L. Heft.)

A Hamlet-irodalom folyton nő és szinte beltenyésztés útján szaporodik, t. i. a magyarázó könyveknek már meglevő tömege szüli az újakat, melyek a régieken kapaszkodnak fölfelé. Az egész tenyészet azután már-már eltakarja a nagy költő nagy művét ama szerencsétlenek szeme előtt, kik valamiképp belesodródtak e kommentárok olvasásába. Ide nem sorolhatom a két utóbbi művet, melyek mint tisztán történeti érdekűek, a tudományos körök elé tartoznak. A második könyvben az egészséges Hamlet-magyarázatnak legalább módszereit találom. De az első ijesztő példája annak, milyen ne legyen a Hamlet-magyarázat és hogy előkelő német könyvkiadó czég ily elvadult képzelet szülemenyét a piaczra hozza, érthetetlen volna, ha az a hívogató felírás, «sexuális probléma,» nem venné el eszét a kiadónak, csak úgy, mint elveszi az íróét és az olvasóközönségét. Ha azt mondod sexualis problema, ezen a czímen minden képtelenséget föltálalhatsz. Tedd még hozzá: modern lélektani módszerek szerint, vagy phsychoanalisis és ilyféléket és a kritikai ész nem mer megmukkanni.

Wulffen úr nagy fölfedezést tett: Hamlet rejtelmes magaviselete onnét van, hogy szerelmes édes anyjába. (Méltó párja annak a régebbi felfedezésnek, hogy Hamlet igazában

leány, ki szerelmes Horatioba.) Talán nem is ő fedezte ezt föl, mert ő maga utal két mű czímére: Otto *Rank*: Das Incest-Motiv in Dichtung und Sage és Dr. E. *Jones*: Das Problem des Hamlet und der Oedipus-Complex, deutsch von Paul Tausig, de nem olvasta őket, hogy önállóságát megóvja. Ebben követjük példáját, bár más okból. Sőt e Hamlet-magyarázat után nem olvassuk ugyane szerző III. Rikárd-, Macbeth- és Othello-magyarázatát, a melyekben a szonettekkel kapcsolatban Shakespearenek bizonyos sexualis problémákkal való ismeretségét kimutatja. Valóban Shakespearenek volt némi jártassága ezen a téren, sőt nem ő az egyedüli; ámbár a szerző nem meri állítani, hogy Shakespeare a *modern sexologikus elméleteket* előre megsejtette. Tehát: Hamlet szerelmes édes anyjába. Mennyiben járul ez hozzá a Hamlet-tragédia magyarázatához? Ez kihatással van az egész drámára. Csak mert ily módon érdeklődik anyja iránt, gyanakszik Claudiusra. «Ha ez a vérfertőző hajlandóság nem kínozná, sejtelmetlen maradna, mint a többiek» (135. l.). Őt elsősorban anyjának a gyilkosságban való részvétele érdekli. Innét erednek heves önvádjai is, nem érzi magát mint maga is bűnös ember, «mint nagybátyja eroticus partnerje,» (135. l.) biráskodásra, boszuállásra hivatottnak. Nem akar rokon vért ontani, hogy a degenerátiónak még egy cselekvésével (a rokon meggyilkolásával) meg ne terhelje magát. (175. l.) «Csak anyja halála indítja e metafizikust heves cselekvésre» (177. l.). Legmélyebb ösztönéből jut el a cselekvéshez. (179. l.) Shakespeare meg akarta mutatni, «hogy az embernek a cselekvésre való legvégső indítékai ösztöneivel, indulataival és szenvedélyeivel, sőt betegségeivel a legszorosabban kapcsolatosak». (180. l.) A dolog azonban mégsem egészen világos. Hamletet nem nagyon érdekli, hogy édes atyját megölték; az sem, hogy bosszut álljon érte; őt elsősorban anyja dolgai érdeklik, résztvett-e anyja e gyilkosságban, és ilyfélék. De hát miért nem öli meg nagybátyját féltékenységből? Valamicskét csak mégis szerette atyját is, tehát dupla motivuma lett volna a gaz Claudius megölésére. A szerző virágnyelven mondja: «mint nagybátyja eroticus czinkostársának» nem lehetett kedve a biráskodáshoz. Miért

nem? Tény az, hogy Hamlet az első felvonásban erősen fogadkozik, hogy meg fogja ölni atyja gyilkosát és csak az ötödik felvonás legvégén, mikor az ő saját életéből is csak perczek vannak hátra, hajtja végre a tettet. Ezt akarja a szerző magyarázni. Ezen törik a fejüket az összes Hamlet-magyarázók, ez ejti őket kétségbe, ezért találják ki a leglehetetlenebb dolgokat. De ha már kitalálnak valamit, legalább olyat találjanak ki, a mi, ha igaznak fogadjuk el, valóban megmagyarázza a megmagyarázandót. Azokért a szolgálatokért, a miket a sexualis motivum a mi szerzőnknek tesz, igazán kár volt ezt a hajmeresztő ötletet kitalálni.

Honnét veszi ezt a szörnyűséges gondolatot? A mai tudományos divatokat tekintve, nem intézhetjük el e dolgot szánakozó mosolygással, mert a «sexualis problema» tömeghódításra alkalmas, főleg minthogy a szerző «az újabb tudományos lélektan módszereit» (3. l.) alkalmazza. Főforrása ennek az eltévelyedésnek, hogy ez a szerző is, csakúgy mint mások, elfelejti, hogy ez a Hamlet nem realisan élő ember, a kihez minden fajta kérdéseket intézhetünk; a költő azt mondta róla, a mit czéljához képest szükségesnek tartott. Ha a költő érti a dolgát, akkor eléri czélját; ha nem, akkor nem kapjuk azt a képet, melyet a költő adni akart. Hamlet rejtelmes alak, az tagadhatatlan; Shakespearenek egyetlenegy más alakja sem ilyen; egynek a mivoltán sem kell sokat okoskodnunk, találgatnunk. Miért rejtelmes? Meglehet, hogy a költő ezt az alakját nem tudta világosabbá tenni; meglehet, hogy valamiféle okból nem akarta világosabbá tenni; meglehet, hogy a darab rossz. De hogy rébuszt akart nekünk föladni Shakespeare, nem hihető. A mi szerzőnk azonban ezt hiszi és mondja is. «Shakespeare ezt a jelenkor által (mily szerény! Nem a jelenkor, hanem Wulffen és társai által) végre fölfedezett anya-problémát (értsd: Hamlet bűnös szerelmét anyjához!), bármily világosan is föltárúl a «hozzáértő» számára (értsd a sexualis tudósokat), oly csodálatos rejtelmességgel elfátyolozta, hogy egyenesen azt a szándékot tehetjük föl benne, hogy a fölszínes, a tudatlan ember e mélység mellett soká, igen soká haladjon el, míg végre a beavatottak (t. i. Wulffen úr és társai) a mysteriumot megsejtsék és föltárják»

(136. l.). Tehát Shakespeare profétai lelke megsejtette, hogy háromszáz évnél tovább senki sem fogja megérteni Hamletet, de akkor jő majd Wulffen, ill. jönnek a sexualisták és földerítik a titkot. Mekkorát bukik majd akkor a Hamlet-tragédia! Tudta-e ezt is Shakespeare? Mert ne ámítsuk magunkat: a degenerált, incestuosus Hamlet, a kit mint Wulffen kívánja, így kell játszani, «eroticus szinezéssel» (136. l.), nem épen lélekemelő látvány. Ezt a szerző is érzi. Az új fölfogás kissé józannak tetszik (miért? az incestus józanság?), ugyanis leszállítja a Hamlet-magyarázók pathosát, (185. l.), de ez nem baj. Az igazság a fő! «Most hulljon le az utolsó lepel», kiált föl a szerző műve utolsó lapján. «Főleg, hogy anyja bűnrészességéről, mely annyira a lelkét égette, bizonyságot szerezzen, rendezte Hamlet a színjátékot. Nagybátyja csak másodsorban érdekelte. Céltudatosabban senki sem cselekedhetik. A lelki vérfertőzés (der pschyische Inzest) Hamletben az az alapindulat, mely a dráma bonyodalmát köti és oldja. Vallási motivumok álarcza alatt végső sorban ez az indulat eszközli, hogy a hős a gyilkossal szemben a megtorlás igazi időpontját (t. i. mikor Hamlet anyjához ment, az imádkozó királyt leszúrhatná, A. B.) elmulasztja és végül mégis a saját vesztével együtt ismét utóléri ezt a pillanatot. Hamletnek legnemesebb istenemberi motivumai a királylyal szemben (a szerzőnek az a rögeszméje is van, hogy Hamlet a király lelkét meg akarja menteni) ugyanebből a lelki vérfertőzésből folynak. Ez a legmélyebb lelki elhorgonyzás, melyet a költő mutat». E hangzatos képtelenséggel záródik a könyv. Mire alapítja ezt a vakmerő magyarázatot? Mi ad neki a szövegben reá jogot? Itt mutathatjuk be annak a filologia- és esztétikaellenes magyarázatmódnak egyik esetét, mely fájdalom nemcsak ezt az egy képtelenséget szülte.

Az élesszemű szerzőnek első gyanúját Hamletnek ama szavai keltik föl, a melyeket a szellem első megjelenése *előtt* mond. Ott azt mondja Hamlet, hallván a király dőzsölésének zaját a palotában, hogy mily undorító dolog a dán iszákosság, mely az ország jó hírnevét rontja. Miért mondja ezeket? Mert hallja a harsonákat és üdvlövéseket; mert valamivel el kell tölteni az időt a szellem megjelenéséig és mert saját

izgatott várakozásától el akarja téríteni a saját figyelmét. Ezért tovább is szövi ezt a fonalat. Egyes emberrel ugyanígy vagyunk. Egy hibáért elitéljük az egész embert, ámbár a hiba esetleg csak valamely természeti fogyatkozás vagy rossz szokás:

a cseppnyi rossz
Eloltja benne a nemesebb valót
Önnön gyalázatára.

Ebben ugyancsak nincs rejtélyesség. Nem így vélekedik a szerző! E szavakban Hamlet bevallja, úgymond, perversitását. Igaz, hogy környezete oda sem figyelhet szavaira, mind várják a szellem megjelenését, Hamlet maga is, de ez ép a nagyszerű! Ezt akarta a szerző, hogy senki meg ne értse Hamlet szavait. Shakespearenél mindenütt, úgymond, mélységes lélektani kapcsolatok vannak, és ez igaz. De bárcsak a szerzőnél néha-néha logikai kapcsolatok volnának!

De ha a szerző gyanúja ily könnyen tüzet fog, micsoda lángok fognak előtörni, ha Hamlet kifejezetten édes anyjáról beszél! Erre elég alkalmat ád az első monolog, melyben Hamlet anyja második házasságán kesereg. Ez az! Miért beszél Hamlet anyja hűtlenségéről, miért nem siratja atyját? És azok a kifejezések! Szenvedélylyel csüggött atyján és férjén, mintha vágyát növelte volna tápja. A szerző magánkivül van. A fiú így meglesi szülei szerelmi életét: Óh gonosz hamarság vérnászi ágyba így sietnie! Vérnászi ágy, szörnyűség. Hogy Shakespeare és egész kora a szerelmi életről nyiltabban beszélnek, mint ma szokás, a szerző előtt nem számít. Hogyan tudja ez a szerző félremagyarázni a szókat, arra igen szép példa az, mikor Hamlet atyjának szavait: «míg földi létem undok bűne mind kiég és letisztul», úgy értelmezi, hogy az öreg Hamlet nem volt épen szent ember. Az eredendő bűnről nem tudna semmit, holott maga említi? A fiú úgylátszik fiúi kegyeletből nem mond nekünk semmit atyja bűneiről! (44. l.) Azt csak mellékesen említem, hogy a szellem megjelenését halluczinácziónak nézi és a többiek hasonló halluczináczióját psichopathologiai ragálynak. «A modern lélektan» elvei szerint. A szöveg kiegészítése egyáltalán erős oldala. Igen valószinűnek tartja, hogy Hamlet

maga hozatta el Horatióval a színészeket. Mikor Hamlet a szinielőadás után a királyt imádkozni látja, akkor, a szerző nézete szerint, az a remény tartja vissza, hogy a királyt talán igaz bűnbánatra birta és ezzel megmentheti lelkét. De a Hamlet és anyja közti jelenet magyarázatában valósággal dőzsöl a szerző. Azok a nyers kifejezések, melyek a jelenetben előfordulnak, a vérfertőzés gondolatának czölöpét mind mélyebbre verik elméjében. Már az is nevezetes a szerző előtt, hogy Hamlet annyira szereti anyját és ezt egyszer sem okolja meg (dass Hamlet Gründe für seine zärtliche Neigung zur Königin nicht ein einziges Mal anführt). (116. l.). Egy értetekezést kapunk az incestusról. Hogy bújik el a vérfertőzés hajlandósága a tudattalan elmében (im Unbewussten), honnét azután mindig előtörhet. De Hamlet tud erről, l. fent a dán iszákosság alkalmával mondottakat. Az egész család ilyen terhelt. Claudius megöli bátyját, Gertrud férjhez megy sógorához, Hamlet szerelmes édes anyjába. Oedipusban is így van ez. Eteokles és Polyneikes megölik egymást, miután Oedipus megölte atyját és nőül vette anyját. Hamlet ezért öli meg oly nehezen nagybátyját. Ezért nem szerelmes Ofeliába. Általában neurotpathikus ember. A mi szerzőnk félelmetes ember. Mindent meglát, az ember lelke nyitva áll előtte, csakúgy mint a királyné hálószobája. Ő tudja, hogy Gertrud nem teljesítette fia kérését és nem tartotta a királyt távol magától. Honnét tudja? Ezt voltakép fölösleges kérdezni, de hát mondjuk meg! Mikor a király és királyné előtt Ofélia őrült beszédeket mond, a király ezt mondja: Ó Gertrud, Gertrud! A bú ha jő, nem jő mint egyes őrszem: Egész dandár beront. Ezt a szerző így kommentálja: Der König überhäuft sie mehr wie je mit Zärtlichkeiten. (161. l.) Laertes is kissé szerelmes hugába. In dieser Bruderliebe des Laertes und Ophelia liegt etwas von der reinen unbefleckten Zärtlichkeit eines Bräutigams. Laertest egyáltalán nagyon szereti a szerző. Még egészen tiszta ifjú, erényes és mélyen érző lélek. Csupa vérfertőzés, lelki vagy tiszta és ezt Hamlet is érzi, ezért oly dühös. Dieses Verhältnis wittert Hamlet... Auch deshalb gerät er in eine Art Raserei. (165. l.)

Ezek után egy csöppet sem csodálkozom a szerző utolsó

lángeszű divinátióján. A párbaj alatt a királyné azért iszik a mérgezett pohárból, mert sejti, hogy az ital meg van mérgezve, majd meg, mikor a király vissza akarja tartani, ezt biztossággal *tudja*. A királyné igazán megbánja büneit és önként föláldozza magát fiáért. Nem lett volna czélszerűbb a poharat feldönteni?

A szerző filozofiai műveltsége egészen méltó esztétikai és irodalomtörténeti készültségéhez. És filozofiai műveltsége magaslatáról fölfedezi, hogy Hamlet tragediája és Bacon tanításai közt, melyeket mind Kuno Fischerből idéz, föltűnő párhuzamosság van. Ezt a párhuzamosságot fájdalom, nem értettem meg egészen. Csak azt látom, hogy Hamlet tulajdonképen — experimentum. Shakespeare, úgymond, nem akarja a vallást megtagadni, mint Bacon sem. Csak azokat a veszedelmeket akarja megmutatni, melyeket a metafizikai idolok szerint való cselekvés magában rejthet. Hogy erre figyelmeztesse az embereket, hogy elővigyázatra intse őket a saját maguk és az egész emberiség javára, ezért alkotta meg a halhatatlan költő Hamletet, mint a legnagyobb ethicai-természettudományi experimentumot, melyet a világirodalom ismer. Hőse cselekvésének legmélyebb forrásait pedig a nemiségbe helyezte, a hol legalsó gyökerükkel (a forrásoknak egyszerre gyökereik vannak) az élőnek ősanyagába bemerülnek. (185. l.) Minden jó, ha a vége jó. Shakespeare az új tudományos lélektan és sexologia előtt is megállja a helyét.

* * *

Az amerikai Charlton M. *Lewis* műve, The genesis of Hamlet, régibb keletű, de nem igen látom, hogy nálunk vagy Németországon tudomást vettek volna róla, noha a Shakespeare-kutatás mai színvonalán áll, helyes módszert követ, egyben-másban ujat és helyeset mond, a nélkül azonban, hogy végső következményeit elfogadhatnók. Lewis gondolatmenete az, hogy Hamlet homályosságai, a cselekvés ellenmondásai megoldhatatlanok, mert Hamlet nem egységes mű, nem is egészen Shakespeare műve. Olyan mint egy korai középkori katedrális, melyben egy nagy gót építőmester eredeti terve csakis félig fölismerhető az ő normán és szász elődjeinek idom-

talan pilléreitől és bolthajtásaitól. Itt nem használ más, mint *történeti analysis* útján a mű keletkezésének egyes fázisait egymástól megkülönböztetni és így jutni el az utolsó művész szándékainak értékeléséhez. A mostani Hamletben két hős olvad tökéletlen módon egybe, Kydé és Shakespeare-é. A szerző ugyanis bebizonyítottnak tekinti, hogy Shakespeare Hamletje előtt volt egy régibb Hamlet, melyet Kyd írt. Én is Hamlet-magyarázó művemben a történeti analysis utján járok és az ős Hamletet iparkodom rekonstruálni, csak nem hiszem, hogy itt oly apodiktikus bizonyosságot lehet elérni, minőről Lewis álmodik. Én is Kydet tartom az ős Hamlet szerzőjének, de nem azon az úton járok, mint Lewis. A mi szerzőnk ugyanis abból a föltevésből indul ki, hogy a német Hamlet, mely 1781-ben jelent meg, de valószínűleg a tizenhetedik század első negyedéből való szöveg, Kyd Hamletjének átdolgozása. Ebben *Lathamot* követi.

A kérdésnek már nagy irodalma van. Eleinte azt vélték, hogy a német Hamlet (Der bestrafte Brudermord) az első quartónak átdolgozása (Shakespeare Hamletjének tudvalevőleg három formája maradt fenn, két quarto kiadás, melyek egymástól annyira különböznek, hogy a második quarto valószínűleg magának Shakespearenek átdolgozása és a folio Hamletje, mely közel áll a második quartóhoz, de mégis különbözik tőle), mert Polonius neve ebben Corambis, amabban meg Corambus és más hasonló megegyezések miatt. Latham néhány nyomós ok alapján a német Hamletet Shakespeare előtti forrásból származtatja. Német kutatók (Creizenach és Tanger) síkra szálltak Latham ellen és viszont arra utaltak, hogy néhány oly hely van a németben, mely a második quartóból származik. (Pl. Francisco a németben is Francisco és a második quartóban is, ellenben az elsőben nincsen neve és ilyfélék.) Minthogy azonban Corambis miatt a második quarto nem lehet egyedüli forrása a németnek, ennélfogva Tanger pl. azt hiszi, hogy a német az első quartóból származik ugyan, de a színészek valahogy belejavítottak egyet-mást a második quarto alapján. Lewis azonban azt hiszi (még pedig joggal), hogy az első quarto mindenkép tökéletlen kiadás, úgy hogy valami meglehet a német-

ben, a mi megvolt Kydben és Shakespeare Hamletjének első és második kidolgozásában, de az első quarto rablókiadója valahogy elhagyta. Hogyan magyarázzuk, kérdi Lewis, a német Hamletnek azt a jelenetét, hogy a két rabló, a kik Hamletet meg akarják ölni, egymást öli meg? Ez nincsen se az első, se a második quartóban, de nyilván előfordult Kydben, csakhogy Shakespeare elhagyta. Azonfelül a német darab általában közelebb áll Belleforesthez, mint akár az első, akár a második quarto, a miből azt kell következtetni, hogy ennek az eredetijét Kyd írta, a kinek a darabját fölhasználta Shakespeare. A német magyarázók közül Creizenach lehetségesnek gondolja, hogy volt egy ős Hamlet, de nem hiszi, hogy a német ebből származik. Hogy csak Kyd lehetett ennek az ős Hamletnek a szerzője, a legtöbb kutatónak a véleménye. Schick és Evans a német Hamletet Kydétől származtatják. (L. Hamlet auf der deutschen Böhne bis zur Gegenwart von Dr. Hans Daffis. Berlin, 1912., 142. l.) Nem hiszem, hogy ezt a kérdést el lehessen dönteni, mert hogy színészek kezén abban az időben mennyire romolhatott egy darabnak a szövege, azt nem lehet elképzelni. Nekem pl. az a banditajelenet, melyet előbb említettem, egyáltalán nem látszik angol eredetinek, annak nagyon németes az íze. (A németben Hamlet a két bandität egymással szemben állítja föl, ő meg a közepére áll és imádkozik. Ha majd végzett az imával, úgy mond, akkor jelt fog adni a kezével és akkor isten neki, lőjjenek. De ebben a perczben ő a földre veti magát, ők meg egymást lövik agyon.) Ez egészen bohózatos jelenet, melyet német színészek vagy átdolgozók valamely anekdota alapján a közönség mulattatására beleszőhettek a darabba. Az egész német Hamlet erősen német ízű. Hogy pedig a német Hamletben Hamlet habozása, halogató magaviselete a nagyközönség felfogása szerint sokkal természetesebb (t. i. Hamlet nem férhet a királyhoz, ezért meg kell várnia a kedvező alkalmat), ezt nem Belleforestből származtatnám, hanem a német közönség, illetve a német átdolgozó ízléséből és józan, prózai eszéből. Ehhez járul a következő. A német Hamletet valószínűleg a tizenhetedik század harmadik tizedében játszották, a mikor Shakespearenek nemcsak ezt a darabját adták,

hanem Romeo és Juliát, Julius Caesart, Leart stb. is. Miért játszották volna Hamletet Kydtől, miért mellőzték volna Shakespeare-ét, mely akkor nemcsak ismeretes volt, hanem teljesen kiszoritotta Kyd-ét, melyből egyetlen egy példány sem maradt fenn? Semmi nyoma sincs annak, hogy 1600 után más Hamletet kiadtak vagy játszottak volna, mint Shakespeare-ét. Semmiképp se mernénk az otromba német Hamletből Kyd-ére következtetést vonni. (L. egyébként Hamlet-művemet 210—213. l., továbbá 240. l. stb.)

Föltéve azonban, hogy azoknak van igazuk, kik a német Hamletet Kydből származtatják, mit következtethetünk ebből Shakespeare Hamletjére nézve?

Miféle hasznát veheti Lewis ama föltevésnek, hogy a német Hamlet Kyd művéből ered? Lewis azt hiszi, hogy ismervén azt a forrást, melyből Shakespeare merített, megértjük, miért oly ellenmondó Shakespeare Hamletje. Shakespeare nem tud megszabadulni Kyd hatásától. Kyd Hamletje cselekszi a darab cselekedeteinek legnagyobb részét és Shakespeare Hamletje gondolja legtöbb gondolatát. Kyd felelős a bonyodalomért, Shakespeare a jellemzésért; ez a Kyd-Shakespeare-i összetett hős az egyik ember gondolatait a másiknak cselekvéseivel kapcsolja egybe és Shakespeare lelkével Kyd kigondolta helyzetet állít szembe. Kyd Hamletje pedig tökéletlen összeolvasztása Kydnek Belleforest-tel. Ez ingerelte Shakespearet, a ki azután oly messze távozott Kydtől, mint Kyd Belleforest-től. Shakespeare szándéka volt elmondani Hamlet történetét és elbeszélésközben meg is magyarázni és ez azért nem sikerült neki teljesen, mert ez a történet megmagyarázhatatlan. Shakespeare egy oktalan történetbe projiciálta a maga Hamlet alakját, ezt az ideális, de annyira elfinomodott alakot, melynek tettetett őrültsége könnyen magyarázható. Minél inkább érdeklődik Shakespeare hősének belső élményei iránt, annál kevésbé tartotta fontosnak a bonyodalom néhány lényeges vonását; mások pedig nemcsak nem fontosak voltak, hanem meg sem fértek Hamlet belső életével. A ki így fogja föl Hamletet, az megmentette a darabot, de tönkretette a szerzőt. Ha Shakespeare csak ennyit tudott, kár volt őt a nagy középkori dómépítő-mesterekhez hasonlítani, még annyit sem tudott,

mint az újkoriak. Egyébként nem új eljárás Hamletet úgy magyarázni, hogy értelmetlennek mondják. Akkor igazán nem kell más magyarázat. Szegény Shakespeare kapott egy értelmetlen drámát Kydtől, melybe beleszőtte a maga Hamlet alakját, a nélkül, hogy beléje illenék, a nélkül, hogy beleillővé tehette volna. És mit tekint a szerző annyira incongruensnek és megmagyarázhatatlannak Hamletben, hogy Shakespearenak a legművészietlenebb eljárást imputálja, ámbár nem mondja annak? Shakespeare Hamletje őrültséget tettet, ámbár azt az okot, melyből Belleforest és Kyd Hamletje őrültnek tetteti magát, t. i. hogy a királyhoz nem lehet egykönnyen hozzáférkőzni, Shakespeare teljesen mellőzi. Miért tette ezt Shakespeare? Lewis feleli, mert Shakespearet a kalandok, külső események nem érdekelték. Igaz-e Lewisnek ez a feltevése? Szó sincs róla. Azokat a külső nehézségeket Shakespeare azért mellőzte, mert különben közönséges bosszú tragédiát írt volna, ezt meg nem akarta. De akkor miért tetteti magát őrültnek Shakespeare Hamletje? Lewis helyesen feleli, hogy az a biztosító szelep (safety valve) szolgálatát teszi Hamletnek, de nem veszi észre, hogy apja szellemének megjelenése majdnem őrültté teszi Hamletet és innét támadt a tettetés gondolata; ez valóban Shakespeare minden képzeletet meghaladó lélektani intuitiója. Hogy miért nem mellőzte egészen Hamlet tettetett őrültségét, miért kellett hozzá ragaszkodnia, bőven kifejtettem Hamlet-könyvemben.

Hamlet Lewis szerint nem szereti a reá rótt bosszufeladatot. Nem határozatlan, tépelődő, mint számos magyarázó gondolja, de idegenkedik feladatától, ámbár végre mégis megoldja. Shakespeare csak így képzelhette hőse belső állapotát, ez megfelelt a kornak és Shakespeare lelkének; Kyd ideálja más volt (ámbár hiszen ugyanabban a korban élt, a miért Lewis nem nagyon hangsúlyozza a kort). Ezzel mégis ott vagyunk, hogy Hamletnek erkölcsi scrupulusai vannak, melyeket semmi sem igazolna. Mert a bosszú egyike azoknak az indulatoknak, melyek ellen a keresztény érzés erősen fellázad ugyan, de végeredményben eddig nem tehetett sokat. Ha Hamletnek derogál a vérbosszú, akkor azt valahol mondaná, akkor nem mondaná minden alkalommal az ellenkezőt. Hogyan

magyaráznók aztán a színészek első megjelenése után a nagy monologot, melyben Hamlet minden lehető módon gyalázza magát eddigi tétlenségeért? A második hasonló hangú monolog Fortinbras seregének megjelenése után még különösebb volna, ha nem volna okunk ezt nem Shakespearetől valónak gondolni. Szerzőnk nem kételkedik e monolog hitelességében, ámbár a Folióban nincsen meg. It was unquestionably written by Sh. (109. l.) Unquestionably? Miért? ilyenkor illik okokat említeni.

Az Ofélia-résznek a szerző külön fejezetet szentel, de itt is azon a módon segít magán, melylyel az őrültté tettetést magyarázza. Shakespeare nem érdeklődött az érthetetlen szerelmi történet iránt (for the unintelligible love-story he cared nothing. 126. l.) «Ha a Hamlet névvel nem Shakespeare hősét nevezzük meg, hanem az összes változatok összetett hősét, akkor mondhatjuk, hogy ez az idealis gondolatbeli Hamlet igazán szerette Oféliát és oly okokból mondott le róla, melyeket alig lehet világosan megállapítani, minthogy ép úgy az Erzsébetkori színpadnak, mint az emberi természetnek törvényeihez tartoznak. De Shakespeare közömbös volt a történet e része iránt és mellőzte ott, a hol szabadjára dolgozhatott. Nem ejtette el a szerelmi témát, mert meg volt a darabban és *ő nem ért rá (!)* teljesen újjáépíteni a darabot, de nagyon megrövidítette, mert zavarosnak és bánhatatlannak találta. Innét van, hogy Hamlet néha állítja, hogy szenvedélyesen szereti Oféliát, de többnyire úgy cselekszik, mintha közömbös volna iránta.» (126. 7.) Vagyis: a közömbösség nem Hamleté, hanem Shakespeare-é, ellenben a szenvedély és kegyetlenség nem Shakespearetől, hanem Kydtől származik (u. o.). Mi mindent kell annak a szegény Kydnek elviselnie! Ő az általános bűnbak. Ha valami Shakespeare Hamletjében ellentmondó, nehezen megérthető, azonnal Kyd vállaira kerül, hadd czipelje. Az ős Hamletet minden igazi magyarázó rekonstruálni akarja, de nem a végett, hogy Hamletet érthetetlen darabnak mondja, melynek képtelenségei azonban nem Shakespearetől, hanem Kydtől, illetve Kyd anyagának gondatlan felhasználásából erednek. Igy nem szokott Shakespeare idegen anyagot fölhasználni.

* * *

A nálunk is jól ismert finn *Setälä* műve nem vonatkozik a drámára, csak a mondát tárgyalja. Az első fejezetben igen jó összeállítását adja az északi Hamlet-mondáknak, főleg Detterre, Olrikra és Gollanczra támaszkodva; azután áttér a maga themájára, kapcsolatot akar bizonyítani a Kullervo-dalok és a Hamlet-monda közt. A Kullervo-dalokat igen gondos vizsgálatnak veti alája, hogy az eredeti mondának nyomára jusson és az összehasonlításra mintegy tisztult anyagot kapjon. E dalokban is a testvér megöli testvérét; a megölt testvérnek egy fia marad életben; az is ifjúságától fogva bosszút tervez; gyilkos nagybátyja meg akarja ölni, de ez nem sikerül és a fiú végrehajtja bosszúját. Nem hiszem, hogy magát ezt a vázat folkloristák elegendőnek találnák komoly mondaösszehasonlításra. A nevek sehogy sem egyeznek. De van néhány specialis vonás, mely megegyezni látszik. A Hamlet-mondában a hős, ki őrültnek tetteti magát, a tűznél ül, fahorgokat farag és a tűzben keményíti őket. A finn mondában nagybátyja a fiút el akarja égetni, de ez nyugodtan a tűz közepén ül, aranypiszkálóval a kezében, melylyel a tüzet éleszti, mondván, hogy még valamikor meg fogja bosszúlni atyját. Ezt nehéz elfogadni igazi hasonlóságnak. Mert a Hamlet-mondában azoknak a tűzben megkeményített horgoknak jut szerep a bosszú végrehajtásában (ezzel bogozza össze Hamlet a hálót, melylyel az egész dőzsölő társaságát elfogja és elégeti), míg a finn bosszú-mondában ez a tűzélesztés semmi kapcsolatban nincsen a bosszú végrehajtásával; a finn mondában ez a fiú csodaerejének egyik példája. Továbbá hiányzik a finn mondában az összes Hamlet-mondáknak jellemző vonása, a tettetett őrültség, hülyeség. Hasonlóan gyönge a második állítólagos megegyezés. Saxo Grammatikusban Hamlet a tengerparton egy nagy hajókormányt lát és azt mondja (tettetett esztelenséggel, mely mögött elmésség rejlik), ily késsel nagy sonkát lehet vágni (t. i. a nagy tengert!). A Kullervo-mondában a fiú, kit vízbe akarnak fojtani, csónakba ül, evezőt tart a kezében és méri a tenger mélységét; két merőkanál színig töltve a tenger vize és még egy harmadikra is maradna valamicske (reichlich Wasser ist im Meere, zwei Schöpflöffel bis zum rande, wenn man's richtig könnte

messen, gäb's noch etwas zu 'nem dritten. (Setälä 42. l.) Setälä e két vonás találkozásában az azonosság kétségtelen bizonyítékát látja. (70. l.) Még néhány *ily* megegyezést talál a szerző, de ezek sem meggyőzőbbek, mint amaz. A szerző nézete szerint a Hamlet-monda Finnország svéd nyelven beszélő lakosai révén legkésőbb a XIII. századig a nyugati finnekhez került és itt egy finn bosszúdalt szült; de a szerző maga is látja, hogy az eredeti monda itt mindenesetre elvesztette jellemző vonásait és a finn monda régibb formái, csakúgy mint a skandináv régebbi formák elvesztek. De ép ez teszi az eredet kérdésének eldöntését lehetetlenné. A finn monda elemzése értékes része a műnek; de a monda finn formája semmi világosságot nem derit a skandináv mondára. Az átalakításnak se útjait, se motivumait nem látjuk. Sh. Hamletjére nézve a skandináv monda elemzése értékes; de az állítólagos finn kapcsolatból az eredeti mondáról nem tudunk meg semmit, a minek hasznát tudnók venni. A Hamlet-monda jellemző vonásai: Hamlet tettetett őrültsége és Hamlet éleselműsége, ezek a Hamlet-karaktert megrögzitik a költő számára is; a Hamlet-cselekvénynek is értékes elemei akadnak az eredeti mondában, az Uriasz-levél, az angol út stb. Mindebből jóformán semmi sincsen a Kullervo-dalokban. A testvérgyilkosság és a megmaradt fiú bosszúszándéka és bosszúállása pedig oly mondamotivumok, melyeket a finneknek nem épen a skandináv mondából kellett kölcsön kérniök. A finnistákat Setälä nagytudományú értekezése érdekelni fogja; a Shakespeare-kutatónak nem ád sokat. Legfölebb az tanulságos, hogy ilyféle mondák valamikor nagyon elterjedtek voltak, de midőn Shakespeare, illetőleg Kyd földolgozta, a Hamlet-monda, úgy látszik, már nem volt élő monda, azonban motivumainak emberi voltánál fogva könnyen újra azzá válhatott.

* * *

Daffis műve Hamletről a német szinpadon, igen becses irodalomtörténeti monographia, a melynek egyben-másban nem csak német irodalomtörténeti értéke van. Kár, hogy a szerző oly röviden végez a régi német Hamlettel, melynek kérdése nem tekinthető egészen tisztázottnak. De mintaszerűen tár-

gyalja Hamlet német fordításainak és szinpadi berendezéseinek (Wieland-Eschenburg-Heufeld-Schröder-Schlegel) érdekes történetét, és alaposan tájékoztat Hamletnek a német szinpadon való bolyongásairól, a közönség ízlésének változásáról és egészben mégis lassú fejlődéséről. A német Shakespeare-társaság nagy érdemeket szerzett a közönségnek Shakespeare élvezetére, megértésére való nevelése körül. A mi Shakespeare-bizottságunknak is már egyben-másban érezni hatását. — Érdekes, hogy már a két első nagy Hamlet-ábrázoló szinész: *Brockmann* és *Schröder* azt az ellentétet mutatja, a mely azóta is fennáll a virtuóz és a Hamlet jellemrajzába elmélyedő szinészek közt. Hamlet rendkívül elterjedt a XVIII. század hetvenes éveiben. 1780-ban már tizenhat híres Hamlet-ábrázolóról tud a gótai szinház-almanach. (44. l.) 1779-ben egy nő, Felicitas Abbt, játszotta Hamletet Gothában; ez fájhat Sarah Bernhardtnak, a ki így még sem az első. Azóta is volt női Hamlet. 1889-ben próbáltak meg először Münchenben shakespearei darabokat egy külön erre a czélra konstruált Shakespeare-szinpadon adni, de csodálatos módon Hamletet nem adták. Csak Bécsben ismételték Hamlettel ezt a kísérletet 1891-ben a Deutsches Volkstheaterben, de nem nagy sikerrel. Nálunk is elejtették ezt a kísérletet, de minden igaz ok nélkül, mert a mi ilyformájú Hamlet-előadásaink nagyon tetszettek a közönségnek. Németországban 1870 jul. 1-től 1891 végéig Shakespeare harminczhárom darabját adták 12,455 előadásban; ezekből Hamletre jut 1414. Hamlet mind a mai napig Shakespeare népszerű darabjai közt az előadások számát tekintve az első vagy második helyen áll. 1903 óta azonban a statisztikában az ötödik helyre szorult. Ezt szerzőnk nem magyarázza, holott igen természetes! Hamletben nincs mit rendezni, tehát hátrálni kell a Szentiványéji álom, a Velenczei kalmár, Romeo és Julia és a Téli rege előtt. Sőt újabban Hamletet ismét díszletek *nélkül!* játszszák; pl. Mannheimban 1907-ben, Münchenben 1909-ben. Mit gondoljunk olyan darabról, melyhez egyáltalán nem kellenek díszletek?! Ilyenek számára ma-holnap nem lesz hely a szinpadon. Az igen élvezetes értekezést ajánljuk a szinházi szakemberek és barátok figyelmébe.

SHAKESPEARE ELŐZŐI.

Írta: RÓZSA DEZSŐ.

II.

GREENE.

. . . Drága nőm! Ha volt valaha jóakarat vagy barátság közöttünk, egyenlítsd ki e sorok átadójának tartozásomat: 10 pounddal tartozom neki, nélküle az utczán vesztem volna el. Felejtsd el és bocsásd meg a sérelmeket, melyeket rajtad elkövettem és a mindenható Isten legyen irgalmas lelkemnek. Ég veled, míg az égben találkozunk, mert a földön többet nem látsz viszont.

1592 szeptember 2. Haldokló férjed:
Robert Greene.

Egy megrázó tragédiának végső jelenete ez a levél, a vallomással együtt, melyet a «Groatsworth of Wit»-tel együtt találtak meg halála után: szerelmének emléke nagyobb fájdalmat okoz neki, mintsem kimondhatná. Keservesen bűnhődött, — panaszolja ebben — ha megvetette Istent, most őt vetik meg az emberek. Esküdözései miatt most egy ember sem hisz neki, ha falánk volt, most éhezik, ha iszákos volt, most eleped a szomjúságtól, sajgó sebek égetik hűtlenségéért, Isten lesujtotta, hogy megalázza, de ő bűnbocsánatot remél a Megváltótól.

Marlowe egy kocsmai dulakodásnál veszítette életét, barátja Greene, egy könyörületes csizmadia házában töltötte utolsó napjait. Tragikus sorsát ő maga idézte elő, érzéki gyönyörök szenvedélyes hajhászása előre hirdetni látszott gyászos végét. Nagyműveltségű, ritka eszű ifjú volt. Csupa ellentétből állt; idealistikus és sensualistikus, ki nagyon szerette az életet. Ingadozó jelleme miatt nagyon sokszor mélyre sülyedt, de lelke mocsoktalan maradt. Alapjában nem rossz,

de sajátságosan vegyült benne önérdek és epicureismus. Közönségének kedvence volt, annak legtitkosabb vágyát is ki tudta elégíteni, drámáiban és regényeiben egyaránt. Volt szerető neje, kortársai nagyrabecsülték, sokan büszkén vallották magukat barátjának, s halálos ágyán, végső perczeiben, aggódó hitves nem őrködött mellette s nem volt barát, kinek szánó részvéte egy sugarat bocsátott volna kínjainak pokoli éjszakájába.

Valószínűleg 1560-ban született, jóravaló, tiszteletreméltó családból. Mint maga megvallja «Repentance»-jében, már gyermekkorában mutatkozott féktelensége; nem hallgatott sem szülei, sem mesterei szavára. Az Oxfordnál szabadabb Cambridgeben könnyelmű ifjak közé keveredett (Cambridge is, mint a többi angol egyetem, híres volt erkölcstelenségéről és istentelenségéről*).

Ezek rávették, hogy szülei akarata ellenére (anyja azonban titkon támogatta) Olaszországba menjen; Olaszország akkor egyértelmű volt a bűn és gonoszság örvényével. Már Roger Ascham is óvta a honfitársakat az «új Circe» csábításaitól. Greeneben is itt fejlődött ki minden rossznak csírája. Miközben a Master of Arts-ra készült, írta meg első művét, *Mamilliát* 1580-ban. Azután jött a többi; Greene roppant termékenységgel dolgozott Londonban (három év alatt kilencz regényt írt). A rossz társaság a kicsapongó életet kedveltette meg vele. Közben megismerkedett színészekkel, a kiknek számos színdarabot írt. Mind jobban és jobban sülyedt, hírneve meg nőttön nőtt. Többször őszinte bűnbánást érzett, de barátai mindig kinevették és újra belevonták az élvezetek árjába. Megnősült, de féktelen, szenvedélyes lelkét nem elégítette ki a családi élet egyhangú boldogsága, talán Dorothy-ja nem is értette meg annyira őt. Úgy, hogy eltaszította, miután vissza akarta a jó útra téríteni, miután gyermeke lett és könnyelmű férje minden hozományát elköltötte. A férfi önzésének és szívtelenségének megható áldozatait fogjuk találni számos nőalakjában (Izabella, Bellaria, Philomela, Barmenissa, Sephestia, Mariana, Theodora, Dorothea). Kiváló pártfogói voltak; színdarabjai és regényei sokat jövedelmez-

* *Huber*, Die englischen Universitäten II. köt.

tek, mert gyorsan keltek el; sok barátja volt, jóban voltak vele Peele, Nashe, Marlowe; a társaság kedvencze volt. A sok támadás, melyben részesítették, elégedetlensége dicsőségének tetőpontján, kételkedése munkáinak hasznosságán, arra vitte, hogy jóvátegye sok bűnét és a társadalomnak hasznára legyen. Meg is tartotta igéretét, hogy jó útra tér; leleplezte és ezáltal lehetetlenné tette a legveszedelmesebb londoni csalóbandák (conny-catchers) üzelmeit s nem rettegve a fenyegetésektől, melyek támadását kísérték, ezzel akarta jóvátenni szerinte czéltalanul eltöltött életét. A támadásokról, gyanuról, hogy ő is ilyen csalóbanda tagja lett volna, Harvey ellenségeskedéséről, majd az illető műveknél fogunk szólni.

A kicsapongó életnek, a dorbézolásnak, a rossz nők csábításainak (kiknek hálójától annyi művében óva int) szörnyű következményei voltak. Teljesen agyongyötörve, megtörve, kínok közt végezte be életét. Halálos ágyán írta két önéletrajzi művét: a «Groatsworth of Wit»-et és a «Repentance»-t, melyeket itt ismertetünk, mert életére vetnek világot. Irodalomtörténeti jelentőségükre később térünk ki.

Egyéb műveiben is sok életrajzi vonatkozást találunk, de egész életének képe a «Groatsworth of Wit», Greene hattyúdala. A «Garas ára bölcseség, a megbánás millióján vásárolva» leírja «az ifjúkor dőreségeit, a hízelgők álnokságát és a csaló kéjhölgyek romboló hatását». Egy szigeten élt egy nemes, kinek két fia volt, Lucanio és Roberto. Az öreg Gorinius Lucaniót szerette, a ki olyan volt, mint ő; a nős, tudós Robertóra haragudott, mert egyszer az uzsorások ellen kelt ki, holott az öreg is az volt. Gorinius halálos beteg lett és elhivatta két fiát. Lucanióra hagyta mindenét, Robertóra csak egy régi garast (melylyel ő, Gorinius kezdte) hogy azon vásároljon magának egy garas ára bölcseséget. Roberto az egyenlőtlen elosztás miatt irígyen bosszút forralt. A tervének előre megnyert Lamiliához vezeti Lucaniót, ki lebilincselve a kéjhölgy bájaitól, mindenét felajánlja neki; ez elnyeri Lucanio pénzét, de azután nem osztozik Robertóval, mint előre megbeszélték, a vagyonon, hanem felfedi Roberto bűnös szándékát, mire Lucano Robertót kiűzi házából. Roberto színészek közé vetődik, színműírásra adja magát és a rossz társaságban

mind mélyebbre sülyed. Közben Lamilia tönkre teszi Lucaniót s mire ennek pénze elfogy, kidobja. Roberto híres költő lesz, de rossz társasága mind mélyebbre rántotta magával a gonoszságban; kimerülve a dorbézolásban, betegen ágyba dőlt s csak egy garasa maradt, atyja öröksége: «Késő már, késő, — kiált fel — hogy bölcseséget vásároljak rajtad . . . Megkísérlem, hogy a gondtalan ifjúságnak eladhassam, a mit én hanyagul vásárolni elfelejték! . . .» «Itt abbahagyom Roberto beszédét, — folytatja Greene — kinek élete nagyrészt az enyémmel egyezik . . . Itt küldi Greene garas ára bölcseségét, halála előtt; bűnbánásával akar jót tenni az embereknek.» Következnek mindenféle tanácsok: istenfélelemre, hűségre, könyörületre int; okuljanak az emberek az ő sötét visszaemlékezésein, az ő kétségbeesésén, az ő nyomorúságán. Szól régi, színműíró társaihoz, Marlowehoz, Nashehez, Peelehez, Shakespearehez; emlékeznek mind rá, a kinek annyiszor hízelegtek ők s a ki most kényelem és vigasz nélkül hal meg . . .

Ép oly őszinte és megható, még sokkal megrázóbb és szívhezszólóbb a «Repentance». A kiadó írja az előszóban, hogy Greene kicsapongó élete gyűlöletes volt az Isten és sértő az emberek előtt, de őszinte bűnbánatban halt meg. Alapja jó volt, de a kicsapongás és kéjvágy ejtette hatalmába. A «Repentance»-ben Greene lelki vívódásait látjuk, őszinte vallomását életéről; érezzük a hatalmas lelki épület rombadőlését, midőn szörnyű küzdelmek közt megy tönkre, melyek Marlowe Faustját juttatják eszünkbe. Greene is ifjúkorában fogadta be a bűnt, mikor erre legfogékonyabb a lélek — mint minden ifjú — mert akkor megveti az aggok és jó barátok tanácsait. Ifjúi büszkeség és kéjelgés kerítették hálójukba, de az Isten legyen úgy irgalmas lelkének — mondja vallomásában — mint a mily őszintén bűnbánó most. Hisz nincs szív, oly dőre, oly üres, melyet Isten irgalma ne lágyítana meg. Ledérség, iszákosság, falánkság, különféle betegségeket zúdítottak rá, de ő, mikor felépült, tovább haladt a piszok útján . . . Nem félt sem a testi, sem a lelki haláltól . . . De betegsége — folytatja — teste sorvadásán idézte eszébe pusztulását és addigi életét . . . Agyongyötörte a pokol és bűnhődés gondolata. De kihez forduljon? Az Istenhez? Hisz

arra nagyon bűnös . . . Fülébe dörg: Greene, kárhozott vagy! . . . Ha már a földön érzi a pokolt, milyen lehet az a valóságban! Kihez imádkozzék? Ahhoz, a kit káromolt? A kit megvetett?. . . Hallotta gyakran a fülébe kiáltó szózatot, hogy álljon meg, de nem hallotta . . . Boldogok azok, a kik Isten könyörületességének szikráját érzik szívükben és imádkozni tudnak. De Isten irgalmas és a megbánás sokat jóvátehet! . . .

Van-e ennél megindítóbb, őszintébb kifejezése a bűnbánatnak?

* * *

Greene nemcsak annyiban fontos az irodalomtörténetben, hogy Shakespeare-t említi a «Groatsworth of Wit»-ben és hogy «Pandosto»-ja volt a «Téli rege» forrása. Hatásáról Shakespeare-re és korára tanulmányunk végén szólunk, itt csak néhány általános megjegyzésre szorítkozunk. Írt regényeket, drámákat, verseket és röpiratokat. Műveit a kor szempontjából kell megítélnünk, de a standard költészet számára is sok értékeset találunk bennük az elavult és ma már érdektelen részek mellett. Költeményeit igen magasra helyezhetjük. Regényeivel, ezekkel a naiv, pásztori, szerelmi, erkölcsi történetekkel, melyek Lyly hatásából indultak ki és Greene nagy olvasottságának élő bizonyságai, — határozottan előbbre vitte az angol regényt és azok, melyeket az életből vett, soká fenn fogják nevét tartani. Drámái az emberi élet derűsebb képét festik, a családi dráma kezdetét láthatjuk bennük. Szervezte és fejlesztette a romantikus drámát, mint Marlowe a történetit. Marlowet kiegészíti a női alakok mesteri rajzával. Felhasználja a színpadi eszközöket, a színszerűségre nagy súlyt helyez. Összefoglalja a Shakespeare kora előtti drámai typusokat, mindenütt a régit egybeolvasztja az újjal s nagyon ért ahhoz, hogy az új ízlésnek megfelelő köntöst adjon a régi anyagra.

James IV.*

Ha Greene darabjainak értékéről eltérők a vélemények, abban mindenki megegyezik, hogy legjobb műve James IV. s nem tartjuk nagyon merésznek azt az állítást, hogy II. Edvárd mellett ez a Shakespeare előtti kor legjobb darabja, melynek egyes jeleneteit Shakespeare sem írhatta volna meg jobban. E darab — 1590 körül keletkezhetett — elhanyagolt szerelem története. Jakab király a szép Ida iránti szenvedélyében elvakultan, hízelgő kegyenczét követve mindenben, eltaszítja magától angyali hitvesét, a szende Dorottyát, még megöletésétől sem riadva vissza. A királyné megmenekül; de szerelmét férje iránt mindezek az aljasságok sem oltják ki. Mikor Jakab minden kísérlete Ida megszerzésére meghiúsul és Dorottya atyja haddal akarja leánya halálát megbosszúlni, az utolsó perczben előjön a királyné és megbocsát férjének, ki bűnbánóan látja be, mily kincset bír nejében.

Kitünő a kiindulás: az angol király ép távozik, fülünkbe csengnek még megható búcsú-szavai leányához, vigyázzon, mert helyzete sok ellenséget fog neki szerezni: vigyázzon barátaira és szeresse férjét, mint az életét. Félve hagyja ott leányát az apa, életét, örömét, büszkeségét, reményét, és azonnal utána megtudjuk Jakab bűnös szándékát, hűtlenségét, gyengeségét. Jakab élete fényének, lelke vigaszának mondja Dorottyát, de már a következő perczben látjuk lelkének igazi vigaszát. Még a templomban születik meg bűnös szenvedélye. Abban a perczben, mely életét Dorottyáéhoz fűzi, lobban szerelemre, e szerelem egészen hatalmába ejti és megbabonázza. A szerelemnek oly tüze van, mondja, mely egy királyságot is eléget. Hiába mondja önmagának, hogy bölcsnek kell lenni, egészen elvakult s mint villámütött, béna ember, puszta játékszer lesz a gonosz Ateukin kezei közt. Szerelme megítélésénél nem felej-

* Greene drámáit és költeményeit először kiadta Dyce 2 kötetben, 1831., II. kiadás 1861. Összes műveit kiadta Grosart 15 kötetben 1881—86. Az első kötet tartalmazza Greene kimerítő életrajzát Storojenkótól. Legalaposabb ismerője Churton Collins, ki megindította Greene műveinek kritikai kiadását (The Plays & Poems of Robert Greene, Oxford 1905.).

tendő el, hogy Ida ép oly tökéletességű nő, mint Dorottya, tehát szerelmének legalább méltó a tárgya; ez téríti vissza a bűn útjára, midőn már-már szidja a dőre szerelmet, az aljas kéjvágyat, mely oly nő mellett, mint Dorottya, bűnbe sodorja. Vakon odaadja magát Ateukinnak, kinek hatalmat, kincset, mindent megad, ha megnyeri neki Ida szerelmét. Nem gondol semmire; tényleg az, a minek a St. Andrews-i püspök mondja a jó tanács nélküli uralkodót: hajó, kormány nélkül a viharos oczeánon. Nemesei elhagyják, mert nem nézhetik a végromlás rohamos közeledését és mert mellőzi régi, kipróbált híveit, kegyenczekért. Hidegen bocsátja el nemeseit s a püspök esdő szavait visszautasítja. Mindenben hirtelen, szerelmében is; Ateukin hamar nyeri meg; első sikertelenségére el akarja űzni, nemeseinek első szavára fellobban, az ellenállás csak ingerli; Ateukin tanácsát, hogy Ida állhatatosságát azzal kell megtörni, hogy Dorottyát elteszik láb alól, azonnal megfogadja. A bűnbánat Dorottya halála hírére szintén csak pillanatnyi, mert Ateukin hamar megnyugtatja. Mindent megad, csak szerelmét szerezze meg neki. Elküldi őt, hogy kérje meg Ida kezét, igérhet bármit a nevében. Tragikus a táborjelenet, mikor a harcz kitörése előtt hozzák hírül Ateukin szolgái, hogy Ida férjhez ment.

Így bánt velem a pártos ég! Az üdvöt
Mutatja, hogy hatalmamban leverjen!
A gondolatok egymást kergetik
Bennem, s lenyomnak! Tőrt vetett nekem
A hízelgés, megrontva engem és
Országomat . . . . . .
Úgy tetszik nékem, mintha hallanám
Dorottya szellemét, a mint boszút
Kiált átkos, vad gyűlölségemért.
Megölt alattvalóim szellemi
Üldöznek engem és folyton kiáltják:
Jaj a kéjvágynak! Váram kapujáig
Üldöz az ellenség és megrabol
Nyugalmamtól, és megront táboromban...

V. felv. VI. jel.

De nem tört le; az angol király fenyegető szavára dölyfösen válaszol s tagadja, hogy az ő beleegyezésével ölték meg Dorottyát. De aztán kénytelen bevallani az igazat s váltság-

díjat akar fizetni; a megvető válaszra párbajban döntené el a harcz sorsát. Mikor neje megjelenik s számáora bocsánatot kér, ez megtöri őt s mint megrepesztett jégkéreg a napsugár előtt, megnyílik szíve, melyet — Dorottya szavai szerint — csak az ifjú vér vezetett félre.

A darabnak már az elején látjuk, hogy Dorottya menynyire szereti Jakabot. Erényeit Jakab is látja, mikor szemrehányást tesz magának, hogy kinek volt már szebb és erényesebb neje, mint neki! Mikor már tornyosulnak a vészfellegek, akkor látjuk Dorottyát igazi nagyságában kibontakozni; a püspök szavaira, hogy a nemesek elhagyják könnyelmű királyukat, könyörög nekik, ne hagyják így magára, legyenek tanácsosai! Mily önmegtagadás, mily szendeség, mennyi szerelem tárul fel, mikor marasztaló szavaira a nemesek Idát juttatják eszébe és ő azt feleli, hogy ez nem elég ok arra, hogy a hazát elhagyják.

> Ah Douglas, czélját félreismered!
> Próbára teszi csak szerelmemet.
> A sérelem enyém, s nem a tiétek!
> Fiatal a király, s ha félrelép,
> Jóváteheti s én szeretni akarom. II. felv., II. jel.

Nagyon is alázatos, nagyon is elnéző. Nemes ragaszkodásában nem hiszi el férje árulását addig, míg a levelet nem olvassa, mely megöletését rendeli el. Még ekkor, ily szörnyű bajban is kész megbocsátani; érzi, hogy két különböző dolog nagynak és boldognak lenni. A tanácsra, hogy hívja atyját s ez álljon bosszút érte, azt feleli, hogy ő és férje egy szív, ha a gyűlölet kettétépte is őket; s a ki urát megöli, az az ő gyilkosa is! Erre ráveszi Bartram, hogy férfiruhában, hű törpéjétől, Nanotól kísérve meneküljön. Fáradtan bolyong az erdőben; megveti a testi fáradalmakat, jobban fáj neki lelki baja. Szívében még él a szerelem. Lady Cuthbert Anderson megtalálja őt súlyos sebével, melyet a bérelt gyilkos ejtett; hazaviszi, megmenti életét és beleszeret a vélt ifjúba. (Úgy látszik, itt Greene szembe akarta helyezni egymással Dorottyát és megmentőjét.) Tőle hallja Dorottya, hogy milyen siralmas helyzetben van az ország, hogy a király árván van s az udvar kihalt. Felébred fájdalma: még mindig szereti a királyt.

A fákat csak a nedvük élteti . . . . .
Ha a lélek meg van rabolva attól,
Kit legjobban szeret, hogy boldogúlhat,
Hogy élhet békés nyugalomban akkor ?
Tudod, az ő halála enhalálom,
Az ő fájdalma az enyém, az ő
Romlása, kell, hogy enyém is legyen.
Oh, ha szeretsz, az udvarhoz siess,
Mondd Rossnak, mondd Bartramnak, hogy még élek ;
Hogy hol vagyok, azt meg ne mondd nekik még . . .
Siess, jó Nano, férjem gondja engem
Emészt fel és a szívemig sebez. V. felv., I. jel.

Az angol király betörése hírére Dorottya leveti álruháját, felfedi megmentőjének kilétét ; szerelme állhatatossága és engedelmessége szánalomra indítja Jakab iránt. Mily megható, midőn a harczoló felek előtt mutatkozik, épen, bűnbocsánattal, szemrehányás nélkül s nemességében, törhetetlen hűségében, még ő keres mentséget férje számára. Csillapítja atyját és kéri, legyen atyja abban, hogy férjét szereti.

A szende Ida méltó párja Dorottyának ; mikor apósát és az udvari népet útra kíséri a király, visszatartja Idát és anyját, hogy megköszönje nekik az angol király körül kifejtett szorgoskodásukat. Ida azt feleli, hogy kötelességük volt ez ; előnyben részesíti a falut, az udvart azoknak hagyja, a kiknek az való. Szerinte Venus hálója az udvar s gyönyörű szavakban felel a királynak, midőn ez szerelmét sejteti vele, hogy ő nem tud arról, hogy szép ; s a szerelemnek, mint a méhnek, fulánkja van. Szereti az egyszerűséget : a pompa elvonja a lelket a tökéletes jótól és elfogulttá teszi az ítéletet, a szerencse szédítő magaslatáról félő a bukás. Semhogy becstelen legyen, inkább meghal ; a király akaratának mindenben eleget tesz, ilyenre azonban borzadva gondol. Eustace megkéri kezét s Ida szívesen lesz az övé.

Igazán hatalmas vonásokkal indul meg Ateukinnak mesés psychologiával megalkotott rajza. Ateukin az egyetlen Shakespeare előtti gonosz, ki méltó lenne Shakespeare kezére is. Ott van a darab elején, midőn hallja a király tépelődését s mikor ez — gyengeségében nem tudja, mit tegyen, Ateukin merészen, erős lélekkel lép eléje, kitalálja szerelme tárgyát s

felajánlja szolgálatait. Azonnal megnyeri a királyt, ki mint a titokzatos végzet küldöttére néz Ateukinra, midőn ez kijelenti, hogy tud orvosságot bajára s nem kér jutalmat tőle, mint akármilyen közönséges hízelgő. Az észnélküli királyt ő vezeti. Valami jagoi, ellenállhatatlan erővel bír; a királynak eszébe juttatja, hogy a király akarata parancs az alattvalóinak. Semmi sem szent előtte; mikor a király nevében Idának felajánlja szerelmét, mindent megigér neki, nem riad vissza semmitől. Szégyenérzete nincs. Játszik a királylyal; rettegést színlel, ha ura szól hozzá, magában pedig már előre kiszámítja, milyen hatása lesz hízelgő szavának és tanácsának. Rögeszméje teszi tönkre őt: hogy csak az segíti szerelméhez a királyt, ha megöleti Dorottyát; képtelen megérteni a mély, az igazi szerelmet, a szemérmet, a lelki tisztaságot és a becsületet. A királyné megölésének hírére újra hízeleg Jakabnak: a király nem úgy ítélendő meg, mint más közönséges ember. Mikor aztán elmegy Idához és tanúja az esküvőnek, vigalomnak és zenének, szétzúzott reményének láttára átkozott életét a bosszú villámától látja agyonsujtva bűnéért. A lelkiismeret nem aludt ki végkép benne, érzi az Isten sujtó kezét s gyalázatába temetkezik.

Az előjáték megrontott formájában is mester kezére vall. Mély hatást tesz ránk Bohan alakja, a ki Oberonnak elmondja, hogy előkelő család sarja s miután szülei elhaláloztak, az udvarhoz ment, a hol keserves csalódás érte, mert fáradozásáért üres igéreteket kapott s látta, hogy hízelgő gazok jutottak legtöbbre az udvarban. Elhagyta az udvart és családjának élt falun; itt is csalódott; a városban barátai csak a lakomát kedvelték; álnokul ejtették tőrbe hiszékeny szívét, ezért vonult élve sírjába, a hol biztonságban van a fenevadak elől. Színdarabban tárja Oberon elé, mi késztette őt e visszavonulásra. Ezután következik maga a darab.

Oberon kedves alakja a zord lovagot szelidebbre hangolja. Szeretetet mutat neki, enyeleg vele. Bohan nagyon rideg hozzá addig, míg Oberon a kardját hüvelyébe nem varázsolja, úgy hogy Bohan nem tudja onnan kihúzni. Minden felvonásban elénk jönnek s megjegyzésekkel kísérik a darabot, melylyel az a czélja Bohannak, hogy igazolja visszavonulását a világ-

tól. Oberon is némajátékokkal gyönyörködtet, melyekben megmutatja a pompa hiúságát és az élet mulandóságát. Bohan minden felvonásban komorabb lesz a gazságok szemlélésére. Nem mondhatunk végleges ítéletet a keretről, mely egy elveszett drámára utal, mint forrásra (talán a King of Fairies). Az ilyen keretes drámák a moralitások prologjából és epilogjából indultak ki, továbbá az antik chorusból. Az «antics», kiknek szerepéről nem alkothatunk itt magunknak világos fogalmat (ép a megrontott szöveg miatt), a cselekvényben is részt vesznek, pl. mikor Slipperrel tánczra perdülnek s közben Andrew kilopja a pénzét, vagy mikor Slippert magukkal viszik a darab végén. Azt a jelentőséget, melyet az «antics»-nek tulajdonítanak a tündérjátékokra való hatásukban, túlzottnak tartjuk.*

A komikus jelenetek szerves összefüggésben vannak a darabbal. Többnyire szellemtelenek; a tündérek beszélgetése is sokszor érthetetlenül bárgyú, bizonyára a toldások és csonkítások révén. Slipper, Nano és Andrew közt a minden erkölcsi érzék híján levő Slipper szellemes és bőbeszédű; a Vice-re (Bűn) hasonlít, a gonoszságnak mintegy megtestesítése. Andrew az ős Scott Fairservice-ének (*Rob Royban*). Slipper, Nano és Andrew Ateukin szolgálatába kerülnek. Slipper pénzért mindent megtesz, még azt is, hogy gazdája zsebéből kilopja a királyné egy híve számára azokat az iratokat, melyek a királyné megöletésére vonatkoznak. Nano, ki Greene forrásában színtelen, jelentéktelen alak, itt a királynét irányítja; Ateukin ajándékozza Dorottyának, kinek vígasza lesz; igazán kedves alak, érthetetlen, hogy némelyek a Bolondhoz hasonlítják. Andrew ravasz ficzkó, ki látja, hogy a bűn ejtette hatalmába az udvart s hogy a hízelgő és a gyilkos lesznek nagyokká. Sejti, hogy ez nem tarthat soká és ezért, hogy előre biztosítsa magát, az angol királynak több fontos levelet küld, melyek a királyné meggyilkolására vonatkoznak.

* L. *Ehrke.* Robert Greene 's Dramen. Greifswald 1904.
Bullen. Robert Greene (Dictionary of Nat. Biogr. XXIII.) 1890.
Woodberry. Greene' s Place in Comedy (Gayley: Representative English Comedies I. 1903.)
Brown. An Early Rival of Shakspere. Auckland 1877.

Szomorú háttérben az ország helyzete tárul fel előttünk. Sejtjük az állam baját, mikor Sir Bartram az érdeklődő Eustace-nak azt feleli, hogy nincs minden rendjén s legjobb azoknak, kik falun élnek, távol az udvartól. Megdöbbentő képét adja az országnak a St. Andrews-i püspök, ostorozván urát, ki gondtalanul csak szerelmét, kéjvágyát akarja kielégíteni és hízelgőkre bízza magát. Hatásosan sejteti a katasztrófát a kétségbeesett, komor nemesek megrázó képe. Lodge-ra vagy a moralitásokra emlékeztet az a szatirikus részlet, melyben a jogász, kereskedő és pap vitatkoznak egymással s egymásra kenik a romlottság és a bajok okait. A gazdagabbé mindig a jog, az erősé az igazság. A jogász a papnak szemére veti a vallás sok szektáját, a simoniát, a megvesztegetéseket, a kereskedőnek, hogy a pénz az istene.

Minden arra vall, hogy Greene művészetének tetőpontja ez a darab. Komor kedélyvilágának kifejezése lehet, mikor Bohan gyűlölete töltötte el őt is a világ gonoszságai iránt, mikor a hízelgéssel, az álnoksággal szemben a falusi élet nyugalma és elhagyott, elhanyagolt nejének önzetlen szeretete után vágyódott vissza. Akkor írhatta ezt a művét, mikor rettenetes gyötrelmeinek árnyéka már ott borongott bűnbánó lelke fölött, midőn nemcsak a divatnak akart hódolni, hanem elfecsérelt életének fájdalmas érzetétől űzve szerette volna újra kezdeni vagy legalább megjavítani hibás, bűnös életét.

James IV. legrégibb kiadása 1594-ből való. Henslowe nem említi; valószínűleg nem a Henslowe-társaságnak írta. *James IV.* nem történeti dráma (bár Bohan is mondja a prologusban, hogy 1520-ban élt az a skót király, a kiről szól). Cinthio Hecatommithije volt Greene forrása. A czím csak megtévesztés az érdeklődés felkeltésére; a balladára való hivatkozás (slaine at Flodden) a történeti tekintély kedvéért van, mert abból az időből való, mikor a chronicle play kezdett divatba jönni s Greene is a közönség követelményének akart eleget tenni. Angol történeti személyeket már *Friar Bacon*-ban kezdett bevezetni; itt is többet találunk; elváltoztatott nevükben is felismerjük Dorottyában Margitot, VII. Henrik = Arius (azért változtatta meg a nevüket, mert a költő idejéhez közel álltak).

Valószínűleg ez az első kísérlet arra, hogy az olasz novellát angol színpadra alkalmazzák. Dorottya jelleme épen olyan a forrásban is; ott Dorottya = Arrenopia, James = Astatio, Irland ura. Az angol király a forrásban = a skót király. A capitano = a tört franczia beszédével mesterkélt és hetvenkedő bérencz Jaques + Auteukin, tehát a szerepe két személyre van elosztva; Ateukin eszeli ki a gyilkosságot, Jaques hajtja végre. A novella azzal kezdődik, hogy Astatio elmegy apósát meglátogatni, egy szigetre vetődik, a hol Ida és anyja szíves vendéglátásban részesítik. A novellában maga Jakab (nem Ateukin, mint a drámában) ajánlja fel Idának, hogy legyen a kedvese és itt nem Ida, hanem Ida anyja utasítja vissza a királyt. Maga James (Astatio) határozza el és pedig azonnal, Dorottya megöletését, hogy Idát elvehesse. Itt levélben ad utasítást a capitanónak. A lovag itt még küzdés közben szabadítja meg a sebesült királynét; majd látja neje vonzalmát, féltékeny lesz, mire a királyné lakást változtat. Greene-nél Andrew közli a királylyal leánya meggyilkolását, a novellában közvetlenül tudja meg. Itt Dorottya még a harcz kitörése előtt ad életjelt magáról. Van több egyezés a jelentéktelen szereplők közt is. A változtatások Greene drámairói tehetségére vallanak: a bevezetés tömörítése, drámaisága, Ateukin alakja; természetesen külön kell választanunk azokat a változtatásokat, melyeket azért tett, hogy közelebb hozza korához s a közönség érdeklődéséhez.

Sok hasonlatosságot találunk III. Edvárd és Jakab között. III. Edvárd is hiába szereti Salisbury grófnét, ő is hajlandó megölni királynéját. Jakab megrázó belső küzdelme s a jellemek rajza általában sokkal mélyebb psychologiával van kidolgozva, mint Greene egyéb darabjaiban. Igaz, hogy a motivatio néhol gyenge; a psychologiai folytonosság is többször megszakad; pl. a levélrablás nagyon lazán van a cselekvényhez kapcsolva. A változások hirtelen, küzdelem nélkül mennek véghez; Jakabban is egyszerre ébred fel a szerelem (mint Greene-nél másutt is látjuk), nem fejlődik, egyszerre fellobban s a meddig csak tart, pusztít mindent, a mi útjába kerül. De a dráma meséje jól van felépítve, gyö-

nyörű, művészi jelenetei vannak: ily magasra Greene többé nem jutott. Kortársai közül pedig senki nem is közelítette meg ezt a művét.

Alphonsus.

«Tamerlan» volt a kezdete a romantikus drámának, mely már 1560—87 közt kezdett fejlődni. Marlowe nevéhez fűződik a XVI. század két legnagyobb színpadi sikere (Tamerlan, Faust); könnyen érthető, hogy Greene mindkét alkalommal barátja nyomdokaiba akart lépni; igy Tamerlan után ő Alphonsus életét vitte színpadra. *The Comical History of Alphonsus, King of Arragon*, Greene első drámai műve. Mint Venus a prologusban jelzi, a halhatatlan istenektől származó Alphonsus dicsőségét zengi, ki az ismeretlenség homályából tör fel egy rettegett uralkodó csodált híréig. Nemcsak az őt jogosan megillető trónt hódítja vissza, hanem világhódító útján híveit az eltiport királyok koronáival jutalmazza meg, míg végül leghatalmasabb ellenfelének, a török szultánnak lányát szereti meg, kit azután el is vesz.

Forrását nem ismerjük. A mennyiben egyáltalában megfelel a történeti valóságnak, Alphonsus azonos I. Nápolyi Alfonzóval (El Batallador, † 1134) és Greene összezavarhatta V. Alfonzóval, a ki meghódította Nápolyt s ez esemény úgy Greene Alphonsusánál, mint V. Alfonzónál döntő esemény. Lehet, hogy memoirejait is ismerte Greene. De talán felesleges közvetlen forrást keresnünk. Greene, történeti olvasmányai alapján, azok reminiscentiáiból táplálkozva, képzeletével egészítette ki az egyes részeket.

Bármily elmosódott is gigantikus méreteiben Alphonsus, legalább az ő jellemzésébe sikerült Greene-nek egy-két szilárdabb vonást megrögzíteni; de a nagyság, melylyel körül akarta venni, csak áradozó szavakban és üres pathosban merül ki. Nem mutatkozik fejlődés, mert ha fokozatosan halad is előre, minden csak külsőleg történik. Néha áttör beszédén az igazi nagyság, önérzete szólal meg, mikor Belinus küldöttének támogatást kérő szavaira azt feleli, hogy szolgálni fogja Belinust.

Ha megjutalmaz érdemem szerint
S bármit nyerek is, minden az enyém lesz.
I. felv. II. jel.

Mérhetetlen becsvágya egyszer jut hősi kifejezésre: midőn híveinek odaajándékozza a szerzett koronákat, mert ő magának a legnagyobbat akarja megszerezni. Igazságos boszszúját hamar viszi véghez, a bitorlót megsemmisíti, de rút hálátlanságában Belinus ellen fordul, ki a töröknél keres segítséget. Az amazonok hada elől menekül Alphonsus, mert köztük Amuracknak, a szultánnak lányába, Iphigeniába lesz szerelmes. De féktelenségében a szerelmét visszautasító Iphigenián, mikor legyőzi, kegyetlen bosszút akar venni; hogy közelednek egymáshoz és egymáséi lesznek, csak Alphonsus atyjának köszönhető, ki zarándokruhában jön el hatalma tetőpontján álló fiához, hogy köszöntse őt. Ő csillapítja fiát, ki haragszik Iphigenia hidegsége miatt: dícséri Iphigeniát, hogy az a nő lenne megvetendő, a ki az első kérésre megadja magát, még hozzá ellenségének!

A három női alak még távolról sem közelíti meg azokat a remek alkotásokat, melyekkel Greene későbbi nőalakjai közt találkozunk. Fausta, a szultana, bátor szívvel megy száműzetésbe, melyet magára vont azzal, hogy ellenszegült ura akaratának, ki a megálmodott jóslat alapján már hajlandó lenne Alphonsusnak adni lányát. A bosszú gondolata tölti el és örül a szabadságnak. Megnyugszik azonban, hogy ez a végzet rendelése, melynek meg kell történni, bárha az istenek nem akarják. Bár daczos és büszke, mégis, mikor Alphonsus legyőzi őket, sírva könyörög. Iphigenia nagyon árnyékszerű, mondhatnók Marlowe-szerű nőalak. Csodálkozik Alphonsuson, hogy ez az amazon-had elől menekül; Alphonsus itt adja tudtára, hogy szereti. De Iphigenia küzdeni jött s nem szerelmeskedni, tehát visszautasítja — mint később bevallja, csakis azért, mert akkor, a harczban, nem volt helyén való a szerelem. Mikor foglyul esik, ő is könyörög atyjáért és szívesen lesz Alphonsusé.

Jellemző, a mit eddig figyelmen kívül hagytak: hogy Greene már itt vezeti be a természetfeletti elemet, midőn a varázslónő, Medea álmot bocsát Amurackra, felidézi Calchast

s az alvilágba küldi, hogy a jövőt tárja fel, mert a mit elmond, az fog történni: Amurack látja a milliókat leigázó Alphonsust, a mint minden hódol neki, a mint végül Iphigeniát szereti meg, ki az övé lesz. Nincs eléggé kiszínezve a jelenet Mohammed templomában, a mint a próféta megtagadja a jóslást az őt káromló Amuracktól és csak a papok könyörgésén megindulva, hallatja az érczfőből jóslatát, «mely se nem használ, se nem árt».

Ez a dráma is, mint Tamerlan, a hatalom vágyának, önzésnek s kegyetlen öldöklésnek drámája. Greene-nek itt még kevésbbé sikerül itt a magasba jutnia, mint Marlowenak *Tamerlan*ban; benne még inkább túlteng az epikai részletesség, vontatottság és fárasztó hosszadalmasság; a mi érdeme van, az csak epikai és rhetorikai természetű. Jellemzésről szó sem lehet, a jellemek valószínűtlenek és túlzottak. Nincs szenvedélyfestés, sem drámai érdek; bár élénk s némely jelenete hatásos, nem találunk benne sem fejlődést, sem történeti színezetet.

Hogy mennyire Marlowe hatása alatt áll, mutatja, hogy úgy mint Marloweban, hiányzik itt is a humor és derű; a szerelem hangja még hideg, holott Greene ép a humoros részletekkel és a női alakok megkapó rajzával egészíti ki a Shakespeare előtti kor drámáját. Felesleges a részletes összehasonlítás Tamerlannal, mert majdnem az egész drámában találunk több-kevesebb hasonlatosságot vagy utánzást; Alphonsusnak szintén a homályból előtörő alakja = Tamerlan, a büszke Amurack = Bajazid; Albinius és Lælius, Flaminiustól Alphonsushoz pártolnak, úgy mint Therimadas Tamerlanhoz. Szószerinti egyezések vagy parallel sorok is bőven vannak, csak a Collins által felsoroltakra utalunk.*

Alphonsus sikere nemcsak hogy nem érte el Tamerlanét, hanem oly kudarczot vallott, hogy az igéretet sem váltja be Greene, melyet Venus tesz, hogy majd leszáll az Olympusról és elmondja végig Alphonsus életét. Sokan azt hiszik, hogy egy «Selimus» czimű tragédia lenne ez a második rész. Valószínűtlen, nemcsak az első rész bukása miatt, hanem

* The Plays and Poems of R. Greene, I. 72—73. l.

azért is, mert nem hasonlít Greene munkáihoz és szintén első része egy munkának, mely több részre volt tervezve.

Hogy melyik évből való az Alphonsus, még ma is vita tárgya. Fontos a kérdés azért, mert Greene drámairói pályájának kezdetével függ össze. Az már általánosan elismert tény, hogy Greene fennmaradt drámái közt a legkorábbi. Ezt bizonyítja a nyelvi sajátságain, stilusán és szerkezetén kívül (a mint Collins is utal rá) verselése, mely még nagyon egyhangú és nem mutatja a későbbi változatosabb, szabadabb rhythmust és a verselési sajátságokat. Valószínű, hogy 1587 körül keletkezett, röviddel azután, hogy elhagyta Cambridget, a mint a «Repentance»-ben mondja, hogy akkor kezdett darabokat írni. Collins szerint 1591-ből való. Ő azon a nézeten van — és sokan osztják —, hogy Greene 1591 előtt nem is írt drámákat. De érvei nem meggyőzők. Igaz, hogy az első említés Greene drámáiról Henslowe «Diary»-jében fordul elő (Friar Bacon és Friar Bungay, 1591), elismerjük, hogy prózai munkáiban nem emlékszik meg drámáiról, ép úgy a kortársak munkáiban sem találunk előbb hivatkozást, Nashe a «Menaphon»-hoz írt előszóban megemlékszik Peele-ről, de Greene-ről nem, — viszont azonban a kortársak sok hivatkozása, mint annyi más, elveszhetett, továbbá a «Menaphon» (1589) előszavát Nashe nyilvánvalóan azért írta, hogy egy sikertelen kísérletéért megvigasztalja barátját (a mit Collins is elismer); a mi egyébre hivatkozni lehetne, pl. a «Perimedes» előszava stb., mind oly kétértelmü vagy érthetetlenül homályos, hogy mindent bele lehet magyarázni.

A Looking-Glass for London and England.

E darabot Greene és Lodge együtt írták. A moralitásokra emlékeztet, bibliai hatást tesz ránk a nem bibliai rész is; sokszor egyhangú, de egyes részei kitűnőek. Niniveh romlottságáról szól; czélja, hogy feltárja azokat a bűnöket, melyek az akkori Londonban uralkodtak: ez legyen a tükör, melyben London meglássa saját képmását; ez intse prófétai kenetességgel bűnbánásra s térítse vissza a bűn útjáról, melyen csak romlás és kárhozat lenne osztályrésze.

A gőgös és zsarnok Rasni történetével párhuzamosan az

első felvonás az uzsorások kegyetlenségét, a második a gőgöt és az igazságszolgáltatás ocsmányságait s a kéjelgés veszedelmeit tárja elénk egy-egy, sokszor drámai erővel megrajzolt képben; a harmadik felvonás a gyermeki hálátlanságot ostorozza, a negyedik a nők csalfaságát. Az Úr Jónás prófétát küldi el, hogy hirdesse a végenyészetet, a szörnyű bűnökért, de az őszinte bűnbánat Istent irgalomra indítja, úgy hogy megkegyelmez a bűnösöknek.

Rasni, Alphonsus és Tamerlan vegyülete, de egyénibb vonásokkal ellátva, — mint Isten az égben, úgy ő a földön akar Isten lenni. Aljas hízelgői minden gondolatát dicsőítik; ha valaki kételkedni mer cselekedetei helyességében, bár király is az, a ki megitéli, számkivetéssel sújtja és elűzi. Nővérét, Remiliát veszi nőül, de a bűnös nőt az ég villáma sújtja agyon. Rasni hamar vigasztalódik egyik udvarhölgyével. Nem baj, hogy annak férje van, Paphlagonia királya, ki Rasninak szemére lobbantja becstelenségét. Rasni enged, de a nő, hogy minden akadályt elhárítson útjából, a kibékülés jeléül mérgezett bort nyújt férjének. Ám Rasni nem elégíti ki, mert csak hatalmáért szereti. Szerelmet vall a Rasnit körülrajongó királyok egyikének. Sikerült a dőzsölés rajza, mielőtt Isten prófétája megjelenik, hogy bűnbánatra intse őket. A kárhozat és végenyészet rémülettel tölti el lelküket. Az őszinte bűnbánat könyörületre indítja az Istent; a bűnösök megtérnek s Izrael istenét tisztelik ezentúl. A darab végén a próféta a szigetországhoz fordul, ébredjen aléltságából s féljen az Úr haragjától, mert Isten megvetése, az aggok iránti tiszteletlenség, törvényszegés, megvesztegetés, uzsora, iszákosság, gőg, kéjelgés, mind méregként hatnak lelki életükre és vészt hoznak rájuk, ha nem vezekelnek. Oseas próféta az egyes felvonások végén és folyamán elmélkedik a látottakról s bűnbánásra int; mindig London van szeme előtt s Niniveh romlottságát és bűneit London elé tárja elijesztő példának. A száraz moralizálást nem egyszer mély érzésű, igazán költői részek váltják fel, pl. mikor az uzsora ellen szól (I. felv. 3. jel.). Megrendítők Jónás prófétának szavai is, midőn Rasni előtt felfedi küldetését és Isten nevében hirdeti a szörnyű bűnhődést, melylyel a vétkezők lakolni fognak.

A darab cselekvénye egységes, de a jellemzés nem mindig sikerült: az alakok többnyire typusok. Typusszerű az uzsorás, ki szívtelen kapzsiságában a szegényt mindenéből kifosztja, megvesztegeti a birót, a jogászt, ki a szerint méri az igazságot, hogy mennyi pénze van az ügyfelének. Mikor az enyészet közeleg, szörnyű lelkifurdalás fogja el; rettegve érzi az általa romlásba döntött áldozatok véres szellemeit, mint kövek állják el útját, hogy nem léphet semerre. Marlowe Faustjának bűnbánását juttatja eszünkbe s egészen az ő szavait visszhangozza, midőn azt mondja:

Feltárul a pokol, nem tartja lelkem'
Az ég! Ti hegyek, rejtsetek el engem
Az igazságnak istenétől . . .
Ti dombok, fedjetek be, hogy ne lásson . . .
Miként ha egy hang megcsendülne itt,
A mely megállít és azt mondja nékem,
A vezeklőkhöz irgalmas az Úr!

Nagyon általános és kissé sablonos a gyermeki hálátlanság Radagonban, a pórból lett királyban; szégyenli alacsony származását és nyomorgó szüleit ostorral űzi el, a miért elnyeli a föld. Typus a két nőalak, Remilia és Alvida is. Mindkettő önhitt, hiú; csak szépségük tölti be lelküket; büszkék, gőgösek s a hizelgés szerint ítélik meg az ember értékét. Alvida ravasz is; gonosz lelke nem riad vissza férje megölésétől, uralomvágya űzi őt Rasni karjaiba, azután szeszélyében, kéjvágyában Rasnit is megcsalja. De a rettegés megejti szívét, érzi, hogy jaj a pompának és szépségnek, ha vezekelve nem veti el virága mérgét.

A humoros jelenetek nem mindig sikerültek, bár az akkori közönségnek nagyon tetszhettek. Ádám dicséri a kovácsmesterséget, humorosan fogva fel előnyeit és hátrányait, dicséri a sört; izléstelen a részegségének színrehozatala. Együgyű az ördögruhába öltözött ember elpáholása.

Hogy mikor keletkezett a darab, nem dönthetjük el biztosan. Legkorábbi említést róla Henslowe «Diary»-jében találunk. (1591—92 márcz. 8.) Minthogy Greene és Lodge együtt irták, tekintetbe kell venni, hogy Lodge 1588-ban távol volt Clark kapitánynyal a Terceras és Canaries szigeteken. To-

vábbá 1591-ben eltávozott és csak 1593-ban, Greene halála után tért vissza. Tehát vagy 1588 előtt vagy 1589—91 közt keletkezett. Collins azon a nézeten van, hogy egyike azoknak a munkáknak, melyeket Greene a bűnbánása után írt. De a bűnbánás Greene-nél kezdettől fogva didaktikai motivum, tehát ennek alapján nem lehet későbbi periodusba helyezni és a Ninivehre való hivatkozás (mint a «Vision»-ben és a «Mourning Garment»-ben) e korban gyakori más íróknál is s vigyáznunk kell, hogy a mi mindenkinél megvan a korban, ne tulajdonítsuk csak egynek. Hogy mely részeit írta Greene, arra nézve sem mondhatunk biztosat. Storojenko stilusbeli és verstani sajátságok alapján azt hiszi, hogy Greene Oseas és Jonas monologjait és a humoros jeleneteket írta, melyeknek nagy sikere volt és külön is megjelentek. Lodgenak tulajdoníthatók azok a részek, melyek az «Alarum against Usurers» című művére emlékeztetnek (I. felv. 3. jel., II. felv. 3. jel.), továbbá a tengeri kifejezéseket tartalmazó sorok. Collinsnak egyéb, a darabra vonatkozó megállapításait kétkedéssel kell fogadnunk, pl. azt, hogy a jambusok oly elütők Lodge Marius és Sullájától (mely Tamerlan előtt jelent meg); nagyon valószínűnek tartjuk, hogy Greene az egészet átdolgozta és ennek nyoma látszik a verselésen is. Nagy hatása volt, Nashe-t inspirálta a «Christ's Tears over Jerusalem (= Niniveh)» művének megírására, melyben sok hasonlóság van a darabbal. Részletesen majd Nashe tárgyalásánál szólunk róla.

Orlando Furioso.

Orlando Furioso Ariosto eposzán alapul, de csak részben, mert Greene a felismerhetetlenségig eltorzította. Marsilius afrikai császár lányának, Angelicának szerelméért hatalmas és gazdag császárok versengnek, de a lány Orlandot választja. A koronára vágyódó Sacripant gróf, miután Angelica őt is visszautasítja, úgy áll bosszút, hogy Orlandoban féltékenységet ébreszt Medor iránt. Orlando megőrül fájdalmában és mindenféle dőre tettet követ el, de Melissa varázslónő (olyan mint Medea Alphonsusban) meggyógyítja és

felvilágosítja a valóságról. Orlando megöli a Marsiliussal harczoló Sacripant grófot, ki haldokolva bevallja ármánykodását és Orlando még idejében akadályozza meg Angelica kivégzését, kit atyja száműzött, mert hitelt adott a véletlen vádnak.

Kitűnő a beállítás: Marsilius a lányára bízza, hogy kit választ. Az Angelica szerelméért vetélkedő császárok pompázó szavakban írják le hatalmukat, kincseiket, vitézségüket; Orlando azután költői, de nem mesterkélt beszédben hivatkozik arra, hogy ő nem király, de szerelméért mindent elhagyott, hazát, királyt, tengert, harczot. Az Angelica választásával elégedetlen Rodomont sértegetéseit nem torolja meg, annyira szent Angelica jelenléte előtte. A harcz közepette is — mely azután kitör — szerelmére gondol: gyönyörű az a rész, melyben a végzetes séta előtt áradoz a csillagokhoz, szerelemről ábrándozva. Angelica vélt hűtlensége megőrjíti: mégis csak őt szereti. Sötétülő kedélylyel, háborgó bensővel hallgatja Sacripantnak pásztorruhába bujtatott emberét, ki felfedi, hogy Medoré Angelica szerelme; megrázó szavakban kel ki a női nem, «az ember legnagyobb fájdalma, a természet legnagyobb csapása» ellen; a pokol nem pokol, ha az ő szavaikhoz hasonlítjuk. A mi ezután következik, hogy Herkulesnek képzeli magát s egy lábbal a kezében dühöng s egyéb a közönség szórakoztatására szánt dőre tettek, ütlegelések stb. például szolgálhattak Shakespearenak, hogy milyen *ne* legyen az őrültség a színpadon. Igaza van Conradnak:* azt a benyomást teszi itt Orlando őrjöngése, mintha Greene a clownt akarta volna megtakarítani. Szép az a jelenet, melyben Orlando magához tér. Nincs eléggé kidomborítva az a jelenet, midőn Angelica igazáért mint ismeretlen száll síkra e paladinokkal, kik csapásáról megismerik, hogy ez csak Orlando lehet.

A szende Angelica csak halványan megrajzolva áll előttünk; nagyon látszik rajta az olasz novellák hatása, onnan ismerte Greene az ilyen nőket. Angelicát nem csábítják a ragyogó képek, melyeket kérői festenek: méltatlan ő ily nagy kitüntetésre; nem is retteg a fenyegetésektől, mert a szerel-

* *Konrad.* Robert Greene als Dramatiker. Shakespeare Jahrbuch, XXIX. köt. 229. l.

met nem lehet fegyverrel meghódítani. Sacripantnak is azt feleli, hogy szivében csak egynek van helye és szent az az érzés, mely hozzá fűzi őt. Szendeségében még kéri is Sacripantet, hogy ne vegye sértésnek és a visszautasítás ne keltse fel haragját. Mikor száműzik, fájdalmasan siratja balsorsát, de szerelme nem változik. Megnyugszik a halálos ítéletben is és hangoztatja, hogy mindig szerette Orlandot, fájdalmasan érzi, hogy nincs bizonysága igazságának védelmére. S mikor azután Orlando bocsánatért esd, még Angelica menti őt, hisz ha nem szerette volna, nem jutott volna ennyire a csapások halmozódása, Orlando hibája is szerelmének következménye.

Sacripant bizonyára Tamerlan parodiája. Greene kétségtelenül eltorzította e jellemet, mely egyike a legsikerültebbeknek. Mosolyra késztet, midőn feltárja czélját; neki kell Angelicát bírnia; a korona is az övé lesz, ha a fejedelmek öldöklő háborúban esnek el. Vágyainak tetőpontja, hogy korona ragyogjon fején; azt hiszi, hogy minden az ő jövő nagyságát hirdeti; ha Sacripant kér, ki mer Afrikában nemet mondani?! Nevetnünk kell, midőn annyi kiváló fejedelem kap kosarat és ő azt hiszi, hogy egyszerű szerelmi vallomással többet fog elérni, mint a többiek és dörgő, fenyegető tirádáktól várja a hatást. Ravaszul, tudva, hogy a francziák oly féltékenyek, Orlando szokott sétahelyén a fákba vési Medor és Angelica nevét, roundelays-t függeszt ki (melyeket megírva (!), készen hord véletlenül zsebében). Sacripant eléri czélját: Orlando megőrül és Sacripant, becsvágya kielégítésére, hadat izen Marsiliusnak az Orlando által megölt Rodomont hadseregével már-már legyőzi Marsiliust, de Orlando, ki már felépült, ép a döntő pillanat előtt, közönséges zsoldosruhában, párbajban megöli Sacripantet, ki megvallja árulását és meghal. Szép az utolsó jelenet — minden szatirája mellett — melylyel világrendítő eseménynek akarja halálát feltüntetni.

Marsilius nemes, becsületes jellem; az ellenségnek is megbocsát és nemeslelkűségével megszégyeníti őt. A királyok közt legokosabb az egyiptomi szultán, ki egy nő miatt, kinek szerelmét oly könnyen elveszítette, nem ragad fegyvert. Jellemfestésben és lélektani mélységben a darab, mint egész,

nagyon csekély haladást mutat Greene drámairói pályáján, de szerkezete sokkal jobb már és gyönyörű, költői részeket találunk benne.

Greene *Orlando furioso*ja 1549-ben jelent meg először nyomtatásban; 1592 február 22-ike előtt nem adhatták elő (Henslowe). A szerkezet alapján feltétlenül Alphonsus után következik; ezt bizonyítja a verselése is; a sok alexandrinus, a változatosabb és gördülékenyebb verselés, a gyakori rímpárok a verssorok végén. 1588 végére vagy 1589 elejére tehető; erre engednek következtetni Brandimard szavai, melyek az armadára vonatkoznak és az a rész, melyre Ehrke utalt s mely az indiai flotta hazaérkezéséről szól és egy ünnepélyre emlékeztet, melyet Erzsébet 1588 őszén rendezett. Valószínű, hogy Ariosto eposzának eredetije volt Greene előtt s nem a fordítás. Lehet, — de bizonyossággal nem állíthatjuk, mint többen teszik — hogy egy népkönyvet is ismert s talán erre vezethető vissza az Artusra való utalás, a 12 franczia paladin szereplése, a kik azért jöttek, hogy megbosszúlják Orlandót, de ezek nagyon fénytelenül állnak előttünk, semmi nagyság nem veszi körül alakjukat. A népkönyv talán a 12 peer keleti útjáról szólt, mely itt nincs is szerves egységben a cselekménynyel, ép úgy, mint a czéltalan háborúskodás sem Angelica választása miatt.

Az Ariostóval egyező részek ott kezdődnek, a hol Orlando felfedezi a viszonyt Angelica és Medor között. De az eposzban tényleg megvan ez a viszony és Angelica Medoré lesz, míg itt csak költött a viszony. Az eposban finom psychologiával van megrajzolva Orlando lelki állapota, lassú átmenetekkel, míg Greene-nél (népszerűség hajhászása indította rá) Orlando hirtelen kezd dühöngeni. Melissa helyett Ariostónál Astolpho szerepel. A nevek különben is fel vannak cserélve, a költeményben nem fordulnak elő a paladinok, ott nincs is kibékülés. Sacripant egészen Greene phantasiájának szülötte; az eposban is előfordul ugyan, de ezzel az alakkal csak annyiban egyezik, hogy ez a Sacripant is szereti Angelicát.

Friar Bacon and Friar Bungay.

Ha Greene Marlowe Tamerlanjával versenyezve, kudarczot vallott, nagyszerű kárpótlása volt a «Friar Bacon»-nal, legnépszerűbb darabjával, melynek mint vígjátéknak ép oly nagy sikere volt, mint Marlowe tragédiájának, — Henslowe tanusága szerint, ki először 1591/2 február 19-én említi, nem mint újat, tehát már régebben keletkezhetett. Konrad a Greene legjobb művének tartja, Collins ezt és James IV.-t becsüli a legtöbbre. Tagadhatatlan, hogy Greene megérezte kora közönségének kívánságát, izlését és bár igen sokat engedett a költőiség rovására, kétségkívül értékes művet alkotott, mely méltó arra, hogy James IV-szal együtt fenntartsa nevét.

Igaz, hogy Marlowe látta meg először, hogy az akkor oly kedvelt bűvészetben drámai motivum van, de *Friar Bacon* sem nem utánzata, sem nem paródiája a Faustnak, hanem Greene első fontos lépése az önállóság felé. Kiinduló pontul Marlowe szolgált, de mint látni fogjuk, csak a részletekben hatott rá. A szembeállítás már a czímben mutatkozik: Marlowe «tragical history»-nak mondja művét, Greene «honourable history»-nak. Bacon, az Opus Majus szerzője, a scholasticismus legkorábbi ellenfeleinek egyike, a néphitben szintén hatalmas bűvész volt, mint Faust.

Edvárd walesi herczeg megszereti Margitot, a szép erdészlányt; barátjával Lacyvel és bolondjával, Ralph-fal Oxfordba megy, hogy Bacon segitségét igénybe vegye a lány szerelmének megszerzésében. Incognitóban mennek a baráthoz, Lacyt a lányhoz küldi, hogy szerezze meg neki — egy farmer fiának (!) — a lány szerelmét. Lacy megigéri, hogy úgy teljesiti a megbizást, mintha ő szeretné a leányt (Gayley utalt arra, hogy e motivum az Artus-mondából származik.) Lacy elmegy, ép vásár idején; Margitnak azonnal feltünik, hogy nemesebb és finomabb, mint a többi. Lacy, midőn elmondja a lánynak, hogy az küldte őt, a ki egyszer atyja házában mulatott, úgy mint Margit is, első pillanatra belészeret, mert látja, mily elütő a többitől. Margit meghivja Lacyt, ha megint Fressingfieldbe jön, látogassa meg.

Bacon azonnal megismeri a hozzá ellátogató herceget és tudja azt is, hogy mi a czélja; egy tükörben megmutatja neki, hogy mit csinálnak Lacy és Margit. Edvárd látja, mint vallanak szerelmet egymásnak; Bungay ép készül frigyüket megáldani, midőn Bacon a herczeg kérésére megnémítja Bungayt és egy ördöggel elhozatja Oxfordba, a hol a tudósok izgatottan készülnek a királyi vendégek fogadtatására, az ünnepségekre. Castiliai Elinor átjött a tengeren atyjával, Edvárd kedvéért, kit megszeretett. Az angol király magas vendégeivel együtt elmegy Oxfordba, hol a tudósok vitát rendeznek s e szellemi versengésnél Baconban van reményük, hogy Jaques Vandermastot, a híres német bűvészt legyőzi. Először Bungay száll síkra szellemi fegyvereivel, de Vandermast a győztes, míg Bacon meg nem jelenik és hatalmasabbnak nem bizonyul, mint a német bűvész.

Edvárd halállal akarja a szerelmeseket büntetni, de megbocsát s Lacynak engedi át szerelmét; ő maga Oxfordba siet a neki szánt Elinorhoz. Bacon, Vandermast legyőzése után egyszerű «mess of potage and broth»-t kinál fejedelmi vendégeinek, csak hogy megmutassa, mily kevés táplálék elegendő az angol szellem élesítésére; azután csodásan pazar lakomában részesíti őket, melyeket Greene gyermekes módon irat le Baconnal.

Lacy próbára teszi Margit hűségét: fájó szívvel adja tudtára, hogy egy spanyol nőt kell kényszerűségből elvennie s így kénytelen szerelméről lemondani. Mikor meggyőződik Margit hűségéről, utolsó perczben akadályozza meg, hogy zárdába lépjen és esküvőjét együtt ünnepli Edvárd és Elinoréval.

Bacon alakja sok félremagyarázására, lekicsinylésre adott alkalmat. Tény az, hogy Greene a népkönyvből vette át az alakot, úgy mint Marlowe a Faustét s hogy sok oly jelenete van, mely a tömeg tetszésének elnyerését tartotta szem előtt. De az örökemberi átcsillan itt is és Greene, költői lelkével megérezte a tüzet, melynek melegétől mélyen a felszín alatt is felenged a jég. Mily titkos varázs rejlik itt is abban a gondolatban, mely az ember kezébe adja a természet erőit. Czellájában látjuk a híres bűvészt, törpék hozzá képest a

többi tudósok; nem is sújtja őket haragjával, mert oly hatalmasnak tudja magát, hogy a legsötétebb hatalmak megremegnek az ő parancsára; Angliát érczfallal veszi majd körül, hogy megerősítse. Mit neki az apró, szőrszálhasogató tudósok gúnyja! Az ő hatalmának kimutatására és az őt kicsinylő egyik tudós megszégyenítésére elég, ha felidézi a vendéglősnét, ki tanuskodik arról, hogy a tudós ott kártyázott nála az elmult éjjel. Mily önérzet szól szavaiból, mikor az őt incognitóban meglátogató Edvárdnak és kiséretének mondja: nem érezték, midőn kardjukat nem tudták hüvelyéből kihúzni, hogy Bacon nem lehet messze? Greene mindenféle bűvészkedéssel, Bungay megnémításával, Vandermast legyőzésével, a tömegre számított; de azért még nem szabad állítani, a mint némelyek teszik — Mézières is,* — hogy Bacon nem egyéb, mint közönséges bűvész. Nagy hatású az a jelenet, melyben Bacon hét évi munkájának betetőzését várja, hogy megszólaljon az érczfő, mely bölcs, mély aphorismákat hangoztasson az alvilági hatalmak segélyével és Angliát érczfallal vegye körül. Hetek óta virrasztanak, ő és Bungay, hogy ne mulaszszák el az idejét annak, mikor az érczfő megszólal, de kifáradva, Bacon bárgyu szolgáját, Milest bízza meg, hogy keltse fel, ha az érczfő beszélni kezd:

Tudod, mily gyakran szálltam a pokolba
Alá; a dæmonokat felkerestem
A legsötétebb váraikban ott;
Úgy hogy hatalmas Belcephon, varázs-
Igéimtől késztetve elhagyá
Lakát, hogy térdet hajtson én előttem.
A föld ekkor kizökkent mind a két
Sarkából s a három alaku Luna
Ezüst tekintetét remegve rejté
El, ha Bacon varázsszava megcsendült.
Hét évig űztem így a mágiát,
Kutattam a sötét Hecate titkos
Bűvészetét s alkottam is egy órjás
Érczfőt, mely az ördög varázshatalma
Segélyével hirdessen bölcseséget,
S szép Angliát körülvegye érczfallal.

* *Mézières.* Prédécesseurs et contemporains de Shakespeare, I. 144. l.

Hatvan napig őrködtem én és Bungay
S most pihenésre vágyik szellemünk.
Bár száz szemével élne maga Argus,
Phobetor éjét átvirrasztani
Nem képesek. Most, Miles, Bacon üdve
Kezedbe' van, hogy őrködő szemekkel
Vigyázol-e a főre, attól függ
A dicsőségem. Így hát az örök
Istenre kényszerítlek, ki kezében
Tartja az embereknek lelkeit,
Őrködj ez éjjel, mert még mielőtt
Kiárad a hajnalcsillag csodás
Fénye keletre, kezd a fő beszélni, —
Azonnal, Miles, kelts fel akkor engem,
Bűvös erőmmel hadd találjam ott meg
Dicsőn hét évi munkám koronáját.
De ha csak pillanatnyi szender éri
Szemed, elhull dicsőségem s a hírem.
Húzd össze szorosan, Miles, a függönyt
S vigyázva virraszsz!... IV. felv. I. jel.

Bacon elalszik s egy idő mulva megszólal az érczfő, hogy «itt az ideje». Miles azt hiszi, hogy bölcs mondásokat fog hallani; bohóczkodik, hogy «itt az ideje», ez lenne az a bölcseség, a mire vár? Nem szól urának s így elmulasztja az időt; villám czikázik s egy kéz tűnik fel, mely szétzúzza az érczfőt. A nagy zajra felébreszti Bacont, de már késő.

Elmúlt valóban, elmúlt az idő:
Gaz, éltem, hírem, elmúlt mindenem ...
Reményed vára romba dőlve, Bacon,
Hét évi munkád fekszik porban itt ...

Szolgáját a pokolra átkozza. Búsan ül czellájában és sejtelmes lelkét valami gyászos előérzet tölti be. Az a tükör, mely bűvészete segítségével mindent megmutat, két ifjú halálát okozza, kik látják benne, a mint apáik Margit szerelméért párbajt vívnak, elesnek, mire ők is megölik egymást. Bacon belátja, hogy mennyi bajnak okozója és szétzúzza a tükröt. Ez a melancholia árnyát már akkor mutatja, mikor czellájában a tudósok görnyedni látják és bűnös lelkiismeretet sejtenek benne; a tükör szétzúzása után őszinte bűnbánatot érez azon, hogy bűvészettel foglalkozott.

Marlowera emlékeztet, midőn az irgalomban bízik, hogy az Üdvözítő sebeiből az irgalom cseppjének harmata lemossa az Úr haragját. Azután csak annyit látunk, hogy bűvészete segélyével megjósolja Erzsébet uralkodását, Anglia fénykorát, a dicső korszakot, melynek megjósoltatásával Erzsébet királynénak akart bókolni a költő.

Költői erő nyilvánul meg a szerelmi jelenetekben. Margitnak azonnal feltünik Lacy kiválósága, felismeri, hogy különb, mint a többi és ezért szeret belé. Lincoln earljét előnyben részesíti, mert Edvárd csak kéjvágyból szereti őt. Erre gondol Lacy is, midőn vádolja magát, hogy így visszaél ura barátságával és bizalmával; de hisz a herczeg nem azért szereti a lányt, hogy elvegye, ő pedig őszintén, nemesen szereti. Margitnak meg is vallja szerelmét, kéri, ne nézze a vagyont, bár egy farmer fia, nézze a szerelmét. Margit — a ki épp úgy szereti a mythologiát, mint Greene, úgy hogy beszéde néha tudákosnak látszik — félve fogadja Lacy szerelmét; nem meri hinni, hogy ily nagy úr ily alacsonyra tekint. Papi áldás nélkül azonban nem akar vele egyesülni. Mikor Edvárd fellobban Lacy árulásán és Lacy azt feleli, hogy jobban illik Margithoz, hogy az ő neje legyen, mint hogy Edvárd szeretője, halállal akarja büntetni őket:

> Gyalázatos, hát nem szerettelek
> Jobban, miként Sándor Hephæstionját?
> Ezért tártam ki lángoló szerelmem
> S zártam be gondolatid rejtekébe?...

Margit magára veszi a bűnt; ő az oka, ő szerette meg s a nő szerelme megejti a férfit. Edvárd gyönyörű képet fest neki az életről, mely várna rá, ha szerelmét neki adná, de Margit inkább meghal, szerelme Lacy-é; egymás haláláért versengenek, csak a másiknak élete legyen megkimélve, s a halálban legyenek egymáséi. Edvárdot is megindítja ily erős szerelem s királyibbnak tartja egyesíteni a szerelmeseket.

> Nagyobb a diadal, mit a szerelmen
> Arattál, mint Cæsar győzelmei.

A csábítás és a nagylelkű lemondás Lyly hatására mutat. Margitot két régi kérőjének minden csábító ajánlata sem

téríti vissza szerelmétől. Kissé mesterkéltnek látszik felelete, hogy nem méltó oly nagy urakhoz. Eszes, mert azt válaszolta kérőinek, hogy az első rohamra nem nyílik ki a szerelem virága és tiz napi haladékot kér, mely alatt természetesen érte jön majd Lacy; s mikor Lacy oly durva, szeretetlen módon teszi próbára, még akkor is szereti, lemond a világ hiúságairól, örömeiről, gazdagságáról és zárdába akar vonulni. Gyönyörű ez a jelenet, melyben siratja boldogtalan szerelmét;

Szerettem egykor, Lacy volt szerelmem,
S most gyűlölöm magam, mivel szerettem . . .

Minden szerelem kéj, csak az ég szeretete nem; hiú a szépség, melyet szerelemre használtak s a világ csak csábító csalétkeket tartalmaz.

Ég áldjon hát világ, te fájdalom
Szülője. Ég áldjon atyám s barátok!
Üdv, Krisztusom! Pompázó köntösök
El veletek! . . .
— — — — — — — —
Ég áldjon szerelem, te dőre
Szerelem, ég veled is, drága Lacy,
Kit egykor úgy szerettem . . .

Még most is szereti Lacyt; inkább a világról mond le, de szerelmét nem hagyja el. Mikor eljön Lacy és megmondja, hogy próba volt, megbocsát neki: elhagy érte mindent, nem tud nemet mondani. Szerénysége azonban nem hagyja el, mert hálát ad az égnek és tudatában van annak, hogy milyen magasra vitte Isten a dolgát. A végén kezdi: az ég öröme nem több-e, mint a muló öröm? Mintha az egész darab az igaz szerelemnek dicsőítése lenne, annak igazolása, hogy a herczeg hiába akar varázshatalommal szerelmet teremteni, a szerelemnél a varázserőnek a szívből kell kisugároznia, hogy mindent hamuvá égethessen, a mi útját állja.

A «Friar Bacon and Friar Bungay» egy régi elbeszélésen alapul a XVI. század végéről. A népkönyvek akkor igen népszerűek voltak és a mint Faustot ismerték, úgy ismerték Bacont is. Greene nagyjában követi a népkönyvet a Baconról szóló részekben: onnan valók a tudós Burden megszégyenítése a vendéglősné

felidézése által, kinél kártyázással töltötte el az éjjelt; Lacy és Margit esküvőjének megakadályozása azzal, hogy Bungay-t megnémítja Bacon. (A XV. fejezetben fordul elő Millisant, kinek egy nemes és egy lovag kérője volt; az atya a lovagnak akarja adni, de Millisant a nemest szereti, ki Bacon segélyével látja a tükörben, a mint Bungay épp össze akarja esketni a lovaggal; Bacon meghiúsítja a házasságot.) A népkönyvből való Hercules felidézése, az érczfő pusztulása, a két kérő párbaja és halála.

A népkönyvben is benne van Bacon bűnbánása és visszavonulása, de Greene-nél már az elején borong az árnyéka. Viszont az a nagyság, mely mystikus ködbe burkolja alakját, az a mélabús hangulat, mely mindig betölti a bűvész lelkét, valahányszor valami fájdalom előérzete nyomja le, — nincs meg a népkönyvben. Bacon idejében nem volt megengedve a varázslás, de Greene nem változtatott Bacon csodatettein, egyrészt, mert a népiesben gyökereztek, másrészt mert szüksége volt erre az elemre, hogy Bacon az a nagy ember legyen, a kit ő akart festeni; így hát nincs igaza Mézièresnek, a ki szerint Bacon közönséges enchanteur-ré alacsonyodik le, mert nem nagy czélok szolgálatában áll: Bacon segítségére van a megszorultaknak, hazájának javára akar lenni, a tükör sem üres bűvészkedés, mert végeredményben közelebb hozza a szerelmeseket és az igazság megismerését előmozdítja. Abban sincs igaza Mézièresnek, hogy csak a komikus jeleneteket tartja jónak s így nem érzi meg azokat a mélységesen költői jeleneteket, melyek talán a legértékesebbek Greene költészetében.

A tömegnek szóltak a tréfás jelenetek, (azok, melyeket nem a népkönyvből vett, finomabbak), valamint a két bűvész vitája a tűz és föld szellemeinek jelentőségéről, épp úgy Margit két kérőjének sorsa. Minden mélység híján van Ralph, az első, a bűntől nem befolyásolt bolond.* Ez is mutatja, hogy Greenenél a régi beleolvad az újba. Igen sikerült a mindig vidám Miles rajza (a kit Greene a legendai érdek nélküli

* L. Eckhard: Die lustige Person im älterem englischen Drama. 262. l.

alakból formált); a mysteriumokra és moralitásokra emlékeztet, midőn az ördöggel, kit Bacon azért küldött rá, hogy megkínozza, vitatkozik, hogy melyik a legjobb foglalkozás a pokolban s azután az ördög hátán vidáman a pokolba nyargal (a népkönyvben csak egy hónapi némasággal bűnhődik).

A *Friar Bacon and Friar Bungay* nagy haladást mutat Greene előbbi drámáihoz képest; itt legalább a kisérletét látjuk annak, hogy két cselekvényt egybefűzzön s hogy összeolvaszsza, egyesítse mindazt, a mi Baconról szólt. II. Edvárdot valószínűleg néhány hónappal megelőzte s így kivonta magát Marlowe egyenes befolyása alól, bár több részlet még Marlowera emlékeztet: a vendéglősné felidézése (parodizálni látszik Sándor és Helena felidézését); Faustot visszhangozzák hatalma érzésének kifejezése (szavára megremeg a föld...), Bacon büszkesége, önérzete, hogy mi mindent tud véghezvinni; a hitetleneknek megszégyenítése; a bűvészkedések, a tréfás jelenetek; a bűvész maga halvány kiadása Faustnak, de nem mondható, hogy mélység híján van. Igaz az, a mire Storojenko utal, hogy Marlowe meglátta az ördöggel való szerződés fontosságát, míg Greene-nél nem tudjuk, honnan jön Bacon varázsereje, de ne feledjük, hogy mindez már a népkönyvben is benne volt. Greene drámai szempontból magasabban áll, sokkal több benne az élet, sokkal derüsebb; de Marlowe komor drámája viszont mélyebb, mert lélektani és philosophiai érdeket kölcsönzött neki. Baconban is megvan az a mystikus nagyság, az a hatalmas symbolum, mely a természetfeletti erők motivumainak költői felhasználásában kifejezésre jut, csakhogy Greene nem domborította ki eléggé. Brown helytelenül utal arra, hogy Greene igénytelenebb volt; Greene is tud mélyen járni, de Marlowe-nak forrásában volt a lehetősége annak, hogy kiválóbb alkotást nyujtson.

Sokat vitatott kérdés az, hogy *Fair Emm*, melynek szerzőségét Shakespearenek is tulajdonították, milyen viszonyban van Greene-nel. Collins azt hiszi, hogy Fair Emm megelőzte *Friar Bacont* és ez épp úgy utánzata a Fair Emmnek, mint Tamerlannak Alphonsus. Fair Emmben Hódító Vilmos és Lubec marquis épp oly viszonyban vannak egymással, mint a herczeg és Lacy. Margit hol Fair Emmre, hol Marianára

emlékeztet. Dickinson* nézetét tartjuk elfogadhatónak, ki azt hiszi, hogy Fair Emm parodizálja Greene darabját; mi inkább talán utánzatnak mondanók Fair Emmet.

George-a-Greene.

Igen különbözőképen itélték meg «George-a-Greene, the Pinner of Wakefield»-et; sokan nem is tartják Greene művének; de ezek szem elől tévesztik, hogy nagyon megrontott, csonka szövegben maradt ránk e darab. Üde, reális életet lehel; egyszerű, ment minden classikus dísztől, ment az euphuismustól. Nagyjában egy népkönyvön alapul, melynek ránk maradt legrégibb példánya 1706-ban jelent meg. Népszerű balladák szólnak George-a-Greeneről, melyek frissesége ömlik el a darabon is; a mellett, hogy igazi falusi életet fest, nincs benne semmi pásztori mesterkéltség, melytől pedig még Shakespeare sem menekülhetett az «Ahogy tetszik»-ben és a «Téli regé»-ben.

Kendal earlje és néhány főúr síkraszáll Anglia javára, a szegények megszabadításáért; de bárhogyan esküdözik Kendal, hogy vagy segít rajtuk, vagy meghal, tulajdonképen önző czél, a saját érdekük viszi arra, hogy 30,000 főnyi seregüket a király ellen vezessék. Kendal mindenféle igérettel csábítja híveit, már előre méltóságokat osztogat mindegyiknek. Kendal a királyhű Wakefieldbe küldi Manneringet, a felkelt lordok pecsétes levelével, hogy küldjenek nekik élelmiszert. Mannering megjelenik Wakefieldben, de ott megtagadják a lázadók kérését, sőt George-a-Greene arra kényszeríti az áruló Manneringet, miután ez nem akar a király személyét képviselő birói szék előtt kalapot emelni, — hogy a lordok írásának pecsétjét lenyelje. Az írást eltépték. Mannering a vén Grime házába hozza a választ, a ki a lázadókat akarata ellenére szívesen fogadja, mert hatalmuk nagy. Grime lánya, Bettris visszautasítja Bonfield lord szerelmét, mert szíve a szegény George-a-Greene-é, bár atyja ellenzi.

* *Dickinson:* Robert Greene. Introd. XL. l.

Kendal, ki Mannering sérelmét nevetve fogja fel, elhatározza, hogy a csatát Mannering vezesse s ő, harmadmagával Wakefieldbe megy, álruhában; még az nap akarja George-a-Greene fejét megszerezni. George-a-Greene-t sikerül körülzárniok. Midőn George-a-Greene megtalálja lovaikat a mezőn s a szóváltásban Kendal sértőn szól a királyról, George-a-Greene megüti őt; erre rejtekeikből előszólítja embereit s Greene cselhez folyamodik. Kendal felszólítására, hogy csatlakozzék hozzájuk s akkor lovaggá üti, színleg előbb bizonyságot szeretne győzelmük felől. Attól teszi függővé elhatározását, hogy egy jövendőmondó remete mit szól hozzá; Kendalt és híveit szolgájával odavezetteti. Kendal, Armstrong és Bonfield el is mennek a kijelölt helyre; George-a-Greene a jóslás közben felfedi kilétét, Armstrongot megöli és a másik kettőt, mint foglyokat Edvárd királyhoz küldi. Edvárd király sokat hallott már George-a-Greene vitézségéről és mikor eléje hozzák a lázadókat, kiknek George-a-Greene kedvéért megkegyelmez, Jakab skót királylyal együtt, kit az imént győzött le, de kivel most kibékült, elmennek személyesen George-a-Greene-hez, hogy megismerjék a derék alattvalót. Edvárd Kendal birtokát adományozza neki, egyesíti kedvesével és lovaggá ütné, de ő mint yeoman akar élni és meghalni, úgy mint atyja.

Egyike a legüdébb jeleneteknek az, melyben a lázadókkal szövetséges Jakab skót király Jane-a-Barley-t serege élén szólítja fel, hogy hallgassa meg annyiszor ismételt régi szerelmét s legyen az övé.

> Ne félj szép nő, enyém ez a had itt,
> S barátaid mind, ha hozzám barát vagy.
> Szeretlek téged, én a skót király,
> A ki levélben annyiszor esengtem
> Szerelmedért, tollammal írva le
> Szerelmemet, mig lelkem fájdalomtól
> Vérzett. Nem hallgattál meg engem, ám
> Csakis azért, mert itthon volt urad.
> Ezért, szerelmem, jobb az alkalom most.
> Hallottam, hogy urad eltávozott,
> Eljöttem kérni, mire oly rég vágytam.

Megható Jane-a-Barley fiának, Edvárdnak alakja, ki atyjától megjegyezte, mondja, hogy nincs nagyobb sérelem, mint a

férj megcsalása; bátran száll szembe a királylyal s bár ez őt akarja halállal büntetni, ha anyja nem enged, inkább meghal, de anyja ne váljon becstelenné. Erőteljesen rajzolta meg Greene a nő alakját, ki nem tágít.

> Bár Cæsar szelleme lenne a földön
> Szokott dicsfényében ragyogva itt,
> Nem szennyezem be férjem hírnevét.

Nem fél a királytól, rápirít, hogy kéjvágyát egy sereg élén tárja ki előtte, elfojtja könnyeit, de még fia életéért sem lesz becstelen. Mikor legyőzi a király seregét, ki foglyul esik, a győzőket meghívja várába s velük együtt a skót királyt is; gúnyosan megjegyezve, hogy hiszen azért volt a harcz, mert a király nem léphetett be oda. Kár, hogy az epizód befejezetlen; a megrontott szöveget több helyen van okunk fájlalni; talán Catherine Sforza története inspirálta Greenet.

George-a-Greene, Greene legjobb férfialakja; drámai erőre mutat s messze kimagaslik a többi közül. Helyesen utaltak arra, hogy máshol csak egy oldalról mutatja be férfialakjait, George-a-Greene-t minden oldalról élesen világítja meg s teljes, realis arczképet fest róla. Önérzet, bátorság, hazaszeretet, istenfélelem, királyhűség, becsületesség, önzetlenség, kötelességérzet és a kedélyélet mélysége jellemzi. Mannering előtt félelmetessé növekedik alakja, midőn a király személye iránt tiszteletet nem akar mutatni. Önérzete fölemelő lehet annak tudatában, hogy mindenki ajkán az ő neve hangzik. Mindenki ismeri, becsüli őt és rettegi haragját; a mellett egyszerű, nemes lélek; a szerelem ellen nem elég erős, csendes megelégedésében csak szerelmével akar egyesülni, ez a főczélja. A bájos Bettris az ő szívének napsugara, de a vén apa nem akarja hozzáadni. A lány azonban méltó szerelméséhez; apját is otthagyja, nem fél semmitől, de az övé nem akar lenni, míg atyja bele nem egyezik. George-a-Greene nem akar egyéb jutalmat hűségéért és hősi tetteiért, mint annak a lánynak kezét, ki életét az övéhez akarja fűzni. Visszautasít minden kitüntetést, rangot, kincset, hisz azt mondja, hogy a szegény ember, ha igaz és becsületes, többet ér, mint egy gróf, ha álnok. A csel, melylyel magához csalja a lázadókat,

egyenes lelkével csak úgy fér össze, hogy azzal királyának akar szolgálatot tenni és hogy a jóslásban azt tanácsolja nekik, hogy hagyják abba a király elleni háborúskodást. Hirét zengi minden; a győztes angol király előtt is említik nevét, még mielőtt elküldi a fogoly lázadókat s Warwick úgy írja le őt, mint egy hőst, ki termetre nézve is Hercules és nem fél senkitől, de a király előtt meghajol. Híre elszomorítja Mariant, Robin Hood kedvesét is, hogy George-a-Greene és Bettris elhomályosítják az ő dicsőségüket. Mikor Marian kéri, Robin Hood enged az ő ösztönzésének (bár «az irigység csak saját magának árt»), útnak ered, hogy legyőzze George-a-Greene-t, kinek földjén áthaladva, George-a-Greene útjokat állja. Robin Hood ellenáll s összecsapnak; Robin Hood mindjárt érzi, hogy ilyen emberrel még nem volt dolga s mint jóbarát megy bajtársa házába. A bradfordiaknál az volt a szokás, hogy az arra jövőknek a botot nem szabad a vállukon hordani, hanem csak maguk után húzni, különben ezt felhivásnak vették arra, hogy verekedjenek. George-a-Greene méltatlankodva látja, hogy az álruhában arra menő Edvárd és Jakab királyok is (békés emberek lévén, mint ők mondják) maguk után vonszolják a botot; leveri a bradfordiakat s mindegyiket meghívja házába. Nemeslelkű, mert megbocsát az ellenségnek, jószívűségében ő szabja meg Jakab király váltságdíját: építse fel a rombadöntött várakat, segítse meg az árvákat, kik a háború miatt kerültek nyomorúságos helyzetbe. Szerény, mert úgy akar meghalni, a hogy élt s jutalmul elég neki kedvesének keze, boldog szerelme.

Hazaszeretet hevíti az öreg Musgrove-t, inkább meghal, semhogy átadja várát. Ott akar meghalni, a hol élt. Elszánt, hősi lélek, fiával együtt; főleg az ő vitézségüknek köszöni Edvárd, hogy Jakabot legyőzi. Jutalmul lovagokká üti őket. Mily ellentét velük szemben Grime, ki szívesen fogadja az árulókat, mert szereti az életét s bárhogyan fáj neki, megvendégeli őket. Sikerült Grime alakja, a vén kéjenczé, ki beleszeret a lányruhába bujtatott Wilybe, midőn ez Bettrist álruhában George-a-Greenehez juttatja. Grime Wilyt kéri feleségül a királytól, jutalmul azért, hogy George-a-Greenenek adja lányát; komikus Wily felismerése, midőn ez álruháját elveti.

Úgy, mint a «Friar Bacon»-ban Margit visszautasítja a herczeg csábító szavait és megveti a pompát, a ragyogást, melyet a jövő festésével eléje tárnak, úgy Bettris is inkább a szegény George-a-Greenet választja. Mit néki gróf, lovag vagy báró, bármilyen vitéz és hatalmas is; szívének várát a vidám George-a-Greene tartja fogva: csak az övé lesz.

Kitünő a Jenkin — George-a-Greene szolgájának — humoros alakja. Sikerült az a rész, midőn urának «elővarázsolja» kedvesét, ki vén atyja éber szeme elől George-a-Greene ifjú szolgájának, Wilynek ruhájában szökhetett el hazulról bánkódó szerelmeséhez.

Henslowe e darabot először 1593-ban, tehát Greene halála után említi. Collins igen kétkedően fogadja Greene szerzőségét: itt nincsenek mythologiai czélzások, nagyon távol van a classikus stilustól, pedig Greene egyetemi ember volt és ez minden munkáján meglátszik; stilusa sokkal egyszerűbb, mint másutt, de mindez csak némely helyen mutatható ki és csak ott, a hol kétségtelenül mások változtattak rajta. Viszont maga Collins, Greene szerzősége mellett felhozza a szerkezetnek és a feldolgozás módjának hasonlóságát Greene egyéb drámáival; a helyzetek azonosságát, pl. Jakab és Ida viszonya = Jakab és Jane-a-Barley; Grime szerelmes lesz az álruhába bujtatott Wilybe, a mint Lady Anderson Dorottyába.

Greene sokszor meglepő módon követi főforrását, a George-a-Greeneről szóló népkönyvet. De nála Richard helyett Edvárd, Leicester helyett Jakab skót király van. Új a háború Anglia és Skóczia közt és Jane-a-Barley epizódja. Greene nem jutalmaztatja meg Robin Hoodot. A népkönyvben nincs meg Musgrove és Cuddy epizódja, az I. felv. 3. jel., II. felv. 1. és 2. jel., továbbá a II. felv. 3. jelenetből a Jenkin szerepe. Jenkin nincs is meg a népkönyvben. A szegények elnyomása, mely miatt Kendal fellázad, nem történeti: a népkönyvre vezethető vissza, melyben az ország azért van ily siralmas állapotban, mert Oroszlánszívű Richard keresztes hadjáraton van. Sir Mannering a népkönyvben csak szolga, a drámában küldetésénél fogva nem lett volna helyén való szolgának.

Tamerlan hatására, mint Greene minden művében, úgy itt is többször akadunk. Többször fordul elő a neve is, pl.

mikor Kendal koronákat igér hiveinek; Kendal is azzal fenyegetődzik, hogy ha nem teljesítik a kérésüket, mint «harczias Tamerlan» pusztítja el földjüket.

* * *

Igy látjuk végigvonulni Greene egész drámairói munkásságán, hol erősebben, hol gyengébben, nagy kortársának szellemét; Greene regényeivel ez alkalommal nem foglalkozunk, az angol romantikus dráma épp annyit köszön Greenenek, mint a történeti dráma Marlowenak. A mint Lyly a regényben, úgy hatott rá Marlowe a drámában. Greene látta, hogy Marloweval nem versenyezhet: a szerelmet vezette be a drámába. A szerelem festésében — regényeiben épp úgy, mint drámáiban — erős érzéki vonás észlelhető; de női alakjaival kiérdemelte Nashe «Homer of women» jelzőjét. Csupa ideális női alakot találunk drámáiban; mellőzi azokat a megrontó sziréneket, kik elbeszélő műveiben oly sűrűn fordulnak elő; csak egy ily keserű visszaemlékezést látunk, Orlando furiosoban (I. felv. 1. jel.).

Érdemeit csak akkor tudjuk igazán méltányolni, ha az előző drámairodalmat tekintjük és ha keressük azokat az elemeket, melyek általa fontos tényezőkké váltak az angol dráma fejlődésében. Barbár, durva, bohócz jelenetek benne is sokszor zavarják a művészi összhangot; a psychologiai mélység rovására az érdekesség és a népszerűség elérése a főczél; de a valószínűtlenségekért kárpótolnak a páratlanul szép költői jelenetek. Idylli jelleget kölcsönöz a középfajú drámának; felhasználja a színpadi eszközöket és a színszerűség érdekében az apró és mellékes dolgokat igen finom érzékkel válogatta ki. Értett ahhoz, hogy két párhuzamos cselekvényt összefüggésbe hozzon, hogy megőrizze a színpadon a cselekvés folytonosságát s hogy az események előttünk történjenek s ne elbeszéljék őket. Kora követelményeihez alkalmazkodni tudott; ezért látjuk benne oly mesteri módon összefoglalva a különböző köröket, a réginek egybefonódását az ujjal, az összes divatos római műfajokban. A didaktikai elem szembetünő munkásságán; a következő színműírókkal szemben erkölcsi tisztaság jellemzi.

Művészetét akkor is tudjuk méltányolni, ha műveit for-

rásaival vetjük egybe: ha jellemeit — a fontosabbak közül Ateukin az egyetlen kivétel — készen találja is, láttuk, menynyire érti azok felhasználása módját; az a sok «mellékforrás», melyeket Greene változásai számára feltételeznek, egyetlen egy esetben sem mutatható ki. Már első művében, *Alphonsus*ban, ha nincs is benne még sem jellemfestés, sem drámai érdek, bizonyos nagyság megnyilvánulásán kívül látjuk a természetfeletti, a csodás elem alkalmazását. *Orlando furioso*ban Tamerlant és a rémdrámát s azoknak az emelkedő körét akarta kigúnyolni, kik nem voltak egyetemi emberek. Itt már a technikában is egy lépéssel előbbre haladt és találunk szerelmi jeleneteket. *Friar Bacon*ban a felmerült kételyek ellenére is félreismerhetetlen Baconnak Faustra többször emlékeztető mélysége. Feltünő a tragikus elem mellőzése; a nemzeti szellemet érezzük több helyütt; az otromba és bárgyú részekért bőven kárpótolnak a szerelmi jelenetek. *George-a-Greene* erős hazafiságot hirdet s a népjogok követelését véljük hallani. Ebben a művében sikerült legjobban az ellentétes jellemek drámai szembeállítása. *James IV*-ben Ateukin sokban hasonlít Gavestonhoz (Marlowe II. Edvárdjában), de Ateukin teljesen Greene eredeti alkotása, a Shakespeare előtti hatalmas gonosz. Különös érdekkel bir a dráma színrekerülő kerete (gondoljunk a «Makranczos hölgyre», a «Szentiványéji álomra»!), a lyrai és szatirikus elemek előtérbe nyomulása, az elütő tárgykör, a psychologiai mélység, a tisztább humor, a mesteri technika és a történeti színezet.

Ha túlzás is azt mondani, hogy az Orlando furioso egyengette Lear útját (Brown), talán nem a legcsekélyebb érdeme Greenenek az, hogy Shakespearere hatott. Nem szólva a Téli regéről, nem egy alakja előlegezi Shakespeare több alakját. Bohanban ott van Jaques és Timon csirája, Philomelában Imogen, Ateukinban Jago, Oberonban Prospero; Ádám, Jenkin és Andrew külön helyre tarthatnak igényt az Erzsébet-korabeli drámairodalom alakjai közt; Slipper, Nano és Miles jut eszünkbe, ha Launce-t, Launcelot-ot és Touchstone-t szemléljük. A dráma technikájának javításában, a színszerűség eszközeinek felhasználásában sokszor lelt visszhangja a szegény, nyomorult Greene kezdeményezése.

BEN JONSON.

Irta: Latzkó Hugó.

Shakespeare kortársai között a legnagyobb és a XVI. századi drámairodalomnak talán legérdekesebb alakja Ben Jonson, a ki történetileg még Shakespearenél is fontosabb. Költő, drámaíró, kritikus, szatirikus, laureatus és korának irodalmi dictatora, a kinek hatása jövendő századokra is kiterjed.

Marlowe *Tamerlán*jának nagy sikere után a dráma csakhamar a legfontosabb műfajjá lesz. Marlowe, Kyd, Peele, Greene, Lyly és Shakespeare megteremtik az Erzsébet-korabeli népies nemzeti drámát. E dráma teljesen az ő alkotásuk. Szabad szárnyalást engednek képzeletüknek, nem ragaszkodnak semmiféle szabályhoz és nem követnek semmiféle mintát. Annak a törekvésnek, hogy a romantikus drámával, e romantikus dráma szabálytalanságaival és túlzásaival szemben a classikus formák és az élet realistikus ábrázolása is teljesen érvényre jussanak, leghivatottabb vezére Ben Jonson, a kit nemcsak óriási tudása, hanem fegyelmezett gondolkodása, főleg pedig férfias jelleme tettek alkalmassá arra, hogy kora izlését befolyásolja és irányítsa.

Ben Jonson 1572-ben született, nyolcz évvel Shakespeare születése után.* Kitünő iskoláztatásban volt része. Már ifjú

* Összes műveit kiadta 9 kötetben *William Gifford*, London, 1816., és 3 kötetben *Francis Cunningham*, London, (Chatto and Windus) 1871. E kitünő stereotip kiadás újabb lenyomata 1910—12-ben jelent meg; ennek a lapszámozása szerint idézem Jonson műveit (*Works* I., II., III.). A verses idézeteket részint Csiky Gergely, részint Rózsa Dezső fordítása szerint közlöm. Charles Herfordnak a *Clarendon Press* sorozatában hirdetett kiadása sajtó alatt van. A költő életét és műveit behatóan tárgyalják: Castelain, *Ben Jonson, l'homme et l'oeuvre*. Páris, 1907., Mézières, *Prédécesseurs et contemporains de*

korában a classikus nyelveknek oly alapos ismeretét sajátította el, hogy összes kortársait messze fölülmulta. Tizenhat éves korában elhagyta az iskolát és egyideig mostoha-atyjának volt segítségére a kőmíves mesterségben. De csakhamar abbahagyta ezt a hajlamának oly kevéssé megfelelő foglalkozást és mint önkéntes a Németalföldön harczoló angol seregbe lépett. Hazájába visszatérve színész lett és drámaírással kezdett foglalkozni. Életének legboldogabb korszaka I. Jakab uralkodásának ideje volt. Az irodalmat pártoló és pompát kedvelő fejedelem Jonsont kegyeivel halmozta el és udvari költővé nevezte ki. Irodalmi hírneve nem védte meg a nyomortól. Midőn I. Jakab 1625-ben meghalt, benne Jonson főtámaszát vesztette el és egyik csapás a másik után sujtotta a szerencsétlen költőt. Testi és lelki ereje egyaránt hanyatlani kezdett. Szélhüdés érte; 1630-ban *The New Inn* czímű vígjátékát kifütyülték. Ez időtől fogva teljesen megtört. Régebben önérzettel fordult a közönséghez, most már azt mondja:

Ha többet vártok, mint a mit ma nyújtok,
A költő már beteg és szomorú.*

Betegségtől kínozva, nagy szegénységben élt még néhány esztendeig, míg a halál 1633-ban megváltotta szenvedéseitől.

Jonson korának egyik legnagyobb tudósa és az ókor irodalmának legalaposabb ismerője volt. Kimondhatatlanul lelkesedik a görög és római classikusok műveiért, ezeket tekinti követendő példáknak és élete czéljául azt tűzi ki, hogy istenített mestereit minél inkább megközelítse. Ennek ellenére nem követi őket szolgailag. Műveikből helyes kritikával kü-

Shakespeare. Páris, 1905⁴., Taine, *Histoire de la littérature anglaise,* 5 köt. Páris, 1905¹²., Symonds, *Ben Jonson* (English Worthies) London 1888. és *Shakespeare's Predecessors in the English Drama,* London, 1884., Herford, *Ben Jonson (The Mermaid Series.* I.) London, é. n., Ward, *History of English Dramatic Literature to the death of Queen Anne.* 3 köt. London, 1899²., Woodbridge, *Studies in Jonson's Comedy (Yale Studies in English,* V.) Boston, 1898., Baudissin, *Ben Jonson und seine Schule.* 2 köt., Leipzig, 1836.

* If you expect more than you had to-night, The maker is sick and sad. *(The New Inn.* Epilogue. *Works* II. 348.)

lönválasztja azt, a mi elavult, attól, a mi kora számára még értékes. Tudatában van annak, hogy a színpaddal szemben korában más követelményeket támasztanak, mint az ókorban. Átveszi, a mit Aristotelesben és Horatiusban lényegesnek tart, elveti azt, a mi szabályaikból a modern színpadra nem alkalmazható. Mellőzi a kart, a melynek a görög drámában megvolt a maga nagy jelentősége, de a modernben nincs helye. Nem osztja drámáit oly pontosan felvonásokra és jelenetekre, mint Terentius és nem korlátozza a személyek számát. «Semmit sem ismerek, — úgymond — a mi az irodalomra nézve oly hasznos lehetne, mint az ókori írók műveinek tanulmányozása, ha nem indulunk kizárólag utánuk és nem fogadjuk el vakon tekintélyüket. Mert az ókor minden tanítása mellett nekünk saját tapasztalataink vannak és ezek alapján jobban alkothatunk magunknak véleményt. Ők megnyitották a kapukat és egyengették számunkra az utat, mint szellemi vezéreink, nem mint parancsolóink: Non domini nostri, sed duces fuere. Az igazság mindenki számára nyitva áll; senkinek sem kizárólagos birtoka: Patet omnibus veritas: nondum est occupata. Multum ex illa, etiam futuris relicta est.» (*Discoveries* XXI. *Works.* III. 391. l.) A vígjátékban különösen Plautust és Terentiust követte, helytelenítette a korabeli dráma bonyolult szerkezetét, a tragikus és komikus elemek szeszélyes egymásutánját, az izgató részletek halmozását, a hely és időegység teljes mellőzését. Ezzel szemben egyszerűbb szerkezetű, kevésbbé bonyodalmas drámákat írt és az angol színpad reformátora akart lenni. A hely és idő egységét többnyire megtartja, a cselekvény egységére már kevesebb gondot fordít.

Már mint huszonnégyéves ifjú, kész irodalmi programmal lép a közönség elé. Lelkes szavakkal hirdeti, mily szent és nemes a költő hivatása; a költészetet mint az emberi szellem legragyogóbb megnyilvánulását dicsőíti.

Valóban,
Ha úgy tekinted a költészetet,
A mint az sokban feltünik, szegényen,
Bénán, széttépett rongyokkal ruházva,
Éhségében félig halálra váltan,
Híján az ő nagy életerejének,
Melyet a szent lelemény ád neki,

Úgy én csak megerősíthetem
Itéletedet érdeme felől.
De nézd csak őt pompázó köntösében,
A művészet fenségében ragyogva,
A mint az édes bölcseség s az izlés
Is szellemét magasra helyezi.
S a mi a legtöbb, hogyha koronázva
Attól van, a mit a lélek megőrzött,
Mint drága hagyományt, ha gyűlöli,
Hogy földi gondolat szentségtörőn
Méltóságát szennyezze be. Oh akkor
Mily büszke formában mutatkozik!
Akkor hasonlít önmagához ő.
Méltó ahhoz, hogy ne szemlélje más,
Mint szigorú szem, benső áhitattal.[1]

A költőnek szerinte a legmagasztosabb a rendeltetése: Solus rex aut poeta non quotannis nascitur. (*Discoveries* CL. *Works.* III. 420. l.) A költő arra van hivatva, hogy az idealismust hirdesse és az emberek gyengeségeit, hibáit leleplezze és ostorozza:

Ki oly elnéző e gonosz világhoz,
Hogy szellemét el tudná fojtani,
Avagy nyelvét fékezni; vagy ki oly
Tespedt, alélt érzékű, hogy az ég
Vad háborgása nem ébreszti fel?...
...Ki nézhet oly csodákat mint ezek,
Hogy ne nyílnék meg ajka a beszédre?
Nem én: a lelkemet soh'sem simitá
Olajfesték, hogy a bűnnek hizelgjek,
Vagy azt dicsőitsem, mi jogtalan.
Erős és fegyveres kézzel fogom
Letépni e kor balgaságait,
És érczvesszővel véressé verem
Vasbordáját, hogy sebbel lesz tele.
Nem félek senki ránczolt homlokától,
Ha kedvem jő a bűnt megszégyenítni;
A szajha mérge, gyilkos tőre sem
Ijeszt, ha aljasságát fölfedem.[2]

Holta napjáig hű maradt elveihez. A legkisebb engedményt sem hajlandó megtenni kora izlésének. Sohasem írt

[1] *Every Man in his Humour.* V. felv. 1. jel. *Works* I. 59. l.
[2] *Every Man out of his Humour.* Induction. *Works* I. 65. l.

érdekből egyetlen sort sem. Ellentétben kortársaival, nem törekszik arra, hogy hízelgéssel nyerje meg a közönség jóakaratát. Sohasem kéri a közönség elnézését, hanem szigorú, igazságos bírálatát. Nem csatlakozik az uralkodó irodalmi irányok egyikéhez sem, sőt velök tudatosan ellentétbe helyezkedik. Teljesen a maga útján jár; a mit helyesnek ismert fel, ahhoz feltétlenül ragaszkodik; nem törődik sem a külső sikerrel, sem a közönség múló kegyével. Shakespeare mellett ő az egyetlen Erzsébet-korabeli drámaíró, a ki nem hódol a napi divattal változó irodalmi áramlatoknak, hanem csakis saját benső meggyőződésének szavát követi.

Egész élete szakadatlan harcz, korának romlottsága, félszegségei, előítéletei ellen. Kérlelhetetlenül ostorozza mindazt, a mit helytelennek tart és a legnagyobb kiméletlenséggel, durvasággal támad egész társadalmi osztályok, eszmék és egyének ellen. Igy gúny tárgyává teszi az udvaronczokat. Leírja, mily nevetséges divatnak hódolnak ruházkodásukban, mily keresett, czikornyás nyelven beszélnek, miként használnak lépten-nyomon franczia és olasz szavakat, csakhogy még előbbkelőknek tartsák őket. Nem kiméli a kényeskedő nőket sem és különös kedvét leli abban, hogy megalázza badarságukat és önhitt elbizottságukat, mert minden idejöket álköltők társaságában, irodalmi kérdések tudákos bonczolgatásával töltik.

Saját korának irodalmát igen kevésre becsüli. «Korunk íróiban — úgymond — semmi sincsen a költői méltóságból, csak a bitorolt név, a melylyel minden tollforgató visszaél, és a drámai irodalomban sem találunk mást, mint trágárságot, istenkáromlást, minden isteninek és emberinek féktelen megszentségtelenítését és kigúnyolását.» (*Volpone.* Dedication. *Works* I. 334. l.) «Ha múzsám hozzám hű marad, a megvetett költészet fejét újra fölemelem, letépem róla azokat a romlott és hitvány rongyokat, a melyekkel korunk meggyalázta alakját, újra ráadom régi köntösét, visszaadom régi ábrázatát és fenségét és méltóvá teszem arra, hogy a világ nagy és vezető szellemei öleljék és csókolják.» (U. o. 335. l.) Ezt 1607-ben mondja az angol drámairodalomról, az angol dráma fejlődése legragyogóbb korszakában. Bármennyire igaz-

ságtalan is ítélete, mégis érthető, hogy Jonson, a kinek lelkét annyira eltöltötte az *ókori* irodalom iránti rajongó lelkesedés, Greene, Peele, Kyd, Marlowe és Shakespeare műveivel nem tudott megbarátkozni. Jonson csakis tudatosan és tervszerűen alkotó művészetet ismert el. A phantasia szabad szárnyalása iránt nem volt érzéke, mert a drámától elsősorban szabályosságot követelt és ez értelemben mondotta Shakespeareről: «that Shakespeare wanted arte». (*Conversations with Drummond. Works* III. 471. l.) Munday és Dekker műveiben a formátlanságot és össze nem tartozó részeknek egymásmellé állítását kifogásolta; Daniel stylusa, véleménye szerint, színtelen és erőtlen, Marstoné viszont bombastikus és túlterhelt. Jonson egy új dráma szószólója volt, a mely az ókori dráma mintájára szabályszerű lett volna. Az ő Shakespeare-bírálata nem féltékenységen, hanem határozott irodalmi hitvalláson alapul. Shakespearet a színpad csodájának, a költők csillagának, a század lelkének nevezi, elismeri, hogy nemcsak a saját korának, hanem minden időknek egyik legnagyobb költője: «Szerettem Shakespearet és tisztelem emlékét, mint bárki más, ha nem is bálványozom.» (*Discoveries* LXXI. Works III. 398 l.)

Jonson egyéniségét nagyon különbözőkép ítélték meg. Ellenségei igazságtalanul támadták, Gifford[1] érdemein felül védelmezte. Jellemének fővonása a büszkeség, dölyf, önhittség, kevélység. A hatalmasokkal szemben is mindig megőrzi függetlenségét; a korabeli közönség izlésének a legcsekélyebb engedményt sem teszi. Különbnek tartja magát összes kortársainál és e meggyőződésének lépten-nyomon kifejezést is ad. Ismételten kijelenti, hogy drámáit nem a nagy tömegnek szánja. Mulattatni akarja a közönséget és ha ez nem sikerül, annak nem ő az oka, hanem a közönség tudatlansága.

Ha itt kudarczot vallunk,
Tudatlanság az egyedüli ok,
A mely a művészetnek ellensége.[2]

[1] *Memoirs of Ben Jonson.* London. 1816.

[2] If we fail, We must impute it to this only chance, Art hath an enemy called ignorance. (*Every Man out of his Humour.* Induction. *Works.* I. 69.)

Ha drámája nem tetszik a közönségnek, szemére lobbantja, hogy nincs helyes ítélete: «Ha nem lelitek kedveteket abban, a mit ma este a költő nyujt, ítéletetek fogyatékosságának tulajdonítsátok s ne annak, hogy már nem tud írni.»[1]

Egyetlen korabeli drámaírónak sem volt annyi ellensége, mint neki. Félnek tőle és senki sem szereti. Shakespearet összes kortársai dicsérettel halmozzák el, Jonsont vádolják és támadják. Ő viszont egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy igazságot ne szolgáltasson magának. *Alchemist*jét nem *bármely*, hanem csak a «megértő» olvasónak szánja. (*Works* II. 3. l.) *Catilinájához* két ajánlást is ír, egyikben a «közönséges», a másikban a «rendkívüli» olvasóhoz fordul. Megvetéssel mondja az előbbinek: «Sokan dicsérik a jó művet, de csak kevesen méltányolják, mert legtöbben hiúságból, kényelemszeretetből vagy másokat majmolva dicsérnek. Az igazi férfi csak tudása alapján ítél. Ez a tehetség a döntő és ha valamely mű megállja a bírálatot, e műre nézve semmi sem oly veszélyes, mint az ostoba dicséret.» A rendkívüli olvasóhoz pedig így szól: «Kettőtök közül te vagy a különb, neked ajánlom magamat és művemet. Isten veled!» (*Works* II. 78. l.)

Shakespeare romantikus és phantastikus vígjátékaival ellentétben, Jonson a korabeli életből veszi vígjátékainak tárgyát. Színhelyül többnyire Londont választja, nem valamely olasz vagy görög várost, vagy képzeletbeli országot. A vígjáték feladatát illetőleg elfogadja Cicero definicióját: Quid sit comedia? imitatio vitae, speculum consuetudinis, imago veritatis.[2] Ha meg akarunk ismerkedni az Erzsébet-korabeli angol társadalom különböző rétegeivel, London lakosságának szokásaival és erkölcseivel, előítéleteivel és fonákságaival, elsősorban Jonson vígjátékaihoz kell fordulnunk. Az utczán, a Themsén, a vásárokon nyüzsgő embertömeg, hatfogatú kocsin vágtató előkelő hölgyek, olasz és spanyol divat sze-

[1] If that not like you that he sends to-night, 'Tis you have left to judge, not he to write. (*The Staple of News*. Prologue. *Works* II. 277.)

[2] *Every Man out of his Humour*. III. felv. 1. jel. *Works* I. 105. l.

rint magassarkú czipőt viselő polgárnők, a szenvedélyes színházlátogatók, színészek és vig czimboráik, a kocsmák törzsvendégei és hamisjátékosok, szélhámosok és áldozataik, ál-költők és gyáva tisztek, elszegényedett nemesek, puritánok, vizhordók, házalók, koldusok, medvetánczoltatók tarka összevisszaságban vonulnak el szemünk előtt.

Az emberi gyengeségeket éles szemmel figyelte meg. Több rosszat lát az emberi természetben, mint jót és a gonoszság különböző formái mellett a rendkivüli jellemek *(Volpone* és *Morose)* érdeklik legjobban. Ezeknek lelke mélyéig hatol, nem feledkezik meg egyetlen hibájukról sem és felfedi cselekvéseiknek legtitkosabb rugóit.

Tragédiáit ez alkalommal nem tárgyaljuk. Tizenöt vígjátéka közül legjelentősebbek az erkölcsfestők. *(Every Man in his Humour, Every Man out of his Humour, The Alchemist, Bartholomew Fair, The Devil is an Ass.)* Ezek, valamint a *Volpone* és a *Silent Woman*, a legjellemzőbbek költői munkásságára is és ezért a jelen tanulmányban ezekre terjeszkedünk ki.

Az erkölcsfestő vígjátékok.

Az *Every Man in his Humour* főtárgya az emberi gyengeségek ábrázolása. Benne Jonsonnak csodálatraméltóan sikerült az Erzsébet-korabeli társadalom félszegségeit és fonákságait élénk realismussal festenie. Plautus technikájának mesterien átültetett módszerében. E vígjáték egyszersmind a romantikus dráma elleni harcz kezdetét is jelenti. Az Erzsébet-korabeli dráma fejlődésében egyetlen más mű sem szakít oly bátran minden hagyománynyal, mint Jonson e vígjátéka, a mely egy egészen új drámai műfajt teremt meg az angol irodalomban. Shakespeare első művében, a *Tévedések Játéká*ban, a korabeli élet kritikáját adja, de nem egyúttal a korabeli *dráma* kritikáját is. Az *Every Man in his Humour*-ban viszont mindkettő megvan. Jonson meg akarja mutatni, milyennek kell lennie a jó vígjátéknak. Kigúnyolja azokat a drámaírókat, kik ugyanabban a darabban «ugyanazt az embert bölcsőjében, férfikorában és mint hatvanéves aggastyánt mu-

tatják be, kik három rozsdás karddal és rőfös szavakkal York és Lancaster minden csatáját végigjátszatják előttünk, kik petárdákat sütnek el a nők ijesztésére és trónokat döntenek fel a gyermekek mulattatására.» Oly cselekedeteket és szavakat akar a színpadra vinni, «minőkkel a világban találkozunk, korának képét kívánja nyujtani s játszani az emberi botorságokkal. Nem szörnyetegeket, hanem embereket akar mutatni, oly embereket, minőket az utczán látunk ferdeségeikkel és szeszélyeikkel s azzal az uralkodó sajátságukkal, mely egy oldal felé ragadva minden tehetségüket és szenvedélyüket, külön sajátos bélyeget nyom reájuk». Ezt a szembeszökő jellemvonást helyezi világításba, nem a művész érdeklődésével, hanem az erkölcsbiró gyűlöletével.

. . . Megkorbácsolom e majmokat
És tükröt tartok szemeik elé,
Olyan nagyot, minő e szinpad itt.
Hadd lássák benne a kor ferdeségét,
A mint bátran, nem félve semmitől
Felbonczolom legmélyebb idegéig . . .
Erős kezem mindig kész megragadni
A bűnt és kifacsarni a nedűt
Az oly szivacs-lelkekből, a melyek
Minden hivságot fölszívnak magukba.[1]

Szerencsés már az *Every Man in his Humour*nak czíme is, mert a «humour» szó akkoriban igen felkapott kifejezés volt különczködés, szeszély, furcsaság, mesterkéltség megjelölésére és a költő számíthatott arra, hogy általános érdeklődést fog vele kelteni. Ő maga a «humour»-t úgy magyarázza,[2] mint az egyéniség, különösen pedig a komikus egyéniség fő jellemvonását, a melynek drámai ábrázolása a vígjátékíró feladata. E feladatnak mesteri módon felelt meg, mert a hosszadalmas és fárasztó expositióért bőven kárpótol az ő jellemalkotó művészete és a realistikus, élethű milieurajz. Erre helyezte a főslyt, ennek köszönhette vígjátéka nagy sikerét és ez biztosít művének helyet az irodalom-

[1] Taine: *Az angol irodalom története.* II. 125—126. l. *Every Man out of his Humour.* Induction. *Works* I. 67—68. l.

[2] *Every Man out of his Humour.* Induction. *Works* I. 67. l.

történetben. A maradi Knowell, a ki fia víg mulatozásait mindenáron megakadályozni igyekszik, ép oly kitünő vígjátéki alak, mint az együgyű Kitely, a ki annyira féltékeny, hogy alig mer kimozdulni házából. Még jobban kidomborítja Jonson a Windmill-korcsmában tivornyázó társaságot, a hetvenkedő hazug Bobadill-t, a bamba Mathew-t és a bárgyú Stephen-t, sőt, úgy látszik, mintha a laza cselekvény is csak e három kimagasló jellemrajz keretéül szolgálna. Mathew kiváló költőnek tartja magát és ha csak teheti, előadja költeményeit, bár e tákolmányok a lehető leggyarlóbbak és többnyire plagiumok. Stephen mindenáron előkelő akar lenni, melancholiát színlel és megtanulja a káromkodást, mert azt hiszi, hogy ez hozzátartozik az előkelőséghez. Mindkettőjüket felülmúlja Bobadill, Jonson legsikerültebb és legnépszerűbb alakjainak egyike. Midőn először látjuk a színpadon, részegen fekszik egy padon a szegény vízhordó Cob házában, kinek adós a házbérrel. Mindenkivel azt akarja elhitetni, hogy mint vitéz katona, már számtalan hadjáratban vett részt és csak a béke kárhoztatja őt tétlenségre. Folyton hőstetteivel és bátorságával kérkedik, de midőn egy elkövetett sértéseért alaposan elpáholják, mocczanni sem mer. A kérkedő, korhely, gyáva szájhős legtökéletesebb typusa. «Még Molièrenél sem találunk kitünőbb és élethűbb jellemrajzot, mint a halhatatlan és páratlan Bobadill», mondja róla Swinburne.*

Míg az *Every Man in his Humour* alapgondolata, hogy «mindenkinek megvan a maga bogara», az *Every Man out of his Humour* tárgya, hogy miként gyógyul ki mindenki a hibájából. E vígjáték bár gyengébb, mint az előbbi, talán még jellemzőbb Jonson művészetére. Itt még nagyobb súlyt helyez a jellemzésre és a korrajzra; a cselekvény számára így még kevesebb tér jut. Az egész vígjáték nem más, mint lazán összefüggő, mulattató jelenetek egymásutánja, a korabeli társadalom félszegségeinek kigúnyolására. E tekintetben még szélesebb körre terjed ki, mert nemcsak egy társadalmi osztálylyal foglalkozik, hanem a társadalom legkülönbözőbb rétegeit mutatja be.

* *A Study of Jonson.* 14. l.

A faragatlan paraszt, Sogliardo, mindenáron úriembernek akar látszani. Londonba jön, hogy az előkelő társaság szokásait, főleg a dohányzást elsajátítsa és két élősdi kalandornak áldozatává lesz. Fastidious Brisk hiú divatbáb, élete főczéljának tekinti, hogy minden nap új ruhában jelenjék meg, minden mozdulatát a tükör előtt tanulja be s az udvarnál és a nőknél elért sikereivel kérkedik. Macilente irigy és cynikus gúnyolódó. Mivel nem tudta kivívni magának az életben azt a helyet, mely meggyőződése szerint megilletné, mások sikerébe sem tud beletörődni és fondorlataival mindenkinek árt. Így látjuk még a hiú udvarhölgyet, a jómódú kereskedőt, a lelkiismeretlen csalót, az élősdi kalandort és a különczködő bolondot is. Shakespearen kívül, Jonson egyetlen kortársa sem látta meg oly élesen az emberek fonáságait. Vígjátéka, bár drámai szempontból elmarad elődje, az *Every Man in his Humour* mögött, kitünő satyrikus torzkép.

A *Volpone or The Fox*, a fösvénységnek, fukarságnak sötét és megdöbbentő képét adja. A darab hőse Volpone, gazdag velenczei nemes. Ravaszság, élvhajhászat, gonoszság, jellemének fővonásai, semmi sem gyönyörködteti annyira, mint az emberi aljasság, bármily formában jelenik is meg. Imádja a gazdagságot, de nem tekinti önczélnak, hanem csak eszköznek, vágyai kielégítésére és mások kizsákmányolására.

Nagyobb gyönyör nekem, hogy vagyonom
Ravaszúl szerzem, mint ha azt csupán
Vidáman birnám, mert hogy így nyerem,
Az útja épen nem mindennapi . . .
. . . Mit is tegyek mást, mint a lelkemet
Elkényeztetni, mint szabadon élni
A gyönyörök számára, melyeket
Vagyonom juttat? Nincs nőm, gyermekem,
Rokon sincs, kire szállna vagyonom,
Hanem csakis az lesz örökösöm,
Kit *én* teszek azzá; az emberek
Ezért figyelnek meg, új híveket
Ez vonz naponta otthonomba, nőt
És férfit egyaránt, öreget, ifjút,
A sok ajándék, ékszer, pénz, edény
Ezért van; mert remélik, hogyha egyszer
Végső órám ütött, — melyet mohón

Sóvárgnak minden perczben, — tízszerezve
Hull minden vissza rájuk.*

Halálos betegnek tetteti magát, hogy embertársai kapzsiságát vagyona gyarapítására aknázza ki, mert az örökségre vágyók, hogy kedvében járjanak, gazdag ajándékokkal halmozzák el. Érdekes, miként állítja szembe a költő Volpone kapzsiságát az örökséglesők kapzsiságával. Volpone legnagyobb gyönyörűsége abban telik, hogy ravasz módon mások kizsákmányolásával tesz szert vagyonára. Az örökséglesőknél a kincsvágy önczél, belőlük a pénzhajhászat és kapzsiság minden emberi érzést kiölt. Voltore ügyvéd minden gaztettre kész, hogy Volpone örököse lehessen; a vén Corbaccio már alig vánszorog, gyenge, beteg, süket, de görcsösen ragaszkodik az élethez, csakis azért, hogy egyetlen szenvedélyét, a pénzsóvárságot kielégítse; a harmadik örökségleső, az ifjú Corvino, a legaljasabb valamennyiök között, kapzsiságának mindent feláldoz, tekintélyt, jó hírnevet és még feleségének becsületét is. Volpone szolgája, Mosca, a parazitának páratlanul sikerült typusa, minden gazságban ura feltétlen támogatója, gazdája szeszélyének vak eszköze. Megnyerő, ügyes, találékony; a gazságot magáért a gazságért szereti, mint Jago s a legnagyobb veszedelmeken játszi könnyedséggel segíti át Volponet és önmagát. Mihelyt azonban lehetőségét látja annak, hogy Volponet romlásba döntve, önmagának biztosíthat jólétet, hirtelen köpenyeget fordít és ura ellen fordul.

Hatásosan készíti elő Jonson Volpone bukását. Volponet sikerei már-már elkábítják. Oly biztosra veszi győzelmét, hogy gyönyörködni akar az örökséglesők kétségbeesésében, kiknek mindegyikével Mosca elhitette, hogy Volpone egyedüli örököse lesz. A vén róka saját halála hírét terjeszti, Moscának pedig végrendeletet ad át, a melyben *őt* teszi egyedüli örökösévé. Alig terjed el halála híre, Voltore, Corbaccio, Corvino azonnal megjelennek, hogy az örökséget átvegyék. Mosca nem szól semmit, jól meg akarja kínozni őket, mielőtt a végrendelet tartalmát közölné. Roppant elfoglaltságot

* *Volpone.* I. felv., 1. jel. *Works,* I. 337—338. l.

színlel, leltározza Volpone vagyonát és az örökségvadászok sürgető kérdéseit mintha nem is hallaná. Végre odanyujtja nekik a végrendeletet, mire rémülve látják, hogy minden reménységük semmivé lett, mert Mosca az egyetlen örökös. Mosca mindhármukat kidobja.

Ezzel a dráma voltaképen be lett volna fejezve. Volpone és az örökségvadászok jellemrajza annyira teljes, hogy ezt újabb vonásokkal gazdagítani már nem is lehetett. De Jonson eleget akart tenni a költői igazságszolgáltatásnak és e szerint Volponenak bűnhődni kell. Volpone vakmerőségében annyira megy, hogy álruhába öltözve bejárja Velencze utczáit és a rászedett örökségvadászokból gúnyt űz. Ezzel oly veszedelmes helyzetbe dönti önmagát, a melyből azután már nem tud szabadulni.

Az *Epicoene or The Silent Woman*ban enyhébb légkör vesz körül. Míg a *Volpone* erkölcsi fogyatékosságot ostorozott, a *Silent Woman* furcsa különczködést tesz nevetségessé. A környezet rajza, különösen a tudós nők kigúnyolásában kitünő, az egész darab menete és hangulata oly friss, mint a legvigabb bohózaté. A *Silent Woman* is inkább Jonson constructiv erejét mutatja, mint a benső művészi fejlődés törvényeit. A *Magnetic Lady* interlude-jából tudjuk, mily sokra becsülte Jonson Aristoteles szabályait a vígjáték cselekvényének felépítésére és Dryden, kitünő tanulmányában kimutatja, mily pontosan felel meg ezeknek a *Silent Woman* is.

E vígjáték főalakja a jómódú, mogorva Morose, a ki irtózik minden zajtól és élete főczéljának azt tartja, hogy a lárma ellen védekezzék. Elkeseredett harczot folytat a gyümölcsárus, kéményseprő és utczaseprő ellen, mert nyugalmában zavarják. Szobájának kettős ajtaja és hármas mennyezete van, a kapu párnázva, az ablaktáblák zárva, legkisebb nyilásaik betömve. Itt él Morose egy gyertya világánál. Saját hangját kivéve, minden emberi hang bántja fülét és szolgájának csak jelekkel szabad vele érintkeznie:

«Nem válaszolhatnál-e jelekkel, úgy, hogy megértselek? Ne beszélj; ha kérdezlek is! Levetted-e a kapuról a kopogtatót, a mint parancsoltam? Ne szavakkal felelj, hanem némán, ha úgy van. (A szolga lábá-

vál jelt ad.) Nagyon jó. Paplant erősítettél-e a kapura, hogy ne csaphassanak zajt, ha tőreikkel vagy tégladarabokkal kopogtatnak? Csak lábaddal válaszolj, ha így van. (A szolga lábával jelt ad.) — Nagyon jó . . . És voltál-e Cutbeard borbélynál, hogy elhívjad hozzám? (A szolga lábával jelt ad.) — Jó. És mindjárt eljön-e? Csak lábaddal válaszolj, ha igen; ha nem, rázd a fejed, vagy vond a válladat. (A szolga lábával jelt ad). — Jó . . . Mikor jön el Cutbeard? Várj! Ha egy óra mulva, akkor egész kezedet emeld fel; ha félóra mulva, két ujjadat; ha negyedóra mulva, egy ujjadat. (A szolga egyik ujját behajtva emeli fel.) Negyedóránál is hamarabb lesz itt? Jó. És adtál-e neki kulcsot, hogy kopogtatás nélkül bejöhessen? (A szolga lábával jelt ad.) — Jó. Megolajoztad-e ma a lakatokat? (A szolga lábával jelt ad.) — Jó. A szőnyeg a lépcsőn sehol sem kopott vagy szakadt? (A szolga lábával jelt ad.) — Nagyon jó. Már látom, sok tanítással és fáradsággal elérhetek vele valamit. Elmehetsz. A török ebben az isteni tanban csodálatra méltó; mindig némák szolgálják ki és teljesítik összes parancsait; még a háborúban is, — úgy hallottam — a legtöbb parancsot és utasítást jelekkel adják, szótlanul.»*

A darab komikuma azon épül fel, — és ennek mesteri rajzáért illeti meg Jonson e vígjátékát talán az első hely, a korabeli vígjátékok között, — hogy Morose, a ki annyira gyűlöli a zajt, környezete tréfájának áldozatává lesz. Épen neki kell oly feleséget kapnia, a ki pokoli lármával elkeseríti életét és zajos társasággal veri fel csendes otthonát. A vígjátéki megoldás azonban itt is mindent jóra fordít: hiszen Epicoene csak női ruhába öltöztetett férfi!

A mint Molière a halálos döfést adta meg a précieuse-öknek halhatatlan vígjátékával, úgy Jonson *Alchemist*-jével tette lehetetlenné az akkor annyira elterjedt kuruzslók üzérkedését, a kik állítólag a bölcsek kövét keresték és a nép hiszékenységét és tudatlanságát kiaknázva, tettek szert kincsekre és gazdagságra. Ezt a foglalkozást akkoriban igen nagyra tartották, sőt az alchemistáknak még természetfeletti erőt is tulajdonítottak. Számos rendeletet bocsátottak ki és I. Jakab könyvet is írt ellenök, de Jonson vígjátékával többet tett megrontásukra, mint minden rendelet és könyv együttvéve. E vígjátékban jobban sikerült a maga elé kitűzött czélt elérnie, mint bármely más darabjában. Az erköl-

* *Epicoene*. II. felv. 1. jel. *Works*, I, 412—413. l.

csök rajza erőteljesebb, mint régibb műveiben, a méltatlankodás és megvetés hangja csendül meg a komikus jelenetekben is. Itt a bohózattól visszatér a társadalmi satyrához. Az *Alchemist* jelleme a középpontja az egész darabnak; a mint Volponeban, úgy itt is a főalak kezében nyugszik számosak sorsa, de az *Alchemist* satyrája kevésbbé maró, mint a Volponeé. Symonds (i. m. 97. l.) találóan veti egybe az *Alchemist*et — melynek kimutatott történeti alapja van — a *Don Quijote*-évei. Cervantes a kóbor lovagokat tette nevetség tárgyává, Jonson pedig a kuruzslókat. Kiábrándította kortársait babonás hitükből és teljesen megrendítette bizalmukat. Az *Alchemist* itt typus, foglalatja mindazoknak, a kik az emberek balgaságára épitve, csalással szereznek vagyont. Jonsonnak ép az által sikerült bennünket is a magasabb vígjáték légkörébe emelnie, hogy a kuruzsló *typusát* ily mesteri módon alkotta meg. Az összes társadalmi osztályok képviselői zarándokolnak a csalókhoz, egyik a másik után tárja ki óhaját, látjuk mindegyik kapzsiságát, hogy kincsvágyát kielégítse: a törvényszéki írnok, a hiszékeny dohánykereskedő, a kétkedő játékos, a falusi nemes, mind áldozatul esnek. A kuruzsló Subtle, a csaló Face és a kéjencz Mammon a három legkitünőbb jellemrajz. Sir Epicure Mammon, Tamerlan ikertestvére, a kéjvágy és fösvénység vegyülete, a ki mindenét aranynyá szeretné változtatni, a ki azt akarja, hogy dőzsöléseiben megújuljanak a régi Róma lakomái és játékai s ő, csodaszertől megifjodva, Herculessel vehesse fel a versenyt buja érzékiségében. Már előre kéjeleg vadállati gyönyöreinek élénk visioiban. Subtle mindegyik látogatóját másmás módon csalja meg, de bármily ügyes, végül mégis elnyeri büntetését. Az *Alchemist*et tömör nyelvezete, természetes és eleven dialogusai, csiszolt és élénk stylusa, tökéletesen felépitett cselekvénye, (melyet Coleridge az *Oedipus király*lyal és *Tom Jones*-szal együtt a világirodalom három legtökéletesebb cselekvényü műve közé számit) méltán emelik Jonson mesterművei közé.

A *Bartholomew Fair*, a mely általánosan elfogadott vélemény szerint a *Volpone*, *Silent Woman* és *Alchemist*tel együtt Jonson főművei között foglal helyet, egy vásár le-

irásának keretében a korabeli londoni népéletnek oly eleven és élénk képét adja, mint egyetlen más vígjáték sem; e tekintetben még az *Alchemist* közelíti meg leginkább. Tiszta bohózat, melynek durva tréfái sokszor zavarólag hatnak. A személyek száma a harminczat meghaladja, de mind élethűen állanak előttünk. Jonson itt is minden egyes jellemet a leggondosabban dolgoz ki. Páratlan az erkölcsök rajza is. A tarka, nyüzsgő embertömegből kiemelkednek az együgyű proktor csinos nejével és élemedett anyósával, a zord puritán pap (Busy), a ravasz hozományvadász, a jómódú földbirtokos, a túlbuzgó békebiró. A sok játékkereskedő, lókufár, utczai énekes, kofa, utonálló, poroszló, kerítő, a csőcselék minden faja kitünően van jellemezve. Mint többi színművében, úgy itt is a vígjáték főalakjait már az első felvonásban mutatja be és itt is mozgalmasan indítja meg a cselekvényt, a melynek mindjárt középpontjába vezet bennünket. Már az *Alchemist*ben is gúnynyal sujtja a puritánokat, a színháznak és színészeknek megátalkodott ellenségeit, a *Bartholomew Fair*ben újra hevesen kel ki ellenök, mert álszenteskedésükkel a «merry old England» régi jó szokásait és vidám zajos szórakozásait kárhoztatják. E hazug alakoskodók a nép fesztelen mulatságait bünnek tekintik, szemükben a színház az ördög intézménye, melyet a gonosz szellem az emberek megrontására eszelt ki. Jonson elkeseredetten fakad ki képmutatásuk ellen, a melyet annál inkább kárhoztat, mert az a vallásosság köntösébe rejtőzik. A maró gúny és éles satyra minden eszközét felhasználja, hogy megsemmisítse őket. A puritánnak, a ki sötét ruhában jár és haját rövidre nyirja, már megjelenése is gyülölettel tölti el. «Ne higyjetek neki, úgymond, ő sem jobb, mint mi, összes erénye a ruhájában és a hajában van. Lelkiismerete tágabb az óczeánnál.» A puritán Busy egyike Ben Jonson legnépszerűbb alakjainak. Hiveivel végigmegy a vásáron, de megtiltja nekik, hogy jobbra vagy balra nézzenek, nehogy a hiú világi dolgok lekössék figyelmüket. Busy hevesen kikel a színház ellen is. A darab mulattató előjátékában Jonson ostorozza kora ízlését, mely kedvét leli a bálványozott *Jeronimo*ban és *Andronicus*ban. Gáncsolja a romantikus drámát, gúnyjának tárgya különösen

a *Téli rege* és a *Vihar*. A realistikus drámára akart példát adni, ezért is írta e darabját prózában. Itt classikus mintáitól nagyon eltávolodik, de Aristophanesre emlékeztet vidámságával és realismusával. Teljesen eredeti és tetőpontját jelzi a «comedy of humours» nemzeti typusának.

A *Devil is an Ass*ben a sátán Pug ördögöt a földre küldi, hogy minél több lelket nyerjen meg a pokol számára, de Pug butasága minden kisérletét meghiúsítja. Ezt a vígjátékát a szélhámos tervkovácsok ellen írta. A találmányok és felfedezések új világok felé irányították az érdeklődést, a kereskedelem és ipar hatalmasan fellendült, a vállalkozó kedv általánossá vált, százféle új tevékenységre nyílt alkalom. Nagy számmal akadtak olyanok, a kik a kornak ezt az áramlatát felhasználva, a közönség tapasztalatlanságával visszaéltek és szédelgő vállalatok alapításával csaltak ki pénzt áldozataiktól. E csaló iparlovagok fejedelme, Meercraft, a legkülönbözőbb vállalkozások terveit hordja magánál és mint jó emberismerő, terveit ügyfelei egyéniségéhez szabja. Egyiknek keztyűk készítését ajánlja kutyabőrből, a másiknak új eljárásmódot a sörgyártásra. A gazdag Fitzdottrelnek már nagyobb szabású tervet javasol: a mocsarak lecsapolását. Ékesszólásával minden aggályt eloszlat és fölényes mosollyal nyugtatja meg a kételkedőt. E szédelgő tervkovácsokkal gyakran találkozunk a színpadon is, de valamennyiök között Jonson typusa volt a legnépszerűbb.

Jonson jogczímet az utókor becsülésére éles megfigyelő tehetségével, cselekvényeinek rendszeres felépítésével, különösen pedig jellemrajzainak mélységével szerzett. E tekintetben legtöbbet köszönhetett classikus mintaképeinek. Úgyszólván minden alakja egy-egy emberi gyarlóság megtestesítése. Jellemalkotó művészete, drámáinak realismusa, humorának gazdagsága magasan kortársai fölé emelik. A vígjáték minden fajában egyaránt nagyot alkotott.

MÁSODIK EDVÁRD

IRTA

MARLOWE

FORDITOTTA

RÓZSA DEZSŐ

SZEMÉLYEK.

II. Edvárd.
III. Edvárd.
Gaveston.
Id. Spencer.
Ifj. Spencer.
Gróf Mortimer.
Ifj. Mortimer.
Berkeley.
Lancaster.
Leicester.
Edmund, Kent earlje.
Arundel.
Warwick.
Pembroke.
Canterbury érseke.
Winchester püspöke.
Coventry püspöke.
Beaumont.
Trussel.
Sir John Hainault.
Levune.
Baldock.
Matrevis.
Gurney.
Rice ap Howel.
Lightborn.
Apát.
Lordok, Követek, Barátok, James stb., stb.
Izabella királyné..
II. Edvárd unokahuga.
Ladyk.

ELSŐ FELVONÁS.

(Gaveston jő, a király levelét olvasva.)

GAVESTON. «Atyám halott. Gaveston jer, siess,
Hogy legdrágább barátoddal megoszd
A birodalmat.» Ah szavak, melyekre
Megittasít a gyönyör érzete!
Érhet nagyobb üdv, mint hogy egy király
Kegyeltje légy? Jó herczegem, jövök,
Szerelmetes szavadra visszaúsztam
Vón' Frankhonból s a parton, mint Leander,
Lihegve zártál volna karjaidba,
Mosolygva rám. Londonra úgy tekint
E számüzött szem, mint Elysiumra
Egy új lélek. Nem mintha tán a várost
Szeretném, vagy lakóit, ám magában
Azt rejti, ki a legdrágább előttem:
Királyomat! Nyugodhatnék szivén bár,
Úgy ellenem lehet egész világ.
Minek csillagfény északon a népnek,
Mikor éjjel-nappal ragyog a nap?
El, aljas görnyedés urak előtt,
Csak a királynak hajtok térdet én!
S tömeg kegye? Hiszen csak szikra mind,
Szegénységük hamvából törve ki, [szélnek
És ennyit érnek! *(Megvető mozdulattal.)* Inkább még a
Hizelgek, mely legyintve ajkamat
Hamar tovább rohan. De kik ezek?

(Három szegény ember jön.)

1. FÉRFI. Nagyságodat szolgálni lenne vágyunk.
GAVESTON. Te mit tudsz?
1. FÉRFI. Nyargalászni.
GAVESTON. Ámde nincs
Lovam. S ki vagy te?

2. Férfi. Vándorló vagyok.
Gaveston. Mutasd arczod. Maradj mellettem az
Ebéd alatt. De nagyokat hazudj,
S ha megtetszik beszéded, úgy maradhatsz.
S ki vagy te?
3. Férfi. Harczos, jó uram, ki küzdtem
A skótok ellen.
Gaveston. Van számodra kórház,
Találsz helyet te ott. Eredj tehát,
Én nem viselek háborút.
3. Férfi. Megyek,
S egy harczos fegyvere okozza veszted,
Kinek kórházat adnál csak jutalmul.
Gaveston *(félre)*. Csak annyira érinthet engem átka,
Miként ha a lúd játszani szeretné
A sündisznót s berzengetné a tollát,
Hogy keblemet átdöfje. Ámde könnyű
Az embereknek szép szavakat adni;
Hizelgek nékik, éljenek reményben.
Tudjátok, a frank földről most jövék csak,
S királyomat nem is láttam viszont még.
Ha boldogúlok, gondom lesz reátok.
Mind. Fogadd hálánkat érte.
Gaveston. Hagyjatok
Kissé magamra most, sürgős ügyem van.
Mind. Az udvarban leszünk s várjuk parancsod.
Gaveston. Jó. Nem nekem valók ez emberek,
Vidám költőket adjatok! Derüs,
Könnyelmű lelkeket s zenészeket,
Kik egy húrját pengetve hangszerüknek,
A hajlékony királyt vonják, a merre
Nekem csak tetszik; ő gyönyört talál
Költészetben s zenében. Jöjjetek hát,
Langy éjjelen olasz álarczosok,
Mutatványok, bájos játékok és
Édes beszédek. S az apródsereg
Ha nappal künn sétál, vegye magára
Az erdei nymphákna köntösét,
Legeljenek szolgáim mint satyrok
A pázsiton és kecskelábaikkal
Lejtsék a régi tánczot. Majd meg öltse

Magára egy kedves fiú Diána
Alakját és haja olyan legyen,
Hogy a csorgó vizet aranyra fesse.
Gyöngy karpereczczel meztelen karon,
Tréfás kezükben egy olajfa-ággal
Rejtsék el lopva ama helyeket,
Melyekre oly gyönyörrel néz a férfi.
S miközben egy forrásban fürdetik,
Valaki kandikáljon a berekből.
S mint Actaeont a haragos Diana,
Szarvassá változtassa s csaholó
Kutyáktól űzve fusson, míg a vég
Eléri; ő felsége az ilyen
Játékokban leli kedvét. Hitemre,
Ez a király itt, főuraival
Jő ép a parlamentből. Félreállok.

(Belép a király, Lancaster, ifj. és id. Mortimer, Edmund, Kent grófja, Guy, Warwick grófja stb.)

EDVÁRD. Lancaster!

LANCASTER. Uram!

GAVESTON *(félre)*. Mint gyűlölöm e grófot!

EDVÁRD. Hiába kérek? Akarom s legyen!
Ez a két Mortimer, ki vakmerőn
Utamba áll, reszkessen haragomtól.

ID. MORTIMER. Hogyha szeretsz minket, gyűlöld Gavestont,

GAVESTON *(félre)*. Gaz Mortimer, halálod én leszek.

IFJ. MORTIMER. E gróf, nagybátyám s jómagam, atyádnak
Esküt tevénk halálakor, hogy ő
E honba nem tér vissza már soha:
S tudd meg király, megtartom eskümet.
E kardom itt, mely ellenségeidre
Sujtson le, hűvelyében fog nyugodni,
Ha szükség lesz reá és lobogóid
Alatt harczolhat bárki, Mortimer
A szegen hagyja lógni fegyverét.

GAVESTON *(félre)*. Mort Dieu!

EDVÁRD. Megállj, megbánod még e szavakat!
Illő-e hozzád, szembeszállni a
Királylyal? S Lancaster, ki ég felé
Törsz, homlokod redőkbe ránczolod?
E kard majd elsimítja azokat.

S meg fogja törni büszke térdedet!
Akarom őt! S tudjátok meg, minő vészt
Hoz rátok, ha daczoltok a királylyal!

GAVESTON *(félre)*. Jól tetted ezt, Ned.

LANCASTER. Uram, e senki, gaz Gavestonért
Peerjeidet mért bántod ennyire?
Hiszen a szeretet és tisztelet
Jelével elhalmoznánk szívesen.
Lancaster és négy grófság az enyém még,
Derby, Salisbury, Lincoln, Leicester.
Eladom őket mind, hogy pénzemet
Zsoldos seregre költsem, ám Gavestont
Nem tűröm egy perczig sem a hazában.
Tehát ha itt van, űzd ki őt azonnal.

EDVÁRD. Urak, elnémitott ez a kevélység.
De most hadd szóljak én is és remélem,
Hogy ez meggyőz. Atyámnak idejében,
Emlékezem, egyszer, felingerülve
Az északi lord Piercy Mouberyvel
Daczolt királya ottlétében és ha
Atyám nem kedveli, úgy biztosan
Fejét vesztette volna; ámde egy
Tekintetével Piercy vakmerő
Lelkét lecsillapítá s Moubery
És Piercy közt a béke helyreállt.
De ha ti a királylyal szemben is
Daczoltok, testvér, végy véres boszút,
Karóba húzva, bűnhődjön fejük
Nyelvüknek bűneért.

WARWICK. Szegény fejünk!

EDVÁRD. Igen, a ti fejetek! Igy tehát
A mit kértem, jó lesz megadni azt!

WARWICK. Jó Mortimer, fékezd e haragot.

IFJ. MORTIMER. Hallgass meg; nem lehet s nem akarom.
Kedves rokon, megvédi majd karunk
Fejünket és annak fejére sújt,
Ki minket fenyeget. Jer, hagyjuk itt
Ez eszelős királyt; mi ezután
Csak meztelen kardunkkal tárgyalunk.

ID. MORTIMER. Wiltshireben van elég hívünk, ki megvéd.

WARWICK. Egész Warwickshire is elhagyja értem.

Lancaster. S észak felé van Lancasternek is
Még sok barátja. Ég veled uram,
S változtasd meg gondolkozásodat,
Különben a trónt vérben úszva látod
S aljas kegyenczed hízelgő fejét
Verik s vetik majd könnyelmű fejedhez.
(Nemesek el.)
Edvárd. Nem tűröm többé e fennhéjázó
Fenyegetéseket. Király vagyok
És én felettem más legyen az úr?
Bontasd ki testvér lobogóimat
A harczmezőn, ott főuraim ellen
Szállok síkra s vele halok vagy élek.
Gaveston. Uramtól távol nem maradhatok már.
(Előlép.)
Edvárd. Gaveston! Üdv. Ne csókold meg kezem.
Ölelj meg, úgy mint én is átölellek.
Ne térdelj! Nem tudod tán, ki vagyok?
Barátod, tenmagad, egy más Gaveston!
Hylast nem gyászolá úgy Herkules,
Mint téged én száműzetésed óta.
Gaveston. S nem szenvedett úgy lélek a pokolban
Mint én, mióta eltávoztam innen.
Edvárd. Tudom; testvér, köszöntsd barátomat.
Lázongjanak most már az áruló
Mortimerek s Lancasternek kevély
Ura. Vágyam betelt s látásodon
Ujjongok én. Inkább borítsa el
A tenger földemet, semhogy hulláma
Hajót hordjon, mely téged elvigyen.
Főkamarássá teszlek íme téged,
Titkárom légy s az államé is egyben;
Légy Cornwall grófja, Man ura s királya.
Gaveston. Az érdemet e czímek túlhaladják.
Kent. Közöttük csak a legkisebb elég
Gavestonnál előbbkelőnek is.
Edvárd. Testvér, elég! Nem tűrhetem e szókat.
Mit nyújthatok kedves Gavestonom,
A mit értéked nem haladna túl?
Hadd egyenlítse hát ki szívem azt.
S e méltóságokért ha irigyelnek,

Még többet is adok: uralkodásban
Csakis azért lelek kedvet, hogy azzal
Gavestont ünnepeljem. Éltedet
Félted talán? Úgy őröket adok.
Aranyat óhajtsz? Kincstáram tied!
Szeressenek és féljenek? Vegyed
Pecsétemet. Itélj; parancsot és
Kegyelmet oszthatsz, bármit a nevünkben,
Bármit sugal szived s szeret szeszélyed.

GAVESTON. Nekem uram, elég, ha élvezem
Vonzalmadat; ha az enyém, magam
Oly nagynak érzem, mint Caesar, midőn
Végigvonult Róma és rabkirályok
Követték ott diadalszekerét.

(Belép Coventry püspöke.)

EDVÁRD. Hová ilyen sietve, szent atyám?

PÜSPÖK. Megtartani atyád gyászünnepét.
De a gonosz Gaveston visszatért-e?

EDVÁRD. Igen, — azért, hogy bosszut álljon rajtad.
A számüzése főoka te voltál.

GAVESTON. Úgy van; s ha nem tisztelném köntösöd,
E helyről egy tapodtat sem mehetnél.

PÜSPÖK. Csak azt tevém, mit a szükség parancsolt.
S ha nem javulsz Gaveston, akkor újra
Felbujtatom, felszítom ellened
A parlamentet és Frankhonba kell
Megint csak visszatérned, számüzötten.

GAVESTON. Megmented rangod s kell hogy megbocsáss.

EDVÁRD. Arany mitráját rántsd le s köntösét
Tépd széjjel és kereszteljed meg újra
A csatornában, fojtsd hamar a vízbe!

KENT. Ah testvér, ne emelj reá kezet,
A római szentszékhez megy panaszra.

GAVESTON. Menjen panaszra a pokolba, bosszut
Követelek száműzetésemért.

EDVÁRD. Éltét kiméld, de a tied lehet
Minden jószága s jövedelme, légy
Te püspök s mint káplánt, szolgálatodban
Használd fel őt belátásod szerint.

GAVESTON. Börtönbe véle s haljon ott bilincsben.

EDVÁRD. Igen, vitesd el a Towerbe, Fleetbe,
Vagy bárhová, azt tetszésedre bízom.
PÜSPÖK. Az Isten átka sújtson rád ezért.
EDVÁRD. Ki az? Vitesd e papot a Towerbe.
PÜSPÖK. Igaz, igaz.
EDVÁRD. De egyszersmind eredj,
S foglald le várát s jószágát; kövess.
Szemed láttára menjen végbe az.
Őrség vezessen s hozzon vissza téged.
GAVESTON. Olyan szép házzal mit csináljon egy pap?
Ily szent atyához börtön jobban illik.
(Elmennek.)

II. jelenet.

(Id. és ifj. Mortimer, Warwick és Lancaster jönnek.)

WARWICK. Igaz. A püspök a Towerben ül már,
S vagyona, élte mind Gavestoné.
LANCASTER. Hogyan? Önkényük az egyházra is sújt?
Gonosz király, ah átkozott Gaveston!
E föld itt, megfertőzve lépteiktől,
Az ő sirjuk legyen, vagy az enyém.
IFJ. MORTIMER. Őrizze csak ez aljas franczia!
Meghal, hacsak varázs nem védi őt.
ID. MORTIMER. Lancaster mért csüggeszti le fejét?
IFJ. MORTIMER. S miért elégedetlen Warwick is?
LANCASTER. Most gróf az aljas gaz Gaveston is!
ID. MORTIMER. Gróf?
WARWICK. Az bizony és még főkamarás,
Man lordja s az állam titkára is.
ID. MORTIMER. Nem tűrhetjük s nem is tűrjük tovább ezt.
IFJ. MORTIMER. Mért nem toborzunk harczosokat inkább?
LANCASTER. Most egyre hallod, «kedves Cornwall lordja»
És boldog az, a kinek elfogadja
Köszöntését csak egy tekintetével.
Karöltve járnak a király meg ő.
Egy őr kiséri folyton lépteit s már
Az egész udvar hízeleg neki.
WARWICK. S rádőlve a király vállára, bólint
S mosolyg reájuk vagy pedig gunyolja
Azokat, kik előtte elhaladnak.

Id. Mortimer. S nem kárhoztatja senki a gazembert?
Lancaster. Mind gyűlölik, de nem mer szólni egy se!
Ifj. Mortimer. Ez arra vall csak, hogy mily aljasak.
Ha a lordok velem egy véleményen
Lennének, a királytól elszakítnók
S felköthetnők e parasztot a város
Kapúján. Hisz magasra vágyó dölyfe
Mérgétől felfuvalkodottan az
Ország romlása lesz és a miénk.

(A canterbury-i érsek és egy követ jönnek.)

Warwick. Jön ő szentsége, Canterbury lordja.
Lancaster. Az arcza elárulja mily boszús.
Érsek. Szent köntösét szétszaggatták, letépték,
Erőszakkal lefogták, őt magát
Bebörtönzék, javait elkobozták,
Mindezt jelentsd a pápának, siess.

(Követ el.)

Lancaster. Királyod ellen fegyvert nem ragadnál?
Érsek. Mi szükség rá? Az Úr fegyverben áll,
Ha az egyházra sújt le vad erőszak.
Ifj. Mortimer. Hát egyesülj velünk, a főurakkal,
Hogy száműzzük s megöljük e Gavestont.
Érsek. Hiszen közelről érint engem is,
Coventry püspöksége az övé.

(Jő Izabella királyné.)

Ifj. Mortimer. Felséges asszony, hova ily sietve?
Királyné. Kedves Mortimer, az erdőbe, hogy
Búban s nehéz keservben éljek ott.
Mert nem törődik a király velem most,
Egész vonzalma csak Gavestoné.
Csipkedve arczát, a nyakába' csügg,
Mosolyg reája és susog fülébe,
S ha engem lát, redős lesz homloka,
Miként ha szólna: menj csak bárhová,
Látod, nem kellesz, itt van hisz Gaveston.
Id. Mortimer. Mi különös, hogy ily bűbáj megejti!
Ifj. Mortimer. Királyné, térj csak vissza udvarodba.
Száműzni kell az álnok csábitót,
Vagy veszszen éltünk is; de azelőtt még
Veszítse koronáját a király is.

Mert van hatalmunk s bátor a szivünk,
Hogy bosszunk szörnyű s végzetes legyen!

ÉRSEK. Ne húzzatok kardot királytok ellen.

LANCASTER. Nem, csak Gaveston tünjék innen el.

WARWICK. És itt marad, ha nem lesz háború.

KIRÁLYNÉ. Úgy hát maradjon, mert eltűrök inkább
Gyötrelmes éltet, semhogy uramat
Lesújtsák és zavarják lázadások.
Csak hadd mulasson kedvenczével inkább.

ÉRSEK. Hallgassatok reám! Hogy mind e bajt
Elpusztítsuk, kik itt vagyunk, királyunk
Tanácsosi, közös határozattal
Száműzzük őt s erősítsük meg azt
Aláírásunkkal s pecséttel is.

LANCASTER. Hiába, hisz ellenzi a király.

IFJ. MORTIMER. Úgy elszakadhatunk törvényesen.

WARWICK. De mondd, uram, hol lesz találkozásunk?

ÉRSEK. New Temple lesz a hely.

IFJ. MORTIMER. Jó, elfogadjuk.

ÉRSEK. Egyúttal kérlek, hogy Lambethbe jertek
Mindnyájan s ott maradjatok velem.

LANCASTER. Jertek tehát.

IFJ. MORTIMER. Királyné, ég veled.

KIRÁLYNÉ. Isten veled, jó Mortimer s miattam
Királyod ellen fegyvert ne ragadj!

IFJ. MORTIMER. Ha szép szó nem hat, nincsen más megoldás.

(Mind el.)

III. jelenet.

(Belép Gaveston és Kent grófja.)

GAVESTON. Lancaster grófja, a hatalmas Edmund,
Kinek grófsága több, mint mennyit egy
Öszvér elbír és mindkét Mortimer,
Londonba mentek s Warwick is, a hős,
A rettegett! Maradjanak csak ott!

(El.)

IV. jelenet.

(Nemesek s Canterbury érseke jönnek.)

LANCASTER. Imé száműzetéséről az írás,
Kérem Szentségednek nevét reája.
ÉRSEK. Add az irást.
(Aláírja, utána a többiek szintén aláírják.)
LANCASTER. Siess, már vágyom arra,
Hogy a nevem aláírhassam én is.
WARWICK. Én vágyom arra, hogy száműzve lássam.
IFJ. MORTIMER. Remegjen meg nevemre a király,
Hacsak nem fordul el a gaz paraszttól.
(Belép a király, Gaveston és Kent.)
EDVÁRD. Hogyan? Izgat, hogy ő itt ül? Nekünk
Igy tetszik s igy akarjuk.
LANCASTER. Jól teszi
Felség, hogy oldalára ülteti,
Az új gróf oly biztonságban sehol sincs.
ID. MORTIMER. Milyen nemes tűrhetné ezt a látványt?
Quam male conveniunt!*
A gaz paraszt mily gúnyosan tekint ránk!
PEMBROKE. Hízelghet-é férgeknek az oroszlán?
WARWICK. A nemtelen pór arra tör, hogy ő
Mint Phaeton a nap szekerét vezesse.
IFJ. MORTIMER. Erejük eltünt és bukásuk eljött.
Ne tűrjük már ez önkényeskedést.
EDVÁRD. Az árulót fogjátok, — Mortimert!
IFJ. MORTIMER. Fogjátok el az áruló Gavestont!
KENT. Királyotoknak ez hát tartozástok?
WARWICK. Tudjuk mi jól! Peerjeit becsülje úgy!
EDVÁRD. Hová viszitek? Várjatok, különben
Halál fiai vagytok!
ID. MORTIMER. Árulók
Mi nem vagyunk, tehát ne fenyegess.
GAVESTON. Ne fenyegesd, de add ki bérüket.
Ha én lennék király —
IFJ. MORTIMER. Te hitvány, még királyról mersz beszélni,
A ki nemes születésű se vagy?
EDVÁRD. Habár pór lenne, de ha a kegyenczem,
Közűletek a legbüszkébbet is
Előtte meghajolni késztetem.

* Mily rosszul illenek össze.

LANCASTER. Királyom, nem alázhatsz minket így meg.
Vigyétek már el e gyülölt Gavestont.
ID. MORTIMER. Kent grófját is, a ki őt kedveli.
(Szolgák el Kenttel és Gavestonnal.)
EDVÁRD. Ragadjátok meg hát királytok' is!
Im Mortimer, az én trónomra ülj te,
Warwick, Lancaster, koronám tiétek.
Király fölött még nem gyámkodtak így!
LANCASTER. Tanulj meg jobban kormányozni hát!
IFJ. MORTIMER. Szivünk vérével állunk helyt e tettért!
WARWICK. Azt hitted, e parasztgőgöt mi tűrjük?
EDVÁRD. Dühtől s haragtól szólni sem tudok.
ÉRSEK. Mért vagy felindult? Kérlek, légy nyugodt,
S tanácsosid határzatát fogadd el!
IFJ. MORTIMER. Legyünk elszántak most s akaratunk
Ha nem győzhet, veszítsük életünket.
EDVÁRD. Ez czélotok? Ti dölyfös vakmerők,
Semhogy Gaveston eltávozzék innen,
Tünjék el e sziget az oczeánon
S lakatlan Indiáig vándoroljon.
ÉRSEK. Tudod, hogy pápai követ vagyok
S a szentszékhez hűbéri kötelem fűz.
Hát írd alá te is száműzetését!
IFJ. MORTIMER. Átkozd ki, ha makacs; úgy őt a tróntól
Megfosztva, új királyt választhatunk.
EDVÁRD. Ide jutottunk! Tűrök bármi rosszat,
Trónfosztást, átkot, mégsem engedek!
LANCASTER. Tedd meg azonnal és ne tétovázz.
ÉRSEK. Csak emlékezz, a püspökkel milyen
Galádul bántál! S vagy száműzöd őt,
Ki ennek oka volt, avagy feloldom
Híveidet hűbéri esküjöktől.
EDVÁRD *(félre)*. Nem érek el semmit fenyegetéssel;
Tán szép szavakkal: *(Fenn.)* Nos, meghajlok én
A pápai követ szava előtt.
Uram, te léssz az ország kanczellárja;
Te Lancaster, főadmirálisa
A flottának. Mortimer s bátyja gróf lesz,
S te Warwick, északon parancsnokolsz,
S te Walesben s ha ez is kevés tinektek,
Aprózzátok fel hát országomat több

Királyságra s egymás között egyenlőn
Oszszátok fel, de úgy, hogy megmaradjon
Számomra egy zúg, hol Gavestonommal
Nyugodt, derüs, szép éltet élhetek.

ÉRSEK. Határzatunk szilárd.

LANCASTER. Jer, írd alá.

IFJ. MORTIMER. Kit a világ gyülöl, miért szeretnéd?

EDVÁRD. Mert a világnál jobban kedvel engem.
Csak durva és vad lelkü emberek
Kivánhatják Gavestonom halálát.
Ti, kik nemes vérből származtatok,
Szánalmat kell éreznetek iránta!

WARWICK. Te, ki fejdelmi vérből származol,
Le kell ráznod magadról; írd alá
Szégyenből is s hadd menjen a czudar.

ID. MORTIMER. Sürgessed őt.

ÉRSEK. Tehát száműzzük őt!

EDVÁRD. Látom, kell, hát nem is tagadhatom meg.
De könnyel írok, nem tentával én!

(Aláírja.)

IFJ. MORTIMER. Beteggé tette ez a vonzalom.

EDVÁRD. Megvan. S szakadj le most, te átkozott kéz.

LANCASTER. S én hadd tegyem közhirré, add ide!

IFJ. MORTIMER. Szeretném már, ha távol lenne innen!

ÉRSEK. Szivem nyugodt.

WARWICK. Enyém is az, enyém is!

PEMBROKE. A köznép majd örülni fog e hirnek!

ID. MORTIMER. Mindegy, a fő, hogy nem marad tovább itt.

(Mind el, kivéve Edvárd.)

EDVÁRD. Ó mint rohannak el, száműzni őt!
De nem mozdulna egy sem a javamra.
Papnak miért szolgáljon egy király?
Te büszke Róma, mely ily fejedelmi
Szolgákat nemzel, épületeid
Roskadt falát felgyújtom babonás
Gyertyáid halvány fényével, a melytől
Csillognak a kereszténységellenes
Oltárok! A pápának várait
Egyenlővé teszem a föld szinével.
Leölt papoktól áradjon ki bár
A Tiberis és sírjaiktól nőjjön

Magasra partja, de a főurakból,
Kik a papságot ennyire segítik,
Király maradjak csak, egy sem fog élni.
(Gaveston visszatér.)

GAVESTON. Királyom, azt susogják mindenütt,
Hogy fussak innen, számüzött vagyok.

EDVÁRD. Igaz, igaz; ne lenne bár való!
A pápai követ akarata.
S távoznod kell, különben trónt veszítek.
A trón pedig kell, hogy boszút vehessek;
Kezemből a kormányt nem engedem ki.
Édes barátom, sorsodat viseld hát
Türelmesen és bárhol élj, elég
Pénzed lesz majd; nem is maradsz soká el.
Vagy ha igen, úgy eljövök utánad,
Vonzalmam nem hal ki soha irántad.

GAVESTON. A bú poklává lett minden reményem?

EDVÁRD. Szivem ne szaggasd jajgató beszéddel.
Téged csak ez országból számüzének,
De engem önmagamtól téptek el.

GAVESTON. Nem az bánt, hogy távoznom kell e helyről,
De hogy elhagyjalak téged, ki nyájas
Tekintetedbe rejted üdvömet, mert
E földön nem keresek máshol üdvöt.

EDVÁRD. S engem, szerencsétlent csak az gyötör,
Hogy menned kell, habár nem akarom.
Eredj Irlandba, kormányozz helyettem,
Maradj ott, míg szerencséd visszahív. Im,
Képmásomat vedd s hadd hordjam tiédet.
(Kicserélik képeiket.)
Miként e kép, maradnál bár te is!
Mi boldog lenne nyomorult királyod!

GAVESTON. Ha egy király szán, ó mi jól esik!

EDVÁRD. Ne távozz innen, elrejtlek Gaveston.

GAVESTON. Ha rám találnak, úgy a baj nagyobb lesz.

EDVÁRD. Búnkat növeszti nyájas szó s beszéd.
Váljunk tehát egy néma öleléssel, —
Megállj Gaveston, nem hagyhatlak így el.

GAVESTON. Egy könnyet ejt minden tekintetért
Vonzalmam: látva, hogy távozni kell.
Ó, ne ujítsd fel nagy fájdalmamat!

Edvárd. Még csak kis ideig van maradásod;
Látásoddal hadd teljék bé szemem.
De jer, utadra hadd kisérjelek.
Gaveston. A főurak majd zúgolódni fognak.
Edvárd. Nem bánt haragjuk. Jer; ó bár lehetne
Úgy visszatérnünk, mint most távozunk.
(Belép Kent és Izabella királyné.)
Királyné. Hová mégy, jó uram?
Edvárd. Te franczia
Ringyó, ne hízelegj! Pusztulj előlem!
Királyné. Kinek hizelgjek, hogyha nem uramnak?
Gaveston. Mortimernek, kivel, álnok királyné —
De nem szólok már, te itélj királyom.
Királyné. Gaveston, sértő az, a mit te állítsz!
Hogy férjemet megrontod, nem elég,
Hogy szenvedélye kerítője vagy?
Miért gázolsz becsületemben is?
Gaveston. Felség, nem így gondoltam ezt, bocsánat!
Edvárd. Nagyon bizalmas vagy te Mortimerrel;
Gaveston számüzése a te műved;
Békítsd ki a nemeseket, különben
Közöttünk sem lesz béke már soha.
Királyné. Nem én tőlem függ, jól tudod, uram.
Edvárd. El innen hát! Ne érints, jer Gaveston.
Királyné. Gonosz, te rablod el az uramat.
Gaveston. Urnőm, te rablod az uramat el.
Edvárd. Ne szólj hozzá, görnyedjen és busuljon.
Királyné. Mi bűnömért bántsz, jó uram, e szókkal?
Ez érted omló könnyár és szivem,
Mely érted égve megtörik, tanúk rá,
Mily drága vagy te szegény hitvesednek!
Edvárd. S tanum az ég, mily drága vagy nekem te.
Zokogj csak! míg Gaveston vissza nem tér,
Nyugodt lehetsz, nem jössz szemem elé.
(Edvárd és Gaveston el.)
Királyné. Ó nyomorult, boldogtalan királyné!
Alakomat mért nem változtatá meg
A bájló Circe, a hullámokon
Járó, midőn az édes franczia
Hazát elhagyva ideérkezém?
A násznapon mért nem volt telve színig

Hymennek serlege méreggel? És
Miért nem fojtottak meg karjai,
Midőn először átfonták nyakam?
Nem kellett volna akkor a királytól
Igy elhagyatva látni önmagam.
Miként az őrjöngő Juno, a földet
Betöltöm én is szörnyű jajjaimmal.
Mert Ganymeddel Jupiter sosem
Enyelgett úgy, mint ő ez átkozottal.
De ez haragját csak növeli még.
Tán többet érek el, ha kérem és
Szép szóval esdekelve én viszem
Keresztül, hogy Gaveston visszatérjen.
S vonzalma mégis csak Gavestoné
S én mindörökre szánandó leszek.

(Visszatérnek a nemesek.)

LANCASTER. A frank király testvérét nézd, hogy ül ott,
Kezét tördelve, mellét verdesi.
WARWICK. A férje, félek, rosszul bánt vele.
PEMBROKE. Ki ily szentet búsít, keményszivű.
ID. MORTIMER. Hisz már eltávozott!
IFJ. MORTIMER. Úrnőm, mi bánt?
KIRÁLYNÉ. Ah, Mortimer, most tör ki a király
Gyülölete. Bevallja, nem szeret már.
IFJ. MORTIMER. Kiálts boszúért hát s te se szeresd.
KIRÁLYNÉ. Nem, inkább száz halállal meghalok.
S hiába szeretem, — nem fog szeretni.
LANCASTER. Úrnőm, ne félj, kedvencze messze van már,
S hamar elhagyja őt muló szeszélye.
KIRÁLYNÉ. Ó Lancaster, soha. Reám parancsolt
Királyom, hogy könyörgjek nálad érte,
Hogy visszahívják. És el kell kerülnöm,
Száműz magától, hogyha nem teszem meg.
LANCASTER. Hogy visszahívják? Ő már vissza nem tér,
Hacsak hajótörött testét a tenger
Ki nem veti!
WARWICK. Mi kedves lenne nékünk
E látvány! Érte mind halálig űznők
Lovainkat, hogy élvezhessük azt.
IFJ. MORTIMER. S hogy visszahívjuk őt, tőlünk kivánod?

Királyné. Igen, Mortimer s mert a haragos
Király száműzött addig udvarából,
Mig vissza nem hívjátok, — ha szeretsz,
Ó légy te szószólóm a főuraknál.
Ifj. Mortimer. Hogy én beszéljek érte, azt szeretnéd?
Id. Mortimer. Szilárd vagyok, beszélhet bárki is.
Lancaster. Miattam is; beszéld le a királynét.
Királyné. Ó Lancaster, beszéld le a királyt, hisz
Én sem szeretném, hogyha visszatérne.
Warwick. Ne kérj hát érte! Menjen a paraszt!
Királyné. Nem érte kérek én, csak magamért.
Pembroke. Kiméld magad, nem használ semmi itt.
Ifj. Mortimer. Ó szép királyné, ne horgászszad itt
A halat, mely megöli a halászt.
A gaz torpedót értem én alatta,
Gavestont, ki remélem, messze van,
S már távol az ir vizeken halad.
Királyné. Jó Mortimer, ülj kis időre mellém.
Oly fontos érveket adok elő,
Hogy te magad fogod őt visszahivni.
Ifj. Mortimer. Az nem lehet, de figyelek, beszélj csak.
Királyné. De senki meg ne hallja, mit beszélünk.
(Félrevonul Mortimerrel és suttogva beszél vele.)
Lancaster. Ha Mortimert megnyerné a királyné,
Együtt tartunk s velem maradtok-e?
Id. Mortimer. Öcsém ellen, nem én.
Pembroke. Ne félj, királynénk
Szavai nem változtatják meg őt.
Warwick. Figyelj csak rá, mily komolyan beszél.
Lancaster. Tekintete tagadó és hideg.
Warwick. Mosolyog a királyné, életemre,
Gondolkodása már megváltozott.
Lancaster. Nem engedek, inkább veszítsem el
Barátságát.
Ifj. Mortimer. Igen, belátom, így
Kell lennie. Azt gondolom, urak,
Tudjátok jól, hogy a czudar Gavestont
Mint gyűlölöm; nem védem érdekét hát,
Ha arra kérlek: hivjuk vissza őt!
Javunk, nem, a haza, sőt a király
Java kivánja: hívjuk vissza őt!

LANCASTER. Fuj, Mortimer, csak nem léssz becstelen?
Igaz tehát, jó volt száműzni őt
S való az is, hogy visszahívni jó?
Igy a fehér fekete is lehet
Igy a sötét éj nappá válhatik.
IFJ. MORTIMER. De Lancaster, a czélt tekintsed itt!
LANCASTER. Az ily ellentét igaz nem lehet.
KIRÁLYNÉ. De jó uram, hallgasd meg érveit.
WARWICK. Üres beszédek! Kész határzatunk.
IFJ. MORTIMER. Gavestont nem szeretnéd halva látni?
PEMBROKE. Lehetne bár!
IFJ. MORTIMER. Hát engedd, hogy beszéljek!
ID. MORTIMER. De jó öcsém, ne adjad a sophistát.
IFJ. MORTIMER. Hő vágyam az, hogy a királyt javítsam
S szolgáljam a haza javát. Az is,
Mit sürgetek, ebből ered. Ti mind
Tudjátok jól, Gaveston annyi kincscsel
Rendelkezik, hogy Irlandban magának
Sok ezer embert gyűjthet és közülünk
A leghatalmasabbal szembeszállhat.
S a mig életbe' van s szeretik őt,
Romlásba döntenünk nagyon nehéz lesz.
WARWICK. Lancasterem, figyelj csak arra, mit mond.
IFJ. MORTIMER. De hogyha itt van, a milyen gyülölt,
Olyan könnyen bérelhető fel egy
Rabszolga, hogy egy tőrrel üdvözölje.
S a gyilkost nem gyalázná senki sem,
Sőt tettéért magasztalnák s nevét
A történet jegyezné fel, mivel
A hont megtisztitotta ily csapástól.
PEMBROKE. Igazat mond.
LANCASTER. De eddig is miért
Nem tette senki?
IFJ. MORTIMER. Hát mert senki sem
Gondolt reá. Sőt, majd ha látja azt,
Hogy tőlünk függ, hogy őt száműzzük és
Az is, hogy visszahívjuk, tán bevonja
Fennhéjázó gőgjének lobogóját,
S egy köznemest se mer majd sérteni.
ID. MORTIMER. S mi lesz öcsém akkor, ha merne mégis?

Ifj. Mortimer. Úgy síkraszállni lesz majd ürügyünk,
Mert bármikép történik, árulás az,
Ha a király ellen kelünk fel. Igy
Magunknak nyerjük meg a népet is,
Mely atyja kedvéért szít a királyhoz,
De nem tűr egy szerencsefit, aki
Egy éjen át nőtt nagyra. S egy ily ember,
Mint Cornwall lordja, szégyenfoltot ejtsen
Nemességünkön? Ám ha egyesülnek
Köznép s nemesség, akkor a király
Gaveston pusztulásához nem is kell.
A legerősb várból mi verjük őt ki!
Urak, ha ezt megtenni rest vagyok,
Nevezzetek oly gaznak, mint Gavestont.

Lancaster. Igy már örömmel egyezem bele.

Warwick. Pembroke is, én is.

Id. Mortimer. Igy én is tehát.

Ifj. Mortimer. Legfőbb jutalmamat ebben találom;
Várom tehát rendelkezésteket.

Királyné. S ha e kegyet valaha elfelejtem,
Reménytelenül, elhagyottan éljek!
De nézzétek, mily alkalmas időben
Tér vissza a király, útnak bocsátva
Gavestonját, az új cornwalli grófot.
E hír nagy boldogságot hoz neki:
Bár nem nagyobb az öröme enyémnél.
Jobban szeretem uramat miként ő
Gavestont s csak félannyira szeretne,
Háromszor áldott lenne életem.

(Belép Edvárd király, gyászban.)

Edvárd. Eltávozott; ah, érte gyászolok.
Szivemhez bánat oly közel soha
Nem fért, mint ez, Gavestonom hiánya.
S ha visszahozhatná őt koronám
Jövedelme, od' adnám szívesen
Ellenségeinek, azt hinném, hogy ily
Barátot kapva, csak nyerek vele.

Királyné. Kegyenczén jár a gondolatja folyton!

Edvárd. Szivem üllő, a melyre sújt a bú.
Rácsap, miként kyklopsok kalapácsa

S zajával rázza fel kábult agyam
S Gavestonért megőrjit. Ó midőn
El kellett hagynom hű barátomat, mért
Nem küldött a pokol egy vértelen
Fúrját, mely jogarommal ver agyon?

LANCASTER. Minek nevezzük ezt a szenvedélyt?

KIRÁLYNÉ. Kegyes uram, hírt hozni jöttem el.

EDVÁRD. Azt, hogy beszéltél már Mortimereddel?

KIRÁLYNÉ. Uram, azt, hogy Gavestont visszahívják.

EDVÁRD. Ó édes hír, hogyan lehet igaz?

KIRÁLYNÉ. De ha igaz, úgy-e szeretni fogsz?

EDVÁRD. Mit meg nem tennék, ha valót beszélsz!

KIRÁLYNÉ. Gavestonért, de nem a hitvesért.

EDVÁRD. Te érted, szép királyné; ha Gavestont
Szereted, úgy arany-nyelvet teszek
Nyakadba, hogy ilyen siker kisért.

KIRÁLYNÉ. Ne adj te más ékszert nekem uram,
Csak ezeket s csak a jólét legyen
Enyém, mit e dús kincses kamra nyújt.
Egy csókod is új éltet önt belém már.

EDVÁRD. Fogadd el hát kezem és ez legyen
Köztünk egy új házasság kezdete.

KIRÁLYNÉ. S bár boldogabb lehetne, mint az első!
Ó jó uram, légy nyájas híveidhez,
Kik egy kegyes pillantásodra várnak,
S felségedet üdvözlik térdükön.

EDVÁRD. Vitéz Lancaster, jer, öleljed át
Királyodat. S miként a nap a zord
Ködöt felszívja, akkép mosolyomtól
Szünjön meg a gyülölség s légy barátom.

LANCASTER. Szivem örömtől túlárad szavadra.

EDVÁRD. Warwick, te léssz első tanácsosom;
Ezüst hajad jobban diszíti majd
Udvaromat, miként pompás selyem
Vagy drága himzés. És dorgálj meg engem,
Kedves Warwickom, ha tévútra lépek.

WARWICK. Ha megsértlek, megölhetsz ó uram.

EDVÁRD. Az ünnepi diadalmeneteken
S a nyilvános diszes játékokon,
Pembroke, a kardot hordod majd előttem.

PEMBROKE. S Pembroke e karddal érted kűzd, királyom.

Edvárd. De mért állsz félre, ifjú Mortimer?
Összes hajóimon parancsnokolj!
Vagy ha ez a magas tisztség kevés,
Légy birodalmam fő-főhadnagya.
Ifj. Mortimer. Kordába' tartom ellenségidet,
Hogy Anglia biztos s nyugodt lehet.
Edvárd. S mi téged illet, chirkei Mortimer,
Ki háborúinkban, hőstetteiddel
Dicső helyet vívtál ki, most remélhetsz
Méltó jutalmat, légy te a vezére
A skótok ellen induló seregnek.
Id. Mortimer. Köszönöm e magas kitüntetést, hisz
Természetemhez harcz illik leginkább.
Királyné. Gazdag s hatalmas az angol király most:
Peerjei szeretete veszi körül.
Edvárd, Jó Izabellám, szívemet nem érzém
Ily könnyünek még. Vidd, koronatitkár,
Parancsomat Gavestonért Irlandba.

(Belép Beaumont.)

És most Beaumont, repülj gyorsan, miként
Merkur vagy Iris.
Beaumont. Meglesz, jó uram.
Edvárd. S te Mortimer eredj, végezd a tiszted!
Menjünk be s élvezzünk királyi módra.
Barátunk, Cornwall grófja érkezik;
Nagy mérkőzés s vitézi torna lesz,
És esküvőjét akkor ünnepeljük.
Mert tudjátok talán, hogy lekötöttük
Rokonunknak, Gloucester örökösének.
Lancaster. Kegyes uram, már hallottunk e hírről.
Edvárd. Költséget ne kiméljen e napon
A háznagy. Ha nem érte, kedvemért,
A ki tornára hívlak titeket fel,
Ragaszkodástok elnyeri jutalmát
Warwick. Uram, parancsolj bármiben velünk,
Edvárd. Kedves Warwick, hálásan köszönöm.
Menjünk a lakomára, mulatozzunk.

(A két Mortimert kivéve, mind el.)

Id. Mortimer. Öcsém, mennem kell Skóciába. Te
Maradsz. Szünj meg hát szembeszállni a

Királylyal, látod oly csendes s szelid
Természetű. S látod hogyan bolondul
Gavestonért: legyen meg akaratja.
Volt ám kegyencze mindegyik hatalmas
Királynak, Nagy Sándor Hephaestiont
Szerette s a hódító Herkules
Kesergett Hylasért s rideg Achilles
Siratta Patroklost. S volt ily eset
Nemcsak királyok, de bölcsek között is:
Octaviust szerette Tullius,
Komoly Sokrates vad Alcibiadest.
Hadd hát őt is, a kinek ifjúsága
Hajlékony és összes reményeinket
Valóra látszik váltani. Örüljön
Kedvére e hiú, könnyelmű gróffal.
Elvonja ily játéktól az idő.

IFJ. MORTIMER. Játszi szeszélye nem bánt engemet; csak
Azt korholom, hogy ily aljas gazember,
Királyának kegyétől elkapatva,
Oly orczátlan, hogy elmulatja az
Ország pénzét. S a míg a katonák
Lázonganak, hogy nincsen zsoldjuk, ő
Főúri jövedelmet hord a hátán,
Melylyel Midasként henczeg udvarunknál,
Nyomában aljas, idegen gazokkal,
Kiknek különcz ruházata olyan,
Mintha maga Proteus jönne el.
Nem láttam én ily friss, vidám legényt még.
Rövid, olasz csuklyás köpenyt visel,
Gyöngygyel tüzdelve ki s toskánai
Sipkáján ékszer tündököl, nagyobb
Értékű, mint a korona. S a míg
Mások lent járnak, addig a királylyal
Egy ablakból nevet le emberekre,
Mint mi vagyunk; gúnyolják sorainkat
És élczelődnek öltözékeinken.
Bátyám, ez izgat, gondot ez okoz.

ID. MORTIMER. Hisz látod, a király megváltozott.

IFJ. MORTIMER. Ugy én is más vagyok s szolgálom őt.
De míg kardom van és karom s erőm,
Igy jöttmenteknek nem vetem alá

Magam. Bátyám, ösméred lelkemet . . .
Jer, távozzunk.
(Elmennek.)

MÁSODIK FELVONÁS.

(Ifj. Spencer és Baldock jönnek.)

Baldock. Spencer, urad, Gloucester lordja meghalt,
Melyik főúr szolgálatába állsz?
Ifj. Spencer. Nem Mortimert fogom szolgálni én,
Sem a rokonait, mert a király
És Mortimer ellenségek s tanuld meg,
Magának sem használ egy lázadó lord,
Hát hogy lehetne még a mi javunkra!
De boldoggá tehet csak egy szavával,
Egész éltünkre az, kit a király
Kegyel: lord Cornwall az én emberem,
Kinek szerencséjétől függ reményem.
Baldock. Szándékod az, hogy kísérője légy?
Ifj. Spencer. Nem, társa, mert szeret engem nagyon;
Bejuttatott vón' majdnem a királyhoz.
Baldock. De most száműzve van s nincs sok reménye.
Ifj. Spencer. Csak egy időre. Baldock, halld a végét.
Titokban elmesélte egy barátom,
Hogy visszahivták s érte küldtek is.
Az udvartól imént jött egy követ
Levéllel a királytól és mosolygva
Olvasta úrnőnk; én ezért hiszem,
Gavestonról van ott szó, jegyeséről.
Baldock. Ez arra vall; száműzetése óta
Nem jár ki s embergyűlölő. De azt
Hittem, hogy vége már a házasságnak:
Gondolkodása más, mióta elment.
Ifj. Spencer. S nem ingatag úrnőnk első szerelme.
Gavestoné lesz, éltemet teszem rá.
Baldock. Úgy általa remélek czélhoz érni;
Míg gyermek volt, felolvasója voltam.
Ifj. Spencer. Úgy Baldock, vesd le a tudós ruhát,
S mint egy igazi nemes, udvarolj.
Nagy emberek kegyét nem szerzi meg

Egy fekete kabát s egy kis szalag,
Egy bársonyos köntös, sem az, ha folyton
Virágbokréták illatát szivod, vagy
Akár egy zsebkendőt tartasz kezedben,
Az étkezés után hosszú imát mondsz,
Avagy ha görnyedsz egy nemes előtt
És lefelé tekintve, ha csukott
Szempillákkal susogod: tényleg úgy van,
Ha nagyságod kívánja! Büszke légy,
Merész, kedves s szilárd, de néha tőrt is
Használhatsz ám, ha szükség van reá.

BALDOCK. Te jól tudod, hogy gyűlölöm a formák
E játékát s csak álszenteskedésből
Élek velök. Míg régi uram élt,
Olyan kicsinyes volt, hogy az se tetszett,
Hogy oly nagyok a gombjaim, holott
Még egy gombostű feje is nagyobb volt.
Külsőmben így curatorhoz hasonló
Lettem, habár eléggé kicsapongó
A bensőm s bármely csínyre, rosszra is
Fogékony. Nem vagyok ama pedánsok
Közül, a kik nem képesek beszélni
A nélkül, hogy propterea quod-ot
Ne mondanának.

IFJ. SPENCER. Ám azok közül,
A kik azt mondják quandoquidem és
Kik az igeképzésben remekelnek.

BALDOCK. Ne élczelődj már, íme itt jön úrnőm.

(A lady jön.)

LADY. Nem volt a bú oly nagy, száműzetésén,
Mint mily nagy az örömöm visszatértén.
Gavestonomtól jött ez a levél:
Mi szükség arra, hogy kimentsd magad:
«Bár meghalok, nem élek nélküled.»
Világosan mutatja ez szerelmét.
«Ha elhagylak, halál sujtson szivemre.»
Maradj csak itt, Gaveston nyughelyén. -
S most térjünk a királynak levelére.
Az udvarhoz kell visszatérnem és ott
Gavestonnal találkozzam? Miért
Várok? Hiszen látom, a násznapomról

Beszél. Ki az? Baldock! A fogatom
Készen legyen, távoznunk kell azonnal.
BALDOCK. A mint kivánod úrnőm.
LADY. Jer a kertbe.
Aztán, Spencer, maradj, ne hagyj magamra,
Mivel örömhírt kell veled közölnöm.
Most tér haza lord Cornwall és mire
Az udvarnál leszünk, már ott találjuk.
IFJ. SPENCER. Tudtam, hogy a király eped utána.
LADY. Ha minden úgy történik, mint remélem,
Szolgálatodnak elnyered jutalmát.
SPENCER. Hálás köszönet érte, kegyes úrnőm.
LADY. Jer, menj előre, hő vágy vonz oda. *(Elmennek.)*

II. jelenet.

(Belép Edvárd, a királyné, Lancaster, ifj. Mortimer, Warwick, Pembroke, Kent és kiséret.)

EDVÁRD. Csodálom, hol marad, hisz kedvező
Szél fú; a tengeren, félek, baj érte.
KIRÁLYNÉ. Mily izgatott, Lancaster, látod-e?
Mindig kegyenczén csügg egész szivével.
LANCASTER. Uram!
EDVÁRD. Mi újság? Megjött már Gaveston?
IFJ. MORTIMER. Gaveston s csak Gaveston. Jó királyom,
Miért ez? Vannak fontosabb ügyek;
A frank király már norman földre lép.
EDVÁRD. Csekélység! Ha akarjuk, hát kiűzzük.
De Mortimer, mondd, mi is az a jelkép,
Mit ama diadalról emlitettél?
IFJ. MORTIMER. Lényegtelen, nem érdemes a szóra.
EDVÁRD. De mondd csak el.
IFJ. MORTIMER. Legyen, ha úgy kivánod.
Szépen virágzó czédrus, égig érő
Sasok tanyáznak büszke koronáján
S a kérgén őrlő szú előre mászik
S mind közt a legmagasabb ágig ér fel.
A motto: Aeque tandem.*
EDVÁRD. Mondd te is
El a tiédet, Lancaster.

* Végre egyenlően (méltányosan).

LANCASTER. Királyom,
Homályosb az enyém, mint Mortimeré.
Tán Plinius meséli azt, hogy él
Valahol egy hal, mely repülni tud
S ezért a többi ádáz gyűlölettel
Üldözi. Így a légbe menekül,
S alig hogy fenn van, már ott egy madár,
Mely megragadja: ez a hal a jelkép.
Mottóm ez: Undique mors est.*

KENT. Rideg Lancaster, gőgös Mortimer,
Királytokat hát így szeretitek?
Ilyen gyümölcsöt hoz kibéküléstek?
Színlelhettek barátságot szavakban,
S a czímertekben bosszus lelketek
Tünik ki. Mert rejtett gyalázkodás ez,
— Semmi egyéb — testvérem s Cornwall ellen.

KIRÁLYNÉ. Szeretnek mind, ó jó uram, nyugodj.

EDVÁRD. Kik gyűlölik Gavestont, nem szeretnek.
Ne tépj nagyon, a czédrus én vagyok
S ti a sasok. Ne szálljatok olyan
Magasra, mert lesújthatok reátok.
S ama rák aeque tandemet kiáltson
Angolhonunk legbüszkébb főurára!
Habár repülő halnak mondod őt
S akár emelkedik, akár lehull,
Halált kiáltsz, a tengernek nem is
Legóriásibb szörnye, sem pedig
Legrútabb hárpiája nyeli el.

IFJ. MORTIMER. Ha így kegyeli most, hogy messze van még,
Mi lesz velünk, ha itten lesz közöttünk?

LANCASTER. Majd meglátjuk. De nézd csak, már jön is.

(Belép Gaveston.)

EDVÁRD. Gavestonom, üdvöz légy Tynemouthban.
Ah távolléted milyen gyötrelem volt!
Lesújtva éltem. Mert mint az imádók,
Midőn Danaet egy ércztoronyba zárták,
Sovárabban, nagyobb hévvel kivánták,
Úgy volt velem is. S most, hogy végre látlak,
Ez sokkal édesb, mint mily keserű volt
Eltávozásod zokogó szivemnek.

* Mindenfelől halál van.

GAVESTON. Szavaiddal, nemes uram s királyom
Bár megelőztél, még maradt szavam,
Hogy kifejezést adjak örömömnek:
A pásztor, kit a tél fagyos dühe
Gyötör, hímes tavaszra nem tekint
Vidámabban, mint felségedre én.
EDVÁRD. Gavestont nem üdvözli egyitek sem?
LANCASTER. Őt üdvözöljük? Lord Chamberlain, üdv!
IFJ. MORTIMER. Jó Cornwall grófja, üdv neked körünkben!
WARWICK. Man kormányzója, üdv, derék Gaveston!
PEMBROKE. Az állam titkárának, üdv neked!
KENT. Testvér, hallottad őket?
EDVÁRD. Hát megint
Oly vakmerők, hogy így bánnak velem?
GAVESTON. Uram, nem tűrhetem már e gyalázást.
KIRÁLYNÉ *(félre)*. Szegény lelkem, ha ők czivódni kezdnek!
EDVÁRD. Vágj vissza csak, felelek érted én!
GAVESTON. Aljas lordok, ti, kik
Csak születéstek fényével ragyogtok,
Pusztuljatok s a húst egyétek otthon,
Mit jobbágy népetek kiizzad, ám
Ne merjetek gúnyolni! Nem zuhant még
Fennkölt gondolkodásom annyira,
Hogy rátekintsek olyanokra, mint ti.
LANCASTER. S én nem vetem meg érted tenni ezt.
(Kardot húz.)
EDVÁRD. Ah, árulás! Hol van az áruló?
PEMBROKE. Itt!
Vitesd el őt, különben megölik.
GAVESTON. Az életeddel mosd le ezt a szégyent!
IFJ. MORTIMER. Gaz, élted az enyém, hacsak a czélt
El nem hibázom. *(Le akarja szúrni.)*
KIRÁLYNÉ. Mit tettél te, ah,
Vad Mortimer!
IFJ. MORTIMER. Nem többet, mint miről
Felelnék, ha megöltem volna őt.
(Gaveston és kiséret el.)
EDVÁRD. Igen, többet, mint a miről felelhetsz,
Bár él; keservesen lakoljatok
E vakmerő tettért! S most el szememtől,
S ne lássalak az udvarhoz közel!

Ifj. Mortimer. Gavestonért elzárva nem leszek
Az udvartól.
Lancaster. Fülénél fogva viszszük
A gazt vérpadra.
Edvárd. Fejetekre csak
Vigyázzatok ti! Az övé szilárd.
Warwick. Ha így véded, vigyázz a koronádra.
Kent. Warwick, korodhoz ily szavak nem illők.
Edvárd. Mind lázadón utamba állnak ők.
Ha addig élek, a fejükre tiprok,
Akik nagy fennen rám taposni vélnek.
Edmund, menjünk sereget gyüjteni,
Harcznak kell e dölyföt megtörnie.
(A király, királyné és Kent el.)
Warwick. El, várainkba! A király felindult.
Ifj. Mortimer. Legyen felindult s veszszen el dühében.
Lancaster. Tárgyalni véle mostan nem lehet,
Fegyverrel akar megalázni minket!
S ezért, így egyesülve, mind fogadjuk,
Hogy a halálba űzzük e Gavestont!
Ifj. Mortimer. Az égre, nem fog élni a gazember!
Warwick. A vére kell nekem, vagy én halok meg.
Pembroke. Fogadjátok ez esküt tőlem is.
Lancaster. És tőlem is, s most küldjük hirnökinket,
Hogy harczba hívják a királyt s a népnek
Vedd esküjét, hogy a trónról ledönti.
(Belép hirnök.)
Ifj. Mortimer. Levél? Honnan?
Hirnök. Skócziából, uram.
(Levelet ad Mortimernek.)
Lancaster. Nos hát uram, mi van barátainkkal?
Ifj. Mortimer. A nagybátyám a skótok foglya lett.
Lancaster. Kiváltjuk őt; csak légy azért vidám.
Ifj. Mortimer. A váltságdíj, mit kérnek, ötezer
Fontot tesz; és ki más fizesse meg,
Mint a király, kinek csatáiban
Foglyúl esett. Megyek is a királyhoz.
Lancaster. Tedd meg barátom, veled tartok én is.
Warwick. Én azalatt Newcastleba megyek.
Sereget gyüjtök ott Pembroke-kal együtt.
Ifj. Mortimer. Munkára hát! Mindjárt követlek én is.

Lancaster. Dolgozzatok elszántan, ámde csendben!
Warwick. Nyugodt lehetsz. *(El Pembroke-kal).*
Ifj. Mortimer. S ha majd nem váltaná ki,
Úgy harsogok fülébe, mint soha
Alattvaló nem tette még királynak.
Lancaster. Helyes, kiveszem én is részemet.
Holá, ki az? *(Őr kijön.)*
Ifj. Mortimer. De jó szolgálatot
Tehetnek ily őrök!
Lancaster. Eredj előre!
Őr. Hová urak?
Ifj. Mortimer. Hová?! Hát a királyhoz.
Őr. Egyedül óhajt lenni a király most.
Lancaster. Hiszen lehet, de kell beszélnünk véle.
Őr. Most nem szabad bemenned.
Ifj. Mortimer. Nem szabad?
(Edvárd és Kent jönnek.)
Edvárd. Minő zaj ez? Ki van itt? Te vagy az?
(Menni készül.)
Ifj. Mortimer. Maradj uram, ujságokat hozok.
A nagybátyám a skótok foglya lett.
Edvárd. Hát váltsd ki őt.
Lancaster. Harczolt uram, teérted,
Így hát neked kell őt kiváltanod.
Ifj. Mortimer. S kell őt kiváltanod, különben —
Kent. Mit, Mortimer, talán fenyegetődzöl?
Edvárd. Nyugodj; tiéd lesz az állam pecsétje,
S gyüjts azzal az egész országban érte.
Lancaster. A kedvenczed tanitott erre téged.
Ifj. Mortimer. Királyom, a Mortimerek családja
Nem oly szegény; ha földjeit eladja,
Elég zsoldost toborzhat, hogy boszantson.
Mi nem kérünk soha, hacsak nem így. *(Kardjára üt.)*
Edvárd. Óh Istenem, mért sújtasz ennyire?
Ifj. Mortimer. Magad vagy most, hadd öntsem ki a lelkem.
Lancaster. Én is s ég áldjon azután, uram.
Ifj. Morfimer. Diszes tornák s álarczos ünnepélyek,
Gavestonnak szánt dús ajándokok,
Kincstáradat kifoszták s téged is
Elgyengitettek és a zúgolódó
Köznép agyoncsigázva, megtörik.

Lancaster. Nézd, minden lázad és letenni készül
Trónodról: a seregedet kiverték
A frank földről, szegényen, törve, bénán,
Ott állnak a határon: a vad Oneyl,
Az ir kernek hadával szabadon
Csaponghat az angol határokon
Belül. És York felé utat a skótok
Törnek maguknak s nincs ki ellenálljon,
Gazdag zsákmányt ragadnak el tehát.
Ifj. Mortimer. A büszke dán parancsol a vizen,
S kifosztva vesztegelnek a hajóid.
Lancaster. Követeket mily idegen király küld?
Ifj. Mortimer. Hizelgőkön kívül ki sem szeret.
Lancaster. S panaszkodik Valois testvére, szende
Királynéd is, hogy veszni hagyod őt.
Ifj. Mortimer. Az udvarod szegény s kik a világ
Szemében egy királyt nagygyá tehetnek,
Elhagynak ők: nemeseidet értem,
Kiket nagyon szeretned kellene.
Röpiratok hullnak eléd az úton,
S bukásodról faragnak balladákat.
Lancaster. Az északi határlakók leégve
Találják a tanyájukat, a nők
S a gyermekek leölve; ők maguk
Őrjöngve futkosnak fel és alá,
Átkozva téged és kegyenczedet.
Ifj. Mortimer. Mikor voltak kibontva lobogóid
A harczmezőn? Csak egyszer s zsoldosid
Úgy léptek akkor, mint játékosok,
Nem fegyverzetben, ám pompás ruhában.
S magad is ott kaczagva nyargalásztál
A többi mellett, fénylő köntösödben,
Fénylő sisak alól bólintva ki.
Lancaster. S ezért van, hogy a gúnyolódó skótok
A hont gyalázva írták ezt a verset:
Angol lányok, siralomban
Lehettek, mert Bannocksbournban
Elhulltak kedveseitek;
Mit is hisz az angol király:
Hogy Skóczia ellent sem áll
S csak egy hallóval dönti meg?

Ifj. Mortimer. Wigmore,* te tedd nagybátyámat szabaddá.
Lancaster. S ha meglesz ez, kardunk még többet is
Szerezzen és ha kész vagy, végy boszút!
Találkozunk kibontott zászlóinknál.
(Nemesek el.)
Edvárd. Majd meghasad a szívem a haragtól.
E nemesek ó hányszor ingerelnek,
S hatalmuk nagy: nem vehetek boszút.
De hát kakasok kukorékolása
Ijeszsze az oroszlánt? Most mutasd
Ki karmaidat, Edvárd s életük
Vérével csillapítsd szomjas dühöd!
Hogyha kegyetlen és zsarnok leszek,
Késő a bánat, ők az okai.
Kent. Látom, vonzalmad ő iránta, véled
Együtt romlásba dönti a hazát,
Mivel a boszus lordok háborúval
Fenyegetnek most; száműzd hát örökre.
Edvárd. Te is Gaveston ellensége vagy?
Kent. Igen, s bánt, hogy kegyeltem egykor őt.
Edvárd. Menj, áruló! Siránkozz Mortimerrel.
Kent. Inkább vele, semmint Gavestonoddal.
Edvárd. El a szememtől, s menj!
Kent. Csoda-e hát,
Hogy főuraidat kigúnyolod,
Ha engem eltaszítsz, testvéredet! *(El.)*
Edvárd. Szegény Gaveston, nincs most több barátod,
Csak én. Történjék bármi, itt lakunk majd
Tynemouthban; itt e falak körül
Fogunk bolyongni. Mit törődöm akkor,
Ha lordjaim megostromolnak is!
Itt jön minden viszálynak az oka.

(Belép a királyné, a király unokahugával, két lady, Gaveston, Baldock és ifj. Spencer.)

Királyné. Azt hallom, a lordok fegyvert ragadtak.
Edvárd. Igen és úgy tudom, kegyeled őket.
Királyné. Még mindig ok nélkül vetsz rám gyanút.
Lady. Kedves bátyám, beszélj szebben vele.
Gaveston. Uram, színlelj s egy kissé hízelegj.
Edvárd. Bocsáss meg, elfeledkezém magamról.

* Wigmore kastélya a Mortimereké és ifj. Mortimer születése helye volt.

Királyné. Királynédtól bocsánatot hamar nyersz.
Edvárd. Oly bátor lett az ifjú Mortimer,
Hogy lázadással fenyeget szemembe.
Gaveston. Mért nem viteted a Towerbe őt?
Edvárd. A nép nagyon szereti, nem merem.
Gaveston. Titokban teszszük el hát láb alól.
Edvárd. Bár Lancaster s ő ürítnének egymás
Egészségére mérégpoharat!
De menjenek; mondd csak, kik ezek itt?
(Baldock és Spencer jönnek.)
Lady. Míg élt, atyámat szolgálták hiven;
Esedezem, hogy gondjukat viseld.
Edvárd. Mondd, hol születtél s mi a czímered?
Baldock. Nevem Baldock, Oxfordból származom,
De nem nemes családból.
Edvárd. Így tehát
Szolgálatomra csak alkalmasabb vagy.
Várjad parancsom, gondom lesz reád.
Baldock. Alázattal köszönöm.
Edvárd. Ösmered?
Gaveston. Igen; neve Spencer, jó hírnevű
Családból származik; a kedvemért
Legyen gondod rá, mert alig találsz
Érdemesebb embert szolgálatodra.
Edvárd. Légy mellettem, Spencer, kegyem tiéd,
Gavestonért magasb rang néz reád.
Ifj. Spencer. Uram, előttem az a legmagasb,
Ha felséged tüntet ki a kegyével.
Edvárd. Kedves rokon, nászünneped legyen
E nap; s Gaveston, lásd, hogy mennyire
Szeretlek, az imént elhunyt Gloucester
Örököse legyen a hitvesed.
Gaveston. Sokan boszúsak bár, de nem törődöm
Szeretetükkel, sem gyülöletükkel.
Edvárd. Ne állják utamat ez önfejű
Urak! Nagygyá teszem, a kit kegyembe
Fogadtam; jer s ha vége van a násznak,
A lázadókra is gondom leszen.
(Mind el.)

III. jelenet.

(Belép Lancaster, ifj. Mortimer, Warwick, Pembroke és Kent.)

KENT. Szülő-hazánk iránti szeretetből
Jövök hozzátok s elhagyom királyom.
Viszálytokban koczkára éltemet
Elsőnek én teszem, a hon javáért.
LANCASTER. De félek, cselből küldtek ide téged
S romlásba döntsz, szeretetet mutatva.
WARWICK. Testvéred ő; a legrosszabbat hinni,
Nincs hát okunk kételkedőn fogadni
Elpártolásodat?
KENT. Becsületem
Feleljen arról, hogy nem ámitok.
Ha ez kevés, megyek.
IFJ. MORTIMER. Edmund megállj,
Plantagenet nem volt még szószegő;
Hiszünk neked!
PEMBROKE. De mondd, mért hagytad el?
KENT. Lancaster már mindenről értesült.
LANCASTER. És ez elég. Tudjátok meg urak,
Titokban már megérkezett Gaveston
És itt van a királylyal Tynemouthban.
Mászszuk meg e falakat híveinkkel
És lepjük őket meg váratlanul.
IFJ. MORTIMER. Jó! Kezdem én.
WARWICK. S én meg követni foglak.
IFJ. MORTIMER. E lengő lobogóját őseimnek,
A mely ama holt tenger elhagyott
Partján söpört végig, — a Mortimer
Nevet innen nyerők, — e lobogót
A vár falára én magam viszem!
Játékukban riaszsza meg a dob,
Hangja legyen a pór halálharangja.
LANCASTER. A királyhoz ne merjen nyúlni senki,
De Gavestont s barátit ne kiméljük.

(Mind el.)

IV. jelenet.

(Belép a király, Spencer, majd Gaveston stb.)

EDVÁRD. Ó mondd jó Spencerem, hol van Gaveston?
SPENCER. Kegyes uram, attól tartok, megölték.
EDVÁRD. Nem, itt jön; s most akár gyilkoljanak.
Jön a királyné, a király unokahuga, Gaveston és nemesek.)
A lordoké már minden, híveim.
Csak fussatok, hajózzatok Scarborough
Felé, Spencer meg én, mi majd együtt
A szárazföldön sietünk tova.
GAVESTON. Ó várj uram, nem fognak bántani.
EDVÁRD. Nincsen bizalmam bennök; el, Gaveston!
GAVESTON. Isten veled, uram.
EDVÁRD. Ég áldjon, úrnőm!
LADY. Viszontlátásig, óvjon ég, uram!
EDVÁRD. Ég áldjon, jó Gavestonom s hugom.
KIRÁLYNÉ. Csak hitvesedhez nincs búcsúszavad?
EDVÁRD. Mortimerért, kedvesedért talán?
(Mind el, kivéve a királynét.)
KIRÁLYNÉ. Tanúm az ég, hogy egyedül tiéd
Szerelmem: így fut öleléseimtől!
Ó mért nem zárhatom e szigetet
Körül, hogy oda vonhassam, hová
Szeretném: hozzám! Vagy ez omló könnyek
Mért nem puhítják meg rideg szivét,
Hogy bírva őt, ne váljunk el soha!
(Jönnek a lordok. Riadó.)
LANCASTER. Csodálkozom, mint menekülhetett.
IFJ. MORTIMER. Ki az? Királyném?
KIRÁLYNÉ. Ó jó Mortimer,
Igen, én, én vagyok, a nyomorult
Királyné. Szívemet agyongyötörték
A sóhajok, a testem is leroskad
A folytonos gyásztól; kezem kifáradt
Abban, hogy a királytól el akartam
Szakítani Gavestont, a gonoszt.
S minden hiába, hozzá szép szavakkal
Ha szólok, elfordul s reá mosolyg.
IFJ. MORTIMER. Ne sirj királyné; mondd, hol a király?

Királyné. Mit óhajtsz tőle? Őt keresed-é?
Lancaster. Nem, úrnőm, csak az átkozott Gavestont.
Távol legyen tőlem a gondolat,
Hogy én uramra tán kezet emeljek.
Csak a hazát tisztítsuk meg a gaztól.
Hol van? Beszélj, mert meg kell halnia.
Királyné. A tengeren ment Scarborough felé;
Siessetek s nem menekül; uram
Elhagyta és kisérete csekély.
Warwick. Menjünk, ne vesztegessünk sok időt.
Ifj. Mortimer. Hogy válhatott el tőle a király?
Királyné. Hogy többfelé menjen seregetek
S így forgácsolja szét erőtöket,
S hogy a sereg, mit most gyüjt, könnyű szerrel
Megsemmisítsen; csak siessetek.
Ifj. Mortimer. Ott a folyón egy flandriai hajó megy.
Jer, szálljunk partra gyorsan és kövessük.
Lancaster. A szél, mely őt viszi, majd minket is
Tovasegít; jerünk, órányi út csak,
Ifj. Mortimer. Felséges asszonyom, maradj e várban.
Királyné. Nem, Mortimer, megyek uramhoz én.
Ifj. Mortimer. Inkább velünk vitorlázz Scarboroughba.
Királyné. Tudod, milyen gyanakvó a király,
S ha hallja, hogy csak egymással beszéltünk,
Koczkán forogna már becsületem.
Tehát távozz magad, jó Mortimer.
Ifj. Mortimer. Időm kimért, s nem szólhatok, de rólam
Gondolkozzál az érdemem szerint.
Királyné. Az érdemednél fogva, Mortimer
Örökre együtt élhetnék veled.
Hiába nézek is Edvárdra én,
Gavestonról le nem veszi szemét.
Könyörgéssel még megkisérlem egyszer;
De ha rideg s nem hallgat a szavamra,
Frankhonba térek akkor a fiammal,
Testvéremnek panaszlom el, Gaveston
Uram szerelmétől miként rabolt meg.
De éltet a remény, tán véget ér búm
S megőlik ez áldott napon Gavestont.
(Elmennek.)

V. jelenet.

(Belép Gaveston, üldöztetve.)

GAVESTON. Hatalmas lordok, ím hát elkerültem
Karotokat, fenyegetésteket,
S az üldözést. S habár távol vagyok
Edvárd szemétől, mégse leptetek meg.
S ha dühötökben téptek is szakált,
Mely uratok ellen fő lázadást,
Gaveston mégis él s reméli, hogy
Egyszer viszontláthatja a királyt még.

(Jönnek a nemesek.)

WARWICK. Fogjátok el s vegyétek tőle kardját.

IFJ. MORTIMER. Ki dölyfösen dúltad fel ezt a békés
Hazát, ki megrontottad a királyt,
S ki e viszályok okozója vagy,
Aljas hizelgő, reszkess! Éltedet
Én fojtanám el és kardom hegyétől
Fetrengenél véredben itt, ha egy
Harczos nevén szégyent nem ejtene.

LANCASTER. Te szörnyeteg, fegyverbe, háborúba
Mint az a görög szajha annyi hős
Leventét szólitottál, gaz, csak egy
Üdvöt keress: halálod légyen az;
Ki megvédjen, királyod nincsen itt.

WARWICK. Lancaster, e gonoszhoz mért beszélsz?
Vigyétek el és kardommal vegyétek
Fejét. Gaveston, a hon érdeke
Kivánja, hogy megfoszszunk életedtől.
Kössétek őt fel egy közeli ágra.

GAVESTON. Urak —

WARWICK. Vigyétek el; ha egy király
Kegyencze nem vagy, más vég várna rád.
Nagy tisztességben részesülsz kezünktől.

GAVESTON. Köszönöm, uraim; most hát belátom,
Az egyik a fejvesztés, az akasztás
A másik és mindegyik a halál.

(Belép Arundel grófja.)

LANCASTER. Arundel grófja, mit hozol nekünk?

ARUNDEL. Edvárd király üdvözletét hozom.

Warwick. Mi járatban vagy itt? Beszélj Arundel!
Arundel. Megtudva, hogy Gaveston foglyotok,
Kéret, mielőtt halni küldenétek,
Hadd lássa még egyszer, mivel nagyon
Jól tudja, — úgy mond, meg kell halnia;
S ha e kérését teljesítenétek,
Mi hálás lenne e szolgálatért!
Warwick. Nos, mit csináljunk?
Gaveston. O dicső királyom,
Nevednek hallatára újra éled
Szegény Gaveston!
Warwick. Nem lehet. Arundel,
Másban szivesen eleget teszünk
Urunk akaratának, ámde ebben
Bocsásson meg. — Vigyétek el!
Gaveston. Reményem
Nem táplálhatja ez a habozás,
Warwick? Tudom, éltemre szomjuhoztok,
S mégis kérlek, tegyétek meg neki.
Ifj. Mortimer. Hogy mit tegyünk, ne szabj törvényt nekünk.
Vigyétek el! Megteszszük a királynak,
Hogy elküldjük fejét; hadd hulljanak
Rá könnyei, hisz csak ezt kapja meg
Gavestonból, vagy még a törzset is.
Lancaster. Nem így, hisz többet költ a gyászra majd,
Miként a mennyit életében szerzett.
Arundel. Őfelségének óhaja s királyi
Becsületére esküt tesz, beszélni
Kíván csak véle s mindjárt visszaküldi.
Warwick. Megmondhatod, mikor? Nem! Tudjuk azt jól.
Levetve a hon gondjait magáról,
Nemeseit e siralomba dönté
Gavestonért. Ha megláthatja őt,
Nincs ígéret, mit meg ne szegne érte.
Arundel. Úgy hát, ha nincs bizalmatok uramban,
Míg visszatér, kezesnek én maradnék.
Ifj. Mortimer. Ajánlatod nemes dolog valóban,
De te derék nemes vagy s nem akarnánk
Megsérteni azáltal, hogy igaz
Embert veszítsünk el tolvaj helyett.
Gaveston. Hogy érted ezt? Ez már túl becstelen.

Ifj. Mortimer. El, becstelen gaz!
Jó hírétől te fosztád a királyt meg;
Kérdezd ki czimboráidat, ne minket.
Pembroke. Lord Mortimer s ti, többi lordjaim,
Én azt hiszem, hogy teljesíthető
E kérés és megengedhetjük azt,
Hogy a király Gavestont még halála
Előtt láthassa, ha utána úgy
Eped; becsületemre vállalom,
Hogy elviszem és vissza is hozom,
Feltéve, hogy te Arundel velem jössz.
Warwick. Pembroke, hová gondolsz? Több vér omoljon?
Elég szerencse, hogy kezünkbe' van,
Örüljünk néki, nem hogy még kiadjuk,
S engedve, hogy távozzon, elveszítsük.
Pembroke. Nem akarok könyörgni nektek itt.
De bízzátok reám a foglyot, úgy
Esküt teszek, hogy visszahozom őt.
Arundel. Lancaster grófja, mi a véleményed?
Lancaster. Pembroke szavára, nem bánom, mehet.
Pembroke. S te, Mortimer?
Ifj. Mortimer. S mit szólsz ehhez te, Warwick?
Warwick. Tedd azt, mi jól esik; tudom a végét.
Pembroke. Adjátok hát ide.
Gaveston. Ó jó királyom,
Halálom előtt mégis látni foglak.
Warwick *(félre)*. Tán még nem, ha czélt ér Warwick esze
És cselvetése.
Ifj. Mortimer *(Pembrokehoz)*. Im átadjuk őt
Neked s becsületedre visszavárunk.

(Mind el, kivéve Pembroke, Arundel, Gaveston és Pembroke emberei.)

Pembroke. Arundel, te velem jössz; lakhelyem
Nincs messze innen, kissé félreeső,
De embereink már előre mentek.
Kinek szép nője van, miként nekünk,
Csók nélkül ne fusson mellette el.
Arundel. Nagyon kegyes vagy; mágnes erejével
Bírsz, hogy magadhoz vonhatsz egy királyt.
Pembroke. Jer ide, James, rád bízom e Gavestont.

Estétől reggelig te légy az őre
És azután felváltanak. Eredj!

GAVESTON. Boldogtalan Gaveston, most hová mégy?

(El Pembroke embereivel.)

LOVÁSZINAS. Uram, mindjárt elérjük Cobhamot. *(Elmennek).*

HARMADIK FELVONÁS.

I. jelenet.

(Jönnek Gaveston, bánatosan s Pembroke emberei.)

GAVESTON. Ó áruló Warwick! Álnok barát!

JAMES. Látom, hogy életedre törnek ők.

GAVESTON. Fegyvertelen s bilincsben kell elesnem?
Ó ez a nap vet véget életemnek.
Üdvöm csúcspontja! Ó ha emberek
Vagytok, siessetek el a királyhoz.

(Jő Warwick és csapata.)

WARWICK. Megálljatok csak, Pembroke hívei!
Ne küzdjetek, adjátok által őt.

JAMES. Becsületedre szégyent ejt e tett
S megsérted uramat s barátodat.

WARWICK. Nem, James, csak a hazának érdekét
Szolgálom én; jertek, vigyétek el,
Gyorsan végzünk. Ajánlj uradnak engem,
S mondd meg neki, hogy jól őriztem őt.
Jer s árnyékod beszélhet a királylyal.

GAVESTON. Nem látom a királyt már, áruló?

WARWICK. Talán az ég királyát, más királyt nem.
El! El!

(Warwick és emberei el Gavestonnal.)

JAMES. Hiába küzdtünk, jöjjetek.
Adjunk sietve hírt erről urunknak.

(Elmennek.)

II. jelenet.

(Edvárd király, ifj. Spencer, Baldock s a királypárti nemesek, dobpergés és sipszó mellett jönnek.)

EDVÁRD. Hogy várom a választ a nemesektől!
Kedves Gavestonom, mi végzet ér majd?

Ah, birodalmam összes kincse sem
Válthatja őt ki, meg kell halnia.
Mortimer gyűlölségét ismerem.
Warwick, tudom, nyers, és Lancaster is
Kérlelhetetlen s nem látom viszont
Soha kedves Gavestonomat. Ó
E lordok dölyfe még megsemmisít.

IFJ. SPENCER. Lennék csak én Edvárd angol király,
Spanyol Eleonórának fia,
Longshanksi nagy Edvárdnak ivadéka,
Dehogy tűrném e gőgöt, e dühöt!
Büntetlenül nem is daczolna senki
Saját országomban. Uram, bocsásd meg
Beszédemet, de ha dicső atyád
Nagylelküségét örökölted és
Ha csak neved becsületét tekinted,
Nem engednéd meg, hogy nemeseid
Felségeden ily csorbát ejtsenek.
Fejöket mind üttesd le és karókon
Hadd szónokoljanak a többinek.
Jó példa ez, szolgáljon okulásul,
S tanulják meg, hogy engedelmességgel
Tartoznak ők a törvényes királynak.

EDVÁRD. Igen, nagyon elnéző s enyhe voltam;
De már kivontam kardomat s ha el nem
Küldik Gavestont, úgy sisakjukon
Köszörülöm ki, szarvukat letörve.

BALDOCK. Hozzád méltó e férfias határzat.
Ne is légy rabja indulataiknak.
Nem vagy diák, hogy ránczba szedjenek
S mint gyermeket, úgy kormányozzanak!

(Jönnek Hugh Spencer, ifj. Spencer atyja és katonák.)

ID. SPENCER. Soká éljen dicső Edvárd király,
Békébe' győztes és harczban szerencsés.

EDVÁRD. Üdv, jó öreg, Edvárdot jössz segítni?
Mondd el tehát, honnan jössz és ki vagy?

ID. SPENCER. Im egy sereg ijászszal és dsidással
Mindössze négyszáz, kik felesküvének,
Hogy megvédik királyi jogaid,
Eljöttem hozzád én, Hugh Spencer atyja;

A kegy, mely érte őt, s így minket is,
Felség, örök hálával fűz tehozzád.

EDVÁRD. Atyád, Spencer?

IFJ. SPENCER. Igen uram s ha úgy
Óhajtod, a tanusított kegyért
Éltét helyezi lábaid elé.

EDVÁRD. Ezerszer üdv hát újra, jó öreg.
Királyodhoz való ragaszkodásod
Nemes lélekre s hajlamokra vall.
Weltshire grófjává teszlek íme, Spencer,
S naponta lásd ujabb bizonyítékát
Kegyemnek, mely fölötted, mint a napfény
Sugárzik. S hogy igaz szeretetünket
Még jobban megmutassuk, pénzt adunk
Neked, mivel lord Bruce eladja földjét,
S részt bírnak abból a Mortimerek.
Tégy túl a lordokon, igérj sokat,
Ne légy fukar! — Mindnek háromszor üdv!

IFJ. SPENCER. Jön a királyné!

(Belép a királyné, fia és a franczia Levune.)

EDVÁRD. Nos, mi hir van úrnőm?

KIRÁLYNÉ. Elégületlenség s csak új gyalázat.
Levune, ki hű s megbízható barátunk,
Levéllel s szóval arról értesít,
Hogy testvérünk, Valois, a franczia
Király, Normandiát elfoglalá,
Mert hűbéri kötelmed megszegéd.
Imé a levelek s ez a követ.

EDVÁRD. Levune, üdvöz légy! Ha ez az egész,
Sebaj! Valois s én hamar barátok
Leszünk megint. Több gondot ád Gaveston;
Nem láthatom többé soha viszont?
Királyné, rád s a kis fiadra bízzuk
Ezt az ügyet; a franczia királylyal
Tárgyaljatok ti; bátor légy, fiú,
S királyi módra végezd küldetésed!

HERCZEG. Kérlek, csak oly ügyet bízz rám, a melynek
Súlyát ifjú korommal elbirom.
Uram s atyám, ne félj, mert biztosabban
Atlasnak vállain sem nyugszik az
Égbolt, mint az, a mit fiadra bízol.

Királyné. Anyád aggódik e készség miatt,
Számodra hogy nincs hosszú lét a földön.
Edvárd. Az óhajunk, hogy ülj hajóra gyorsan
Fiaddal együtt, és Levune kövessen,
A mily gyorsan csak elküldhetjük innen.
A főurak közül válaszsz kisérőt,
Békébe' távozz, s hagyj magunkra harczban.
Királyné. Természetellenes, vad háborúk, hol
Alattvaló száll szembe a királylyal;
Bár véget vetne az Isten nekik!
Utamra készülök, Isten veled.

(El a herczeggel.)

(Belép Arundel.)

Edvárd. Nos, lord Arundelem, csak egymagad jössz?
Arundel. Igen, uram, Gaveston már halott.
Edvárd. Ah, árulók, halálba üldözék hát
Barátomat? S mondd, meghalt, mielőtt
Megérkezél, vagy láttad halni őt?
Arundel. Nem, egyiket sem: hogy meglepve őt,
Csak ellenség s kardok vevék körül,
Átadtam a király üzenetét.
Kértem, könyörgtem, esküdtem nevem
Becsületére, hogy mint elhozom,
Ép úgy vezetem újra vissza is.
Edvárd. S ezt merték tőlem megtagadni ők?
Ifj. Spencer. A dölyfös lázadók!
Edvárd. Gaz árulók!
Arundel. Először mind kérlelhetetlenül
Fogadtak és Warwick nem is akart
Hallgatni rám és ép úgy Mortimer sem.
Lancaster és Pembroke volt legszelídebb.
S csak a midőn egyenesen kimondták,
Hogy nem fogadnak engem el kezesnek,
Pembroke e szavakat mondá szelíden:
«Uraim, a király érette küldött
S igéri, hogy sértetlen visszatér;
Magamra vállalom, hogy elvigyem,
És kezetekhez visszahozzam őt.»
Edvárd, És hogy van az, hogy mégse jött el akkor?
Ifj. Spencer. Gazság vagy árulás lesz a dologban.

ARUNDEL. Warwick támadt az úton rá. Gavestont
Pembroke átadta a csatlósinak.
Biztonságban hivén őt, hazatért
Egy kis időre; közben lesben állt
Warwick s egy árokban megölte őt,
Fejét levágta s a táborba ment.
IFJ. SPENCER. E véres tett gaz, álnok megszegése
A hadi törvényeknek.
EDVÁRD. Szóljak-e,
Vagy sóhajok közt törjön meg szivem?
IFJ. SPENCER. Királyom, bosszudat a lordok ellen
Kardodra bízd; önts híveid szivébe
Bátorságot! Ne tűrd, hogy bosszulatlan
Legyilkolják legjobb barátidat.
A harczmezőn vitesd zászlód előre,
S tüzeld ki oduikból.
(Edvárd letérdel.)
EDVÁRD. Esküszöm
Közös anyánkra, esküszöm a földre,
Az égre és az ég minden kerengő
Napjára, e jobbkézre és atyám
Kardjára s koronámhoz tartozó
Méltóságaimra! Váram, birtokom,
Ahány kastély és város az enyém,
Az életéért annyi fő lakoljon!
(Felál.)
Hűtlen Warwick! Mortimer, áruló!
Ha Anglia királya maradok,
Fürészsze majdan vérözön fejetlen
Hullátokat! Hogy vértől részegen
Vér csillapítsa szomjotok s hogy azzal
Királyi lobogómon foltot ejtve,
Juttassa ez a véres szín eszembe,
Hogy örökös boszúm sujtson le átkos
És áruló, gaz ivadékitokra,
Ti gonoszok, a kik Gaveston éltét
Vevétek! És bizalmunknak jeléül,
Helyébe, jó Spencer, téged fogadlak.
És a világ daczára, szeretetből,
Az ellenség daczára, im Gloucester
Grófjává s főkamarássá emellek.

Ifj. Spencer. Királyom, a lordok követe kéri
Felségedet kegyes meghallgatásért.
Edvárd. Hadd jöjjön közelebb.
(Belép a lordok követe.)
Hirnök. Éljen soká
Edvárd, Angolhon törvényes királya.
Edvárd. Küldőid, jól tudom, nem ezt kivánják,
Hisz Mortimertől s czimboráitól jössz.
Gonoszabb fajzat lázadók között
Nem volt soha. Nos, mi a küldetésed?
Hirnök. A felkelt lordok hosszú életet
S boldogságot kivánnak általam.
Az küldetésem, hogy tudtodra adjam:
Ha írt s nyugalmat vér ontása nélkül
Óhajtsz a hon bajára, azt eléred,
Ha fejdelmi személyedtől elűzöd
Spencert. Mivel rothasztó ága csak
Megmérgezi a fejedelmi indát,
Körülveszik arany levelei
Királyi fődet s koronádat is,
S miért borítsa ily gaz gyom homályba
Ragyogását? Szeretve intenek,
Becsüld meg a nemességet s erényt
És régi híveidet. Rázd le végre
Magadról az édes szavú, hazug
Hizelgőket! Ha teljesíted ezt,
Szolgálatukat, éltüket egészen
Neked áldozzák s szentelik.
Ifj. Spencer. Gazok,
Gőgjükkel még mindig pompáznak ők?
Edvárd. Eredj, választ se várj. A lázadók
Parancsolják, királyuk kit szeressen?
Mit élvezzen s kivel mulasson együtt?
De még ne menj, nézd, hogy taszítom el
Spencert. *(Átöleli Spencert.)* Eredj s add hírül uraidnak,
Követni foglak s gyilkosságukat
Megtorlom. El! Edvárd nyomon követ
Tűzzel-vassal! Mily felfuvalkodottak
E lázadók, látjátok híveim?
S ti katonák, vitézül küzdjetek
Királyotok igazáért, mivel

Most indulunk, hogy megalázzuk őket.
Előre!

(Mind el. Riadó, kirohanások, nagy harcz és visszavonulás.)

III. jelenet.

(A király, id. Spencer, ifj. Spencer és a királypárti nemesek jönnek.)

EDVÁRD. Miért vonulnak vissza? Csak előre!
A boszu villámát ma sújtsa kardom
A lázadókra, kik felkent királyuk
Ellen ragadtak fegyvert s gőgösen
Daczolva, megvetik parancsait.

IFJ. SPENCER. Én bízom abban, győzni fog a jog!

ID. SPENCER. Kis pihenés nem ártana uram.
Mindkét sereg magához térne kissé.
Vitézeink a portól fulladoznak
S a gyötrő hőség megkínozta őket.
Kissé nyugodva, új erőre kapnak
A katonák s a lovak egyaránt.

IFJ. SPENCER. Jönnek a lázadók.

(Jönnek a lordok, Mortimer, Lancaster, Warwick, Pembroke.)

IFJ. MORTIMER. Nézd ott van Edvárd
A hízelgői közt.

LANCASTER. S maradjon ott, míg
Meg nem fizette drágán társaságát.

WARWICK. S lakolni fog, hacsak kardom talál.

EDVÁRD. Nos, lázadók, hátráltok megriadva?

IFJ. MORTIMER. Nem, fáradt talpnyalóid futnak el csak!

LANCASTER. Jól is teszik, hogy téged idejében
Hagytak még el, minden cselükkel együtt,
Mert mind megcsalnak és mind árulók.

IFJ. SPENCER Te lázadó, az áruló te vagy!

PEMBROKE. Te nemesekkel így daczolsz, paraszt?

ID. SPENCER. Úgy vélitek tán, az volt szép s dicső
Cselekedet, hogy törvényes királytok
Ellen lázadva fegyvert fogtatok?

EDVÁRD. Bűnhődjenek fejükkel nemsokára,
Sérelmemet csak ez torolja meg.

IFJ. MORTIMER. Harczolni fogsz tehát mindvégig, Edvárd?
És kardodat inkább alattvalóid

Vérében áztatod, semhogy elűzzed
E pusztulást hozó, gaz társaságot?

EDVÁRD. Igen, inkább teszem ezt, árulók,
Legyen bár kőhalom a városokból
És szántóföld a palotám fala.

WARWICK. Merész és ritka elhatározás!
Fegyverre, fel a harczra!
Szent György segíts, jogunkért és hazánkért!

EDVÁRD. Szent György segíts, jogomért és hazámért!
(Riadó. Mind el.)

(Visszajönnek Edvárd és hívei, a fogoly lordokkal és Kenttel.)

EDVÁRD. Hatalmas lordok, dölyfös lelketek
Letört hát végre és a jog s igazság
Döntė el a viszályt, s nem a hadi
Szerencse. Árulók! Mostan lecsügged
Fejetek, úgy-e? Ámde majd előre
Irányítjuk mi! Itt az ideje,
Hogy megboszuljam lázadástokat
S legkedvesebb barátomnak halálát.
Ragaszkodám hozzá egész szivemmel,
Tudtátok azt jól, áruló gazok,
Ti gyilkoltátok meg a jó Gavestont.

KENT. Trónodtól hízelgő kegyenczedet
Csakis miattad s a hon érdekében
Űzték el.

EDVÁRD. Mit? Te is beszélsz? El innen! *(Kent el.)*
Elküldöttük követünket, gazok,
Hogy egyszer még beszélhessen velünk.
Hiába kértünk; bár, hogy visszahozza,
Pembroke kezeskedett: nos, érdekünk
Kivánta azt is, hogy te büszke Warwick
Kilessed a foglyot, szegény Gavestont,
S hadi törvény ellen fejét vegyed?
A te fejed fog kimagaslani
E tettért a többi közül, a mint
Dühöd a többiét is túlhaladta.

WARWICK. Fenyegetésed, zsarnok mit se rémít,
Mert bármivel sujtsz, minden semmivé lesz.

LANCASTER. Szerintem a legrosszabb a halál, de
Meghalni jobb, mint így tovább is élni,
Szégyenben, ily király alatt.

EDVÁRD. Vigyétek!
Parancsom ez: e két dölyfös vezér
Lancaster és Warwick fejét vegyétek.
El, el!

WARWICK. Isten veled, hiú világ!

LANCASTER. Ég áldjon, Mortimer!

IFJ. MORTIMER. Sírj Anglia,
Ily mostohán bánsz hű nemeseiddel!
Tekints magadra, hogy megcsonkitottak.

EDVÁRD. E gőgös Mortimert vitessed el
S helyezzed a Towerben őrizetbe.
S a mi a többit illeti, velök
Végezz minél előbb! Távozzatok!

IFJ. MORTIMER. Ó Mortimer, hát bátor szívedet,
Mely ég felé tör, szürke kőfalak
Bebörtönözhetik? Nem, Anglia
Hóhéra, nem, Edvárd, az nem lehet,
Balsorsomat túléli hisz reményem.

(A foglyi lordokat elvezetik.)

EDVÁRD. Harsogjanak a trombiták. Barátim,
Jertek velem, Edvárdot ez a nap
Királylyá koronázta újra. Menjünk.

(Mind el, kivéve ifj. Spencer, Levune és Baldock.)

IFJ. SPENCER. A bizalom, Levune, melyet beléd
Helyeztünk, hadd szerezze meg az ország
Nyugalmát! Menj, távozz sietve hát!
S e kincseket oszd szét a franczia
Urak közt, ejtsed bűvöletbe őket,
Miként Jupiter Danaënek őrét,
A ki eltűrte, hogy aranyeső közt
Bejárhasson hozzá. A francziáknak
Minden segélyt meg kell tagadniok
Királynénktól, ki most a tengeren
Átkelt fiával és gyűjt híveket
A francziák közt, hogy fia ragadja
Edvárd királynak kormányát magához.

LEVUNE. Régóta erre törnek már a lordok
S a ravasz Izabella.

BALDOCK. Ámde látod
Levune, együtt hajtják le a bakónak
Fejüket és az zúzza czéljukat szét.

Levune. Ne féljetek, a franczia urak
Közt Anglia aranya oly titokban
S hatással csendül majd, hogy Izabella
Hiába kér s panaszkodik, hiába,
Kemény szivvel tekintik könnyeit.
Ifj. Spencer. Úgy, hát siess Frankhonba el, Levune,
Hirdessed ott Edvárd győzelmeit.
(Mind el.)

NEGYEDIK FELVONÁS.

I. Jelenet.

(Kent jő.)

Kent. Frankhon felé a szél mily kedvező!
A mig Edmund megérkezik, hazánk
Javára kedves szellő, lengj tovább!
Természet, a hazát te támogasd!
Testvér-e ő? Barátai bakója!
Kevély király, száműzöl engemet?
Jó, indulok Frankhonba, hogy a sértett
Királynét új reménynyel töltsem el.
Elmondom, a király mily kicsapongó,
Hogy a nemeseit megöleti
S kegyenczekül hizelgőket fogad.
Menekülésed' várom Mortimer. Légy
Kegyes, komor éj és segítsd meg őt.
(Ifj. Mortimer jő álruhában.)
Ifj. Mortimer. Hahó! Ki jár ott? Te vagy az, uram?
Kent. Mortimer, én vagyok. Ily jól hatott hát
Az italod?
Ifj. Mortimer. Az őrök alszanak.
Hálás vagyok, hogy békében mehettem
Miattuk; van hajónk Frankhon felé?
Kent. Ne félj. *(Elmennek.)*

II. jelenet.

(Belép a királyné és fia.)

Királyné. Elhagytak itt barátaink!
A főurak mind érzéketlenek,
S a király is rideg. Ah, mit tegyünk?

Herczeg. Anyám, hát térjünk vissza Angliába.
Atyám kegyét megnyerve, itteni
Barátaiddal mit se' kell törődnöd.
Nyugodj; gyorsan nyerem meg én, hisz engem
Ezer Spencernél is jobban szeret.
Királyné. Fiam, csalódol; ebben legalább.
Ne hidd azt, hogy mi egyetérthetünk,
Oly óriás az ellentét közöttünk.
Ó szívtelen Valois! Ó szegény
Királyné, hogyha elhagy Frankhon is,
Hová, hová irányítsd lépteid?

(Belép henaulti Sir John.)

Sir John. Remélsz-e úrnőm?
Királyné. Ah jó John, soha
Nem voltam ily vigasztalan lesujtva!
Sir John. Hallám, hogy a király mily szívtelen.
De ne bánkódj! Nemes szív megveti
A csüggedést; Henaultba jer velem
És jobb időket várj be ott fiaddal.
Nos, jó uram, jönnél-e híveiddel,
Lerázva minden balsorsot magadról?
Herczeg. Anyám ha úgy kívánja, szívesen:
Anyámtól nem szakíthat el sem az
Angol király, sem a franczia udvar.
Lesz majd erőm egyszer, hogy én magam
Törjek pálczát s lakoljon életével
Aztán a dölyfös Spencer.
Sir John. Ez derék
Beszéd volt.
Királyné. Jó szívem, hogy megsiratlak
Sérelmeid miatt, de győzni fog
Reményem, hogy számomra lesz öröm még.
Jó John, Henaultba elmegyünk veled,
Ha a világ végén van is, legyen bár
A Tanais partján; nemesszivű hisz
A marquis s szívesen lát, úgy hiszem.
De kik ezek?

(Kent és ifj. Mortimer jönnek.)

Kent. Soká élj s boldogabban
Királyném, mint otthon barátaid.

Királyné. Edmund és Mortimer! Ti éltek? Üdv!
Az a hír járta itt, hogy a halál
Elért vagy hozzátok nagyon közel állt.
Ifj. Mortimer. A kettő közt utóbbi az igaz.
De Mortimer, jobb sorsra tartogatva
Lerázta a Tower bilincseit s él
Uram, hogy zászlódat vigye előre!
Herczeg. Hogy érted ezt? A míg királyatyám él?
Nem, Mortimer, nem, én azt nem hiszem.
Királyné. Mért? Bárcsak ennél soh'se lenne rosszabb!
De, jó urak, Frankhonba' nincs barátunk.
Ifj. Mortimer. Monsieur le Grand, egyik dicső barátod,
A híreket, midőn megérkezénk
Elmondta mind: hogy a király milyen
Rideg volt és a nemesek milyen
Szívtelenül intézték el ügyed.
Jogunknak jó kardunk szerezzen érvényt
S barátaink közül bár sok megölve,
Warwick, Lancaster és még több hivünk,
Urnőm, nyugodt lehetsz, vannak sokan még,
Kik örömükben ujjongnak, ha minket
Az ellenség ellen látnak vonulni.
Kent. Bár minden rendbe jönne s Anglia
Békés nyugalmáért s becsületéért
Edvárd is megjavulna már.
Ifj. Mortimer. De azt
Csak kardunkkal vívhatjuk ki magunknak.
Hízelgőit nem hagyja a király.
Sir John. Urak, minthogy a franczia királyhoz
Testvére, e szorongatott királyné
Hiába esdett fegyveres segélyért,
Eredjetek Henaultba. Ott vigaszra,
Hívekre, pénzre s emberekre leltek,
Hogy nemsokára fegyveres erővel
Szállhattok szembe az angol királylyal.
Mit szólsz e tervhez, ifjú herczegem?
Herczeg. Hogy a király lever mindannyiunkat.
Királyné. Dehogy fiam! Ne csüggeszd őket el,
Kik ily örömmel támogatni készek.
Kent. Sir John, a vígasz, mit bújában adsz
Királynénknak, bennünket örökös
Hálára kötelez jóságodért.

Királyné. Valóban s jó Sir John, kisérje Isten
Sikerrel buzgó fáradalmidat.
Ifj. Mortimer. Úgy látom, ez a fegyverforgatásban
Ügyes nemes mentsvárunk lesz a vész közt.
Sir John, növelje hírnevedet az,
Hogy az angol királynét s híveit
Vigaszszal és támaszszal láttad el.
Sir John. Menjünk királynénk, jertek uraim.
Lássák meg Anglia főurai,
Minő fogadtatást készit Henault.
(Mind el.)

III. jelenet.

(A király, Arundel, a két Spencer és mások jönnek.)

Edvárd. Most már jöhet ijesztő háború,
Barátaival Edvárd győzni fog.
Barátaid segitnek, győzz is Edvárd!
De szólj, hallottad-e már híreinket?
Ifj. Spencer. Mily híreket uram?
Edvárd. Mondják, Arundel,
Mindenfelé lesujtott pallosunk.
Nincs nálad a jegyzék?
Arundel. De igen, itt van.
Átadta a Tower parancsnoka.
Edvárd. Kérlek mutasd. Mi ez? Olvasd csak ezt.
Egy hó előtt ugattak még erősen,
Most, életemre, többé nem ugatnak,
Se nem harapnak. S most a franczia
Hírek? Gloucester, Frankhon urai
Az angol pénzt, tudom, hogy kedvelik;
Segélyt hogy nyerne onnan Izabella?
Nos, még mi van? Kitűztél-e jutalmat
Annak, ki visszahozza Mortimert?
Ifj. Spencer. Igen uram s ha itt van Angliában,
Kezünkben lesz rövid időn belül.
Edvárd. Ha itt van, mondod? Angol földön él ő,
Spencer, ez oly igaz, mint a halál,
Mert nem hiszem, hogy őreink királyuk
Parancsait ne vennék semmibe.
(Követ jő.)

EDVÁRD. Nos, honnan jössz s mi hírt hozol?
KÖVET. Frankhonból hírt s leveleket Levunetől,
Neked Gloucester.
EDVÁRD. Olvasd.
SPENCER *(olvassa a levelet).* Előre bocsátom kötelességemet Nagyságod iránt stb. Ez irányban adott intézkedéseknek megfelelően tárgyaltam a franczia királylyal és főuraival s keresztülvittem, hogy a királyné elégedetlenül és vígasztalanul távozott. Ha kérded, hová, Sir John de Henaulttal, a marquis fitestvérével, Flandriába. Vele mentek lord Edmund és lord Mortimer és társaságukban voltak többen honfitársaitok közül és mások is. Az a hír járja itt folyton, hogy síkra szállnak Edvárd király ellen Angliában, mielőtt még ez elkészülhetne ellenük: ezek a fontos hírek.
Nagyságodnak szolgálatra kész híve
Levune.
EDVÁRD. Hát a gazoknak sikerült szökésük
S Edmund is egyesült hát Mortimerrel.
S Sir John vezeti őket? Üdv neked
Úrnőm s fiadnak is Isten nevében.
Találjatok méltó fogadtatásra
Mindnyájan. Ó haladj sietve, fénylő
Phœbus a mennybolton keresztül és te
Komor éj, rozsdás vas-szekereden,
Ó rövidítsd meg kettőtök között
Az időt, hogy a hőn kivánt napot
Megláthassam, midőn ez árulókkal
Találkozom a harczmezőn! De nem bánt
Úgy semmi, mint hogy édes fiamat
Elcsábíták, hogy támogassa ő is
Rút tervüket. Jertek barátaim
Bristowba s ott gyűjtsünk elég erőt.
S a sérelmet szelek, hogy elvittétek,
Tegyétek jóvá, visszahozva őket.
(Mind el.)

IV. jelenet.

(Belép a királyné és fia, Kent, Mortimer és Sir John.)

KIRÁLYNÉ. Urak, hiveink s honfitársaink,
Mindnyájatoknak üdv itt Angliában.
A kedvező szeleknek hála, íme

Legjobb barátainkat hagytuk el
A belga földön, hogy barátok ellen
Küzdjünk idehaza. Sulyos eset,
Ha kard a karddal egyesül s erő
Erővel, hogy a polgárháborúkban
Rokon és honfitárs másokban öljék
Meg önmagukat és olyan sebektől
Vérezzenek, mit önmaguk ütöttek,
Saját kardjukkal. Ám hol a segítség?
A félrevezetett királyok e
Bajok forrási és te is közöttük
Vagy Edvárd; léha élteddel hazádat
Romlásba sodrod és alattvalóid
Vérétől áradnak meg a folyók.
Atyának kellene lenned, de te —

Ifj. Mortimer. Nem, úrnőm, hogyha harczos vagy, beszédben
Ily szenvedélyt mutatnod nem szabad.
Urak, mivel megérkezénk az ég
Segélyével s e herczegnek jogáért
Fegyvert fogtunk, itt esküszünk neki
Hűséget és alázatot honunkért.
És a sérelmekért, a melyeket
Az országán, a királynén s mirajtunk
Ejtett Edvárd, boszút karddal veszünk.
És megszerezzük méltóságaid,
Legyen békében újra mind tiéd,
Uradtól is hízelgőit elűzzük,
A kik honunk javát s kincsét rabolják.

Sir John. Hadd szóljanak a harsonák uram.
Menjünk előre. Edvárd azt hiszi,
Hogy hízelegni jöttünk.

Kent. Bár soha
Jobban ne hízelegtek vón', neki.

(Mind el.)

V. jelenet.

(Belép a király, Baldock és ifj. Spencer, menekülve a színpadon át.)

Ifj. Spencer. Uram, fuss! Túl hatalmas a királyné,
Mind több a híve s fogynak a tieid.
Irlandba fussunk, ott pihenhetünk.

Edvárd. Azért születtem én, hogy meneküljek?
S elfutva gyáván, a Mortimerek
Mögöttem, mint győzők maradjanak?
Lovat ide, gyüjtsünk csak új erőket
S haljunk meg inkább hírben, becsületben.
Baldock. E fejedelmi elhatározásra
Ez az idő nem alkalmas; siessünk.
Üldöznek, el! *(Mind el.)*
(Kent jő egyedül, kardjával és paizsával.)
Kent. Ide futott, de már
Későn jövék. Ó Edvárd, sorsodon
Megindul a szivem. Gaz Mortimer,
Te dölyfös áruló, kardoddal ó
Mért üldözöd törvényes uradat
S királyodat? S te fegyvert mért ragadtál
Urad s testvéred ellen? Átkozott
Fejedre sújtsa Isten bosszú árját.
Rá tartozik, hogy megbüntesse e
Természetellenes, rút felkelést.
Éltedre tör, Edvárd, e Mortimer.
Kerüljed hát, de Edmund, csillapítsd
Dühöd s színlelj! Halál vár rád különben.
Mert míg eszük örökké lázadást sző,
Csókban forr Izabella s Mortimer
Ajaka össze! S mégis a királyné
Mily szende képű, — ah, gyalázat érje
Az ily szerelmet, mely csakis halált szül
S gyűlöletet. Edmund, távozz e helyről,
Longshanks véréhez Bristow hűtelen.
Nehogy gyanut kelts, mert nyomon követ,
Kémkedve mindent gőgös Mortimer.
(Belép a királyné, Mortimer, a herczeg, Sir John de Henault.)
Királyné. Kik az igaz ügyet védik s az Isten
Haragját félik, mindig győzelemre
Segíti a királyok Istene.
Siker kisért utunkon, hála érte
Az égi Alkotónak és tinektek.
De mielőtt tovább mennénk, urak,
Hőn szeretett fiunk iránti gondból,
S szeretetünk jeléül, íme őt
Kormányzóvá avatjuk fel s mivel

Atyjához oly könyörtelen a végzet,
Úgy intézzétek ez ügyet, a mint bölcs
Belátástok jónak itéli azt.

KENT. Bocsásd meg ezt a kérdést, jó királyném:
Mi vár Edvárdra, majd ha elbukott?

HERCZEG. Mondd, jó Kent, mily Edvárd az, a kit említsz?

KENT. Atyád! Királynak nem merem nevezni!

IFJ. MORTIMER. Kent, mire jók e kérdezősködések?
Hogy mily sors éri a fivéredet,
Nem tőle függ az, sem tőlünk, hanem
Az ország s parlament határzatától.
(Félre a királynéhoz.)
Nem szívesen látom, hogy ingatag,
Kisérjük figyelemmel idejében.

KIRÁLYNÉ. Bristow mayorja tudja jól, miként
Gondolkodunk?

IFJ. MORTIMER. A ki a harczmezőről
Menekült, nem kerűli könnyen el
A végzetét.

KIRÁLYNÉ. Úgy hallom a királylyal
Van Baldock is; bizony derék kanczellár.
Nem gondolod, uram?

SIR JOHN. Igen s épp így
A Spencerek, az apa és fia.

KENT. A haza megrontója ez az Edvárd.

(Belép Rice ap Howell s Bristow mayor-je, a fogoly id. Spencerrel.)

RICE. Üdv nektek, Izabella s herczegem.
Királyném, Bristow polgármestere
S polgárai, igaz szeretetük
S hódolatuk jeléül ím tinektek
Átadjuk a haza ez árulóját,
Spencert, a kicsapongó Spencer atyját,
A mint Rómát Catilina, úgy ő
Anglia kincstárát fosztotta ki.

KIRÁLYNÉ. Köszönjük.

IFJ. MORTIMER. Szerető gondoskodásod
Királyi kegyet érdemel; de merre
Tartottak a király s az ifju Spencer?

RICE. Spencer, Gloucester lordja a hizelgő
Tudós Baldockkal épp most távozott
S Irland felé hajózott a királylyal.

Ifj Mortimer *(félre)*. Jőjjön vihar, mely visszahozza őket
Avagy sülyeszsze el mindnyájukat.
(Fenn.) Nem kétkedem, ott nem soká maradnak.
Herczeg. Király-atyámat már nem láthatom?
Kent. Boldogtalan Edvárd, kiüldözének
Angolhonod határai közül.
Sir John. Mi az, a min tünődöl, jó királyném?
Királyné. Siratom uramat balvégzetéért;
De hisz hazám szólított háborúba.
Ifj. Mortimer. Aggódni szünj meg s hagyj fel a panaszszal.
Honát és önmagát sérté meg Edvárd
S úgy kell azt orvosolnunk, mint lehet.
De most vérpadra, lázadó veled!
Id. Spencer. Az lázadó, a ki királya ellen
Fegyvert ragad; nem így harczoltak ők,
A kik Edvárd jogáért síkra szálltak.
Ifj. Mortimer. Vigyétek el, fecseg, s te Rice ap Howell,
Uradnak jó szolgálatot tehetnél,
Hiszen tekintélyed nagy e vidéken,
Kisérd szemmel e szökevényeket.
Közben mi majd tanácskozunk azon,
Hogy Baldock, Spencer és bűntársai
Mint nyerhetik el büntetésüket. *(Mind el.)*

VI. jelenet.

(Az apát, szerzetesek, Edvárd, Spencer és Baldock jönnek.)

Apát. Ne légy oly kétkedő s ne félj; királyi
Személyedet, a mint e viharos
Idő veszélye megköveteli,
Vigyázva őrizzük s némák leszünk.
Az üldözők gyanúja el nem ér
Ide; te épp úgy, mint kiséreted
Biztonságban vagy, itt nem bántanak.
Edvárd. Az arczod nem hazudhat, jó atyám.
Ó lettél volna bár egyszer király,
Sebezte volna meg csak szívedet
Az én nyomorom érzete, siralmam
Sajnálkozó szívvel tekintenéd!
Hatalmas, büszke voltam egykoron,
Kiséret, pompa, kincs vettek körül.

De hol van az, kit hatalom s királyság
Holtan vagy élve nem tett nyomorulttá!
Jer Spencer s Baldock, üljetek le mellém.
Mostan mutasd ki, mit tud bölcseséged,
Melyet Platóból s Aristotelesből
Merítél annyi híres iskolánkban.
Mennyország az ilyen lét, mit betölt
A gondolat; mindvégig, ó atyám
Ily éltet mért nem élhetek nyugodtan!
Becsületemre s életemre törnek.
De semmi kincsért és jutalomért,
Barátim, nehogy eláruljatok.

BARÁT. Felség nyugodt lehet; rajtunk kivül
A lakhelyéről nem tud senki sem.

IFJ. SPENCER. Nem tudja élő, de alant a réten
Komor arczú legényt láttam, ki hosszan
Nézett utánunk s jól tudom, uram,
Fegyverben áll az ország és halálos
Gyűlölséggel mind életünkre törnek.

BALDOCK. Ó boldogtalanok mi! Im hajóra
Szálltunk azért, hogy az ir földre menjünk.
S nem kedvező a szél! Nehéz vihar
Vet partra! hogy itt félelemben éljünk,
Rettegve Mortimert és társait.

EDVÁRD. Hah Mortimer! Ki szól itt Mortimerről?
Ki sebez engem Mortimer nevével?
Vérengző ember! Jó atyám, e gondtól
Nehéz fő hadd nyugodjék kebleden!
Ó bár ne nyílhatnának e szemek ki
Soha s e görnyedt fő ne nézne fel
Többé s e fájó szív is törne meg!

IFJ. SPENCER. Uram, tekints fel! E kislelkűség
Csak rosszat hoz. Elárulának itt is.

(Belép Rice ap Howell, egy araló és Leicester lordja.)

KASZÁS. Éltemre, ezek itt a férfiak,
Kiket kerestek.

RICE. Jó. Uram, rövid légy.
Azért, a mit teszünk, a megbizásunk
Kezeskedik.

LEICESTER. A királyné parancsát
Hozom, mit néki Mortimer sugalt.

Derék lovag, mit meg nem tesz neki!
Ó nézd, hol ül s reméli, hogy azok
Kezét látatlan elkerülheti,
Kik éltétől akarják megrabolni.
Milyen igaz, quem dies vidit veniens superbum,
Hunc dies vidit fugiens jacentem *
De fojtsd el szenvedélyedet Leicester.
Spencer s Baldock, mellőzve más nevet,
Letartóztatlak felségárulásért.
Ne bízzatok most rangotokban, inkább
Adjátok meg nekem magatokat!
Izabella királynénak nevében
Hangzik parancsom. Mért remegsz uram?

EDVÁRD. Ó földi üdvöm végső napja te!
Ó nyomorom központja! Csillagok ti,
Mért néztek ily sötéten egy királyra?
Te jöttél hát Izabella nevében,
Hogy éltemtől rabolj meg s híveimtől?
Itt van, ember, szakítsad hát fel ezt
A lihegő kebelt s vedd szívemet
Barátim megmentésének fejében.

RICE. Csak el velük!

IFJ. SPENCER. Talán megengeded még,
Kegyes urunktól, hogy búcsút vegyünk.

APÁT. Majd megszakad e látványon szivem.
Királynak tűrni ily parancsokat!

EDVÁRD. Jó Spencerem, így kell válnunk tehát?

IFJ. SPENCER. Kell, így akarja a haragos ég.

EDVÁRD. Nem, a pokol s kegyetlen Mortimer.
Az ég kegyes, neki nincs része ebben.

BALDOCK. Hiába itt a bánat, zúgolódás.
Alázattal veszünk búcsút, uram,
Eldőlt a sorsunk s félek, a tiéd is.

EDVÁRD. A földön már nem, az égben talán
Találkozunk. De mondd, mi lesz velünk?

LEICESTER. Felség, Killingworthbe kell mennie
Velem.

* Kit a felkelő nap gőgösnek látott, azt a leáldozó nap leverve látta. (Seneca, Thyestes 613.)

Edvárd. Kell! Mily rideg, ha egy királynak
Kell mennie.
Leicester. E hordágy várja itt,
Felség s leáldozóban már a nap.
Rice. Mindegy, ha mész, vagy itt borúl az éj rád!
Edvárd. Van egy hordágyad? Inkább egy halottas
Szekérre fektess és vitess e helyről
Az alvilági kapuig; hirdesse
Halálomat Plútónak sírharangja
S Charon partján fúrják sirassanak.
Mert nincsenek barátim, csak ezek,
Kiket megöl egy zsarnok pallosa.
Rice. Távozz, uram, ne is törődj ezekkel,
Mert hisz fejükkel rövidülnek ők meg.
Edvárd. Ha kell, legyen; el kell válnunk tehát.
El kell válnunk, jó Baldock s Spencerem.
Hazug rongy, el veled! *(Ledobja álruháját.)* Őszinte búm is!
Atyám, ég áldjon! várj reám Leicester,
S mennem kell; ég veled élet s barátok!
(Edvárd és Leicester el.)
Ifj. Spencer. Elment nemes Edvárd, eltávozott.
Eltávozott? S nem láthatom viszont
Soha? Hasadj meg, égi kör, aludj
Ki tűz s te föld, válj léggé! Elhagyott
Királyom, elment, mindörökre el.
Baldock. Spencer, lelkünket látom, távozóban.
Hisz élte napjától van megrabolva.
Új létre készülj, ember, és szemed,
Szived s kezed az örök égi trón
Felé irányítsd s ródd le tartozásod
A természet iránt nyugodtan; és
Minden tanításból ez egy marad meg:
Hogy meghaljunk, azért élünk mi mind
S azért szállunk magasra, hogy lehulljunk.
Rice. Tartsd meg e prédikációkat addig, míg a kijelölt helyre nem érsz. Te és azok, kik hozzád hasonlók, dicső munkát végeztetek. Nagyságtok távozni óhajtanak?
Kaszás. Uram, remélem, gondolsz majd reám.
Rice. Hogy gondolok-e? Hogy felejteném el!
Kövess csak a városba! Menjünk.
(Mind el.)

ÖTÖDIK FELVONÁS.

(Edvárd, Leicester, Winchester püspöke és Trussel jönnek.)

LEICESTER. Légy türelemmel, kérlek, jó uram,
Szünjék keserved; hidd, hogy udvarod
Killingworth Castle, hol rövid időre
Szórakozás s nem a kényszer maraszt.
EDVÁRD. Leicester, ha a szeretet szava
Vigaszt nyujthatna, rég meggyógyitottad
Vón' búmat e kedves ragaszkodással.
Közember búja könnyen csillapul,
De a királyoké nem. Ha az erdő
Vadját eléri vadász fegyvere,
Gyógyító írt, füvet keres sebére;
De ha a sivatag királya húsát
Feltépi fegyver, mérges karmait
Sebébe vágva, felszaggatja azt,
S megvetve, hogy vérét az alacsony föld
Szívja magába, fel a légbe száll.
Ép így én is, kinek rettenthetetlen
Lelkét a nagyravágyó Mortimer
S ez elfajult királyné is, a hűtlen,
Letörné. Így szorit négy fal közé!
Lelkem vad indulatban háborog
S a megvetés s gyülölség szárnyain
Az égig szállok, hogy az istenekhez
Forduljak ellenük vádló panaszszal.
De ha eszembe jut, hogy én király
Vagyok, úgy érzem, hogy meg kell boszulnom
A sérelmet, mit rajtam elkövettek.
De ha letünt hatalma egy királynak,
Mi más, mint árny verőfényes napon?
A nemesek uralkodnak. Királynak
Csak a nevét viselem már s ha rajtam
Van is a korona, de ők uralnak,
Mortimer és a királyné, a ki
Nászágyam szennyezé be szégyenével.
Tanyámat közben én ütöm fel itt
A gondok odujában, hol a bánat
Leselkedik, jajjal táplálni szívem,

Mely vérzik e sajátos változáson.
De szólj, le kell a trónról mondanom,
Hogy bitor Mortimer legyen királylyá?

WINCHESTER. Tévedsz, uram, a koronát csak Edvárd
Fiadnak kérjük, Anglia javára.

EDVÁRD. Nem Edvárdért, hanem Mortimerért.
Bárány Edvárd, környezve farkasoktól,
Melyek éltét veszik el nemsokára.
De mintsem gőgös Mortimer viselje
E koronát, hát változtassa inkább
Az ég olthatlan égő tűzgolyóvá,
Vagy mint Tisiphon kígyókoszorúja,
Gyűlölt fejének homlokát övezze.
Nem veszhet így el Anglia virága,
S meghalhat Edvárd, élni fog neve.

LEICIRSTER. Mért vesztegeted így el az időt?
Válaszra várnak, szólj, lemondasz-e?

EDVÁRD. Fontold meg, ah Leicester, mi nehezen
Válok meg ok nélkül a koronától
S királyságomtól, hogy a nagyravágyó
Mortimerért lemondjak így jogomról,
Mely hegységként temeti üdvömet
Maga alá! Megölve fekszik itt
A lelkem. Ámde mit ránk mért az ég,
El kell fogadnunk. Ime koronám,
(Leveszi a koronát.)
Vedd Edvárd életét is! Angliában
Egyszerre kettő nem lehet király.
De várj kissé, a míg az éj leszáll,
Még hadd legyek király, hogy koronámra
Tekintve még éltessen csillogása.
Látásával hadd teljék bé szemem
Utólszor és hadd érje főmet is
A végső tisztesség, a mely megillet
S mindkettő adja aztán fel jogát.
Ó égi nap, ne szállj alá soha,
S e helyre csendes éj sose boruljon!
Ti elemek őrzői, álljatok meg,
Idő és évszakok, pihenjetek,
Hogy a szép Anglia ura maradjak.
De a nap fénye gyorsan tűnik el

S le kell már mondanom a koronáról.
Kiket tigris táplált, embertelen
Szivek, mért szomjazzátok így királytok
Bukását, koronáját s életét?
Nézzétek, szörnyek, újra felteszem
A koronát. S ti nem féltek királytok
Haragjától? Szerencsétlen király,
Mért általtod magad? Hisz homlokod
Redői elveszték hatalmukat,
S egy új királyt keresnek híveid;
Ó, ez kétségbeejti lelkemet,
S végnélküli kínok gyötörnek engem
S azok közt más vigaszt nem is találok,
Mint hogy fejemen érzem koronámat.
Hát hadd viseljem egy kis ideig még.

TRUSSEL. Uram, válaszra vár a parlament,
Kérlek, felelj hamar, lemondasz-e?

(A király dühöng.)

EDVÁRD. A míg csak élek, nem mondok le én!
El, árulók! Mehettek Mortimerhez!
Válaszszatok, lázadjatok, tehettek
A mit akartok, vérük, véretek
Pecsétli meg ez árulástokat.

WINCHESTER. E válaszszal megyünk.

(Winchester és Trussel távozni készülnek.)

LEICESTER. Hívd vissza őket
S beszélj szépen velük, mivel a herczeg,
Ha távoznak, jogát veszíti el.

EDVÁRD. Hívd vissza te! Én nem tudok beszélni.

LEICESTER. Uram, királytok kész lemondani.

WINCHESTER. S ha nem, csak ő lesz oka végzetének.

EDVÁRD. Lehetne bár! De összeesküvének
Az ég s a föld, hogy engem ily nyomorba
Taszítsanak. Vegyétek koronámat.
Elvenni? Nem! Ez ártatlan kezek,
A kezeim el ne kövessének
Ily esztelen bűnt. Az, ki köztetek
Leginkább szomjuhozza véremet
És a királygyilkos neve után
Vágyódik, az vegye. Hogyan? Megindult
A szívetek? Megszántok engem? Akkor

Jöjjön kőszívű Mortimer s királyném,
Kinek aczéllá változott szive
Szikrát előbb szór, mint ont egy könyűt.
De várjatok! Csak hogy ne lássam őket,
Inkább vegyétek! *(Átadja a koronát.)* S most, ó ég ura,
Taníts meg, e múló, világi pompát
Megvetni s hadd legyek az égi trónon
Örökké! Jer halál és ujjaiddal
Zárd le szemem. Vagy hogyha nem kell,
O hadd feledjem önmagamat el!

WINCHESTER. Uram —

EDVÁRD. Ne hívj uradnak, menj előlem!
Bocsáss meg, ah, a bánat eszelőssé
Tesz engem. Mortimer legyen fiam
Védője? Hisz a tigris torka is
Még biztosabb, mint az ő ölelése!
(Zsebkendőt ad.)
Vigyétek el királynémhoz. Könyűim
Áztatták ezt és aztán sóhajim
Szárítták! Hogyha látja ezt, s hideg
Marad, hozd vissza és szivembe áztasd.
Ajánlj fiamnak engem s mondd neki,
Uralkodjék jobban, mint atyja. De
Mivel vétkeztem én, hacsak nem azzal,
Hogy mint királynak túl jó volt szivem?

TRUSSEL. Alázattal mi hát búcsút veszünk.
(Püspök és kísérői el.)

EDVÁRD. Ég áldjon! A legközelebbi hír,
Melyet hoznak, halálom lesz, tudom jól;
S szívből köszöntöm, mert a nyomorult
Embernek üdvössége a halál!
(Jő Berkeley, papirlapot ad Leicesternek.)

LEICESTER. Másik követ. Vajjon mi hírt hoz?

EDVÁRD. Oly hírt, minőt várok. Jer, Berkeley, jer,
Mondd meztelen keblemnek híredet.

BERKELEY. Ne hidd, hogy egy nemes kebel ily aljas
Gondolatot táplálhat! Éltemet
Od'adom, ha szolgálhatok uramnak
És ellenségitől megmenthetem.

LEICESTER. Királynédnak tanácsa küld, parancsot,
Uram, hogy tisztemről nyomban lemondjak.

Edvárd. S ki őriz most? Te fogsz ügyelni rám?
Berkeley. Igen, kegyes uram; ez a parancs.
Edvárd. *(Elveszi az irást.)*
A Mortimer neve olvasható itt.
Eltéphetem nevét, ki szívemet
Eltépte. *(Eltépi).* E csekély boszú szivemnek
Kis könnyítést hozott. Ó hadd szakítsák
Szét tagjait, miként én ezt az írást!
Hallgass meg, halhatatlan Jupiter!
Berkeley. Felséged Berkeleybe jön velem.
Edvárd. Mindegy nekem, akárhová vezethetsz,
Mert mindenütt jó temető a föld.
Leicester. A mennyire lehet, kiméletes légy.
Berkeley. Lelkemre szálljon vissza, hogyha nem.
Edvárd. Az ellenség siralmas helyzetemben
Megszánt s ezért szólítnak el e helyről.
Berkeley. S te Berkeleyt kegyetlennek hiszed?
Edvárd. Én nem tudom, csak azt, hogy a halál
Mindent bevégez s az csak egyszer érhet
Bennünket. Leicester, ég veled.
Leicester. Még nem, uram; utadra elkisérlek.
(Mind el.)

II. jelenet.

(Belép Mortimer és Izabella királyné.)

Ifj. Mortimer. Szép Izabella, most betelt a vágyunk,
S adójukat lerótták a bitónak,
A kik az eszelős király kevély
Megrontói valának s ő maga
Fogságba' szenved. Engemet kövess
Királyné s úgy a birodalmon is
Uralkodunk. De tartsd távol magadtól
A kicsinyes félelmet. Mert fülénél
Tartjuk a vén ordast, mely megragadna,
Ha kezeink közül kiszabadulna.
Hogy meggyötörné a kinzóit akkor!
Hisz őt is fojtogatták és gyötörték!
Tehát fontold csak meg, mily fontos az,
Hogy a mily gyorsan csak lehet, királylyá
Tegyük fiadat s én legyek a gyámja.

Javunkra van, s növeli a tekintélyt,
Ha egy király aláírása van rajt'.

KIRÁLYNÉ. Légy meggyőződve, kedves Mortimer,
Hogy úgy szeretlek, mint az éltemet.
Ezért, hacsak fiam szabad, a kit
Szemem fényénél többre becsülök,
Az atyja ellen bármit is tehetsz,
Mindent aláírok készséggel én.

IFJ. MORTIMER. Először azt tudjam meg, hogy letették,
Elbánok aztán egyedül vele. *(Követ jő.)*
Levél? Kitől?

KÖVET. Killingworthból, uram.

KIRÁLYNÉ. Hogyan van uram, a király? Beszélj!

KÖVET. Egészséges, de a gond gyötri őt.

KIRÁLYNÉ. Szegény, búját mért nem enyhíthetem!
(Belép Winchester a koronával.)
Jó Winchester, köszönöm. *(A követhez:)* Elmehetsz.

WINCHESTER. Önként lemondott trónjáról urad.

KIRÁLYNÉ. Mi jó hír! Küldjetek a herczegért.

WINCHESTER. És mielőtt ez történt, érkezett meg
Lord Berkeley s már el is távozott
Killingworthból. Megtudtuk azt, hogy Edmund
Cselt sző, hogy a királyt kiszabadítsa.
Csak ennyit. Ez a Berkeley is oly
Szánakozó, miként előde Leicester.

KIRÁLYNÉ. Úgy őrizőjéül valaki mást
Küldünk.

IFJ. MORTIMER. Eredjetek. Ez itt a titkos
Pecsét. Hívjátok Gurneyt s Matrevist.
Hogy megakaszszuk a tervet, melyet
Nehézfejű Edmund fő, visszahívjuk
Lord Berkeleyt és máshová vitetjük
Edvárdot, ám mi tudjuk csak, hová.

KIRÁLYNÉ. De Mortimer, míg életben marad,
Fiam és én biztonságban vagyunk-e?

IFJ. MORTIMER. Tegyük el láb alól? Most haljon-e? Szólj!

KIRÁLYNÉ. Szeretném, ha nem volna benne részem.
(Belép Matrevis és Gurney.)*

IFJ. MORTIMER. Elég; írj Matrevis, tüstént nevünkben
Lord Berkeleynek levelet, hogy neked

* A történetben = Sir John Maltravers.

És Gurneynek átadja a királyt,
S ha meglesz, majd aláírjuk nevünket.

MATREVIS. Meglesz, uram, a mint parancsolod.

IFJ. MORTIMER. Gurney.

GURNEY. Parancsolj.

IFJ. MORTIMER. Te előbbre jutni
Szeretnél általam, ki a szerencse
Kerekét forgatom akaratom
Szerint. Ragadj tehát meg minden eszközt,
Lelkét törd meg s ne adj neki soha
Jó szót s pillantást.

GURNEY. Bízd reám, uram.

IFJ. MORTIMER. Azt halljuk épen, hogy testvére. Edmund
Törekszik arra, hogy kiszabadítsa.
Az egyik helyről a másikra hurczold
Éj idején, míg Killingworthbe jut
És onnan aztán ismét Berkeleybe
S kínozzátok az úton s bánjatok,
A mint csak tudtok, oly durván vele.
S ha sírna, úgy ne vígasztalja senki,
Sőt nyers szavakkal még növelje búját!

MATREVIS. Ne félj uram, parancsod teljesítjük.

IFJ. MORTIMER. Mostan pedig siessetek oda.

KIRÁLYNÉ. Kihez szól e levél? Talán uramhoz?
Ajánlj őfelségének, a királynak
S mondd néki, mindhiába fáradok,
Hogy bánatán segítsek s nem tudom
Szabadságát se megszerezni; vidd ezt
Szerelmem zálogául. *(Gyűrűt ad.)*

MATREVIS. Igen, úrnőm.

(Mind el, kivéve Izabella s Mortimer.)

(Belép az ifjú herczeg és Kent, beszélgetve.)

IFJ. MORTIMER. Jól színleléd. Tovább így, szép királyné;
Az ifjú herczeg és Kent grófja jönnek.

KIRÁLYNÉ. Valamit a gyermek fülébe súg.

IFJ. MORTIMER. Ha ő a gyermekkel sokat van együtt,
Megsemmisül egészen cselszövésünk.

KIRÁLYNÉ. L'gy nyájas Edmundhoz; semmit se sejtsen.

MORTIMER. Hogy vagy, uram?

KENT. Jól, Mortimer s te, úrnőm?

KIRÁLYNÉ. Jól lennék, ha uram szabad lehetne.

KENT. Hallom, hogy a trónról imént lemondott.
KIRÁLYNÉ. Annál nagyobb a bánatom.
IFJ. MORTIMER. S enyém is.
KENT *(félre)*. Ah, még színlelnek is.
KIRÁLYNÉ. Kedves fiam, jer,
Beszédem van veled.
IFJ. MORTIMER. Légy te a herczeg
Gondnoka, Kent, hiszen nagybátyja és
Legközelebbi vérrokona vagy.
KENT. Nem én, uram. A gyermeket ki védje,
Ha nem az, a kitől éltét nyeré,
Az anyja?
HERCZEG. Jó anyám, ne kényszerítsd
A koronát rám; ő legyen király,
Nagyon ifjú vagyok az uralomhoz.
KIRÁLYNÉ. Nyugodj; hisz a király is így akarja.
HERCZEG. Előbb hadd lássam őt, nem bánom aztán.
KENT. Igen, tedd meg neki, kedves rokon.
KIRÁLYNÉ. Testvér, te jól tudod, hogy nem lehet.
HERCZEG. Miért? Meghalt talán?
KIRÁLYNÉ. Nem, Isten őrizz.
KENT. Ó bár fakadt vón' szivéből beszédje!
IFJ. MORTIMER. Mi furcsa! Edmund, pártját te fogod?
Te, a ki fogságának oka vagy?
KENT. Egy okkal több, a mért jóvá tegyem.
IFJ. MORTIMER. Mondom neked, nem illő, hogy a herczeg
Együtt legyen ily álnok férfival.
Uram, megcsalta a királyt, fivérét,
Ne bízzál benne hát.
HERCZEG. De szánja bűnét,
S most érte vezekel.
KIRÁLYNÉ. Fiam, jer el
E jó lorddal s velem.
HERCZEG. Veled igen,
De Mortimerrel nem megyek.
IFJ. MORTIMER. Ej, ifjú,
Mért szólsz ily megvetéssel Mortimerről?
Erőszakkal vitetlek akkor el.
HERCZEG. Segíts, Kent, bántani akar ez ember!
KIRÁLYNÉ. Ne bántsd, Edmund, barátai vagyunk.
Én közelebb állok hozzá, miként te.

KENT. Szaggatja szívem Edvárd, váltsd meg őt.
KIRÁLYNÉ. Edvárd a fiam és megtartom őt.
KENT *(félre)*. E sértésért lakoljon Mortimer.
El innen! Killingworthbe sietek
S Edvárdot kiragadom börtönéből,
Hogy így boszút vehessek rajtatok.
(Mind el.)

III. jelenet.

(Belép Matrevis és Gurney a királylyal.)

MATREVIS. Uram, ne aggódj, híveid vagyunk.
Az ember búbánatra van teremtve,
Tehát jer, mert a késés csak veszélyt hoz.
EDVÁRD. Ó én boldogtalan! Hová vezettek?
Nem hágy pihenni gyűlölt Mortimer?
Miért gyötörtök, mint kuvik-madárt,
Melyet utálva néz a többi szárnyas?
Mi csillapítja lelkének dühét,
S mikor telik be vérrel a szive?
Ha az enyém kell, keblemet hasítsd fel
S adjátok a királynénak s neki
Szivemet. Hisz végczéljuk úgyis ez.
GURNEY. Nem úgy, uram, a királyné csakis
Azért parancsolá ezt, hogy megóvjunk.
A szenvedélyesség növeszti búdat.
EDVÁRD. E bánásmód növeszti nyomorom.
De szíhatom a léget még soká,
Ha bűz bódítja el érzékimet?
Börtönbe' tartják Anglia királyát,
A hol éhezve kell elvesznie.
Szívettépő sírás mindennapi
Táplálkozásom, mely majd széthasítja
Bensőmet. Így él vén Edvárd magában,
Vigasztalan és senkitől segítve.
S meghalnom így kell, bár sokan siratnak.
Ó adjatok vizet, enyhítse szomjam
S tisztítsa meg a sártól testemet.
MATREVIS. Itt van csatornavíz; így szól parancsunk.
Foglalj helyet, borbélyaid leszünk.

EDVÁRD. El, árulók! Hát meg akartok ölni?
Vagy e pocsolyavízbe fojtanátok
Királytokat?
GURNEY. Nem, csak megmossuk arczod,
Szakálladat borotváljuk le, hogy
Ne ismerhessenek s ne mentsenek meg.
Ne állj ellent nekünk, hiába minden!
EDVÁRD. Oroszlán erejének ellenállhat
A kis ökörszem is, de mindhiába.
Hiú az én erőlködésem is,
Hogy egy zsarnoknál irgalomra leljek.

(Megmossák piszkos vízzel s leborotválják szakállát.)

Ti égiek, kik ismeritek azt
A sok csapást, a mely vár még szorongó
Lelkemre, ó tekintsetek alá
E vakmerő gazokra, a kik így
Gyalázzák meg uralkodójukat
S felkent királyukat. Miattad, ó
Gavestonom, történik ez! Miattam
Haltál te meg és a két Spencer is,
S tűrök ezer sérelmet értetek.
S bárhol van a két Spencer szelleme,
Engem kivánnak, értük meghalok hát.
MATREVIS. Mi sem zavarja e találkozást majd.
Jer s a fáklyákat oltsd el, hogy sötétben
Érjünk be Killingworthbe.

(Kent jő.)

GURNEY. Nézd, ki az?
MATREVIS. Vigyázz csak a királyra, Kent jön itt.
EDVÁRD. Ó jó testvér, segíts, ó ments meg engem!
MATREVIS. Válaszd el őket, húzd el a királyt.
KENT. Engedjetek csak egy szót váltani.
GURNEY. Fogjátok el a támadásaért.
KENT. El a fegyverrel! Ide a királylyal!
MATREVIS. Add meg magad te, mert meghalsz különben.
KENT. Gazok, miért ragadtok így meg engem?
GURNEY. Kössétek meg. Az udvarhoz vigyétek.
KENT. Itt van az udvar, itt van a király.
Én hozzá jöttem el, bocsássatok!

MATREVIS. A hol lord Mortimer van, ott az udvar,
Oda kerülsz te is.

(Matrevis és Gurney eltávoznak a királylyal. Kent és a katonák maradnak.)

KENT. Ó mily siralmas
A közjó, hol a lordok tartanak
Udvart s királyokat börtönbe zárnak.
KATONÁK. Miért állunk? Az udvarhoz, előre!
KENT. Vihettek bárhova, halálba is,
Testvéremet, látom nem menthetem meg.

(Mind el.)

IV. jelenet.

(Belép ifj. Mortimer.)

IFJ. MORTIMER. Edvárdnak meg kell halnia, különben
Elbuktam én. A nép már kezdi szánni.
De az, ki halálának oka lesz,
Ha fia megnő, bűnhödik. Tehát
Ravasz leszek. E levelet barátom
Írá; halálát rejti ez magában,
S mégis kimélni rendeli az éltét. *(Olvas.)*

(Edvardum occidere nolite timere bonum est)

Jó, ha nem féltek a királyt megölni.
De más értelme van, ha itt a vessző,

(Edvardum occidere nolite, timere bonum est)

Ne öljétek meg, jó lesz félnetek.
Írásjelek nélkül vigyék el így.
Ha majd halott lesz és napfényre jönne
Véletlen által, Matrevis s a többi
Bűnhödjön érte s minket vád ne érjen,
A kik intéztük az egészet. Itt
A küldöncz a szobában; ő viszi
Magával s végzi el a többit is.
S a titkos jelre mit elhoz magával,
Legyilkolják, ha elvégezte tettét.
Lightborn! Még mindig ily elszánt vagy-e?

(Lightborn jő.)

Lightborn. Bizony uram, sőt elszántabb talán.
Ifj. Mortimer. S tudod-e, mint viszed majd véghez azt?
Lightborn. Igen s mily véget ért, nem tudja senki.
Ifj. Mortimer. Vajjon nem indulsz meg tekintetén?
Lightborn. Hogy én meginduljak! Ha, ha! Mesés!
Ifj. Mortimer. Nos jó, de végezd bátran és titokban.
Lightborn. Nincs semmi szükség arra, hogy kioktass.
Embert nem is először ölök én most.
Virágokat mérgezni megtanultam
Nápolyban, mint lehet megfojtani
Hálót torokra vetve, vagy a gégét
Átszúrni tű hegyével; vagy az alvó
Fülébe kis port fújni, vagy higanyt
Szájába önteni. De most mesésb
Módot tudok, mint az előbbiek.
Mortimer. S mi az?
Lightborn. Bocsánat, ám fortélyimat
El nem árulhatom.
Ifj. Mortimer. Nehogy kilessék,
Nem kérdem; ezt Gurneynek s Matrevisnek. *(Levelet ad.)*
Tíz mérföldenként új lovat találsz.
Vedd ezt *(pénzt ad)*, eredj s többé ne lássalak.
Lightborn. Ne?
Ifj. Mortimer. Hacsak nem haláláról hozol hírt.
Lightborn. Hamar lesz az meg. Ég veled uram. *(El.)*
Ifj. Mortimer. Hatalmamban van herczeg és királyné
S a leghatalmasb lordok is a földig
Hajolnak, ha mellettem elhaladnak.
A mit jónak találok, megteszem:
Megsemmisítek, megpecsételek.
S rettegnek inkább, mint szeretnek engem.
Hadd féljenek. Sápadjon el az udvar,
Ha homlokomat összeránczolom.
A herczeget Aristarchus szemével
Nézem, kinek tekintete a gyermek
Rémképe volt. Protektorságot is
Rám bíznak s arra kérnek, a mit úgy is
Kivánok rég. Míg a tanácsteremben
Komoly arczczal, mint félő puritán
Mondom, hogy onus quam gravissimum;*

* A lehető legnagyobb teher.

Míg félbe nem szakítnak híveim,
Provinciam suscepi,[1] mint ők mondják
S a vége mégis az, hogy már protektor
Vagyok. Nincsen veszély; a birodalmon
S a királyon mi viszszük most a kormányt,
Én s a királyné, de nekünk urunk nincs,
Megkínozom majd ellenségimet
S barátaimnak kedvezek. S ki mer
Parancsaimnak ellentmondani?
Major sum quam cui possit fortuna nocere.[2]
S a koronázás napja is legyen ma,
Így tetszik a királynénak s nekem.

(Trombita szól bent.)

Trombita szól, helyemre kell sietnem.

(Jönnek a fiatal király, érsek, nemesek, királyné, bajvívó.)

Érsek. Éljen soká Edvárd angol király,
Isten kegyelméből Irland ura.

Bajvívó. Ha van keresztyén vagy pogány, török,
Zsidó, ki azt meri állítani,
Hogy Edvárd nem jogos uralkodó,
S azért mit mond, helyt áll kardjával, én
Vagyok az, a ki megvívok vele.

Ifj. Mortimer. Senki se jön, szóljon a trombita.

Király. Ez a tiéd *(erszényt ad)*.

Királyné. Vedd gondjaidba, kérlek.

(Jönnek katonák a fogoly Kenttel.)

Ifj. Mortimer. Mily áruló ez, kard s szurony között?

Katona. Edmund, Kent grófja.

Király. És hát bűne mi?

Katona. Erővel hozta vón' el a királyt,
Midőn épp Killingworthbe vittük őt.

Ifj. Mortimer. Edmund, szólj, tényleg ez volt szándokod?

Kent. Ez, hisz királyunk s csak te késztetéd
E herczeget, hogy koronát viseljen.

Ifj. Mortimer. Hadi törvény szerint fejét vegyétek.

Kent. A fejemet vegyék? Gaz áruló,
Én daczolok veled!

[1] Elvállaltam a tisztet.

[2] Nagyobb vagyok, mintsem a sors árthatna nekem. (Ovidius Met. 6., 195.)

Király. Hadd éljen ő,
Hisz nagybátyám!
Ifj. Mortimer. De ellenséged, így hát
Halál reá!
Kent. Megálljatok gazok!
Király. Anyám, ha én nem oszthatok kegyelmet,
Protektoromtól kérd te életét.
Királyné. Fiam nyugodj; én szólni sem merek.
Király. Én sem; és mégis úgy tetszik nekem,
Hogy kellene parancsolnom. De látva,
Hogy nem tudok, hát kérlek, ó uram,
Hadd élni még nagybátyámat; ha majd
Nagyobb leszek, hisz visszafizetem.
Ifj. Mortimer. Javadra s az ország javára szolgál.
Hányszor szóljak még, hogy vigyétek el?
Kent. Király vagy-e? Parancsod küld halálba?
Ifj. Mortimer. Parancsunk! Újra mondom, el vele!
Kent. Hadd álljak itt s beszéljek. Nem megyek.
Vagy testvérem, vagy fia a király,
S egyik se szomjuhozza véremet.
S így katonák, hová hurczoltok engem?

(Elvonszolják Kentet s elviszik, hogy lefejezzék.)

Király. Biztonságban vagyok-e hát kezén,
Ha nagybátyámat így megöleti?
Királyné. Ne félj fiam, megvédlek én; nyugodj,
Edmund megöl, ha életben marad.
Menjünk fiam, a parkba jer vadászni.
Király. De úgy-e Edmund is velünk jöhet?
Királyné. Ő áruló; ne gondolj rá, jerünk.

(Mind el.)

V. jelenet.

(Belép Matrevis és Gurney.)

Matrevis. Hogy a király még él, csodálkozom.
A hol van, az üregben térdig ér
A víz, ott folynak össze a csatornák
A várból. Fojtó gőz tódul ki onnan.
Nekünk is méreg az, hát mennyivel
Inkább egy ily agyongyötört királynak!

GURNEY. Így van velem; csak az ajtót nyitottam
Ki tegnap éjjel, hogy húst dobjak ott be,
S elbóditott a bűz, a mely kiáradt.
MATREVIS. A teste többet tart ki, mint a mennyit
Reá halmozhatunk, hát igyekezzünk
Most lelkét megtámadni más uton.
GURNEY. Hozasd ki őt, boszantsuk!
MATREVIS. Várj, ki ez?

(Lightborn jő.)

LIGHTBORN. A lord protektor üdvözöl, uram. *(Levelet ad).*
GURNEY. Nézd, nem tudom, hogyan szerkeszszem össze.
MATREVIS. Írásjel nélkül hagyták ez esetre.
Edvardum occidere nolite timere.
Értelme ez.
LIGHTBORN. Ösméritek e jelt?
A király kell nekem.
MATREVIS. Várj csak, azonnal
Lesz válaszod. Azért küldték e gazt,
Hogy a királyt megölje.
GURNEY. Én is így
Sejtettem.
MATREVIS. És ha elkövette tettét,
Nézd, munkájáért mily jutalom érje!
Pereat iste!* Add át a királyt.
Itt vannak a kulcsok s a mint uram
Parancsa szól, tégy mindent a szerint.
LIGHTBORN. Tudom jól tisztemet. Távozzatok; de
Ne messzire. Szükségem lesz reátok.
Legyen tűz a szomszéd szobában; egy nyárs
Is kell, a mely izzó-vörös legyen.
MATREVIS. Helyes.
GURNEY. Van-e szükség egyébre még?
LIGHTBORN. Igen, még egy asztalra s tollas ágyra
GURNEY. Ez az egész?
LIGHTBORN. Csak ez s aztán, ha hívlak,
Hozzátok az asztalt.
MATREVIS. Meglesz, ne félj.
GURNEY. Eredj csak börtönébe; itt a mécses.

(Mécsest ad és aztán el Matrevissal.)

* Veszszen ez itt.

Lightborn. Munkára fel! Soha ily ravaszul
Nem bántak senkivel, mint én teszem
Majd a királylyal. Ha! Milyen hely ez!
Edvárd. Ki az? Micsoda fény ez? Mit akarsz?
Lightborn. Vigaszt hozok neked, jó híreket.
Edvárd. Szegény Edvárd sovány vigaszt talál
Tekintetedben. Gaz, te ölni jöttél!
Lightborn, Én, ölni téged? Ó kegyes uram,
Szivemtől távol van, hogy bántsalak.
A királyné szeretné tudni, mint
Bánnak veled, mert szánja nyomorod.
S mily szem fojthatja vissza könnyeit,
Ha egy királyt ily szörnyü végzet ér!
Edvárd. Már könnyezel? Hallgass kissé reám,
S szived legyen bár kihasítva a
Kaukázusból, miként Matrevisé,
Vagy Gurneyé, megindul, mielőtt
Végére érek. Ez a lyuk a hely, hol
A várnak összes szennye egybefoly.
Lightborn. Ó gazok!
Edvárd. S itt éltem tíz napig sárban, piszokban.
S hogy a szememre ne jöhessen álom,
Folyton dobolnak. Bár király vagyok,
Kenyéren és vizen élek. S mivel
Nincsen miből éljek s nem alhatom,
Testem merev s megtört a lelkem is.
Nem is tudom, vannak-e tagjaim.
Minden eremből vér miért nem ömlik
Úgy, mint a víz e szétfoszlott ruhákról!
Vidd hírül a királynénak, mikor
Frankhonban érte lándzsát törtem én,
S lováról Clermont herczegét levertem,
Nem ily siralmas volt a helyzetem.
Lightborn. Ne szólj tovább, szívem majd meghasad.
Feküdj ez ágyra, hogy kissé pihenj.
Edvárd. Halált takarnak pillantásaid:
Tragédiámat látom írva bennük.
De várj kissé; húzd el véres kezed,
Lássam csapásod, mielőtt lesujt,
Hogy életem végső perczében is
Csak több erőt adjon lelkemnek Isten.

Lightborn. Uram, mért bízol bennem oly kevéssé?
Edvárd. Hogy ennyire színlelsz, mi célod azzal?
Lightborn. Kezem ártatlan vér nem szennyezé be,
S királyi vér se fesse most pirosra.
Edvárd. Bocsásd meg hát e gondolatomat.
Egy ékszerem maradt, legyen tiéd. *(Ékszert ad).*
Még mindig félek s nem tudom miért.
Miközben ezt adom, megrázkodik
Minden tagom. Ó változtassa meg
Gondolkodásod ez az adomány
És mentse meg a lelkedet, szivedben
Ha gyilkosságnak gondolatja rejlik.
Gondolj csak arra, hogy király vagyok.
E névre mily pokoli kín gyötör.
Hol van a koronám? Nincs s én még élek?
Lightborn. A sok virrasztás megviselt, pihenj le.
Edvárd. Aludnék, ámde ébren tart a bánat:
Tíz napja már nem hunytam le szemem.
Most, hogy beszélek, becsukódik és
A félelem kinyitja. Ó miért
Ültél ide?
Lightborn. Ha nem bízol, megyek.
Edvárd. Ne menj! Ha meg akarsz gyilkolni engem,
Hisz visszatérsz! Tehát maradj csak! *(Elalszik.)*
Lightborn. Alszik.
Edvárd *(felébred)*. Ne ölj meg, várj kis ideig!
Lightborn. Mi bánt?
Edvárd. Valami még mindig fülembe súgja:
Ha alszom, úgy sohasem ébredek fel.
E félelem az, mely így megremegtet.
Felelj tehát, miért jöttél ide?
Lightborn. Hogy éltedet vegyem. Jer, Matrevis.
(Jönnek Matrevis és Gurney.)
Edvárd. Hogy ellenálljak, ahhoz nincs erőm.
Isten segíts s fogadd el lelkemet!
Lightborn. Szaladj az asztalért.
Edvárd. Kimélj meg, ah, vagy
Végezz velem egy pillanat alatt!
(Matrevis egy asztalt hoz. Edvárdot meggyilkolják.)
Lightborn. Így; tedd le most az asztalt s hágj reá.
De ne nagyon, a testét összenyomnád.

Matrevis. Én félek, hogy a várost e kiáltás
Még fellármázza! Üljünk lóra hát
S fussunk.
Lightborn. Úgy-e e tett mily nagyszerű volt!
Gurney. De mennyire! Im vedd jutalmad is! *(Leszúrja*
Jer, az árokba vessük le a testét, *[Lightbornt.)*
S a királyét vigyük el Mortimerhez.
El!

(Kiviszik a hullákat.)

VI. jelenet.

(Belép Mortimer és Matrevis.)

Ifj. Mortimer. Megtörtént, Matrevis? Meghalt a gyilkos?
Matrevis. Igen, uram. Ne történt volna bár!
Ifj. Mortimer. Ha bűnbánó vagy, úgy megöllek én.
Tehát válaszsz: a titkodat megőrzöd
Vagy Mortimer kezétől halsz meg itt.
Matrevis. Uram, Gurney elmenekült; talán
Elárul minket. Engedj menekülni.
Ifj. Mortimer. Fuss a vadakhoz.
Matrevis. Köszönöm uram.
Ifj. Mortimer. De én, mint Zeus órjás fája állok
S cserjék hozzám képest a többiek.
Nevemnek hallatára mind remegnek
S én senkitől se félek, hát ki mer
Haláláért engem vádolni meg?

(Belép a királyné.)

Királyné. Ah Mortimer, fiam megtudta, hogy
Az atyja meghalt s hogy mi öltük őt meg.
Ifj. Mortimer. Nos és? Hiszen még gyermek a király.
Királyné. Igen, de tépi a haját s kezét
Tördelve véres bosszut esküszik
Mi ellenünk. Most a tanácsterembe
Ment, hogy segélyt kérjen s támogatást
A főuraktól. Ah itt jön velük. Most
Kezdődik, Mortimer, tragédiánk.

(Jön a király a lordokkal.)

1. Lord. Ne félj uram, gondold csak, hogy király vagy.
Király. Gonosz!

Ifj. Mortimer. Mi az, uram?
Király. Ne higyjed ám,
Hogy engem még szavakkal elijeszthetsz!
Megölték jó atyámat árulásod
Miatt, halj meg te is hát! Átkozott,
Gyűlölt fejed, gyászos ravatalán
Feküdjön s így hirdesse a világnak,
Hogy fejedelmi teste általad
Került a sírba, nagyon is korán.
Királyné. Édes fiam, ne sírj.
Király. Hiszen atyám volt,
Igy hát, anyám, ne tiltsd meg, hogy zokogjak!
S ha félannyit szeretted volna őt,
Mint én, tudom, halálát nem viselnéd
Ilyen türelmesen. De félek attól,
Hogy Mortimerrel összeesküvél.
Lordok. Mért nincs szavad uradhoz, a királyhoz?
Ifj. Mortimer. Hiszen csak gúny lehet, hogy engem ér vád.
Ki mer hát gyilkosának mondani?
Király. Gonosz! Bensőmből szerető atyám szól,
S azt mondja, hogy te gyilkolád meg őt.
Ifj. Mortimer. De nincsen más bizonyságod, királyom?
Király. De van, ha Mortimer írása ez.
Ifj. Mortimer *(félre)*. Álnok Gurney, elárult engem is,
Magával együtt!
Királyné *(félre)*. Ettől féltem is.
Gyilkosságot takarni nem lehet.
Ifj. Mortimer. Ez kézírásom. S mit bizonyit ez?
Király. Hogy orgyilkost küldtél a börtönébe.
Ifj. Mortimer. Milyen gyilkost? Hozzátok ide őt!
Király. Hát persze, jól tudod, hogy már megölték.
Reád is e sors vár. Mért áll is itt még?
Vigyétek el! Bitóra véle! Testét
Négyeljétek fel. Ámde a fejét
Hozzátok rögtön vissza énnekem.
Királyné. Édes fiam, szánd meg a kedvemért őt!
Ifj. Mortimer. Ne kérj királyné, inkább meghalok;
Egy gyerkőczhöz könyörgjek éltemért?
Király. El a gyilkossal! El az árulóval!
Ifj. Mortimer. Aljas szerencse, most látom, van egy pont
Forgásodban, melyet mi emberek

Elérni vágyunk, hogy hanyatt zuhanjunk.
Elértem ezt a pontot s látva, hogy
Nem szállhatok magasbra, mért sirassam
Bukásomat? Ég áldjon, szép királyné,
Ne sírj miattam! Én megvetem e
Világot s vándorútra indulok,
Hogy ösmeretlen tájakat találjak.

KIRÁLY. Mért nem viszitek el már? Mire vártok?

(Mortimert elhurczolják.)

KIRÁLYNÉ. Ó ha tőlem nyeréd az éltedet,
Kiméld fiam, jó Mortimernek éltét.

KIRÁLY. Atyám vérét te ontottad tehát,
Különben nem könyörgnél életéért.

KIRÁLYNÉ. Én, vérét ontani?

KIRÁLY. Így szól a hír.

KIRÁLYNÉ. E hír hazug! Szegény anyádra vetnek
Ilyen vádat, mivel téged szeret!

KIRÁLY. Nem hiszlek ily természetellenesnek,

2. LORD. Uram, félek, valónak bizonyul.

KIRÁLY. Azt a gyanut vetik reád, anyám, hogy
Halálát te okoztad és azért, míg
Egyéb bizonyítékunk róla nem lesz,
A Towerbe küldünk. S ne higyjed azt,
Ha bűnösnek találnak — bár fiad
Vagyok — hogy nálam irgalomra lelsz.

KIRÁLYNÉ. Halált nekem, hisz már eleget éltem,
Ha még fiam is életemre tör.

KIRÁLY. Vigyétek el! Ha szól, könnyezni késztet,
S ha ismét szólni kezd, megszánom őt.

KIRÁLYNÉ. Jó uramért még gyászt sem ölthetek,
S a többivel sírjához sem kisérjem?

1. LORD. Úrnőm, az a király akarata,
Hogy távozz innen.

KIRÁLYNÉ. Ah már elfelejtett!
Megálljatok! Az anyja vagyok én!

1. LORD. Királyné, jer, nem használ semmi sem.

KIRÁLYNÉ. Jöjj hát halál s válts meg e fájdalomtól!

(El.)

(Visszatér egy lord, Mortimer fejével.)

1. Lord. Királyom, itt van Mortimer feje.

Király. Hozzátok el atyám ravatalát
És gyászruhámat is! Te átkozott fő,
Akkor lehettem volna bár feletted
Úrrá mint most, e szörnyű árulást
Nem vitted volna véghez. Jönnek is már.
Gyászoljatok ti is velem, urak.
Ó jó atyám, meggyilkolt szellemednek
Áldozom ím, ez áruló fejét,
S tanúm ez a szememből omló könnyár,
Mint fáj szivem s mily ártatlan vagyok.

(Mind el.)

MIT TUD A SHAKESPEARE-KORABELI ANGOL IRODALOM MAGYARORSZÁGRÓL?

Irta: FEST SÁNDOR.

I. A magyar-angol érintkezések története nehány névhez fűződik csupán. Ritkák, vékonyak e hajdani érintkezések szálai, de mi mégis követjük irányukat: távoli szemlélő felé vezetnek, a ki a messzeség ködén át is sokszor tisztán tudott látni.

Shakespeare idejében a két nemzet közötti érintkezés sokkal sűrűbb, mint általában gondolni szokták. Igaz, hogy később Bethlen politikája közelebb hozza Erdélyt és Magyarországot a messze Angliához, valamint igaz az is, hogy ennek a politikai érintkezésnek sokszor látjuk reflexét az egykorú irodalomban, de már Bethlen Gábor kora előtt is — bár csak nagy általánosságban, de mégis tud rólunk Anglia és irodalma. Hogy épen a Shakespeare-korabeli irodalom gazdag ilyen magyar vonatkozásokban, annak az oka igen egyszerű. Anglia látóköre a 16-ik század utolsó évtizedében egyszerre sokkal szélesebbre tágult, mint bármikor azelőtt. Szabadabb, merészebb volt a szem, többet és messzebbre látott. Csodálkozó érdeklődéssel, mohó kíváncsisággal akadt meg az újszerűn, az eddig ismeretlenen. A fantázia kedve szerint színezte ki azokat a meséket, melyekkel utazók és kalandorok egyrészt, másrészt pedig naiv széphistóriák gyönyörködtettek mindenkit.

Azután meg: fél-Európa csatamező volt akkoriban. Hatalmasan csábított a kalandvágy. Angol katonával mindenütt lehetett találkozni a kontinensen. Az európai csatákból visszatért dicsekedő obsitos sem volt ritka. Hiszen — mondja Ward szatirikusan, — többen tértek vissza csatából, mint a hányan odaindultak. De bármint legyen is: Angliában — úgylátszik — divatossá vált a törökverés. Sok adatunk van arra, hogy az angol katona és kalandor szívesen ment

oda, a hol leginkább lehetett harczban, zsákmányban és kalandban része: Magyarországnak a török elleni csatáiba.

Ez a kettő, a szellemi perspektiva tágulása egyfelől, másfelől pedig Európa mozgalmas politikája magyarázza meg, hogy miért keresték fel hazánkat oly sokan Shakespeare korában. Hadd emlékezzünk meg időben azokról, a kiknek magyarországi tartózkodásáról tudunk.

Az első Sir Philip Sidney, a ki 1573-ban járt nálunk. Magyarországi tartózkodásáról alig tudunk valamit. Languet barátját Bécsbe kisérte és ott három napos kirándulást tervezett Pozsonyba. Meg is indult, de nem három napot, hanem egy hónapnál több időt töltött Magyarországon. Arról nincsen adatunk, hogy merre járt. De barátja szemére hányja, hogy vezető nélkül utazik idegen országban.[1]

Ebből, valamint Hubert Languet-vel folytatott levelezésükből[2] azt következtethetjük, hogy néhány hét alatt jó sokat láthatott Magyarországból. Politikai viszonyaink később is érdeklik. Languet 1575-ben Békesynek hamarjában összetoborzott seregéről értesíti, melylyel Báthory ellen indul a nyugtalan erdélyi. Prágában 1575 aug. 13-án kelt levelében egy mantuai katonáról ír, a kit 9 évvel ezelőtt Szigeten fogott el a török. Pogány hitre tért és nagy hatalomra jutott. Majd 1577 aug. 12-én a magyarországi haderőről küld Sidneynek terjedelmes leírást. Ez azonban elveszett. Később, 1578 márcz. 31-én Báthoryról ír. Egyúttal hosszabb munkát juttat barátjának: mikép védelmezhető meg Magyarország a török ellen?

Ime, Sidney bizonyára később is élénken érdeklődhetett hazánk sorsa iránt. Ő maga érdekesen nyilatkozik egy ízben magyarországi tartózkodásáról: «Magyarországon minden lakomán és más ilyen összejövetelkor olyan szokást láttam, hogy őseiknek a vitézségéről dalokat énekelnek, melyekről ez a katonás nemzet azt gondolja, hogy a derék vitézség legfőbb lángralobbantói.»[3] Kár, hogy olyan szűkszavú.

[1] Percy Addleshaw: *Sir Ph. Sidney.* London. 1909. 74. l.

[2] Steuart A. Pears: *The Correspondence of Sir Philip Sidney and Hubert Languet.* London 1845.

[3] *Defense of Poesy.* Elek Oszkár: *Sidney F. a magyar hősdalokról. Irodalomtörténet.* 1913. V.

A 90-es években sok angol járhatott Magyarországon. Shakespeare, a ki akkor már Londonban volt, bizonyára ismerte a török háborúkból visszatért harczos tipusát. Ben Jonson is ismerte. A nagyhangú Bobadill kapitány *(Every Man in his Humour, 1598.)* szeret azokkal a hősi tettekkel dicsekedni, a melyeket Esztergom ostrománál (1595) vitt véghez. Abban az időben csakugyan sokan keresték fel hazánkat. A Kelet épúgy, mint hajdanában, a keresztes hadjáratok idején, most is sok hőst és nem egy kalandort csábított. A híres Arundel Tamás lord az 1595-iki esztergomi ostromnál tüntette ki magát. Birodalmi grófságot kapott jutalmul.

Edw. Barton, Erzsébet királynő konstantinápolyi követe, 1596-ban járt itt. Titkára, Sir Thomas Glover röviden bár, de élénk színekkel vázolja magyarországi útjukat. (*Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes.* London 1624. Lib. VIII. Ch. X.) Pérából indulnak el. Útközben két erdélyi kémet látnak felnyársalva. Lakatlan vidéken, elpusztult városokon, falvakon át, kihalt romok között utaznak soká. A szultánnal együtt érkeznek Eger vára alá, hogy itt a magyar hősiességnek és a török hitszegésnek legyenek szemtanúi. Eger várát derekasan védi a keresztény, de szerencsétlenségére kiszabadul egy *angol* trombitás. Elfogják, a szultán elé viszik. Itt elárulja a legfontosabb hadi titkot, hogy már milyen gyengén áll a vár védelme. Ez a vak véletlen sietteti a vár elfoglalását, melyet irgalmatlan mészárlás követett.

Amikor John Smith kapitány[1] (1580—1631), a későbbi virginiai telepítő, 1600-ban másodízben indul idegen földre, útba ejti Magyarországot is. Híres munkájában, mely soká forgott közkézen,[2] nagy bőbeszédűséggel emlékezik meg magyarországi kalandjairól. Szól a kanizsai ostromról, a limbachi (olumpagh) győzelemről, mely állítólag az ő leleményességének volt köszönhető. Vitézségéért kapitányi rangot

[1] Kropf L. írt róla. *Turul* 1888.

[2] *The true Travels, Adventures and Observations of Captaine John Smith in Europe, Asia, Africke and America.* Beginning about the yeere 1593, and continued to this present 1626. from the London edit. of 1629. Richmond 1819.

kap s most már mint captain Smith követi vezérét Erdélybe. Báthory Zsigmond szolgálatában egyre növeli hírét. Az erdélyi Regall városa előtt párbajt vív három törökkel. Egymásután következő napokon mindháromnak fejét veszi, — a vár falairól pedig szép hölgyek és vitéz harczosok nézik a küzdelmet. Valóban egészen lovagkori kép.

Báthory Zsigmond, a «bőkezű fejedelem» pedig a párviadal és a többi hősi tett emlékére nemesi oklevéllel jutalmazza meg. Egyúttal szabadlevelet kap: visszatérhet hazájába, «ut majori licentia frueretur qua dignus esset, jam tendet ad patriam suam dulcissimam ....»

Smith terjedelmesen írja le a vöröstoronyi csatát. És névszerint nevez meg több *angol* katonát, kik ebben a gyilkos összecsapásban elestek. Az élelmes kapitány — úgylátszik — sokszor találkozott itt honfitársakkal. Azt persze nem tudta, hogy nehány évtizeddel előtte már egy névrokona is harczolt Magyarországon a törökök ellen. Sir John Smith-t értjük (1534?—1607), a ki 1566-ban járt nálunk. Miksa király érdeklődését is megnyerte ez a vitéz katona. (*Diction. of Nat. Biogr.*)

Ez az angoljárás nem szűnt meg a 17-ik század elején sem. A mikor Rich. Knolles *The Turkish History* czímű nagy történelmi művét kiadta (1603), épen azokra a külföldről hazatért harczosokra hivatkozik, mint a közelmult eseményeinek tanuira: «a legutolsó eseményekről — hitelesen és igazán — azoktól a derék honfitársainktól értesültem, a kik becsületből a legutóbbi harczokban szolgáltak Magyarországon vagy pedig olyanoktól, a kik Törökországban utaztak» ... (Bevez. szabadon ford.)

Legutolsó helyen emlékezünk meg Lithgowról, a fáradhatatlan skót vándorról,* a ki 1616-ban, Shakespeare halála évében járt magyar földön. Persze ő is tud útjáról sok minden érdekes, hajmeresztő kalandot mesélni. Olvasó közönségének izlése megkívánta a kalandos, kiszínezett históriákat és ilyennel nem maradt adós egy utazó sem. A magyarokat nem kedvelte meg Lithgow, elbeszélése nyomán nem igen

* L. czikkemet: *Századok.* 1913. I.

támadhatott kedve senkinek sem, hogy ide ellátogasson. Sokat tud mesélni rablókról, betyárokról, akárcsak a 10 évvel később itt járt Sydnam Poyntz. Lithgow útleírását Shakespeare persze már nem olvashatta. (L. az ellenkező téves állítást a *Magyar Shakespeare-Tár* I. köt. 180.)

Íme, 1573 óta, azóta, hogy Sir Philip Sidney merész elhatározással egyedül bolyongott Magyarországon, egészen Shakespeare halála évéig sűrűn látogatnak el hozzánk angolok. A költő halála után, — a mikor akárhányszor Bethlen Gábor kezébe futnak össze a politika szálai, — még többen keresnek fel. Ezek voltak az angol-magyar érintkezések tulajdonképeni közvetítői, a kik aztán visszatérve, élénk színekkel ecsetelték az elpusztult Magyarországot, «rablók és vadállatok prédáját». Ez utazók mindegyike tudott kalandokról mesélni, mert hogy olvasó- és hallgató közönségük kalandot várt tőlük, a mikor törökpusztította hazánkból visszatértek, azt bizonyítja meséik egyezése, élénk, sokszor fantasztikus kiszínezése. A kaland volt a fő. Ép oly élvezettel gyönyörködtek benne, mint a gyermek a mesében, mikor fantáziájának játéka megindul. Többet és mind többet kívántak az érdekes olvasmányból. Bizonyára nem véletlen, hogy Hakluyt (1552?—1616) akkoriban adta ki híres gyüjteményeit. A nagy felfedezések korában természetszerűleg ébredt az érdeklődés minden új, minden ismeretlen iránt s 1598—600-ban 3 vaskos kötetben adja ki a régi útleírásoknak gyüjteményét: *The Principall Navigations, Voiages, and Discoveries of the English Nation made by Sea or over land...* stb. Hakluyt után és pedig nagyobbrészt az ő összegyüjtött anyagából, Purchas ad ki egy még terjedelmesebb gyüjteményt: *Hakluytus Posthumus, or Purchas His Pilgrimes contayning a History of the World in Sea Voyages and Lande-Trauells by Englishmen and others. 4 vol. 1625.*

Ez a gyüjtemény is sokat tud magyarországi utazásokról. A középkori utazók közül különösen az ismeretes M. Paristól, Rubruquistól értesülhettek azokról a szerencsétlen magyarokról, a kik éveken át tatár fogságban sinylődtek. Természetesen Purchas gyüjteménye tud az újabb magyarországi utazók közül is egyik-másikról.

A mint látható, az Erzsébet-kor ízlése határozottan kívánta azt az olvasmányt, a mely nemcsak hogy gyönyörködtette, hanem épen tárgyánál fogva érdekelte is. Azon világtörténelmi események, melyek akárhányszor átjátszódtak Anglia földjére, magának Angliának is mozgalmas, változatos jelene pedig mind újabb ingerlői ennek az ízlésnek. Nem kellett a régi mithológiai mese többé, sem a szintelen lovagkaland rég megúnt valótlanságával, nem kellett a halvány, semmitmondó szonett, mert annak a közönségnek, mely oly naiv áhítattal tudta az utazók és kalandorok meséit hallgatni, más kellett: a való költészete. A kor drámai mozgalmassága ezt mind parancsolóbban követelte.

A régi és az új szellem csodálatos hűséggel tükröződik vissza az egykorú irodalomban. Főleg az Erzsébet-kor első felében — de még jóval később is — vehetjük észre azt az ingadozó tapogatózást, mely nem tudja: mesélje-e a régi, eddig oly szívesen hallgatott meséket vagy kezdjen-e új hangot, erősebbet, mélyebbet, a mely megkapja annak a fogékony, gazdag képzeletű kornak lelkét? Ebben a küzdelemben — mint ismeretes — az új szellem győzött. Nézzük közelebbről, mit tud ez az irodalom Magyarországról?

II. Ha azt vizsgáljuk, mint tükröződött vissza Magyarország hányatott multja és jelene az Erzsébet-korabeli irodalomban, előre kell bocsátanunk, hogy Shakespeare és kortársai egykori eseményekről sűrűn értesülhettek ugyan, de azért a magyar elem legnagyobbrészt mégis irodalmi közvetítéssel került az akkori angol irodalomba. Igaz, hogy »London szeme messze tekintett» és így elláthatott egészen Magyarországig is — és hogy ide nézett, azt felesleges bővebben kifejtenünk, — de azért aránylag kevés nyoma van az angol-magyar érintkezéseknek az irodalomban. Magyarországról sokat hallottak, de még többet olvashattak. És olvashattak főleg abban a gazdag olasz irodalomban, a melyet buzgó fordítók nagyon korán tettek hozzáférhetővé az írók és költők számára.

Van azonkívül még egy harmadik csoportja is a magyar vonatkozásoknak. Ennek pedig ugyanaz az eredete, mint a középangol románczok magyar elemeinek. Vegyük fordított sorrendben mindhármat.

a) Magyarország nem ismeretlen Shakespeare kora előtt sem az angol költészetben. Középangol, főleg XV. századbeli románczok sűrűn említik hazánkat és a magyar királyt.[1] Úgylátszik, főleg azóta, hogy Zsigmond király 1416-ban meglátogatta V. Henriket, került magyar elem a románczba. Mondanunk sem kell, hogy e vonatkozások csupán csak nagy általánosságok: a lovagkori mondaanyag egyik-másik motivumába szövődik Magyarország neve. Mint távoli országot s mint örökös csaták színhelyét, amúgy is bizonyos romantikus színben látták. Nem csoda, ha a középangol románcz említeni szokta. Nem kellett ahhoz közvetetlenebb politikai vagy szellemi érintkezés, bár — mint említém — Zsigmond látogatása után sokat tudnak regélni Magyarországról és a «magyar királyról».

A románczok persze legnagyobbrészt Arthurt és lovagjait énekljik meg. Nagyon elterjedtek és sokáig voltak népszerűek. Hisz még Erzsébet korában is, ugyanakkor, a mikor a külföldi irodalom tárházában válogathatott az angol költő, nem egy dráma merítette tárgyát és anyagát abból a régi mondakörből. Erzsébet királynő maga is végighallgatott ilyen színdarabot (1588), a melynek hőse a szerencsétlen Arthur király volt. (Ward. I. 218.) Ilyen régi mondáknak mindig volt nagy közönségük. A magyar szempontból is érdekes *Squyr of lowe degre*-nek a British Museumban őrzött egyetlen példánya pl. körülbelül 1554-ből való. De ez a középangol költemény ismeretes és népszerű volt azért még Shakespeare napjaiban is. Spenser említi a *Faery queneben*, de említi Shakespeare is. *Henry V.-ben* (V. 1.) Fluellen így szól Pistolhoz: You called me yesterday mountain-squire; but I will make you to-day *a squire of low degre*.[2] Bizonyára nagyon el volt terjedve. És ép úgy más románcz is, a mely tud Magyarországról, jelent meg Shakespeare idejében. (Malory: *Morte d'Arthur*, 1585. stb.)

Nem terjeszkedhetünk itt ki e régibb eredetű költeményekre, a melyeket más ízlés formált, de meg kell emlí-

[1] Ezeket összefüggően más helyen akarom ismertetni.

[2] *Ancient English Metrical Romances.* Ritson III.

tenünk Barnaby Rich (1540?—1620?) elbeszélését: *The Adventures of Brusanus Prince of Hungaria*, Pleasant for all to read and profitable for some to follow. Written by Barnaby Rich, seauen or eight yeares sithence, and now published by the great intreaty of diuers of his freends. Imprinted at London for J. Oxenbridge, 1592. Ez a prózában irott románcz egyetlen teljes példányban csakis a londoni Dulwich College-ben van meg.* Három könyvben meséli el Brusanus magyar királyfi kalandjait. A fiút vad természete miatt atyja, Myletto király útra küldi. Különböző kalandokba sodródik. Eljut Epirusba, Uticába, Illiriába stb. Astulpho, Illiria királya, háborút indít apja ellen. Magyarország határán nagy csatában legyőzi, úgy, hogy Myletto magyar király a maga fővárosába, *Larissába* vonul vissza. De ezt a várost is elfoglalja Illiria királya, a ki azután nagyon kegyetlenül bánik a hadi foglyokkal. Végre is, sok küzdelem után, a két király békét köt. Ezeket tudja Barnaby Rich Magyarországról! Az angol románczköltészet e kuszált növésű hajtása tudtommal az utolsó, a melyben ilyenféle magyar vonatkozás van. Shakespeare talán ismerte «Brusanus magyar királyfi» kalandjait. Armado *(Love's Labor's Lost)* állítólag hasonlít az elbeszélésben előforduló Gloriosushoz. *(Dict. of Nat. Biogr.- Rich* alatt.)

Íme, az angol románczköltészet Shakespeare korában is ép oly ködös általánosságban ismeri és említi Magyarországot, mint az előző században.

b) A mikor a régi románczköltészet már semmi újat és csak kevés érdekeset nyujthatott, a hirtelen kisarjazott drámaköltészetnek más termékenyítő forrás kellett. Az egykorú események, a gyakori utazások, a legkülönbözőbb felfedezések e korában, benső és szoros szellemi kapcsolatot teremtettek Anglia és a kontinens között. Egészen természetes, hogy a drámaköltő az idegenből hozott tárgyat és anyagot, a mikor a hazai forrás apadófélben volt. Új, kifogyhatatlan kincsesháza nyílt a drámai motivumoknak főleg, bár persze

* Kropf Lajos figyelmeztetett rá. A könyvet nem láthattam, de Ph. Hope könyvtáros szívességéből ismerem a tartalmát.

korántsem kizárólag az olasz novellában. Az érdekes, izgató mesét nagyon szerették. Az olasz elbeszélés a régi, közszájon élő mondának valami eleven fordulatosságot, új színt tudott adni. Akadt is nem egy fordító, a ki ezt a közkedvelt olvasmányt angolra sietett átültetni. Legismeretesebb ezek közül William Paynter, a ki szerencsés ösztönnel tudta kortársai ízlését eltalálni. *Palace of Pleasure*[1] (1567) című gyüjteménye sokáig nagyon népszerű volt. Bandellónak több meséjét találjuk benne. Olyanokat is, a melyekbe az olasz elbeszélő magyar nevet és motivumot szőtt. Szerette a maga «históriáját» magyar földre ültetni és azért nem egy régi mesét, mely évszázadokon vándorolt egy néptől a másikhoz, a magyar király, főleg Corvin Mátyás nevéhez kapcsolta. Beatrixet is sokszor említi, hisz személyesen ismerte.[2] Az olasz Bandello közvetítésével sok magyar vonatkozás került az Erzsébet-korabeli irodalomba. A *Palace of Pleasure*-ben eleget lehetett találni. Olvashatta ezeket Shakespeare is (*Romeo és Julia* tárgyát ott is olvasta), mert több mese ismételten kapott költői formát kortársaitól.

Mahomet és Hyerene tárgyát (Bandello I. nov. 10.) elsőnek George Peele dolgozta fel. Drámája — mint ismeretes — elveszett. Az elbeszélés tud Magyarországról is. Miután ugyanis Mahomet a szépséges görög lányt önkezével megölte, Belgrád felé indult, a hol «John Huniades, surnamed the Blanck» (cognominato il Bianco) ellenében csatát veszített. Ez a Huniades volt atyja a dicső Corvin Mátyásnak..

Ugyancsak a *Palace of Pleasure* tud mást is Magyarországról az *Ann of Hungary* című novellában (Bandello I. nov. 45.). Az erényes Anna, II. Lajos magyar király húga, nem utasítja vissza kíméletlenül azt a lovagot, a ki érte epekedik, hanem szelíd szavakkal enyhíti fájdalmát, sőt még gazdag hivatalról is gondoskodik számára.

Nagyon népszerű lehetett *Barberina* is (*Palace of Pleasure* II. köt. — Bandello I. nov. 21.). Hitvesi hűségéről szól Paynter-Bandello elbeszélése nyomán Gecrge Whetstone, (1576)

[1] Az 1813-iki kiadást ismerem.

[2] L. czikkemet: *Magyar Shakespeare-Tár*, V. 287.

de a későbbi Massinger is a *Picture* című drámában (1629). Ebben a csodakép régi motivumát kapcsolta össze Bandello mester Mátyás király nevével.*

Itt kell megemlékeznünk Giraldi Cinthio elbeszéléséről (*Hecatommithii* of Giraldi Cinthio. Nov. V. Decad. VIII. 1565), mely — mint ismeretes — George Whetstone közvetítésével (1578) Shakespeare *Measure for Measure*-jének alapja. Még eddig nem sikerült kikutatni, hogy Whetstone miért helyezi a cselekvény színhelyét Magyarországra, «Julio városába, mely Corviné, Magyar- és Csehország királyáé volt hajdanában». Cinthio csak Innsbruckról tud, Shakespearenél pedig a színhely Bécs városa.

De bármint legyen is, annak, hogy Whetstone a színhelyet Magyarországra teszi, semmi különösebb fontossága nincsen. Bajos volna feltennünk, hogy a névnél egyebet is tudott «Julioról» és Corvin nevét is bizonyára csak valamely olasz novellából ismerte. A nevek megváltoztatásából, felcseréléséből nem sokra lehet következtetnünk. Nem tudatos szándékosságot, mint inkább véletlent kell benne látnunk.

c) Sajátságos, hogy ugyanakkor, a mikor angol harczosok és utazók tömegesen keresik fel hazánkat, a mikor az egész világ feszült figyelemmel lesi Magyarország kétségbeesett egyenlőtlen küzdelmét a túlnyomó ellenség ellen, ugyanakkor az angol író vagy semmit sem tud hazánkról — sem jelenéről, még kevesebbet multjától — vagy pedig naiv tudatlansággal veszi át, kritika és válogatás nélkül mindazt, a mit régi románczokban, avagy olasz novellákban talált. Nem látták azt a drámai életet, mely a valóságban lejátszódott, vagy nem érdekelte őket? Saját meséjükbe mélyedtek-e annyira, fantáziájuk csalta-e őket oly messzire, hogy nem látták a valót, hogy egy pusztuló, viharverte országról csak nagy általánosságokat vagy annál is sokkal kevesebbet tudtak? Az eddig felsorolt magyar vonatkozások egyike sem gyökerezik a korabeli felfogásban vagy ismeretkörében. Másodkézből átplántált magyar elem ez mind. Nem nyilvánít ezek közül egyetlenegy sem akár köz-, akár egyéni véleményt hazánkról,

* Idézett czikkem szól róla. *M. Sh. Tár.* V.

hősies, elszánt küzdelméről, tragikus sorsáról és fenyegető katasztrófájáról. A mint láttuk, merő véletlen, hogy Magyarországot említik. Korszerű vonatkozást itt hiába keresünk. És hiába keressük itt egykorú események reflexét.

De azért tud az Erzsébet-korabeli irodalom mást is mirólunk. Minél inkább hagyja el a mese talaját és minél közelebb jut a valóhoz, annál jobban vesz észre és annál élesebben lát bennünket. Mi érdekelhette az angol írót? Mikor és milyen összefüggésben szól hazánkról? Mit tud róla? E kérdésekre a következő sorok akarják a választ megadni.

1600-ban «R. C. Gentleman» fordítja angolra M. Fumée híres munkáját: *The Historie of the Troubles of Hungarie.* A fordításhoz írt előszóban ijesztő képét vázolja Magyarország pusztulásának. Saját szemével látta. Sajnálja a hajdan viruló országot és Sir Robert Cecil-t (a kinek munkáját ajánlja), arra kéri, segítse meg és támogassa azt a szerencsétlen Hungarie-t, a mely mint szegény zarándok közeledik a szigetországhoz, hogy a török iga alól való felszabadításáért könyörögjön.

Ezek a szavak körülbelül kifejezik azt, a mit az akkori Anglia Magyarországról tud: hazánk nagy csatamező, mi kétségbeesetten védekezünk egy hatalmas ellenség ellen. Ez asszociálódott mindenki tudatában. Mást nem is kutatott s más — úgylátszik — nem is érdekelte. Maga a török persze rendkívül érdekes volt, a kelet minden vonzó ereje kapta meg a fantáziát. Elbeszélésben, de főleg drámában hányszor izgatta a «török história»? Csakhogy néhányat említsünk, ott van Peele elveszett tragédiáján kívül *Solyman and Perseda* (1592), *The True History of George Scanderbage* (1601), John Mason: *The Turcke.* (1610) stb. stb. A sok útleírás, komoly történeti munka, a töméntelen fordítás bőven szolgáltatott anyagot és tárgyat. Az angol színjátszó társaságok is, melyek a XVI. század vége óta Ausztriában megfordultak (1595-ben Prága), bizonyára szintén hozzájárultak ahhoz, hogy az érdeklődés ébren maradjon.

A török históriából merített drámákban természetesen sok czélzás és vonatkozás van a magyar viszonyokra és Magyarországra is.

Marlowe a *Tamburlaine the Great*-ben (1587) epizódként történetünk egy gyászos emlékű eseményét, a várnai katasztrófa históriáját dolgozta fel. (*Irod. Tört.* 1912 márcz.) «Zsigmond,» a magyar király békét köt a törökkel, de a szerződést Frigyes, Buda lordja és a cseh Badwin tanácsára megszegi. Az esküszegésért halállal bűnhődik meg. A «pogánynál is pogányabb» keresztény király Marlowe-nál Zsigmond; de hogy e drámai epizódban a várnai ütközetre kell ráismernünk, azt bizonyítják a budai lord szavai: «Felséged, tudom, jól emlékezik még arra, micsoda kegyetlenséggel pusztították nemrég keresztény véreinket e pogány törökök Zula városa és a Duna között, miként konczolták fel seregünket *Várna* és Bulgária közepén át (haladva) (II. 1.). Hogy I. Ulászló helyett Zsigmond nevét találjuk itt, annak bizonyára az az oka, hogy az utóbbi kortársa volt Tamburlaine-nek (Timur i Leng, 1336—1404) és Bajazetnek, kinek e tragédiában jelentős szerep jutott.

Marlowe gondolkodásmódja, hogy Taine-nel beszéljünk, «atheizmusa» egyébként erőteljesen nyilatkozik meg abban a drámai epizódban, melynek külső kerete históriánk egy gyászos emlékű eseménye.

Greene is tud véres magyar-török csatáról. *The Tragicall Raigne of Selimus* (1594) czímű drámájában Selim megemlékezik a magyarokról: amott a magyar vörös keresztjével csapásokat osztogat, hogy Belgrádot visszanyerje. (I. rész.)

Ben Jonson egy darabjában érdekes nyoma van az egykorú találkozásnak angol és magyar között a csatatéren. *Every Man in his Humourjában** (1598) Bobadill kapitány, a miles gloriosus nagyhangú tipusa dicsekedik hősi tetteivel, melyeknek tanuja az esztergomi várfal. «Strigonium ostrománál, a hol két óránál rövidebb idő alatt 700 elszánt férfiú — oly bátrak, mint bárki Európában — veszítette életét a vár falán. Ez volt az első, de legkülönb ostrom, melyet valaha láttam, kivéve a . . . hogy is hívják ostromot a legutolsó években a genovaiakkal . . .»

* L. Egy. Phil. Közl. XXXVII. III.

A mint említettük, Arundel Tamás lord az 1595-iki esztergomi ostromban tüntette ki magát. Az *Every Man in his Humour*-ban Brainworm a sebesült katona is azt állítja, hogy Magyarországon harczolt. (Küzdöttem Csehországban, Magyarországon, Dalmáczián és Lengyelországban.)

Itt kell megemlékeznünk Shakespeare drámaköltészetének magyar vonatkozásairól is. Evvel a kérdéssel tüzetesen Bodrogi Lajos foglalkozott.* Mivel azonban elmés magyarázata eltűr maga mellett más magyarázatot is, a kérdést még mindig fel lehet vetni: mi értelme ezeknek van a magyar vonatkozásoknak?

Mint ismeretes, Shakespeare két helyen említi Magyarországot. A *Measure for Measureben* (I. felv. 2. jel.) Lucio fantaszta megjegyzi: «Ha a herczeg a többi herczeggel együtt nem jut a magyar királylyal megállapodásra, akkor az összes herczegek nekiesnek a királynak». Arra a first gentleman azt válaszolja: «Az ég adjon nekünk békét, de ne a magyar királyét». Ez a kis jelenet semmiféle bensőbb összefüggésben nincsen a dráma egyéb részeivel. Nincsen előzménye és belőle nem következik semmi sem.

Általában azt hiszik, hogy ezt a darabot Shakespeare 1604-ben írta, (1604 decz. 26-án adták volna elő. L. azonkívül Malone nézetét, A. W. Ward: A *History of English Dramatic Literature*. II. 153—6.) bár azt kétségtelenül nem lehet megállapítani. Bodrogi szerint Shakespeare később írta, bár az is lehet, hogy e néhány szó későbbi betoldás. Ezek szerint a költő azt a békét értette, a mely «esküszegéssel, a protestáns világ veszedelmével járt». A bécsi béke után volna e szerint e kijelentésnek értelme.

Ezt a kérdést, bármily csekély legyen is, a magyarázat nem tisztázza teljesen kielégítő módon. Komplikálja még az is, hogy Shakespeare forrása: Whetstone is tud magyar királyról. Mint ismeretes, Cinthio hőse nála Corvinus, Magyar- és Csehország királya. Említettük, hogy nem tudjuk megfejteni, honnan vette Whetstone ezt a nevet, a melyet nem

* *Magyar Shakespeare-Tár*, I. 3.

talált Cinthiónál. Sejtjük ugyan, hogy valamely olasz novellából való, de bizonyítani nem tudjuk.

Bodrogi magyarázatának, hogy Shakespeare a magyar király békéjén Rudolf békéjét érti, nem egyedüli nehézsége az a feltevés, hogy vagy később írta drámáját vagy pedig később toldotta be ő — vagy valaki más — e szavakat.

Egy másik nehézség: bajos feltennünk, hogy Shakespeare csakugyan a magyar király egy bizonyos békekötésére czélzott volna. Mert kérdés, ismerte-e annyira viszonyainkat, akkori politikai küzdelmeinket, hogy Lucio odavetett szavainak valami jelentőséget tulajdoníthatott volna? Volt-e czélzásának értelme közönsége előtt, megérthette-e azt egyáltalában? Az egész gazdag Erzsébet-korabeli irodalomban a sok magyar elem ellenére sem találunk egyetlenegy példát sem (talán Ben Jonson magyar vonatkozásait kivéve), a mely megerősítene bennünket ebben a felfogásban. Alig hihetjük, hogy Shakespeare egykorú külföldi politikai eseményre gondolt, a mikor Lucio szájába adta az idézett szavakat.

De miért keressünk ezekben czélzást vagy vonatkozást? Hisz számtalan példával lehet bebizonyítani, hogy az egykorú angol irodalom magyar elemei legnagyobbrészt nagy általánosságok,[1] tartalom nélküli nevek,[2] a melyek bárhonnan kerülhettek. A magyar elem nekünk érdekes, a költőt a mese érdekelte.

Talán ilyen általánosságot kell látnunk az idézett Shakespearei szavakban is. Ha drámájának egy szereplője felkiált: Heaven grant us its peace, but not the King of Hungary's!, talán inkább csak azt értette, hogy a magyar király békéje nem kívánatos. Ez a béke nem állandó és nem biztos. Ha van is, rögtön háborúra fordul.

A magyar-török háborúról, örökös küzdelmeinkről mindenki tudott, — hisz a magyar jóformán mindig együtt szerepel hatalmas ellenségével — a magyar király békéjére való hivatkozását mindenki úgy érthette, a hogy a költő mondotta.

[1] L. *c)* csoport.
[2] L. *a)*, *b)* csoportokat.

A második magyar vonatkozás Shakespeare műveiben a jól ismert felkiáltás: «base Hungarian Wight». *(Merry Wives of Windsor.)* Bodrogi azt tartja, nem magyart, hanem magyarországi csatából visszakerült katonát kell itt a «Hungarian» szón értenünk. Hogy sűrűn jöttek hozzánk angolok akkoriban, hogy sokszor derekasan kivették részüket a harczból, azt e czikk adataiból is láthatjuk.

De meg kell még említenünk azt is, hogy a «Hungarian» szó Shakespeare-nél szójáték is lehet. Még a későbbi irodalomban is elő szokott fordulni. A hungry szóval való rokon hangzása okozta azt a jelentésváltozást, hogy belőle «slang expression» lett: needy, beggarly (l. R. J. Cunliffe: *A new Shakespeare-ian Dict.* 1910). Hihetőleg Shakespeare is ilyen értelemben használta, a nélkül, hogy a szó első jelentésére gondolt volna.

* * *

Adatainkat összefoglalva, megállapíthatjuk tehát, hogy bár az Erzsébet-korabeli irodalomban* sűrűn fordulnak elő magyar vonatkozások, de ezek legnagyobbrészt általánosságok, a melyek török-magyar harczokról szólanak. Ezek mellett számos olyan vonatkozás van, melyekben a magyar elem tartalom nélküli szó. Az igazi Magyarországról csakis az útleírások és a történelmi munkák tudnak.

* A Shakespeare kora utáni gazdag magyar vonatkozásokról e helyen nem emlékezhetünk meg. Bethlen korában sokat tudtak rólunk. De feljegyzem a későbbi drámairodalom következő három adatát: 1. Ben Jonson szól «Bethlem Gábor»-ról *(Staple of News,* 1625). 2. J. O. Halliwell: *A Dictionary of old English Plays.* London. 1860. Megemlíti Sir Henry Herbert naplója (1623 decz. 4.), hogy egy *The Hungarian Lion* czímű drámát (írta Gunnel) adtak elő a «Palsgrave színészek». 3. Th. Goffe (1591—1629): *The Raging Turk.* A győzedelmes magyarokról van több megemlékezés.

SHAKESPEARE ÉS KISFALUDY SÁNDOR.

Irta: WEBER ARTHUR.

A XVIII. század végén megalakult magyar játékszín mindenekelőtt nemzeti és kulturális eszmék szolgálatába szegődött. Az oly hévvel megindított vállalkozásnak főczélja a magyar nyelv terjesztése és fejlesztése volt, azonkívül a magyar művelődés és ízlés fejlesztésének szempontja is irányította. Az egész vállalkozás azonban folytonos időszaki hullámzásnak volt kitéve. Színészetünk nem egyszer volt kénytelen feladni a nehezen kiküzdött positiót, gyakran vissza kellett vonulnia, háttérbe szorult. Mindez természetesen nem használhatott a magyar nyelv és művelődés ügyének sem, melynek jegyében a színészet megindult.

Ennek az örökös hullámzásnak és eredménytelenségnek különböző okai voltak. Itt csak egy ilyen okra akarunk rámutatni, a mely a kortársak szemében is egyik főtényezője volt a nemzeti színészet hosszas vergődésének és kudarczának. Ez az előadható színművekben való rendkívüli szegénység volt. Színpadunk repertoireja az első évtizedben nem állott másból, mint németből lefordított vagy átalakított darabokból. A XVIII. század «eredeti» magyar darabjai is ilyenek voltak: magyar külsőt vettek fel, de a lélek, a gondolkodás, a darab hangja, sőt még meséje is német volt; még pedig olyan német, melynek eredetijét jobb kivitelben és kedvezőbb körülmények közt nézhette meg a közönség akár a főváros, akár a vidék német színpadán.

A repertoire szegénysége és az eredeti darabok nagy hiánya volt tehát egyik főoka a színészet kudarczának, melynek a XIX. század első tizedében elébe nézett. Íróink és költőink, a kik a színészet legbuzgóbb szóvivői közé tartoztak, látták ezt a szegénységet és segíteni gondoltak az által,

hogy ők maguk akartak darabokat írni a magyar színpad számára.[1] Ez a gondolat vitte a két Kisfaludyt is arra, hogy a drámaírás terére lépjen. Minthogy azonban különböző szempontok vezették őket drámaírói működésükben, hatásuk és jelentőségük is egészen különböző volt. Mig Sándort főképen a nemzeti szempont vezette, addig Károlyt a culturális szempont ihlette. Sándor drámáit a hazafiság és honszeretet, magyarság és nemzeti nagyság propagálásának szentelte; Károly, első darabjait kivéve, a többit, a közönség ízlésének fejlesztésére, culturális szükségletei kielegítésére írta. Azt hiszem, ez a legnagyobb különbség a két író felfogása, szereplése és jelentősége közt. Mindamellett érdekes jelenség, hogy a közöttük levő óriási nagy különbség mellett is megegyeznek abban, hogy mindketten ismerték és tanulmányozták Shakespearet, a ki mindkettőjük drámaköltészetében hagyott nyomokat.

Kisfaludy Sándor, a ki pozsonyi diák korában és később mint bécsi gárdista, sokat járt színházba, Dunántúlon való letelepedése után nyomorúságos színházi viszonyaink hatása alatt 1808-ban foglalkozott először a drámaírás gondolatával. Bánk bánról akart egy tragédiát írni, de nemsokara felhagyott e tervével, mert nem tudott tisztába jönni azzal, miképen, milyen példák után írjon drámát.[2] Közben szorgalmasan olvasgatta a német írókat, Schillert, Goethét, Kotzebuet, de talán leginkább Shakespearet, természetesen német fordításban. Időközben Körner *Zrinyi*je felkeltette abbeli reményét, hogy megszületik majd a magyar tárgyú nemzeti tragédia is, de a kard és lant hősének korai eleste után kilátástalannak látva a helyzetet, mintegy kötelességet vélt teljesíteni, a mikor a Körner számára készített történelmi drámaterveket ő maga kezdte drámákká feldolgozni.[3] 1813-tól kezdve több mint

[1] Ez hozta létre az *Erdélyi Muzeum* drámapályázatát is, mely nem egy írónkat buzdította drámaírásra.

[2] *Kisfaludy Sándor minden munkái.* (Angyal Dávid kiadása.) VIII. 152., 157. l. (Levelei Bacsányihoz és Kazinczyhoz.)

[3] Körnerrel való viszonyáról említést tesz a *Tud. Gyüjt.*-ben 1817. (III. f. 76—85.) levő beszámoló czikk a keszthelyi helikoni ünnepekről, mely Rumynak Kazinczyhoz írt levele szerint magától Kisfaludytól való *(Kazinczy levelezése,* XV. 598. s. k.).

tíz esztendőn keresztül foglalkozott drámaírással, mely idő alatt olvasmányai nem egyszer nagy hasznára voltak. Mindamellett csak nagyon gyenge darabokat tudott alkotni. Újabban szemére vetették, hogy kiváló olvasmányai mellett is, nem tanult tőlük semmit, még a drámaírás theoriaját sem tudta belőlük elsajátítani.[1] E vád első része nem igaz, második része pedig legfölebb nevetséges. A költő olvasmányaiból nem szokott theoriát tanulni. Legfölebb theoretikus olvasmányból tanul theoriát, de nem költői művekből. Költői művek olvasása megtermékenyítheti a nagy költők alkotóképességét az által, hogy bizonyos irányban befolyásolják és hatásuk alatt ő benne magában alakul ki és szűrődik le öntudatlanul a drámaírás theoriája, a mely aztán lassankint tudatossá is válhatik. A legnagyobb oka azonban annak, hogy Kisfaludy nem tanult drámatheoriát olvasmányaiból, az volt, hogy neki, a mikor már meglehetősen érett korban fogott drámaíráshoz, már meg volt saját kifejlődött drámatheoriája. Ez az ő előre kialakított elmélete az igazi oka darabjai alacsony művészi színvonalának. Az ő felfogása szerint ugyanis a dráma hazafias eszmék propagálására való.[2] Ilyen elmélet mellett, egész természetes, nem írhatott jó színdarabot. Lettek darabjaiból pathetikus, hazafias szónoklatoktól édeskésen áradozó epikus históriák, a mikben a drámai elemet egyedül a dialogus képviseli. Olyanok ezek a darabok, mint valami kis iskolás lány, a kit nemzeti ünnepen fehér ruhába öltöztetnek és a hol csak lehet, piros-fehér-zöld szalagokkal aggatnak tele és a ki azt hiszi magáról, hogy nagyon fontos feladatot teljesített, a mikor mondókája végén megtapsolják. Ilyenek Kisfaludy Sándor darabjai; naivak, esetlenek, szónokiasak, piros-fehér-zöld szalagosak, végtelenül unatkozunk mellettük, de hazafiságból mégis megtapsolnók őket, ha színpadra kerülnének.

[1] Biczó Sári: *Kisfaludy Sándor mint drámaíró. (Irodalomtörténeti Közlemények*, 1908. 432. l.)

[2] L. *K. S. minden munkái.* VIII. 280. (Levele Dukai Takács Judithoz); 231—341. (Levele Dessewffy József grófhoz); 352—353. (Levele Ruszek apáthoz); 380—381. (Levele Gróf Majláth Jánoshoz); 409—410. (Levele Gaal Györgyhöz) és a *Hunyady*hoz írt előszavakat (M. M. IV.).

Az ő hét darabja közül mindössze három érdekel most bennünket, mint a melyekben Shakespeare hatásáról lehet és van is szó. Ezek történeti darabjai: *Hunyady János*, *Kún László* és *Bánk*. Ezenkívül írt egy tragédiát: *Az emberszívnek örvényei* címmel, mely Müllner *Schuld*jának és a végzetdrámáknak hatása alatt keletkezett; egy hazafias vígjátékot, a *Dárday házat*, a mely öcscse *Kérő*inek és Lessing *Minná*jának hatását tünteti fel; *Az elmés özvegy* című Kotzebue modorában írt vígjátékot, és egy hazafias szellemtől csak úgy duzzadozó eredeti magyar nemesházi rajzolatot, *A lelkes magyar honleány*t, mely az insurrectio idejében játszik és melyben drámatheoriája valóságos diadalt ül. Shakespeare hatásával csakis az említett három történeti darabban találkozunk.

Az irodalmi hatásokat általában két csoportra lehet osztani: tárgyi és formai hatasokra. A tárgyi hatások mindössze a forrást jelölik meg, a honnan a költő merített; jelentőségük abban rejlik, hogy a költő eredetiségének és változtatásainak ellenőrzésére szolgálnak, úgy, hogy belőlük egész gondolkodására nézve fontos megállapításokat lehet eszközölni. Leginkább psychologiai értékük van. Még fontosabbak a formai hatások. Drámánál ezek mutatják, milyen mintaképek után alkotott a költő az adott tárgyból új művet. E formai hatások ismét kétfélék lehetnek: egyrészt bizonyos szerkezeti és technikai szempontokat kölcsönöznek neki, azaz megtanítják arra, miként építse fel darabját; másrészt motivumokat szolgáltatnak, a mikkel összefűzheti, szerves egészbe hozhatja az előtte fekvő tárgy szétszórt elemeit. Kisfaludy Sándor forrása a magyar történelem, tárgyát történetírók műveiből vette. Darabjai felépítését azonban már mástól tanulta; a történelmi anyagból Shakespeare példája után csinált drámát, a melyhez a szinező és kapcsoló motivumokat is részint Shakespeareből, részint Schillerből kapta,* természetesen nem tudatosan, hanem önkénytelen hatás alatt.

* Tudomásom szerint sem Shakespeare, sem Schiller Kisfaludyra gyakorolt hatásáról eddig még nem írtak. Mindössze egy-két megjegyzést találunk rá Biczó Sári idézett doktori dolgozatában és Császár Elemérnek a Kisfaludy-Társaság *Költők és Írók* című vállalatában megjelent Kisfaludy-életrajzában.

Ha valamely műben szerkezeti hatásokat akarunk megállapítani, össze kell vetnünk az előtte divatozott irodalmi alkotásokkal. Ha ugyanolyannak találjuk, mint korának többi művét, akkor a hagyomány, az irodalmi divat befolyásáról; ha ezekkel szembehelyezkedik és más régebbi formához közeledik, szerkezeti hatásról beszélhetünk. Ilyenkor feladatunk megkeresni azt a mintaképet, mely után a költő a műfaj hagyományos szerkezetében változtatásokat eszközölt. Kisfaludyt megelőzőleg a magyar drámairodalomban eredeti darabot alig találunk, úgy, hogy egységes szerkezeti hagyományról nem is lehet szó. Nagyjában azonban mégis még a francziás classicismus hatása alatt állottak. Kisfaludy tehát több tekintetben újítóként lépett föl. Újítás volt az, hogy az eredeti magyar történelemből vette darabjai tárgyát; újítás az is, hogy darabjai felépítésében nem alkalmazkodott a franczia hármasegységhez, hanem lazán, külső egység nélkül alkotta meg őket. Mindkét vonás Shakespeare hatására vezethető vissza, akinek műveivel még diák korában ismerkedett meg. «Második esztendőben, hogy Dunavárott valék, — írja önéletrajzi regényében [1] — egészen más lettem. Tizenhat esztendős voltam; s akkor jövének kezembe Schiller, Lessing, *Shakespeare*, Oszszián, s több ily lelkek munkái».

Később ő is a nemzeti történelem egyes mozzanatait akarta drámában feldolgozni, úgy, a mint azt Shakespeare királydrámáiban tette. Egy-egy uralkodó körül csoportosította darabjai tárgyát. V. László, Kún László és II. András korát látjuk magunk előtt és ha a király nem is mindig főhőse darabjainak, mégis előtérben áll mindig az igazi főhős mellett, épúgy, mint Shakespearenél. Ebben tehát a magyar költő a britt óriás példáját követte. De nemcsak a tárgyválasztás vall Shakespeare hatására, hanem magának a költőnek egy nyilatkozata is, melyet *Hunyady János*hoz írt előszavában tesz: «A Hunyadyak. Ezen czím alatt volt gondolatom es szándékom egy nagy magyar históriai drámát irni két részben, úgy mint Hunyady János és Hunyady László.»[2]

[1] *Két szerető szivnek története.* M. M. VI. 532. l.

[2] M. M. IV. 9. l.

Maga a szándékolt cyclikus tárgyalásmód, a két (esetleg talán több) részben való folytatólagos tárgyalás világosan Shakespeare folytatólagosan haladó királydrámáira mutat. Tervét azonban nem vitte keresztül; a kritika nem épen kedvező álláspontot foglalt el az első részszel szemben és így az igért folytatás szerencsésen elmaradt.[1]

Akkor is Shakespearet tartotta szem előtt, a mikor a történelmi anyagból drámát «idomított». A történelmi forrásaiban talált anyagot nagyobbrészt egyszerűen dialogusba szedte, jelenetekre, felvonásokra osztotta, itt-ott maga költött hozzá egy-egy részletet, személyei szájába hosszú hazafias beszédeket adott és erre azt hitte, hogy drámát «írt». De ő azt is hitte, hogy nem ő volt az egyedüli, a ki így tett, hogy bátran hivatkozhatik mintaképére, Shakespearere, a kire aztán hivatkozott is. Shakespeare azonban, ha sokat merített is forrásaiból, lánglelkével tökéletesen meg tudta változtatni az általuk nyujtott anyagot, tárgyát újjá tudta tenni. Kisfaludy ezzel szemben ügyetlenül száraz és mesterkélt maradt. Ő azonban ezen eljárását Shakespeare példájával akarta igazolni, a mit következő, *Hunyady*jával kapcsolatban tett kijelentése is bizonyít: «Ha a világnak legnagyobb dramatikusa, Shakespeare, a legszegényebb krónikákból is egész dialogusokat vehetett drámáiba, mért ne én azt, a mit belevalónak, illőnek találtam?»[2] Ő tehát Shakespeare gyengébb darabjai, a királydrámák után indulva, írja meg történelmi drámáit, melyek közül a *Hunyady*ban és *Kún László*ban nagyon kevés eredetiséget és forrásaihoz való feltétlen ragaszkodást találunk, a nélkül, hogy tárgyát és személyeit psichologiailag megértené és hozzánk közelebb hozná, a nélkül, hogy megelevenítené a történelmet, a mint azt Shakespeare tette. Egyedül utolsó ilyfajta drámájában, a melyet csak legújabban adtak ki kéziratból, a *Bánk*-ban találunk kissé nagyobb elevenséget. Ebben a darabjában shakespearei motivumok felhasználásával sokkal jobb tragédiát adott, mint a milyet az ember tőle egyáltalában elvárhatott.

[1] U. o. VIII. 337. l.
[2] U. o. IV. 9. l.

Ő azonban a dráma külső felépítését is Skakespearetől tanulta. *Hunyady János* kéziratos előszavában a következő kijelentést tette: «Hunyadym minthogy ebben a dramaturgiának közönséges szabásai ellen, sem a helynek és időnek egysége, sem a drámáknak szokott mértéke meg nincs tartva, éppen nem a közönséges játékszínre való.»[1] A hagyományos hármas egységgel szemben ő tehát nem tartja meg sem a hely, sem az idő egységét és darabja hosszabb időn keresztül a legkülönbözőbb helyeken játszik. A felvonások keretein belül is lépten-nyomon változik a helyszín, lépten-nyomon más helyen vagyunk. Ez a változás, az egységek meg nem tartása, sőt a darabok hosszúsága is egyenesen Shakespeareből származik, a mint azt egyik levelének az a helye is bizonyítja, a melyben Buczi Emilnek egy czélzására Shakespearere való hivatkozással védekezik. «Minthogy Shakespeare és Dante nincs még közöttünk, hát azt senki tenni ne merje, a mit ők mertek? Ha a sasfi sohasem mer repülni kezdeni, sohasem lesz belőle sas, hanem csúszó-mászó, legfelebb futó állat.»[2] A mikor ő tehát a francziás ízű classikus tragédia szabályaival és hagyományával szakít, ismét csak Shakespearerel igazolja eljárását.

Kisfaludyban igy már első darabja megírásánál kialakult drámatheoriájának a szerkezetre vonatkozó része, míg a dráma lényegére vonatkozó elvei, a mint már megjelöltük, eleve is megvoltak benne. A szerkezetre nézve mestere pedig Shakespeare volt. Az első darabja megírásánál elsajátított módszert továbbra is megtartotta; de ennek keretén belül ő maga is folyton fejlődött és tökéletesedett, úgy, hogy *Bánk*-jában már meglehetősen komoly alkotással állunk szemben.

A szerkezeti hatásokon kívül Shakespeare egyes motivumokban is hatott rája. Drámáiban kétféle jeleneteket és alakokat különböztethetünk meg: olyanokat, a melyek történeti forrásaiból kerültek és olyanokat, a melyek költöttek, történeti alap nélkül csak az előbbiek összefűzésére és a jellemek kidomborítására valók. Az előbbiekhez tartozik

[1] U. o. IV. 494. l.
[2] U. o. VIII. 332. l.

Hunyady és V. László alakja és szereplése, Kún László története, sőt II. András és Bánk sorsa és tragédiája is. Ezek inkább a történelem sajátjai, míg a kapcsoló és színező motivumokban jobban érvényesülhet a költő egyénisége, mert ezek vagy olvasmányai inspiratiójára mennek vissza, vagy teljesen a költő phantasiájából fakadtak. Ezekben az utóbbi motivumokban őt különösen két költő: Shakespeare és Schiller inspirálta.

Első művében, *Hunyady*ban, ilyen kapcsoló vagy kiegészítő motivum még kevés van. A darab legnagyobb részét az átvett történeti elemek teszik. Motivumhatásokat mindössze a mellékszereplőknél lehetne keresni, a kiknek fellépését maga a történelem nem rajzolta meg eléggé. Ágnes, a király kedvese, Szilágyi Erzsébet, a gyermek Mátyás és a darab végén előforduló Toldy nevű vitéz azok a személyek, kiknél irodalmi hatásról lehetne szó. Ágnes, a király kedvese, a jó courtisaneoknak abból a fajából való, a mely Terentius Hecyrája óta meg-megjelenik a világirodalomban, hogy a Kaméliás hölgyön keresztül haladva, kedvencz és divatos alakja legyen a naturalistikus dráma- és regényirodalomnak. A hibáján kívül bukott, de nemesnek maradó nőnek a magyar irodalomban első megjelenése ez az Ágnes, a ki — mint neve is jelzi — egészében Schiller Orleansi Szűzének Ágnes Sorelјére megy vissza. Mátyás szerepében is kereshetnénk ilyen irodalmi hatásokat, ha egészében nem lenne átvéve Fesslernek Mátyásról szóló regényéből, melynek dialogusát Kisfaludy egyszerűen jambikus versekbe oldja fel. Szilágyi Erzsébet viszont mintha Tell feleségét juttatná eszünkbe és egyedül a darab vége felé előforduló Toldy nevű vitézben találunk shakespearei nyomokat. Ez a humoros alak, a ki Nándorfehérvár védelme alkalmával rettentő bátorságával, cynikus nyugalmával és megingathatatlan jókedvével tűnik ki, Shakespeare humoros alakjaira emlékeztet. De durvaságában is igazi derű és igazán mélyen érző becsületes lélek szólal meg. Bizonyos henczegés szavaiban, mintha Falstaffot és czimboráit juttatná eszünkbe, de közöttük mégis nagy különbség van. Falstaff nagy tettekkel henczeg, Toldy el is követte azokat a tetteket. Maga már az a jelenség is,

hogy ő ilyen humoros alakot szerepeltet darabjában, Shakespeare hatásának tulajdonítható.

Több Shakespearei vonással találkozunk másik darabjában, a *Kún László*ban. A történelem szerint Kún László rendkívül kicsapongó, állhatatlan és könnyelmű ember volt; nagyon szerette a kúnokat, de különösen a kún nőket; uralkodása alatt az ország igen nagy nyomorba jutott; végül saját kún hívei ölték meg. Ezt a történelmi alakot vitte teljes egészében a színpadra a költő. Alig tér el a történelemtől és önálló alkotásának mindössze azokat a jeleneteket lehet tekinteni, a melyekben a királynak a nőkhöz való viszonyát és az ország borzasztó állapotát igyekszik kidomborítani. Izabella, a király eltaszított felesége, Édua hű kedvese, a kit azonban szintén lépten-nyomon megcsal, Ajda, Kupcsa, Mandula, a szép nájad leányok, tulajdonképen mind egy mintára készültek. Mindegyikük rajongón szereti Lászlót, a ki azonban egyikhez sem tud hű maradni. Ez nem más, mint a történelem egy adatának a többi vele érintkező nőre való átruházása. Izabella és Édua azonban nemcsak vázlatosan vannak a darabba beillesztve, nekik kissé nagyobb szerep jut. A királyné fogságában szerelmet fakasztott a derék Uzuban, a ki azóta bajnokává lesz és állandóan megszabadítására gondol. A közöttük levő viszony nem más, mint a Mária Stuart és Mortimer viszonyának megismétlése Schiller példája után. De Izabellának a darabba való belehelyezésében talán Shakespeare-hatásra is bukkanunk. A királynéval egy sötét éjszaka ismerkedünk meg szigeti magányában vihar dühöngése közben és e vihar mintha *Lear királyt* juttatná eszünkbe. A vihar mindkét darabban egyformán a szereplők beszédéből jut tudomásunkra és gondolatmenetük is körülbelül egyezik: először csupán maga a vihar foglalkoztatja őket, de erről aztán a saját maguk állapota jut eszükbe, saját szenvedéseikről pedig azok jutnak eszükbe, a kik szenvedéseiket okozták: Learnak a leányai, Izabellának a férje. Mindamellett oly egyezés, hogy itt *Lear* hatásáról bizonyossággal beszélhetnénk, nincs a két jelenet között. Inkább beállításuk olyan, hogy párhuzamba állításra ösztönöz.

A classikus tragédia szokása volt a hősök tetteinek raj-

tuk kívül álló következményeit elbeszélés alakjában föltüntetni. Az előttünk lefolyó cselekmény mindig szoros összefüggésben állott a főszemélyekkel. Shakespeare és az őt követő tragédiák ezzel szemben nem szorítkoznak csak a főszereplőkre, hanem gyakran olyan dolgokat mutatnak be a színpadon, a melyek ezekkel nincsenek közvetlen összefüggésben és a melyeket a classikus tragédia elbeszélés alakjában hozott volna tudomásunkra. Shakespeare darabjai közül egyedül a királydrámák népi jeleneteit és *Lear király* mellékcselekményét említjük itt meg, mint a melyek ezen eljárás legszembetünőbb bizonyítékai. A mikor tehát Kisfaludy a *Kún László*ban és *Bánk*-ban az országban uralkodó nyomorúságok feltüntetésére nem az elbeszélés hagyományos formájához nyúl, hanem közvetlenül ismertet meg a nép nyomorával, azt hiszem, ebben végeredményképen Shakespearehatást kell látnunk.

A *Kún László*ban az egész harmadik felvonás egyedül a király kormányának káros hatását akarja feltüntetni. Egy előkelő nemesnek, Zongornak a sorsában mutatja be a kor összes nyomorát. Zongor nagyon gazdag volt, de kún rablók kifosztották mindenéből, még lányát is elrabolták és így ő most késő aggságában fiától vezettetve, gyámolítva kénytelen bujdokolni erdők mélyén, vadon rejtekeiben, nehogy a kún rablók még nyomorult életétől is megfoszszák. A mikor a vén sorsüldözött apa fiától vezettetve, így előttünk megjelenik, lehetetlen észre nem vennünk a hasonlóságot köztük és a *Lear király*ban szereplő Gloster és fia, Edgar között. Gloster grófja is a bujdosás keserű sorsára jutott; mindenéből kifosztva, szemevilágától megrabolva kénytelen ő is bolyongani, kerülve ellenségeit, egyedül fiától vezettetve, a ki atyját biztos helyre akarja szállítani. Természetesen vannak különbségek is Shakespeare és Kisfaludy e két alakja közt, de a hasonlóság mégis azonnal szembeötlik. Kisfaludynál Zongor és fia a darabban való megjelenésük alkalmával egy juhászt szabadítanak ki, a kit a kúnok farkasgúzsba kötöztek, és a ki most az ő szolgálatukba szegődik és kész szenvedéseiket megosztani. *Lear király*ban is van egy hasonló jelenet. Kentet Lear gonosz leányai kalodába záratták, a

honnan maga az öreg és üldözött király, a ki bohóczával jön, szabadítja ki. Lear és Gloster sorsában és szerepében sok hasonlóság van és így nem csodálhatjuk, ha Kisfaludy ezek szerepét és tulajdonságait mintegy *egy* alakban egyesíti. Zongor egész beállításában és vonásaiban nemcsak Gloster, hanem Lear-reminiscentiákat is tüntet fel. A királylyal szemben való fellépése, vádjai, miket félönkívületben, fájdalmától elragadtatva fülébe harsog, valóságos gyenge párja Lear vádjainak, fájdalomteljes és az őrültséghez közeledő átkozódásainak. Zongor rettentő fájdalmában olyan, mint Lear. Méltóságteljes, legalább sokkal méltóságteljesebb, mint maga a vele szemben álló király, Kún László, a ki valósággal eltörpül előtte. És ha nem is mondhatjuk Zongorra, hogy «ízről-ízre király», annyi bizonyos, hogy legalább is «ízről-ízre nemes». Kisfaludy Learból Zongort, a britt királyból magyar nemest csinált. De ez által az egész szerep erőtlenebbé vált. Kisfaludynak a magyar nemesről vallott felfogása tette erőtlenné. Szerinte magyar nemes nem lehet nem-loyális és így az egész jelenet hangjában valami kiengesztelő változásnak kellett bekövetkeznie attól a pillanattól kezdve, a mikor Zongor a királyra ráismert. A felismerés után mintha halkulna Zongor panasza, a kibékülés pedig teljesen elejti annak a shakespearei szembekerülésnek még a lehetőségét is, melynek csirája valósággal megvolt ebben a jelenetben.

A nyomornak közvetlen feltüntetését *Bánk*-ban is alkalmazza, a mikor hasonló módszerrel egy nemes özvegyasszony sorsát mutatja be, a nélkül azonban, hogy ebben a jelenetben egyéb Shakespeare-hatással találkoznánk. Mégis a *Bánk* az a darab, melyre Shakespeare a legmélyebb hatást gyakorolta.

Kisfaludy forrásaiban olvasta, hogy Bánk bán felesége a rajta elkövetett gyalázat után eszét vesztette. Ez tehát okot adott arra, hogy darabjába belevigye a tébolyt. Példát azonban arra, mikép alkalmazza, hogyan ábrázolja a megőrülést, Shakespeare mutatott neki. Shakespearenél a megőrülés rendesen nem mint pathologikus jelenség, hanem még mint nagy lelki harczok és lelki szenvedések következménye fordul elő. Ophelia, a mikor kedvese eltaszítja magától és ugyanaz apja

gyilkosa lesz, megőrül és belepusztul; Lady Macbeth lelkiismereti furdalások következtében veszti eszét és öngyilkossá lesz; Lear király lelkére sötétség borul azon bántalmak következtében, a mikkel leányai illették; III. Richárd a téboly határán szellemeket lát és egész önkívületbe jut lelkiismereti furdalások miatt; Beaufort bibornok *VI. Henrik*ben hasonlóképp megőrül halálos ágyán és agoniás lázban leplezi le a mult rejtelmeit. Hamletet nem soroztuk Shakespeare ezen őrültjei közé, mert Hamlet már egészen pathologikus jelenség. Nagy lelki szenvedések következtében beállott őrültséget tehát Shakespearenél nem egyszer találunk. Egészen hasonló eset Lóra megőrülése Kisfaludy *Bánk*-jában. Itt is nagy lelki fájdalmak előzik meg a megőrülést. Tisztaságának elvesztése, a rajta elkövetett erőszak annyira hatottak idegrendszerére, oly borzasztó kétségbeesésnek és fájdalomnak vetették martalékul, hogy idegei felmondták a szolgálatot és megőrült. Lelke elborult, akár csak Opheliáé vagy a Lady Macbethé. Nem emlékszik tisztán a történtekre, csak azt tudja, hogy valami szörnyű történt vele. Egy rögeszme gyötri folytonosan és mint a hogy Lady Macbeth egyre maga előtt látja a vérfoltokat, melyek kezeit bepiszkítják, épúgy egyre maga előtt látja az üldözőt, valami fekete szörnyet, a mely elől hiába akar menekülni: az mindenüvé követi. Lóra szaggatott mondatai mögött épúgy ott rejtőzik a borzasztó eseményre vonatkozó czélzás és különben érthetetlen szavai épúgy összefüggésben vannak Ottó herczeg tettével, a rajta elkövetett sérelemmel, mint a hogy Shakespeare összes őrültjei beszédében mindig találunk összefüggést azon eseményekkel, melyek őket a tébolyba kergették. Az őrültségnek a drámában való ilyenforma ábrázolását ő kétségtelenül Shakespearenél tanulmányozta. Lóra őrültségét ő is egyetlen egy rövid jelenetben mutatja be nekünk, a hogy Shakespeare ezt Lady Macbethnél teszi. Az azután következő eseményekről már csak elbeszélés által értesülünk: a férjnek hírül hozzák, hogy felesége őrültségében öngyilkos lett. Ez is egyezik a két darabban, míg azonban *Macbeth*-ben egyetlen mondat értesít a királyné haláláról, addig Kisfaludy nem mulasztja el — Ophelia halálhíréhez hasonlóan — bővebben tájékoztatni róla.

A legszembetünőbb egyezés azonban Kisfaludy e darabja és Shakespeare között egy közös személy szerepeltetése. II. András magyar királynak van egy udvari bolondja. Mintha Magyarország királya e bolondot a brittek királyától, Leartól kapta volna ajándékba vagy kölcsönbe. Lear bolondja és András bolondja tulajdonképen ugyanaz a bolond. A keserű bolondok fajából való. Az a szokása, hogy igazat mond, — megmondja az embereknek az igazat, még ha az sértené is őket, — sőt talán épen azért mondja meg, mert sérti őket. Ez a bolond annyira egy a Lear bolondjával, hogy néha a róla megnyilvánuló vélemények még a szavakban is egyeznek egymással. Épúgy mint Lear bolondja, mindenkivel szemben goromba, csipkelődő, mindenkit gúnyol. Maga a király sem kerüli ki e jó szokását, de neki ebben öröme telik és szívesen tartja udvarában, a hol csupa hízelgő veszi körül. Annál jobban haragszik a bolondra a királyné és környezete, épúgy mint Shakespearenél Lear leányai és udvaruk. Ezeknek lépten-nyomon el kell szenvedniök a bolond csipkelődéseit, melyekkel kíméletlenül feltárja alacsony, önző lelküket. Alapjában véve azonban e csipkelődések mögött a legjobb szándék és igazán tiszta lélek lappang. Épúgy mint Lear bolondja, nagy ragaszkodást és hűséget tanusít ura iránt; a jó emberekkel szemben emberséges és megértő. Lear bolondja az elűzöttek és üldözöttek kísérőjéül szegődik és jósága, nemeslelkűsége még szúró szavai mögül is kitetszik. Ilyen András bolondja is: tisztalelkű és jó; szereti a jókat, barátja Bánk bánnak és Lórának, de azért őket is gúnyolja, szavai mögül azonban kitűnik a jóakarat, a becsületes szándék, melylyel a veszélyre akarja őket figyelmeztetni. Sértéseit, gúnyolódásait — akár csak Lear bolondja — gyakran kis versikékbe foglalja és rendesen valami hasonlat alakjában annál találóbban, annál fájdalmasabban tudja czélzásait alkalmazni, mert a többieket ilyenkor még nevetésre is fakasztja, a mi a kigúnyoltnak csak annál jobban fáj.*

Ez tehát az a nem lényegtelen hatás, a mit Shakespeare

* Lear bolondján kívül a *Vízkereszt*-ben előforduló bolond is lehetett hatással Kisfaludy ezen alakjára.

Kisfaludy Sándor drámáira gyakorolt. Összehasonlításunk azonban nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg azokról a vonatkozásokról is, a miket Kisfaludy más helyeken Shakespearere tesz. Leveleiben három Shakespeare-darabról találunk említést. Mind a három olyan, a melynek szerep jutott eddigi összehasonlításunkban is. Az egyik *Lear király*, a melyre 1817-ben Dessewffy Józsefhez írt levelében van olyan czélzás, a mely elárulja, hogy e darabot jól ismerte. Kivonatosan következőképen hangzik e hely: «Ha a magyar nemzet . . . úgy érezne . . . mint a magyar írók . . . hát a jobb hazafi íróknak nemsokára Jeremiásokká kellene lenni, kik Jeruzsálem omladékin zokognák keserveiket vagy *Shakespeare vén királyaként átkoznák az anyákat, kik ilyen magzatokat szültek.*»[1] Ugyanott Hamletre is van czélzás: «Valóban ha egy Hamlet volna a magyar írók között, könnyen ily kezdetű monologusra fakadhatna: *Írni, nem írni magyarul!*»[2] Önéletrajzi regényében is van vonatkozás *Hamlet*-re: «Itt erővel olyan hangok törekednek belőlem, melyekhez képest Hamlet híres monologusa, *Lenni*, nem *lenni; az tehát a kérdés!* csak selyp hang, csak verébcsiripelés volna; de elfojtom azokat».[3] A *IV. Henrik* ismerését pedig következő, 1821 márczius 19-ikén Gaál Györgyhöz írott kijelentése bizonyítja: «Hätte Dobozy's tragischer Tod nie Anlass zu meiner Rege geben können, so könnten jetzt Wiens *Falstaffe* und feiste Jahnhagel nicht im Prater, mitten unter Schüsseln von aufgetürmten gebackenen Hendeln auf den Schmerbauch schlagend, schwelgen, und die Ungarn als eine Herde geschorener Schafe betrachten.»[4]

Kisfaludy Sándor tehát jól ismerte Shakespearet és sokat is tanult tőle. Hogy van az mégis, hogy Shakespearet tanulmányozva is meglehetősen gyönge darabokat írt? A drámaíráshoz nem elegendő, hogy az embernek valami jó mintája legyen, ahhoz tehetség is kell. Neki pedig a drámaírásra

[1] U. o. VIII. 340. l.
[2] U. o. VIII. 341. l.
[3] U. o. VI. 409. l.
[4] U. o. VIII. 407. l.

semmi tehetsége sem volt. Mint lyrikust sem absolut tehetség tette híressé; hírneve, népszerűsége inkább a korviszonyokban lel magyarázatot, ma alig olvassuk már, alig egy-két szebb helye van, melyek ma is még figyelmet érdemelnek, de művei nyolcz kötetében valósággal eltünnek. A drámához pedig még annyi tehetsége sem volt, mint esetleg a lyrához vagy a lyrikus epikához. Shakespearetől ő csak külsőségeket tanult, de nem tudott behatolni alakjainak a lelkébe és így psychologiai realitásukat hiába keressük nála. Némi külső realismus életnélküli alakokra ráerőszakolva, ez lett Shakespeareből Kisfaludynál. Alakjai nem tüntetik elénk az igazi életet, legfölebb szerzőjük pathetikus hazafiasságát. Tehetség hiánya, áradozó szónokiasság, a *hazapuffogtatás* theoriája, psychologiai megnemlátás: ezek azok az okok, melyek miatt Kisfaludy nem tudott jó drámát írni.

SHAKESPEARE ÉS ARIOSTO.

Irta: HEINRICH GUSZTÁV.

A kik a «Makranczos hölgyről» írnak, rendszerint külön megemlékeznek a darabnak úgynevezett Bianca-epizódjáról is és, mint bővebb indokolást nem igénylő tényt, egyszerűen odavetik, hogy ez az epizód Ariostónak egy vígjátékából származik.

Pedig a dolog nem ilyen egyszerű, a mi már abból is világos, hogy Ariostónál Biancának, ill. ily jellemű és szerepű hölgynek semmi nyoma.

Shakespeare, mikor ifjúkori kezdetleges és durva kísérletét utóbb átdolgozta és irodalmi színvonalra emelte, úgy látszik szükségét érezte annak, hogy darabjába a durczás Katának és meglepő átalakulásának párhuzamos ellenképét, egy kedves leánykát, a «szendeség és alázat» megtestesítését, és ennek ellentétes átalakulását fölvegye. A gondolat bizonyára kitünő volt, a nagy költő azonban nem vette komolyan, és így a szende Bianca átalakulása makranczos Biancává még csak pedzve sincsen, szemünk láttára pedig csak egy föltételezett átalakulás eredménye lep meg. Epizód az egész, még pedig elég tökéletlen epizód. De mi származik ez epizódban Ariostoból?

Ariosto (1474—1533) kérdéses vígjátéka, *I suppositi* («A felcseréltek», prózában 1509, versben talán 1531.),* Plautus és Terentius vígjátékainak valóságos mása: a hely és idő egysége, a nőnek rendkívül alárendelt szerepe, az alakok és motivumok — minden a római vígjátékból való, főleg az

* Maga mondja Ariosto a prologusban, melyet az első előadás alkalmával ő maga szavalt el, hogy e darabban öregek és ifjak felcseréléséről lesz szó. (A sikamlós szójáték magyarul nem adható vissza, németül legalább hozzávetőleg: «Die Unterschobenen»).

«Eunuchusból» és a «Captiviből». Még a parasita (neve Pasifilo) sem hiányzik és a csomó megoldása, a szereplők kölcsönös «felismerése» útján, szintén a római vígjáték jellemző eleme. Egyes kis mellékes czélzásokat (főleg ferrarai helyiségekre vagy intézményekre) nem tekintve, nem is osztozhatom az irodalomtörténet-íróknak* azon hagyományos véleményében, hogy a nagy olasz költő ebben a darabjában a «jelenkori életet és viszonyokat» vitte a színpadra és hogy ezzel a meglepő merészségével korszakot alkot a dráma történetében. Bizony antik történet ez az antik vígjáték alakjában és modorában (csupa ármány és nagyon sok monolog).

A cselekvény kerete röviden a következő:

Erostrato, a gazdag cataneai Filogono fia, egyetemi hallgató Ferrarában, hol Damiano leányába, a szép Polinestába szenvedélyesen beleszeret. Hogy a leány közelébe juthasson, szerepet cserél inasával, Dulippoval és ő áll be mint Dulippo szolgának Damiano házába, míg Dulippo mint Erostrato büszkén jár-kel a városban. Erostrato a (szintén a római vígjátékból származó és az ármányba beavatott) dajka segítségével czélhoz jut és korlátlanul élvezi Polinesta bájait. De Damiano férjhez akarja adni leányát Cleandro doctorhoz, a vén, csúf és zsugori prókátorhoz, a ki a leányt hozomány nélkül hajlandó elvenni, sőt érte az apának még nagy összeget igér. Hogy a veszedelmes kérőt kijátsszák, Erostrato és furfangos inasa felfogadnak egy sienai öreget, a ki véletlenül Ferrarába jön és itt (ez is az ármány eleme) veszélyeztetve látja életét, mert Dulippo elhiteti vele, hogy Ferrara herczege halálosan gyűlöli Sienát és minden egyes fiát. Ezt az öreget bemutatják mint Filogonot, mint Erostrato atyját, Damianonak, a ki örömmel fogadja. De megérkezik az igazi Filogono is, a mi tragikomikus jelenetekre szolgáltat okot, egyúttal kiderül, hogy az Ál-Dulippo, a kit a leánya gyalázatáról értesült Damiano (öreg cselédje Psiteria árúlta el a szerelmeseket) elcsukatott, az igazi Erostrato. Végül a különböző szereplők felismerik egymást, sőt Cleandro az igazi Dulippoban

* Főleg I. L. Klein, *Geschichte des Dramas* IV. 1866, 327—350. l.

saját húsz éve elveszett fiát, Corinot, ismeri föl és örömében készséggel adja leányát a gazdag és hű Erostratohoz feleségül. Polinesta, a ki az egész bonyodalom oka és czélja, alig játszik szerepet: csak a darabnak első jelenetében lép föl, a hol már megtudjuk tőle és dajkájától, hogy kedvese, az Ál-Dulippo, nem szegény szolga, a milyennek szerepel, hanem előkelő és gazdag cataneai ifjú. Modern vígjátékíró nem árulta volna el darabjának csomóját ily korán és ily tulságosan egyszerű módon, a mi tudvalevőleg szintén a római vígjáték sajátsága. De egyebekben Ariosto darabja elsőrangú alkotás, gazdagabb, bonyolódottabb, komikusabb, a helyzetek minden árnyalatának kihasználásában leleményesebb, mint Shakespeare epizódja, Lucentio és Bianca tiszta szerelmének története. Különösen sikerült a darab befejezése: Damiano bilincsekért küldte egyik szolgáját a lecsukott Ál-Dulippo számára, és a szolga megérkezik, midőn már minden csupa öröm és vigasság, és át akarja adni a bilincseket. Damiano természetesen elkergeti és a római vígjátékban szokásos Plaudite! fölhívással befejezi a játékot.

Mint Ariosto darabjának e rövid vázlata is mutatja, a nagy olasz költő vígjátéka nem szolgáltatta Shakespearenek a Bianca-epizód lényeges motivumát, a szende leány átalakulását makranczos feleséggé. De hát mi származik az angol költő művében Ariosto komédiájából?

Csak a «felcserélések» alakjai és helyzetei.

Shakespearenél* Lucentio, a pizai gazdag Vincentio fia, Paduába jön tanulni és meglátja az utczán Biancát, Baptista leányát, a bősz Kata szelid hugát, a kit rögtön szenvedélyesen megszeret. Hogy közelébe férhessen, szerepet cserél szolgájával, Tranióval, a ki mint Ál-Lucentio kérőnek lép föl Bianca kezéért, melyért már Gremio és Hortensio is versenyeznek. Lucentio megnyeri Bianca szerelmét, de ennek atyja csak úgy adja oda leányát az ifjúnak, ha amannak atyja biztosítja a hozományt. E czélra felfogadnak egy öreg vándort Vincentiónak, mire az igazi Vincentio is megérkezik. A cse-

* Ariosto darabját Shakespeare George Gascoigne angol fordításából («The Supposes», 1566) ismerte.

lekvény vége itt is kölcsönös felismerés és a szerelmes párnak az ármány útján kivívott boldogsága.

Ha most keressük Shakespeare és Ariosto darabjainak közös mozzanatait, melyek természetesen az olasz vígjátékból származnak, a következőket állapíthatjuk meg:

Először. Mind a két darabban arról van szó, hogy egy idegen ifjú egy szép leányt feleségül kapjon. De Ariostonál a fiatalok már két esztendeje élvezik a szerelem édes gyümölcseit, míg Shakespearenél az ifjú csak a darab elején látja először ideálját, a kihez csupán akkor nyúlhat, mikor törvényes nejévé lett. E változtatást ez angol költő szükségesnek találta, hogy Bianca a bősz Kata méltó ellenképe lehessen: egy bukott szűz mégis bajosan lehetett volna a «szendeség és alázat» mintaképe.

Másodszor. Hogy czélhoz juthassanak, t. i. a szerelmes ifjú a szeretett leányt feleségül kaphassa, úr és szolga szerepet cserélnek. Ariostonál Erostrato beáll inasnak Damiano házába és közli Polinestával származása és ármánya titkát, a mi őt, a dajka segítségével, csakhamar a leánynak korlátlan birtokába juttatja. Shakespearenél is szerepet cserélnek úr és szolga, de itt az előbbi tanárnak áll be a szeretett leányhoz, a szolga pedig mint ál-úr szintén kérőkép lép föl Bianca kezéért. Lucentio kívánja ezt tőle: «és ne kérdd, mért; elég, hogy arra jó okom vagyon.» Kétségtelen, hogy e pontban Ariosto egyszerűbb és valószínűbb. Hogy az ál-szolgát, Lucentiót, tanárnak fogadják Biancához, a kit maga Lucentio is tanít, mégsem nagyon valószínű, azt pedig, hogy az ál-úr is kérőnek szerepel, nagyon gyengén van indokolva és következménye lényegtelen. Gremio és Hortensio mellé Tranio lép harmadik kérő gyanánt, de a cselekvényre e szerepe semmi befolyással nincsen, úgy hogy Hortensióval együtt Bianca kezéről csakhamar le is mond.

Harmadszor. Mind a két darabban fogadnak ál-apát, mind a kettőben ugyanazon ürügygyel, hogy t. i. az idegennek élete ebben a városban veszélyeztetve van. A két öreg találkozása Shakespearenél elevenebb, mozgékonyabb, komikusabb, de lényeges elemei mind Ariostoból valók.

Negyedszer. A szeretett leány Ariostónál semmiféle sze-

repet nem játszik, Shakespearenél Bianca a kérők sorából Lucentiót választja, de az ármányról mit sem tud, úgy hogy szerepe, a mennyiben ilyen van, voltakép a cselekvény körén kívül esik és csupán arra való, hogy ellenképe legyen makranczos nénjének, a kinek sorsába azonban nem avatkozik és be nem foly. Világos, hogy az angol költő csak utólag dolgozta bele Lucentio és Bianca történetét Petrucchio és Katalin történetébe; a két pár sorsa csupán néhány nagyon sovány és jelentéktelen szállal van egymáshoz fűzve.

Az előadottakból világos, hogy Bianca-epizódról bajos beszélni, legfeljebb annyiban, hogy a szelíd leány a durczás leány ellenképe, természetesen szerelmében is. Hogy Bianca hogyan és miért teszi le szelídségét és lesz makranczossá, nincsen megmutatva vagy megértetve. Világos, hogy az egész epizódnak nincsen más czélja, mint fölhasználni Ariosto vígjátékának komikus alakjait és helyzeteit és ezzel gazdagabbá tenni a régi darabnak túlságosan egyszerű cselekményét. Ezzel Shakespeare darabja kétségtelenül mozgalmasabb és mulatságosabb lett, mint első 1594-iki alakjában volt; de nem állíthatni, hogy egységesebb is lett. Kerekdedség, befejezettség, egység tekintetében nem vetekedhetik Ariosto vígjátékával, mely a régi olasz színpadnak kétségtelenül egyik legsikerültebb, legművészibb alkotása. A római vígjáték tervrajza alapján és tégláiból épült ugyan, de szerkezet, stil és előadás tekintetében mégis egészen önálló épület, mely magán hordja lángeszű mesterének bélyegét.

MICHELANGELO SZONETTJEIBŐL.

Fordította: RADÓ ANTAL.

I.

(Com' esser, donna, può . . .)

Miért van, óh hölgy, — mit tapasztalat
Oly rég tanít — hogy zordon kőbe vésve
Az élő képmás tovább megmarad,
Mint elmulásra született müvésze?

Hogy okozat erősebb, mint az ok,
Müvészet, mint természet: egyre látom
Én, a ki érzem már, elkorhadok,
S kinek a szent Szobrászat a barátom!

De bírok hosszú éltet adni tán
Mindakettőnknek, színbe' avvagy kőbe',
Mely légyen arcz meg érzés hirdetője,

Hogy mondhassák még ezer év után:
Milyen szép voltál, s melyet érezék,
Beh nem volt nagy szerelmem dőreség!

II.

(Per esser manco . . .)

Érezve, milyen fogyatékos elmém
És hogy kegyedre méltó nem vagyok,
Kivántam tenni valami nagyot,
Hogy gyönge lelkem hozzád fölemelném.

De aztán láttam, hogy olyan magasba
Nem törhet útat a saját erőm,

És így e büszke vágyam oda lőn,
A hiu vergődéstől lelohasztva.

Tudom már, balga hit, — akárki vélje —
Hogy gyarló munkám bármikor felérne
E grácziát rám hullajtó szemekkel.

S hátrál merészség, művészet meg ész —
Mert égi adományért földi kéz
Meg nem fizethet *száz* új műremekkel!

III.

(Al cor di zolfo . . .)

Akibe kén a szív és szösz a hús,
Kinek a csontja mint az asszu rőzse,
Kinek lelkében nincs fék s kalauz:
Elég akármi gyors vágy, hogy legyőzze.

Mikor körötte csábra csáb tolúl,
Csoda-e az, ha gyönge, sánta elme
Egy pillantástul már megtántorúl —
S az első tűz, mit ér, már veszedelme.

De a mi megbirá az én szivem,
Az *legfőbb báj* volt: attul jő a fény,
Mely majd örökkön él kezem müvén.

Csak arcza tett nagygyá; csak őt szeretve,
Nőttem ki a tömegbül — s mint müvem,
Szerelmem se legyen soha feledve!

IV.

Giorgio Vasarinak.

(Giunto è già 'l corso . . .)

Törékeny bárkán, zajló tengeren
Éltemnek utja már a révbe fut,
Hol számon kéri, mindent a ki tud,
Mi jót s mi rosszat tettünk idelenn.

S most látom, fellengő fantáziám,
Melynek Müvészet volt bálványa csak,
Milyen hibás volt és mily balgatag,
S mi botor az, ki *földi* jót kiván!

A lelkem, a mely önkárán örült,
Mit tesz, ha sorsom két halálra küld?
Az egyik biztos, s fenyeget a más is . . .

Hiába már ecset meg kalapács is —
Szivem nyugalmat már csak Attul esd,
A kit miértünk gyötrött a kereszt!

V.

(O notte, o dolce tempo.)

Oh éj, te kedves, bár sötét idő,
Munkánk után mely békességet adsz:
Nem balga a téged dicsőitő —
Ki néked hódol, ah, bölcs ember az.

Hüvös árnyékod nyúgodalmat ad,
Mert elnyesed töprenkedéseink,
S álmunk a mélységekből felragad
Oda, hol majdan örök béke int.

Halál képmása! mely minden nyomort,
A mely szivünkre támad, messze hord,
Te bünkben végső s legjobb gyógyszerészünk:

Te kóros testünk helyre állítod,
Te megpihentetsz s könnyünk száritod —
S elorzod minden elkeseredésünk!

A YORKSHIREI TRAGÉDIA.

Fordította: BODROGI LAJOS.

Bevezetés.

A *Yorkshirei tragédia* a közé az összesen 42 szinmű[1] közé tartozik, a melyeket egyes részleteikben vagy teljes egészükben Shakespearenak tulajdonítottak. Mint Bode és Morelli a festőművészeti kérdések terén, a Shakespeare-kutatók is ellentétes álláspontot foglalnak el a Shakespeare-apokrifák kérdésében. A lelkesek A. W. Schlegel és Tieck-kel élükön nem egyszer valóságos himnuszok között zengik Shakespeare szerzőségének dicsőségét; a józan kételkedők meg valamennyi felől azt hiszik, hogy Shakespearenek ugyan kevés vagy éppen semmi köze sincs hozzájuk. A legújabb kritika azt mutatja ki, hogy a kételkedőknek van igazuk és legfeljebb *III. Edward*ra és *Arden of Feversham*re nézve ismeri el, hogy több van bennük Shakespeare «igazgatói», «manageri» kezenyománál.

A *Yorkshirei tragédia* körül is igen heves harcz folyt. A XVIII. évszázad második fele nem kételkedett és nem vizsgálódott. Elfogadta az első, 1608-ik évi kiadás amaz állítását: «Written by W. Shakspeare». Pedig Shakespeare barátai: Heminge és Condell egyenesen kizárták az 1623-i első, nagy Folio kiadásból. Nem tekintettek arra a kutatók, hogy a darab Thomas Pavier kiadásában jelent meg, a ki Shakespeare szonettjeinek kiadójával: Thomas Thorpe-vel együtt a leghirhedtebb kalóz-kiadók közé tartozott s a kiről méltán lehetett feltenni, hogy szivesen hazudta czégérül a «király szinészei igazgatójának» nevét.[2] Ezt az első kiadást

[1] *The Shakespeare Apocripha.* By. C. F. Tucker Brooke. Oxford. At the Clarendon Press. 1908. Introduction IX—XII.

[2] Lásd Thorpera vonatkozólag Filon czikkét a *Revue des deux Mondes* 1901 ápr. 1-ei számában.

ellentmondás nélkül követte a második 1619-ben. A holt Shakespeare ekkor már nem protestálhatott, az élő meg 1608-ban nagyon is hozzá volt szokva az ő neve alatt megjelent csempész-árúkhoz s úgy látszik, nem igen törődött velük. A második Folio (1632) sem vette fel Shakespeare darabjai közé, de már a harmadik Folióban (1664) ott szerepel más hat apokrif darabbal együtt, valamint a negyedikben is (1685). A közhangulat épen a Stuartok restauratiója korában fordult a *Yorkshirei tragédia* javára, abban a korban tehát, a mely a Wycherleyk visszahatása következtében a legkevésbé ismerte és méltányolta Shakespearet. Azóta még 13 kiadásban jelent meg a darab, legutóbb Moltke (1869) és Hopkinson (1891) gyüjteményes kiadásaiban, most legeslegújabban pedig Tucker Brooke-éban (1908).

A XVIII. század végétől máig nagy vita folyt a darabnak shakespearei származása körül. Steevens, Ulrici, Hopkinson és Ward Shakespeare szerzősége mellett, Malone, Tyrrel, Knight, Halliwell-Phillips, Symonds, a legdörgedelmesebben pedig Swinburne a shakespearei származás ellen foglaltak állást. Az utolsó szót e kérdésben Tucker Brooke mondta ki, a kit kutatásaiban Daniel és Walter Raleigh, talán a legnagyobb Shakespeare-ismerők, is támogattak.[1] Nemcsak a *Yorkshirei tragédiára*, de a könyvében közölt mind a 14 ál-shakespearei darabra vonatkozólag ezt írja: «Egészben véve e kétséges darabok nem azzal hatnak az olvasóra, a mivel Shakespearere emlékeztetnek, hanem sokkal inkább azzal, a miben Shakespearetől különböznek.»[2]

Legjobban a német kutatók lelkesednek a darabért. Schlegel, a nagyszerű Shakespeare-fordító, egyenesen a költő «legérettebb és legkiválóbb alkotásai közé» számítja, a más darabokkal szemben nagyon kételkedő Ulrici Hermann meg éppen «drámai remekműnek» mondja.[3] A darab német fordítói:

[1] Tucker Brooke i. m. Preface IV. l.

[2] «On the wole, it may be said, the reader will be impressed more with the unlikeness of the doubtful to the authentic plays than with their likeness» I. m. Introduction XI. l.

[3] H. Ulrici: *Shakespeares dramatische Kunst.* III. Teil.

Eschenburg (1782, Zürich), Meyer (1833, Gotha), Döring (u. a. és u. o.) és Ortlepp (1840, Stuttgart), valamennyien «Shakespearet» fordítottak lelkes hevükben, de a legshakespearebb Shakespearet a legújabb fordító: Alfred Neubner[1] látja a darabban; könyve előszavában ugyanis ezekkel a szavakkal bocsátja utjára különben értékes fordítását: «Nun flattere hinaus, köstliche Shakespeare-Perle.»[2]

Pedig ez a «köstliche Shakespeare-Perle» nem egyéb, mint egy nagyon véres és nagyon durva aktualitásnak még véresebb és még durvább dramatizálása. És Shakespeare cselekedte volna ezt, a ki tárgyait soha sem merítette aktualitásból, — a *Velenczei kalmárt*[3] és a *Szentiványéji álmot* sem

A szörnyű gyilkosság, melyet a darab dramatizál, 1605-ben történt. A kortárs John Stow írja le a véres esetet *Annales* cz. munkájában,[4] a mely különben rettenetessége miatt közismert volt mindenütt.

Már 1605-ben három különböző kiadásban dolgozták fel, a mint ez a könyvkiadók szabadalmi bejegyzéséből kitünik. Az első bejegyzés 1605 jun. 12-én Nathaniel Butter kiadó javára ily czímű könyvről szól: *A booke called Twoo unnaturall Murthers, the one practised by master Coverly a Yorkshire gent uppon his wife and happened on his children the 23 of Aprilis 1605*;[5] a másik bejegyzést magának a szindarabnak kiadója, Thomas Pavier vagy Pavyer igtattatta be u. e. év július havában: *A ballad of Lamentable Murther*

[1] *Neue Sh.-Bühne.* Herausgeber: Erich Paetel. II. *Ein Trauerspiel in Yorkshire* von Will. Shakespeare. Übersetzt und mit einem einführenden Vorwort von Alfred Neubner, Berlin, 1907.

[2] I. m. Vorwort IX. l.

[3] Erre nézve l. Luce könyvének birálatát: *Shakespeare-Tár* I. évf. első füzet.

[4] John Stow: *Annales or a Generall Chronicle of England.* Begun by John Stow. Continued and Augmented . . . unto the year 1631. By Edmund Howes.

[5] Két természetellenes gyilkosságról szóló könyv; az egyiket Caverly, egy yorkshirei nemes hajtotta végre feleségén és gyermekein 1605 ápr. 23-án. (NB. A másik egy bérgyilkosság, a mely valami Mistress Browne felbujtására történt).

done in Yorkeshire[1] címen, és u. e. év aug. 24-én ugyancsak Butter Nathaniel kiadó a következő munkára jegyezteti be szabadalmát: *The Arraignment, Condempnacion and Execution of Master Caverly at York in Auguste 1605.*[2]

A bűntett története Stow szerint a következő: «Calverlyi Callverly Walter, yorkshirei köznemes (Esquire) két kis gyermekét meggyilkolta, feleségét, azzal a szándékkal, hogy megölje, tőrével megsebezte és ezután rögtön útra indult, hogy dajkaságban lévő legkisebb gyermekét is leszúrja, azonban ennek elejét vették. E miatt pörbe idézve némán állt birái előtt Yorkban és megfojtásra itéltetett (was judged to be prest to death),[3] a mely itéletnek megfelelően a yorki várban augusztus 15-én ki is végezték».

Magában a darabban sem történik sokkal több, mint ebben a száraz krónikában. A cselekvő személyek egyáltalában minden egyéniség nélkül szükölködnek, ezért a három inas kivételével még nevük sincs. A Földesúr, a Feleség, az egyetem Előljárója, nemes Urak elnevezés alatt szerepelnek és inkább fajuk, osztályuk tipusai, mint szabad elhatározással biró, éles jellemvonásokkal körülhatárolt, a drámai fejlődésnek érdeklődést ébresztő válságain átmenő egyéniségek. A Földesúr elejétől kezdve végig kész jellem: vad, házsártos, iszákos, pazarló, asszonygyülölő, a ki csak attól fél, hogy pénze fogytával vége lesz a víg életnek is. Jellemében csak a halálfélelem okoz változást, de ez sem egyéni, ez is tipikus vonás. Minden gazember megszelidül az akasztófa alatt.

Még gyengébb alak a Feleség. A szintén nagyon valószínűen apokrif Arden of Feversham feleségében van elég shakespearei vonás: merész, mint VI. Henrik Margitja, ravasz és vérengző, mint lady Macbeth, gonosz mint Goneril. De a yorkshirei szelid asszony nem emlékeztet semmiben sem Shakespeare Desdemonájára, Juliájára, vagy Oféliájára. Elejétől végig a legtökéletesebb passivitás; a férje leszidja, üti-

[1] Ballada a yorkshirei siralmas gyilkosságról sat.

[2] Caverly úr pere, elitéltetése és kivégzése Yorkban, 1605 augusztus havában.

[3] Úgy látszik spanyol módon, csapóajtó segítségével.

veri, megszurkálja, kizsarolja — és ő panasz nélkül szenved — nem, nem is szenved, sőt szerelemért esdekel és javíthatatlanul, gyógyíthatatlanul szeret; szereti a változatlanul, sőt unalmasan káromkodó, fenyegető, tivornyázó, gyermekeit saját szemeláttára legyilkoló férjet. Nem is a férjet, érezzük utálattá váló gyötrődésünkben, mint inkább az érzéki szerelmét talán egyedül kielégíteni képes férfit, egyetlen erényével: a priapismussal.

A Feleségnek jellemeztem lelki dispositióját egyedül ezen, az orvostanilag és jogászilag helyesnek bizonyult pathologiai alapon lehet megérteni; természetes tehát, hogy az ilyen hiszterikák nem a szinpadra, hanem a kórházba valók.

A harmadik főcselekvő, az egyetem Előljárója, unalmas, mint ifj. Dumas raisonneurjei és fecsegő, akár az öreg Polonius. De csak a szóáradatban hasonlít Poloniushoz; a vén fecsegő ravaszságából, körmönfontságából és pompás humorából körömfeketényi sincs meg az Előljáróban. Ő is csak kész tipus: az iskolás okosság unalmas és sokszor türhetetlen tipusa.

A nemes urak, szolgák, biró és a többi minorum gentium egészen jelentéktelen statiszták, a cselekményt se nem illusztrálják, se előre nem viszik. Úgy látszik, a yorki tárgyalás tanúi ezek, így is vannak beállítva. Akár egy hosszabb törvényszéki tudósítás rovatvezetője beszéltetné őket.

És ezt a semmiféle drámai fejlődést sem mutató egyfelvonásosat Shakespeare írta volna! És nem is a Kyd véres iskolájából alig kikerült, a Titus Andronicus vérengzéseiben első gyakorlatait végező Shakespeare, hanem az ereje teljében lévő, szerkesztésben és jellemzésben egyformán utolérhetetlen teremtő Shakespeare! A *Yorkshirei tragédia* csak a véres eset után, tehát 1605 után készülhetett; 1608-ban már nyomtatásban is megjelent. *Hamlet* (1602) és *Othello* (1604) után, *Macbeth*tel (1606) és *Lear király*lyal (1607) egyidejüleg írta volna tehát az aktualitás meztelen valóságait mindig megvető Shakespeare ezt a cselekmény, compositio és drámai jellemek nélkül szükölködő vásári komédiát, a melynek nyers, faragatlan nyelvezete, döczögős verselése a piaczi közönségnek «murrität»-okat éneklő mutogatójára emlékeztet!

«Hires rapló feszér foló» hallik ki még most is a vásárok zsibajából, és mert még most is kihallik, mert a még fel nem nőtt gyermekek és a mindig gyermeknek maradó köznép még ma is csak úgy tódulnak az ilyen véres esetek meghallgatására; mert törvényszéki termeink ma is telve vannak tollas, lobogós kalapú, szintén örök gyermekeknek, ha nem is ártatlan gyermekeknek maradó hölgyekkel: ez magyarázza meg a darabnak az erzsébetkori Angolországban való roppant népszerűségét. Az angol renaissance nagy gyermekei: herczegek és gyapjúmosók egyforma mohósággal éltek, szerettek, vétkeztek és bűnhödtek akkor; életük csupa cselekvés, küzködés, erőszakos előretörés volt. Még ha a szinházban pihentek is, ha nyugodtan ültek, szórakozva söröztek, vagy később, a Stuartok alatt, hunyorgatva pipáztak ottan, legalább másokat akartak élni, szeretni, vétkezni és bűnhödni látni. Élni és cselekedni náluk egyet jelentett és egyet jelent még ma is; ezért legnagyobb nemzeti regényük a Robinson, és a költői műfajok között ezért fejlődött ki náluk a legerőteljesebben és a leggyorsabban a cselekvés művészete: a dráma. Ezért nem volt az erzsébetkori nagy és naiv gyermekeknek elég, hogy a yorki esetet mindjárt melegében prózában és versben, krónikában és balladában eléje tárták: látni, megtörténtetni, szemeik előtt lefolyatni akarták az esetet, a maga nyerseségében és brutalis valóságában. Az ügyes kiadó, Pavier Tamás eleget tett az ő földiei kivánságának: megiratta s bizonyosan szinre is hozatta a megrendelt darabot. Az ügyes kiadó azt is bizonyosan jól tudta, hogy ennek az ő élni és az életet látni akaró közönségének nagy fantáziája is van, a melynek táplálására kis és nagy, de igazi költők évtizedek óta a képzelet leghímesebb ragyogásával vonták be műveiket; odabiggyesztette tehát a legnagyobbnak a nevét, hogy a megrendelt színművet az alkotóképzelet helyett legalább a nagy alkotó nevének varázsa ragyogja be.

A nagy alkotó pedig hallgatott, nem törődött a nevével való visszaéléssel, hiszen hozzászokott már ehhez. Sőt színre is hozta a tömegeket vonzó aktualitást, mert jövedelmezőnek igérkezett, és ő színigazgató is volt. Ugyanaz a kiadás (1608), mely hazugul hirdeti nevét, az igazsággal teljesen megegyező

módon közli a darabról, hogy «acted by his Maiesties Players at the Globe», «előadták ő felsége színjátszói a Globe színházban». «Ő felsége színjátszói» pedig Shakespeare társasága volt, a Globe színház az ő tulajdona volt, és ezt a nyers, formátlan darabot mégis adták, sokszor adták és nem lehetetlen, hogy a nagy igazgató egy-két odavetett vonással elevenebb színt, gyorsabban lüktető dikciót, természetesebb képet hozott be különösen a prózai részekbe (például az I. és IV. jelenetbe), de csak ezekbe, mert a versek elementárisan javíthatatlanok.

Ha így van, ez az egy-két shakespearei javítás is elegendő ok, hogy a magyar közönség megismerje ezt a sokat vitatott, a nagy költő neve miatt érthető lelki hevüléssel túlságosan felbecsült darabot. Legfőbb érdeme az marad, hogy betekintést enged annak a kornak a lelki világába, mely erényeiben és bűneiben, haladásában és botlásaiban egyformán nagy volt. Ama küzködő kor műveltségtörténetének egyik mozaikdarabja ez a színmű, a mely az élet minden ténykedésében drámát keresett, és minden eseményéből drámát csinált.

A YORKSHIREI TRAGÉDIA

NEM ANNYIRA ÚJ, MINT INKÁBB SIRALMAS ÉS IGAZ

Ő FELSÉGE SZINÉSZEI A GLOBE SZINHÁZBAN JÁTSZOTTÁK

Irta SHAKSPEARE W.

London
R. B. nyomása Pavier Tamás számára, a ki árúba bocsátja cornhilli boltjában, a bank közelében
1608.

DRAMATIS PERSONAE:[1]

A FÖLDESÚR. (Férj.)
AZ ISKOLA ELŐLJÁRÓJA.
A BÉKEBIRÓ. (Knight (lovag) rangban.)
OLIVÉR
RALF } szolgák.
SÁMUEL
A FÖLDESÚR FELESÉGE.
A SZOLGÁLÓ LEÁNY.
EGY KIS FIÚ.[2]

[1] A személyek neve fölött ez a felirás olvasható: «All' one, or, one of the foure Plaies in one, called A York-Shire Tragedy, as it was plaid by the Kings Maiesties Plaiers»: «Valamennyi egy, vagy a négy egyben való darab egyike, nevezetesen A Yorkshirei Tragédia, a hogy ő felsége a király színészei játszották». — E szerint négy darabot játszottak egyszerre s mert «valamennyi egy» volt, mind a négy a Földesúrra vonatkozhatott. A többi háromnak nyoma veszett.

[2] A szereplő személyeket nagyon hiányosan számlálja elő az eredeti (1608) kiadás. Az «Egy kis fiú» még Rowe 1709-i kiadásának bővítése. A többi szereplő már csak a darab szövegéből állítható össze. Ezek: Egy másik kis fiú és több törvényszéki szolga; három úr, néhány alabárdos.

ELSŐ JELENET.

Szoba Calverly Hallban.

Két szolga: Olivér és Ralf belép.

Olivér. Ralf pajtás, a mi ifjú asszonyunk ugyancsak roszkedvű; bánkódik meg érzékenykedik is, mert az ura sokáig elmarad.

Ralf. Ugyan, csak nem veszed rosz néven szegénytől? Érett alma könnyen potyog a fáról. Ez a bolondos fejérnép sorsa; ha idejében nem szakítják le, maguktól hullnak alá és akkor az első jött-ment megkaparithatja őket.[1]

Olivér. Pajtás, igazad van; valóban, akármelyik jött-ment. De mondd csak, ifjú urunk csakugyan nincs még itthon és Sámuel czimbora se jött még vissza Londonból?

Ralf. Egyik se tólja a másikat, a hogy a puritán asszonykerítő szokta mondani. De csitt csak, Sámuelt hallom; Sámuel megjött, itt van. Várj csak, jöjj csak, valami újság-szag csiklandozza az orromat, szinte viszket tőle.

Olivér. Én meg a könyökömben érzem.

Sámuel *(a szín mögött kiált)*. Hol, merre vagytok? Lassú lépésben járasd a lovamat, gyerek! Ugyancsak halálra nyargaltam. Szavamat rá, hogy az izzadság a hátára ragasztotta a bőrét. Ha meghűl és kehes lesz, ugyan jól járnék vele. Vagy talán nem, mi? *(Belép, mindenféle Londonban vett holmit magával czipelve.)* De íme: Ralf és Olivér, ti itt?

Ralf és Olivér. Derék czimboránk, isten hozott. Mi mindent hoztál Londonból?

Sámuel. A mint látjátok, a legújabb divat szerint akasztottam

[1] Olivér és Ralf e szavai világosan a «Feleség»-re vonatkoznak, a kiről nem nagy tisztelettel emlékeznek meg. E bekezdés önálló és csak lazán függ össze azzal a három elveszett darabbal, a melyek rendesen együtt jártak a szinpadon a Yorkshirei tragédiával. Az Olivér ifjú asszonya nyilvánvalóan nem azonos Wilkinsnek 1607-ben megjelent *The Miseries of Enforced Marriage* cz. darabjának fiatal asszonyával. Daniel téved, mikor ezt védi (*Athenaeum*, okt. 4. sz. 1879.).

magam nem fel, hanem teli: három kalap fölött három tükör lóbálódzik rajtam, két drótból készült gallérránczoló [1] a mellemen, egy kalapskatulya az oldalamon, kefe a hátamon, kalendárium a zsebemben és három ballada [2] a nadrágellenzőm mögött. A teherhordó rabszolgának hűséges képmása vagyok.

Olivér. Akár meg is esküszöm rá, hogy az vagy. De boltot is nyithatnál, ha úgy tartaná kedved. Mondhatom, akárhányan kevesebbel kezdték és gazdag ember hirében haltak meg. De mi ujság Londonban, Sámuel?

Ralf. Jól mondád, mi ujság Londonban, czimbora? A mi szegény fiatal asszonyunk minduntalan ura után siránkozik itthon.

Sámuel. No hiszen, van is miért! Szegény bolond, szegény együgyü!

Olivér. Hogyan, miért?

Sámuel. Az ura már régóta másnak a nyakába akasztotta magát.

Ralf és Olivér. Ugyan ne tréfálj!

Sámuel. Hát csak most tudjátok? Hiszen ágyasa van, üti-veri szegényt, pedig két vagy három gyereke van tőle. Mert jól jegyezzétek meg: az asszony verve jó és minél többször verik, annál többször dagad.[3]

Ralf. Persze, hiszen az ütésektől is dagad.

Olivér. Sámuel pajtás! Két esztendei béremet adnám érte, ha asszonyunk előtt titokban maradhatna mindez; belébolondulna, ha meghallaná; soha se lenne többé a régi asszony.

Sámuel. Még a bölcsőjét is áldhatná szegényke, ha az urát soha sem fogadta volna az ágyába. Hiszen mindenét elverte, földjeit elzálogosította és saját öcscsét jótállónak ragasztotta oda [4] az

[1] ...«two rebato wyers» — az akkor divatos nagy gallérránczok készítésére használták; a fodrozó-vas őse.

[2] Ezek a balladák valószínűen Tottell *Book of Songs and Sonnets* czímű gyűjteményéből valók. Ez a verseskönyv sok kiadásban jelent meg s a köznép nagyon kedvelte. *A Windsori víg asszonyok* Slenderje is használja. A «codpiece» (nadrágellenző) szóval Sh. többször csintalan tréfát űzött.

[3] A «woman *beares* the more, when she is beaten» ezt akarja értetni. A «to bear» szón alapuló szójáték a «beat»-tel kapcsolatban csak így fonható tovább.

[4] Az eredeti «stand in waxe» kifejezése nyilván arra a pecsétre vonatkozik, a melyet a jótálló testvér a kötelezvényre nyomott.

egyetemen, olyan rosszul áll. Kitünő mondás, még holmi törvényszéki jegyző is a szájába vehetné. Piha! Többel adós, mint a mennyit nyom.

Olivér. Lehetetlen!

Sámuel. Sőt mi több, feleségét egész bizalmasan így szólítja: «Te szajha!» akár mi mondanók a magunkénak: Mariskám, Juliskám! Gyerekeit meg egészen vígan fattyúknak nevezi. De mi is van itt, szinte a nadrágomat húzza lefelé! Igaz ni, a két fodrozó-vas. Londonból hoztam, és itt minden pompás, a mi Londonból kerül ide.

Olivér. Hiszen tudod, jó szagú, a mi messziről jön.

Sámuel. No de mondd hitedre és becsületedre, nincs nekünk a mi vidékünkön is elég jó fodrozó vasunk, éppen olyan tüzbe való, mint másutt? De hát mi mindent a hirneve után becsülünk meg, és úgy van, a mint mondád, a mi messzi földről jön, azon kapnak az asszonyok, lányok.

Olivér. Úgy ám, sőt a szobalányok is.

Sámuel. De mondd csak Ralf, a sörünkbe talán a minapi viharban becsapott a savanyú menykő?

Ralf. Dehogy is a! Meg lehet azt még innya.[1]

Sámuel. Úgy hát menjünk; hadd tanítsalak meg rá, hogyan kell finoman becsipni! A mult héten tanultam Londonban.

Mind a ketten. Ejnye no! Halljuk, halljuk!

Sámuel. Pompás tréfa, mondhatom. Szinte jól esik ezen a módon ázni el a sárga földig. «Lovaggá avatásnak» hivják Londonban; mert térden állva kell hozzá fogni.

Mind a ketten. Ejnye no! Pompás.

Sámuel. Jőjjetek hát; hadd avassalak fel sorjába minden fokozaton lovaggá. *(Mind el.)*

MÁSODIK JELENET.

A kastély egy másik szobája.

A földesúr felesége belép.

Feleség. Mi lesz velünk, ha minden tönkremegy;
Hisz mindenét a szélnek dobja férjem:
Szép birtokunk és hitelünk oda!
Az ég kimondta rég itéletét:
A tékozlásnak koldusbot a vége.
Hát ezt igérte nékünk ifjúsága?

[1] A szövegkiadások ezt Oliver-rel mondatják, nyilván tévesen.

Kéjelgés, koczkajáték mindene;
Éjféli czédaság, mi ágyba ejti.
Hát illik ez családja hirnevéhez?
De még ez hagyján; sokkal jobban öl,
Ha balszerencsét, veszteséget említ,
Szép birtokának szörnyű rombadőltét;
S bánat helyett dühöngés ül a száján,
Mert mindene kevés az úri módhoz.
Komoran ül és fonja karját egybe
S mert istenről is megfeledkezik,
Nézése szörnyű, megfagyasztja szívem.
Sulyosan lép: agyagból van talán
A lelke, multja semmikép se bántja,
De bántja az, hogy pénze már fogyóban,
S óh szörnyűség, nincs többé élvezet!
De íme itt jő; minden rosz felejtve.
Beszélek véle, hadd beszéljen ő is,
Szavam szivéből űzze ki a Roszat.[1]

FÖLDESÚR *(belép)*. Feneette koczka, átkozott dobás!
Zsebemből egy csapásra ötszáz angyal
Repült ki! Itt hagyának kárhozottnak;
Mert kárhozott, kinek nincs angyalos[2]
Tallérja; angyalos a kedve akkor
Hogyan lehet?

FELESÉG. Oh drága jó uram!

FÖLDESÚR *(észreveszi)*. Jó kedv helyett ím itt a feleségem!

FELESÉG. Alázatosan kérlek, mondd hitedre,
Rosz kedvedet hogy én okoztam-e?

FÖLDESÚR. A sors boszúja meztelen vesszőzzön:
Az ok, határ, a vég te vagy; te — te! *(Kimegy.)*

FELESÉG. A rosz roszabbra fordult; teste, lelke
Hajh, nagy beteg! Valójából kifordult,
Már nem a régi, ördögök zsákmánya,

[1] Tudatlan újságírók a «Falu rosszá»-nak második «sz» betűjében nem látták meg az áthasonult «j» betűt (rosz-ja). Azóta írják a rosz-at rossz-nak.

[2] Ezeket az angyal-tallérokat Shakespeare is sokszor emlegeti s szójátékokra használja fel. Úgy látszik, a nép is ezeken a szent Mihály arkangyal képével készített aranypénzeken csiszolgatta az élczelődő kedvét. 1465—1634 közt voltak forgalomban. Értékük folyton emelkedett; végül két shilling híjján egy fontot értek.

A sátán képe rajt'. *(Földesúr újra belép.)*
De visszajött.
Azt mondja, hogy az ok magam vagyok:
Az engedelmesség, a szeretet!

Földesúr. Ha a házasság tiszteletreméltó, a megcsalt férjeket is tisztelni kell, mert házasság nélkül senkit sem lehet felszarvazni. Bolond én! Hát azért házasodtam, hogy koldusokat nemzzek? Legnagyobb fiam vagy gazember lesz, vagy semmi; a bolondságomból meg nem élhet, földbirtoka meg nem lesz, a mely eltarthatná. A záloglevél valóságos zablya módjára tartja vissza örökségem, és én vasat vagyok kénytelen rágni.[1] Középső fiamból bizonyosan valami népbolondító lesz, a legkisebbik pedig vagy tolvaj, vagy orgazda, vagy kerítő. Oh nyomoruságok nyomorusága, mire nem viszed az embert! Azt hiszem, kerítőnek még az ördög sem állna be, még ő is megveti ezt a mesterséget; a büszkesége sem engedné, meg a tekintélyét is félti. Elvetemült, szolgai, hitvány, piszkos szegénység.

Feleség. Hűségi eskünk emlékére kérlek,
Rosz kedvedet vaj mi okozza, mondd!

Földesúr. A pénz, a pénz, a pénz; teremtsd elő!

Feleség. Még oknak is utolsó én vagyok!
Vedd mindenem, gyűrűim, ékszerem
S használd kedved szerint; de esdve kérlek,
Sok ősre visszanéző nagy nevedre:
Bár semminek sem nézel régtől fogva,
Tekints ártatlan három magzatodra,
A kiknek atyja vagy.

Földesúr. Piha, a fattyúk! Fattyúk, mondom, fattyúk; árulás foganta őket, házasságtörés!

Feleség. A jó ég látja, hogy szavad sebez,
Ám sok ezerrel ez a baj se több,
Gondold meg újra: birtokod terhelve,
Adósság nyűge rajtad; nagyreményű
Öcséd, ki kezesed, fogságba jut majd
Az egyetemen miattad —

Földesúr. Nos, vége lesz?
Te szajha, te, a kit csupán szokásból
Emeltelek magamhoz, de sohasem
Szenvedtelek! Csalódol, azt hivén

[1] Az elzálogosított örökséget u. i. nem verheti el újra; ezért a záloglevelen rágódik, vagyis pörösködik.

Szavad hogy gyilkosa lesz tetszésemnek,
Eredj barátaidhoz fajzatiddal
S koldulj velük, kedvemben ne zavarj.
Éjféli tor, szeretlek! En hajoljak,
Én rólam mondják, pénzem mert fogyóban,
Tehát leszoktam? Nem; ez ékszerek
Kártyára mennek, mint a jobb időkben!

FELESÉG. Tegyed.

FÖLDESÚR. Fogadd ezt esküm zálogául: *(megrúgja)*
Hogy megvetésem kisér mindörökre,
Hogy ágyad leplét többé fel nem tárom!
Sőt ágytól válva hozzá járulandsz,
A hozomány hogy új életre keltse,
Mi napjaimnak bája, gyönyöre.

FELESÉG. Uram, vesd rám barátsággal szemed
S a mit a törvény enged, megteszem
Parancsaid szerint.

FÖLDESÚR. Ugy is legyen!
Vagy lármát csapjak és rút szolga módra
A két kezem üres zsebembe dugjam
És tiz körmömmel töltsem-e teli?[1] *(Kezét zsebébe tömi.)*
Ez nem szokásom. Rajta hát, hamar!
Kerítősködni senkinek se szoktam
A koczka mellett sem soha.[2] A szajha
Pöndölét hadd rázza ez a kéz,
Kincsét hogy öntse így.[3] Mint mondám: rajta!

FELESÉG. Meglesz, az ég veled. *(El.)*

FÖLDESÚR. Csak gyorsan, gyorsan. Még az órát is utálom, a melyben megházasodtam; csak bajt hozott, bajt, veszedelmet. Három gyerek lóg a nyakamon, fekélyes kelevény! Piha, utálat. Szajha és fattyúk, szajha és fattyúk!

Három úr fellép, a kik meghallották, a mit mondott.

[1] To fil them up with nailes.

[2] I was neuer made to be a looker an, A bawd to dice. Értelme: a kinek nincs pénze a játékhoz, koczkavetőket kerít, de maga csak nézi. Játékra csábít, hogy mulathasson, de maga csak néma szemlélő; brodsitzerkedik, kibiczel.

[3] Iwill shake the drabbs myself And make them yeeld. «A drab» itt szajhát jelent s azt a durva szövetet is, a melyből a pöndöle készül. A koczka a szajha, a pohár a pöndöle.

Első úr. E rút gyanu még mindig nyelveden,
Még mindig mocskot szórsz nemes feledre?
Az őrült ember közveszedelem;
De őrültnél is őrültebb, a ki
Magát is sérti és botrányt okoz
És piszkot szór becsületes nevére!
Ez így nem helyes; hagyj hát fel vele.

Második úr. Hallgass az okos szóra; szállj magadba.

Harmadik úr. Nyisd ki füled a jóakaró szónak!

Földesúr. Jó estét! Köszönöm, uram! Hogy vagytok? Isten veletek; nagyon örülök, hogy volt szerencsém. *(A nemes urak el.)*

Szolga *(belép)*.

Földesúr. Nos, ficzkó, mi ujság?

Szolga. Csak azt akarom jelenteni, hogy úrnőm útközben találkozott azokkal az emberekkel, a kiket tiszteletreméltó nagybátyja, nagyságodnak egykori tútora, ide küldött, hogy úrnőmet Londonba kisérjék.

Földesúr. Jó, jó, ficzkó; tehát elment s magad is elkotródhatsz; de gondja legyen asszonyodnak, hogy megtegye, a mit nagyon jól tud. Máskép még a pokol is hűvösebb lesz otthonánál! *(Szolga el.)*

Egy úr *(belép)*. Jókor vagy roszkor, mindegy az nekem.

Földesúr. Nekem meg éppen.

Úr. Nos, szemedre hányom . . .

Földesúr. Nekem, ugyan mit? Jó, hát szemrehányás!
De finoman, hogy fel ne ingereljen;
Ha megharagszom, jól tudod, ütök!

Úr. Üsd balgaságod; rászolgált nagyon
Hogy jól ellássák! Itt magunk vagyunk,
Csak ketten, halld tehát: te balga vagy,
Szeszélyes, korhely, nincs hitel számodra:
Hitel s vagyon már régtől sorvadoznak.
Sajnállak, ámde szégyen ennek vége,
Vagyonod és neved botrányba fúl.
Ilyen legény vagy!

Földesúr. Hallgass!

Úr. Nem; tovább
Beszélek; jó apád s elődjeid
Hazánknak büszkeségi és te őket
Botrányaiddal mind bemocskolod!
Ifjú korod tavasza mily sokat

Igért: gyümölcshozó nyarat — s ime
Az ember lelke szinte visszaborzad:
Forró aszály vitt el minden reményt.
Kik látjuk, búsulunk; e változásod
Majd vádló szót szül s szerte kürtöli:
Az ördög és te *egy* világcsaló.

FÖLDESÚR. Nem tűrhetem tovább.

ÚR. A java most jön:
Erényes nődet, életednek párját
Szajhának hirdeted.

FÖLDESÚR. Most ismerek rád:
Lovagja vagy, meghitt barátja is,
Meg más is, jól tudod — —

ÚR. Oh nemtelenség!
A vérem forrni kezd! Vagy tétlen álljak,
Mikor becsületem rongyokra tépik?

FÖLDESÚR. Ez fölkeverte az epéd, ugy-e?

ÚR. Nem, szörnyeteg; bebizonyíthatom,
Erényes volt minden gondolatom.

FÖLDESÚR. Hisz ép ez az: szeretted az erényét!

UR. Alávaló, gyülölve üldözöd
Saját ágyad termékeny tisztességét. *(Vívnak, a Földesúr megsebesül.)*

FÖLDESÚR. Óh!

ÚR. Add meg magad!

FÖLDESÚR. Úrficskám, nincs még vége!

ÚR. Nem is lesz, istenemre, egyhamar! *(Tovább vívnak.)*

FÖLDESÚR. Fogáshoz nyulsz és cselvetéshez fordulsz?

ÚR. Nem! Egyenesen és előre!
Fogásra nem szorul, becsületért
Ki küzd. *(A földesúr elesik.)*

FÖLDESÚR. Oh balszerencse! Im a padlót
Mérem testemmel.

UR. Most kezembe' vagy!

FÖLDESÚR. Úgy, úgy, te eb.

ÚR. Jaj, hogy a gyűlölet
A sirhoz visz közel. Nem szomjazom
A véred; jobban fáj sebed nekem
Mint tenmagadnak. Élj nemesen eztán,
Nem a becsületed, a balgaságod
Vérzik; nagyon sokat reméltek tőled;

Hadd teljesüljön; van jó feleséged,
Hű s engedelmes: rá gyalázatot
Ne szórj s utódjaidra; e kudarczod
Ne bánd; csak bűneid vérezzenek.
Végső bukásod légyen ez neked
És most Isten veled. *(El.)*

FÖLDESÚR. Elment az eb!
S foga nyoma sebemben. Oh szivem
Hogy ugratnál utána! Hah, boszút
Boszút, ha mondom, őrültet! Oh szajha
A te pered repeszté meg a bordám
S vért ömleszt mellemből, de vérzel majd
Te is. Legyőzve, bukva, némán, szótlan!
Bizony a pénzetlenség gyengeség,
Ez buktatott meg — máskép talpon állnék. *(El.)*

HARMADIK JELENET.

Ugyanaz a terem.

A feleség belép; lovagló ruha rajta, egy szolga követi.

SZOLGA. Biz asszonyom, ha nem tolakodás,
Megmondom nyiltan: mentegetni őt
Nem volt oka, viselkedése olyan.

FELESÉG. Való igaz; de mért kürtölni ki
Házunk baját? Elég a bú, a bánat,
Ha küszöbünket át nem lépi is.
Nagybátyám rögtönösen észrevette
Pazarló életmódját, oly pontosan,
A hogy aggódó szem hibát talál.
Jól tudja, hogy zálogban birtoka,
Kezesei veszélyben, mert fizetni
Nem tud; ha durvaságát, érdességeit
Most felpanaszlom, jó szive elfordul,
Míg így, ifjú korának tudva be
Hibáit, azt hiszi, hogy megjavul
Idővel. Sőt hizelgő szómra elhivé,
Olyan ügyes valék, — hogy szelid velem —
Bár lompos medve durvább nem lehet.
Igéri, hogy állást szerez neki
Az udvarnál; sorsán nagyot fordít ez

És házasságunk szent kötése újra
Szorosb leszen, remélem. Birtokát
S becsületét egyszerre váltja így meg.

Szolga. Hinnünk kell, hogy így lesz, asszonyom. Mert ha most sem lesz nyájasabb, ha most sem szereti és tiszteli majd, engedelemmel, de akkor igazán az eleven ördög vert benne tanyát.

Felség. Nem is lehet kétséges, hogy minden máskép lesz. De kérlek, hagyj most magamra, azt hiszem, ő közeledik.

Szolga. Már el is mentem. *(El.)*

Felség. Remélem, birtoka így megmarad
S az uzsorás testébe nem harap.
Bátyám nemes, nem juthatunk már dobra,
S boldog lesz ő, hogy sorsunk fordúl jobbra.
De im a férjem.

Földesúr. Nos, megjöttél? Hol a pénz? Lássuk a pénzt. Eladtad a limlomot, gyönyörűséges fekvőségeidet? Mi, hogy? A pénzt! hol van? Öntsd elém, elő vele, ide vele. Öntsd ki elém a földre, mondom, hadd lássam, hadd nézzem!

Felség. Uram, várj egy kicsinység; azt hiszem
Szivesen hallod, hogy jobb hirt hozok,
Mint azt, hogy dobra verték birtokom.

Földesúr. Hah, mi az?

Felség. Kérlek, ne ijessz meg uram, hanem hallgass meg szives türelemmel. Nagybátyám, hálából hozzám való sok jóságod és szelid bánásmódod miatt — mert ő így tudja tőlem — és szánakozva jómódunk hanyatlásán, szép jövedelmű és tekintélyes állásról gondoskodott számodra az udvarnál. Ennek annyira megörültem, hogy . . .

Földesúr. Ki veled, piszok! Nagyon örültél *(megrúgja)*, mikor engem kinszenvedés gyötör. Te számító ringyó, furfangosabb kilencz ördögnél, ezért jártál hát bátyádnál? Hogy elpletykáld, a mit rólam, meg vagyoni állapotomról tudsz? Én, a ki víg életre termettem, hivatalba álljak, csússzak-másszak, mint valami vén ember, hajlott térddel álljak, mindenkit megsüvegelve? Én, a ki még a templomban se vettem le szivesen a kalapom? Alávaló ringy-rongy, örökös panaszkodásod ilyen gyümölcsöt termett hát!

Felség. Tanúm az ég,
Hogy nem panaszkodám; mi több, dicsekvém
Veled s házaddal; ám barátaim
Tudtak a foglalásról, még oda
Sem értem, s már fülükhöz ért a hír.

Ha azt hiszed, furfanggal jártam el,
Hogy megtarthassam így a hozományt
Akár magamnak, bár vagy gyermekimnek,
— Hisz' róluk gondoskodni jó anyához
Illő — legyen, lemondok; izgalom
Ne bántson, költs akaratod szerint;
Csak meg ne vond, mit irgalom megadni:
Nyájas szavad s szelid tekinteted.

Földesúr. Pénzt, szajha, pénzt, avagy. *(Tőrét kirántja; Szolga lép be nagy hirtelen.)* Ördögbe is, mi ujság; miért ily sebbellobbal?

Szolga *(remegve)*. Kegyes engedelmével, uram ...

Földesúr. Hogyan, hát még a tőrömet sem vizsgálhatom meg kedvem szerint? Beszélj, gazember, mert rajtad próbálom ki a hegyét! Gyorsan, egy-kettő.

Szolga. Az univerzitásról jött egy úr, a ki beszélni óhajt nagyságoddal.

Földesúr. Az univerzitásról! Úgy, univerzitás? Ez a hosszú szó végigcsurog egész testemen. *(El.)*

Feleség. *(Egyedül marad.)*

Ilyen szorongatás közt volt-e még nő?
Ha közbe nem jön ez a hír, a tőrt
Szivembe mártja haragos döféssel!
Mi más asszonynak legnagyobb nyomor,
Az nálunk semmi, alig látható
Sok száz bajom közt. A versenyt kiállom
A legszánandóbb árva nyomorulttal.
Semmi se jó neki, s már minden semmi!
Álláshoz jutni szolgaság neki,
Rabság neki a díszes hivatal,
Mi lesz velem, szegényke gyermekimmel:
Kettővel itt, a dajkájánál eggyel,
Kis koldusokkal? Látom, már a romlás
Fásult[1] kezével összezúz itt mindent.
A bánat súlya nyomja le pilláim
Nedves szememre; már alig hogy látok:
Örök jaj ébred és virraszt velem! *(El.)*

[1] A «palsie hand» itt nyilvánvalóan nem «bénult kezet», hanem fásultat jelent. A fásultság szellemi bénulás, mit gyakran a megszokás okoz.

NEGYEDIK JELENET.

Más szoba a kastélyban,

A földesúr s az egyetem előljárója.

FÖLDESÚR. Kérem, tessék közelebb; nagyon, de nagyon szivesen látom.

ELŐLJÁRÓ. Alig hiszem; félek, nem a legjobbkor jövök.

FÖLDESÚR. De sőt, nagyon.

ELŐLJÁRÓ. Nem szokásom sok szót vesztegetni; egyszerűen és nyiltan szeretek beszélni, egyenesen a dologra térek tehát. Ideutazásomnak siralmas és sajnálatos oka van: öcscse, ez a nagyreményű fiatalember, a ki jeles tulajdonságai miatt mindannyiunknak drága és kedves, az ön hibájából, természetellenes nemtörődömsége következtében fogságban senyved az ön adóságai miatt. Ő fogoly szegény, tanulmányai megszakítva, reményei megsemmisülve; büszke ifjuságára az üldözés, az elnyomás felhői vetnek árnyékot.

FÖLDESÚR. Hm, üm, ühüm.

ELŐLJÁRÓ. Oh, ön egyetemünknek legpompásabb reményét hervasztotta el; ezért ne csodálkozzék majd, hogy ha tettét nem követi bánat, ha mindent jóvá nem tesz: súlyos és rögtön való itélet éri önt utól. Öcscse, a ki szent hivatásának élve fényes sikereket ért el és tizezer lelket vezethetett volna az üdvösség honába, az ön könnyelműsége miatt börtönben ül.[1] Ezért önnek kell felelni és biztosíthatom, hogy a megtorlást az ön lelke fogja elszenvedni majd.

FÖLDESÚR. Oh istenem, óh!

ELŐLJÁRÓ. Az okos emberek rosszúl vélekednek önről, mások megszólják; senkisem szereti önt és még azok is megvetik, a kik már rég elvesztették becsületüket: mindezt az a szíves szeretet mondatja velem, a melylyel öcscse iránt viseltetem; boldog házi béke, jó indulat, nyugodt álom, gondtalan séta és mindaz, a mi az embert megelégedetté teszi nem lesz osztályrésze, míg fogságából ki nem váltja őt. Mit válaszol erre, mennyit szánt neki? Kétségbeesett nyomor érje-e utól, vagy remélhet-e még? Magam is szenvedek, míg feleletét nem hallom.

FÖLDESÚR. Uram, ön nagy munkát hajtott végre bennem.

[1] Persze, az adósok börtönében.

Lelkem mélyében érezem, hogy ön mester művészetében. Semmi sem indíthatott meg mindétig, de most szívembe nyilallottak szavai. Köszönöm felvilágosítását és fáradságát: bevallom, súlyosan vétkeztem testvérem ellen; súlyosan, nagyon súlyosan! — — Ide be, hé!

SZOLGA *(belép)*.

FÖLDESÚR. Bort a kupába, ficzkó! Óh szegény öcsém,
Erkölcsileg sebezve s én miattam!

ELŐLJÁRÓ. Sokan vérzettek el ily seb miatt,
S a sír adott csak enyhülést nekik.

SZOLGA *(bort hoz)*.

FÖLDESÚR. Hát szállok önhöz, bár nem üdvözölt.

ELŐLJÁRÓ. Tehettem volna bár, ép ön miatt!
— Poharamat öcscsére emelem.

FÖLDESÚR. Éltesse Isten! *(Isznak)* S most, ha meg nem bántom:
Tessék a ház körül kis sétát tenni,
Szolgámmal itt csak tessék rendelkezni.
Nem kétlem, ez alatt választ találok,
Mely tetszését megnyerheti, s talán
Öcsémet is kielégíti majd.

ELŐLJÁRÓ. Az angyalok is sírnak jó kedvükben,
Ezt hallva, — s majd a pletyka is elül.
Jókor jövék, most ránk szép nap derül. *(El.)*

FÖLDESÚR. Oh te boldogtalan ember; bűnös örömeid tönkre tettek, elvetemültséged koldusbotra juttatott. Mért is tiltja meg a bűnt az ég, mikor asszonyt teremt hozzá; érzékeink a gyönyörökhöz vezetnek, ezek pedig megrontanak bennünket. Mért kell megismernünk olyan dolgokat, a melyek aztán visszaélnek velünk?[1] Bárcsak az erény volna tilalmas, akkor mindnyájan erényesek volnánk,[2] mert természetünkben rejlik, hogy a tilosat szeressük. Ha a részegség nem volna tilos, milyen bolondnak volna kedve állattá változni, lesülyedni a disznóig s a sárban bukfenczet vetni? Mit rejthet magában az a három koczka, hogy képes háromszor háromezer hold földet egy kicsiny, gömbölyű asztal lapjára fölteríteni,[3] és az igazi úr lázas kezétől úgy kifordulni, hogy örökösei tolvajokúl és koldusokúl hullanak alá?[4] De megtörtént és

[1] Az erkölcsi felelősség elhárításának jeles példája e mondás.

[2] A «nitimur in vetitum» különös változata.

[3] Sajátságosan hasonlít ez a passus V-ik Henrik kórusának egy helyéhez; e szerint a kis színpadon két ország is elfér.

[4] Ez és a monolog még egynéhány helye igazán Shakespearei.

valóban én vagyok a tettes. Rettenetes, iszonyatos nyomorúság! Milyen jó módban voltam, nagyon, nagyon jó módban! Földjeim úgy terültek el körülöttem, mint a teli hold; de most, hajh, fogyóban van nagyon; az utolsó negyedig lefogyott már. Meg kell bolondulnom, ha arra gondolok, hogy ez a gömbölyű hold az enyém volt; az enyém és apámé, öregapámé és dédapámé, minden nemzetségemé! Hanyatlik ez a mi házunk; le, le, lefelé, mindig lejjebb sülyed. A nevünk most koldus és e koldus bennem kéreget. Nevünk, mely grófságunkat évszázadokon át híressé tette, bennem és utódaimban most teljesen elhomályosúl. Fajtámból kívülem öt lett nyomorult; kicsapongó életem testvérem börtönőre lett, feleségem sok gyászos sóhajtása, három fiam sanyarú szegénysége, magamnak romlása. *(Haját tépi.)*

E haj mért ékesítse átkozott
Fejem? Pusztító métely tépje inkább!
Öcsém börtönben ördögök között,
A kik szorítják, hogy hamar fizessen
S én nem segíthetek, nem menthetem!
Beszélhet már barát s kehes öreg
Tüzes pokolról; itt, magamban érzem.
Rabság és kárhozat! Az én helyemben
Lelkére kölcsönt vaj ki nem keresne
S ki nem tenné zálogba lelki üdvét
Kamathozónak? — Eddig bőven éltem,
Ha bőjtölök, tudom, pokol az éltem.

(Egyik kis fia belép, csigát[1] *és ostort hoz.)*

Kis fiú. Mi bajod, apám? Rosszúl vagy? Nem tánczoltathatom a csigám, ha így állsz. Ugy szétterpeszted a lábad, hogy nem marad hely a szobában. No bizony, csak nem akarsz rám ijeszteni? Engem meg nem ijeszt se bubus, se maskara.

Földesúr. *(Egyik kezével, öltönyének hosszú szárnyánál fogva fölemeli a fiút, másik kezével tört ránt.)* Fel a magasba, fiú, idelenn nem vár reád örökség.

Kis fiú. Mit akarsz, apám? Hisz én vagyok a te kis hófehér fiacskád!

Földesúr. Hogy vérpiros fiacskám lehess: nesze *(üti)*.

Kis fiú. Jaj, hiszen ez fáj, apám!

Földesúr. Legöregebb koldusom te, te nem fogsz uzsorástól kenyeret kérni; gazdagok kapuja előtt nem fogsz rimánkodni, s

[1] A «csiga» némely vidéken, különösen a Bácskában «csigra».

hintók után futkosva nem kiáltod majd: «Kérem, nagyságos úr!» Nem bizony, se te, se az öcséd. Irgalmas vagyok, ha szétlocsolsantom agyvelődet.

KIS FIÚ. Ha belukad fejem, hogyan tanuljak?

FÖLDESÚR. Vért hullass inkább, mint koldulni járj! *(Leszúrja.)*
Szégyen s gyalázat ne legyen neved;
A balszerencsét így taszítsad vissza!
A sor most kis öcséden. Balga végzet,
Arczodba fröcsccsen két fiamnak vére;
Meglásd: koldusbot nem lesz ennek vége.
(El fia holttestével.

ÖTÖDIK JELENET.

A kastély egyik hálószobája.

Egy szolgáló kis gyermekkel a karján; a feleség mellette pihen a kereveten.

SZOLGÁLÓ. Aludj, kicsim; anyád is alszik mélyen,
Nehéz álmában gond virraszt kevélyen.
Csitt, csendesen; több jót remélhetél!
De koczkán veszve, mit becsület szerzett,
Eljátszott az, ki szeretettel nemzett;
E házban csak nyomor s bukás maradt.

(Belép a Földesúr vérző gyermekével.)

FÖLDESÚR. Szajha, ide azzal a gyermekkel! *(Birokra kel a szolgálóval.)*

SZOLGÁLÓ. Segítség, segítség! Végünk van, gyilkos!

FÖLDESÚR. Fecsegni fogsz hát, csacska, szájas szotyka?
Nyakad szegem s a szót torkodba fojtom.
A lépcsőn fejjel essél. *(Ledobja a lépcsőkön.)* Így, zuhanj.
Asszony nyelvét legjobban fékezed
Ha, — miniszter tevé![1] — nyakát szeged.

[1] Az eredetiben: «a pollitcian did it». Erzsébet királynő kedvencz tanácsosa, Robert Dudley, Leicester grófja első feleségét: Robsart Amáliát, cumnori kastélyának lépcsőjéről ledobatta, úgy hogy az asszony szörnyet halt. Az akkor még csak 27 éves fiatalember Erzsébet kezére pályázott (1560) s ezért siettette felesége halálát. Más források szerint megmérgezte az asszonyt. Shakespearnek londoni tartózkodása első esztendeiben, jóakarója volt ez a Hollandiában sok kudarczot val-

A MÁSIK KIS FIÚ. Anyám, segíts, megölnek.

FELESÉG *(felébred)*. Vaj ki az,
Segítséget ki kér? Jaj, gyermekim!
És mind a kettő véres! *(Felemeli a kisebbiket.)*

FÖLDESÚR. Hallod, szajha, hadd békén azt a gyermeket, azt a koldust!

FELESÉG. Oh édes, drága férjem!

FÖLDESÚR. Szemét, piszok!

FELESÉG. Mi a szándékod, kedvesem?

FÖLDESÚR. Ide azzal a fattyúval!

FELESÉG. A te véred, édes gyermeked!

FÖLDESÚR. Sok már a koldus, nagyon.

FELESÉG. Édes, jó uram!

FÖLDESÚR. Még mindig gáncsot vetsz?

FELESÉG. Oh Istenem!

FÖLDESÚR. Ide, a szívébe! *(A gyermeket anyja ölében átdöfi és magához rántja.)*

FELESÉG. Oh drága fiacskám!

FÖLDESÚR. Kölyök, ne élj tovább házad gyalázatára! *(Feleségét megsebzi s ez a padlóra hull.)*

FELESÉG. Oh egek!

FÖLDESÚR. Veszsz el te is, halál fejedre, hisz
Elég a ringyó, baj kit bűnbe visz.
(Egy jól megtermett szolga belép.)

SZOLGA. Oh uram, mi ez?

FÖLDESÚR. Hitvány rabszolga! Dühömben akarsz felelősségre vonni?

SZOLGA. Még ha maga a megtestesült ördög volnál is, nem bocsátalak! *(Lefogja a Földesurat.)*

FÖLDESÚR. Engem lefogni? No, ezért kikapsz! *(Birokra kelnek.)*

SZOLGA. A szentségét! Valamennyiünket tönkre tettél!

FÖLDESÚR. Uradat mered czibálni?

lott államférfi és hadvezér; még jobban kedvelte a költőt Leicester utódja és örököse. Már ezért is képtelenség, a tömérdek belső okot nem is véve számba, hogy Shakespeare írta volna ezt a darabot és tette volna ezt a családra nagy mértékben sértő czélzást. Leicester 1577-ben a gyanús körülmények közt meghalt Walter Devereuxnek, Essex grófjának özvegyét vette el, Konollis Leticiát, Robert Devereuxnek, Essex grófjának édesanyját. Mostoha apja halála után (1588) ő lett Erzsébet híres és tragikus végű kegyencze.

Szolga. Szörnyeteget czibálok!

Földesúr. Azt hiszed, nem vagyok erősebb? Hitvány szolga akar lefogni?

Szolga. *(A padlóra esik.)* Valóban, az ördög birkózik velem; földhöz csapott.

Földesúr. Nos ficzkó, mostan megczibállak, széjjel
Téplek, megsarkantyúzlak, összetéplek. *(Ráveti magát.)*
Így! S most kövess, ha tudsz, nagy sebbel-lobbal!
Lovam nyergelve; gyorsan el, hamar
A csecsemőhöz, kis szopós kölykemhez;
Ne gázoljon rajt' átkos végzete!

HATODIK JELENET.

Udvar a kastély előtt.

A Földesúr jön; a másik oldalról az egyetem Előljárója tart feléje.

Előljáró. Hogy van, uram? Ugy látom, nem a legjobb
Színben.

Földesúr. Ki, én? Rossz színben? Képzelődés!
Tessék belépni; mindjárt végezünk.
Nagyon kevés hiányzik már a pénzből,
Öcsémért akkor eleget teszek.

Előljáró. Nagy örömömre szolgál; várom önt. *(Mindkettő el.)*

HETEDIK JELENET.

Ugyanaz a szín, mint az ötödik jelenetben.

Szolga. Föltápászkodni is alig tudok,
Ugy szétlapított ördögi súlyával,
S czafatra tépte sarkantyúja húsom.
Pedig oly czingár, vékony termetű!
De most, mert ördögé a lelke, a
Pokol segíté, kárhozat megedzé.
(Előljáró és két szolga belép.)
Szolga. Borzasztó történt, a mióta itt van.

Előljáró. Halál köszönt itt; ezt gyüjté hát össze,
Hogy öcscsét megsegítse? Itt is egy:
Vérző fiak mellett a holt anya!

Feleség. Oh, oh!
Előljáró. Magához tér; orvosokért hamar!
Itt fetreng embere, félholtra válva.
Szolga. Siessetek, a gyilkos lóra ült
S dajkájánál öli a legkisebbet.
Előljáró. Első leszek; lesz gondom majd azonnal,
A várost hogy reá uszítsam. *(A szolgákkal el.)*
Szolga. Gyorsan!
Feleség. Oh fiam!
Szolga. Urnőm, szegényke, hogy van?
Feleség. Mért éljek félig, lelkem mért tért vissza,
Hogy szemtől-szembe lássam vérzeni
Két kis fiam? Megöl e látomány
Minek nekem bakó? Hogyan, te is
Így összetörve?
Szolga. Én, hogy megelőzzem,
Hamar dühében a mit végezett,
Reá vetém magam; birokra keltünk,
De ördögi erővel földre sujtott,
Meggázolt, szakgatott, hajam kitépte;
Hóhér munkáját mintha végzené.
Nem tudtam fekve üldözőbe venni!
Feleség. Ki foszthatá meg szent malaszt kegyétől
S ki lopta ki szívéből mind, mi embert
Illet, hogy két fiát megölje és
Nejét, szolgáját megsebezze így?
(Két szolga belép.)
Ketten együtt. Hagyják itt már ez átkozott helyet;
Seborvos vár reánk.
Feleség. Szives készséggel!
Ártatlan vér bűnösen ömlött itt,
Vad, gyilkosság tanyája lett e hely,
És az marad, míg csak e falak állnak! *(Mind el.)*

NYOLCZADIK JELENET.

(A Földesúr görnyedve lép be; lova ép az imént dobta le. Elesik.)

Földesúr. Oh botló pára, sántulj meg örökre,
Szakadjon rád vagy ötvenöt betegség!
Dögvész reád! Egészen összetörtem.

Pedig kényedre s nagy vígan futottál
S oh balszerencse: most, hogy itt a város,
Ledobsz s hozzá ily síma talajon,
Fogadjanak rád s vesszék el a tétet,
Utálatos dög!

HANGOK KIVÜLRŐL. Csak utána, rajta!

FÖLDESÚR. Hah, ordítás és üldözők zaja!
Fel, fel, lovamhoz visszakúszni, csak
Hamar! Hamar a kis koldussal is!

A HANGOK. Csak erre!

FÖLDESÚR. Már mind itt a nyakamon.
Oh gyászos végzet, fáj minden tagom!
Erőm tünik, s innen kis koldusom
Szívébe tőröm már nem szúrhatom!

(Az Előljáró, három nemes Ur és alabárdos Szolgák berohannak. Meglátják.)

MIND. Itt, itt; ott, ott!

ELŐLJÁRÓ. Oh kőszívű, természettagadó!
A barbár szittya vagy a márványkeblű
Párkák lelketlenebbül nem gyilkolnak,
Haragjuk nem engesztelhetlenebb!
Ez hát az igért válasz, a mit vártam,
Ócsédet így elégíted-e ki?

FÖLDESÚR. Vigye bőrünket, másunk sem maradt;
És néhányunkat már csak nyúzni kell!

ELSŐ ÚR. Nagy bűne szemtelenné tette.

ELŐLJÁRÓ. Oly sok vért onta, hogy pirulni sem tud.

MÁSODIK ÚR. Most el vele, vezessük a bíróhoz.
Nagy tiszteletben álló úr lakik
Itten közel; derüljön itt ki minden.

FÖLDESÚR. Annál jobb így; mit tettem, büszkeségem;
Nem bánt, csak az, hogy egyet elkerültem.

A FELÜGYELŐ. E bánatod nem apaszívre vall.
Vigyétek! El vele. *(Mind el.)*

KILENCZEDIK JELENET.

Szoba a bíró házában.

A Biró [1] és három nemes Ur.

Biró. Az asszonyt megsebezte és leszúrta
Két kis fiát?

Első úr. Igen, a hír ezt mondja.

Biró. Beh restelem, hogy ismerém ez embert!
Mért hogy nemes törzsökből ilyen ágnak
Kellett sarjadzani? E szomorú
Napig nem érte folt soha családját.

Első úr. Itt jönnek!

(Az előljáró és a többiek a fogolylyal belépnek.)

Biró. Háza mérges skorpiója;
Mint fájlalom, hogy én leszek birája!

Előljáró. Engedje meg . . .

Biró. Ne ismételje, kérem;
Mindent tudok, mért hogy ilyenre gondolt!
Szívem sajog miatta.

Első úr. Atyádnak búja újra él szivemben.
Mi hajtott ilyen szörnyű véres tettre?

Földesúr. Röviden ennyit, uram! Mindenemet elvertem, nagy birtokomat eljátszottam és azt hittem, az irgalmasság művét hajtom végre, ha megcsalom [2] a koldusbotot és kiirtom családomat.

Biró. Megbánod még, ha majd lehűl a véred.

Földesúr. Csak egyet bánok: a szopós hogy él;
Elválaszthatnám bár örökre őt is!

Biró. A holnapi itélet, jól tudom,
Eltölti majd a lelked rettegéssel,
Ha a pokol azt mondja majd: memento;
Kinek az útját, búsan mondom ezt,
Halandó véresb kézzel nem kövezte.

Földesúr. Hálás vagyok, uram.

[1] Az eredetiben «Knight». A földbirtokos lovag (Knight) kerületében egyszersmind biró is volt.

[2] Shakespeare az ó-módi *cussen* — csalni szó helyett (IX. 19. sor) bizonyosan *cozen*-t írt volna. Lásd a *Windsori víg nők* cousin—cozen szójátékait a mümpelgarti grófra vonatkozólag a *M. Shakespeare Tár* I. k. 3-ik füzet *Shakespeare mirólunk* cz. czikkében.

Bíró. Börtönbe el!
Hallgat a szív, mikor törvény beszél.
Földesúr. Előre hát; el, el velem hamar. *(El az őrökkel.)*
Előljáró. Megérdemléd állásod nagy diszét!
A jog szívedben él, bár élne így
A másokéban is.
Bíró. Magam is ezt
Ohajtom. Tönkre ment, elzüllött ember:
Házadnak pusztulása, rút gyalázata,
Nagy ősök híres, fényes, szép nevének,
Szégyentelen! — szégyenbe kergetének.

TIZEDIK JELENET.

A calverlyi kastély előtt.

A törvényszolgáktól őrzött Földesúr, az Előljáró s több nemes Ur.

Földesúr. Éppen házam elé jutottunk, őseim székhelye elé. Hallom, a feleségem él még, bár sebe súlyos. Engedjék, kérem, hogy beszélhessek vele, mielőtt a börtön éje rám szakad.
Feleség. *(Hordszékben hozzák.)*
Nemes úr. Im itt jön hivatlan is.
Feleség. Oh férjem, édes férjem, meggyötört
Uram, kit törvény vas keze szorít!
A legnagyobb baj, a legvérzőbb kín,
Hogy most a lelkem vérzik!
Földesúr. Mi ez? Nyájas vagy hozzám? Hiszen megsebeztelek, félholtan magadra hagytalak!
Feleség. Ne szólj; szívem sokkal több sebből vérzett,
A durva szó aczélnál jobban sértett,
Míg szíved értem csak gonoszat érzett.
Földesúr. Gyilkoltam durva kézzel, hírtelen,
Kétségbeesve, míg te most szelíd,
Uj módon ölsz; hiszen hét-hét halált szórsz
Egyenkint két szemem közé. Az ördög
Érzem, nagylassan most siklik belőlem,
Inam szaggatja, körmöm megdagasztja!
Érjék utól kínzások, újonnan
Eszelve ki; szent angyalok, kössétek
Ezer bilincscsel a pokol sarába,

Hogy embert többé rosszra ne vezessen,
Ne bújjon máskor is atyába, hogy
Fiainak bakójává tegye,
Nejének, szolgájának gyilkosává!
De hát vakságban él, ki Istenét
Felejti!

Feleség. Oh szegény, bűnbánó férjem!

Földesúr. Éltemnek lelke, kit halálra sérték,
A gyilkosnak az élet már nem érték.

Feleség. Értékes volna még az életed,
Ha mint magam, a törvény is feled.

Földesúr. Mi borzalom ez itt? *(A két kis fiút eléje teszik.)*

Feleség. Két kis fiúnk
Előttünk a küszöbre kiterítve!

Földesúr. Elég e súly a szívet megszakítni!
Bár volna, óh, szabad, hogy lelketek
Lenézne a menyekből rosz apátok
Szemébe s látná, mint olvad zománczuk,
S a véres bűn mint gördül végig arczán,
De haj! ti most az angyalok ölében
Játsztok s nem is gondoltok én reám,
A ki malaszttalan gyilkoltalak!
Bár teljesülne most ez óhajtásom:
Hogy mind a kettőt élve megtalálom,
Együtt koldulnánk, bár ép ettől féltem,
Ördög vakított meg, sötétben éltem!
Imátok értem szálljon fel az égbe:
Bűnbánat nyisson a lelkembe még be.

Feleség. Minden fájdalmamat ez egy felejteti:
Ez egy, mit mostan érzek.

Törvényszolga. Nos, megyünk?

Földesúr. Hadd csókoljam, mit ömleszték, a vért;
Az ajkam, lelkem, mind, mind vérhöz ért!
Most válni kell; hű nőm, Isten veled
A mit tevék, felejtse el szíved.

Feleség. Megállj, ne menj!

Földesúr. Maradni tiltja törvény és a menny,
Ég áldjon, két kis véres holttetem,
Üdv nektek az, mi kárhozat nekem.
Tanuljon tőlem, a ki jó apa,
Fiára a ki pénzt s nem vért hagya.

FELESÉG. Sorsom kegyetlenebb, mivel magam
Maradtam, mint a régi bú. *(Földesúr alabárdosokkal el.)*
ELŐLJÁRÓ. Oh drágám!
Még van vígasztalásod egy: fiad,
Kit hál' Isten, a gyilkos kéz nem ért.
FELESÉG. Mindennél drágább férjem élete!
Oh Isten, adj erőt, — sok vért vesztettem,
Hát gyenge most e térd, — hogy térden állva
Esdjek majd életéért; hogy összegyűjtsem
Ahány barátja van, könyörgni érte.
ELŐLJÁRÓ. Hogy bánthatott ilyen szelíd teremtést,
Miattad minden asszony szent nekem!
Nagy búval indulok haza; keserves
Hírrel, mit öcscse a szememéből elles:
Olvassa két testvér tragédiáját:
A börtönt és a férjnek rút halálát.

A NAUSICAA-EPIZÓD A LOVAGOK TÜKRÉBEN ÉS SHAKESPEARE PERICLES-E.

Irta: De PEROTT JÓZSEF.

Már gyakran kisérlették meg annak a bebizonyítását, hogy Shakespeare ismerte Homerost, de sikertelenül. Ez a körülmény azonban nem zárja ki a közvetett befolyást. Már ismételten volt alkalmam a *Lovagok Tükré*re, mint Shakespearetől használt forrásra rámutatni. Ezúttal is e regény egy epizódját ismertetem, már csak a vihar leírása miatt is, mely egy hasonló leírásra emlékeztet Shakespeare *Pericles* című drámájában. Rosabel herczeg t. i. Nicaeába vitorlázik, de útközben heves vihar éri, melynek leírását a fenti okból szószerint közlöm:

The Eighth Booke of the Myrror of Knighthood. London 1599, Sig. 03; On the fift Nauigation, Fortune already beeing weary of her stay, would shew him one of her fiercest changes, for obtaining *Neptunes* fauour, she conspired with *Eolus* topsey-turuey to ouerturne the seas, raising such tempestuous stormes, that the Prince saw himselfe a thousand times in the hands of death: sometimes mounted aloft vpon the deuouring rigges of a waue, as high as a heauens weeping face, and then tumbling downe, as lowe as the lowest Center of the deepe, thinking himselfe and shippe ouerwhelmed in those mercilesse waters, accompanying the watery dwellers in their Cauerns. Then would he pittie his weake ouermatched vessell, to see it striue against two such mightie Elementall foes, for hauing lost by furie of the raging windes, all her sayles, her masses (sic), and tackels aboue, was belowe so cruelly assaulted with the seas, remorselesse surges, that beating at her belly and sides, had hewed their passage through her ribbes, entring her breaches so without all pitie, that neither by pumping, nor any other means, her leakes were vnable to be stenched, that the poore marriners tyred with labour, amazed at the tempests, fiercenesse and confounded with

death: submitted to the pittilesse mercie of windes and waters, whose pittious woful clamors piercing the roaring noyse of their opposed enemies, ascended the high heauens. The casting ouerboord, of goods, anchors and cables, nothing doth auaile, and what in haste they cannot hurle ouerborde, the furious winde doth blowe away, and that it leaues, an enuious surge doth wash into the sea.

Thus hopelesse of all remedie tossed vp and downe, for the vnbrideled rage of violent fighting windes, being vnchained from the earthes obscure concauities, blew frõ euery corner nothing but consuming wrath, death and distructiõ, tying their force vpon the smal weak vessell, which they had torne in many places. Foure dayes fought they thus against the vnceasing dismal tempests, in the end whereof, the poore death-fainting saylers seeming to foresee an vnlooked for calme, a sudden furious Southerne blast opened the torne Barke, leauing the distressed louer grapling at a planke vpon the whistling Billowes, and yet with his sword in his mouth: for without it (pittiful Ladies) he would not die. With such violence blew the windes, that violently on a flintie Rocke they hurled him, to whose top, with the strength of his armes he got. From whence he looked to see what would become of the ship and marriners, where he saw the lamentable spectacle, the poore Maister ryding on the waters, vpon a Chest, whereon he set all his hope, till a deuouring waue came and bereft him of both it and life. The grones hee heard, of the rest that perished, seeing the fardels, packes, trusses, caper on the dauncing billowes, and foming waues. No courage preuailed with them, nor their continuall liuing on the seas: for euery one (as it is wont) it buried in her watery bowels. So extreamẽ sorrowfull remained the Prince of great *Britaine* at the lamentable spectacle, that with teares in his eyes he burst forth into this passion. Oh supreame high heauens, how no man in this miserable world may iustly call himselfe, sure or happie? There is no state, no dignitie, nor office how high soeuer it be aduanced, but is by Fortune, subiect to the greatest and most dangerous falles? Him call I happie that least doth set his confidence in Fortune, or hath least receiued of her blinde gifts, terming her benifites, the threatning of greater miserie. What good is there on earth but is mingled with a thousand vnsauorie displeasing euills; and of discontents, misfortunes, and lamentable euentes, such and so many, that onely leaue him with his bare name, ouerpressing

the soule with torments, and greeuing the perplexed minde with most greeuous and wofull paines?

Összehasonlításra a következő helyeket hozom fel Shakespeare Pericles-éből: II. felv. prol. 27—39. 1. jel. 1—11., 18—24., 59—66. sor. III. felv. prol. 42—60. 1. jel. 22—26. 2. jel. 13—17. 3. jel. 9—12., 35—37. sor. IV. felv. 1. jel. 52—65. sor.

Partra érve Rosabel, ruháit száritja meg egy nyárfa- és égerfa-erdőben s tovább indul abban a reményben, hogy lakott helyre akad. Miután egy kis erdei gyümölcscsel éhét csillapította s egy forrás vizével felüdítette magát, mély álomba merül. Az a hely, hol a herczeg aludt, nem volt messze Goldbergtől, Szilézia-királyság fővárosától, mely tudvalevőleg Lengyelország és Csehország közt fekszik.

Történt azonban, hogy a csudaszép tizennégy éves Euphronisa herczegnő társnőjével épen ez időtájt sétált az égerfa-erdőben. Midőn megpillantotta az alvó húsz esztendős herczeget, egész magán kivül volt elragadtatásában és ezen szavakkal fordult társához:

As tu iamais veu vne beauté plus accomplie et parfaicte, que celle de ce ieune Gentil homme, il me semble que la nature n'a iamais formé vne chose si parfaicte, et qu'elle a voulu faire voire monstrer ce qu'elle a eu de puissance, en a rompu le creon et les lineamens.

(*Septiesme partie de l'histoire admirable du Chevalier du Soleil.** Paris, MDCXXVI p. 126).

Hogy a herczegnő menten beleszeret a szép ifjúba, magától értetődő. Midőn Rosabel felébred, elmondják neki a leányok, hogy Sziléziában a lovagok most nemsokára a szerelmesek sátorpróbáját fogják megállani s megkérdezik, vajjon ő is akarna-e velük versenyre kelni? A herczeg elmondja, hogy neve Carolan, Tatárországból, hogy hajótörést szenvedett s e szerint nincs fegyvere, hogy a sorompók elé álljon. A herczegkisasszony megigéri neki, hogy ellátja majd fegyverrel és lóval, mire azután a két fiatal leírása következik a legnagyobb szeretettel:

* Az angol fordításhoz: *The Mirrour of Knighthood* — itt nem juthatok.

Somme lon n'a iamais veu tãt de perfection en vn si ieune aage, que ces deux ont ensemble (p. 129).

Itt vannak már most a mesebeli királyfiak és királykisasszonyok, kiket Shakespeare, az olvasók örök gyönyörűségére, romantikus vígjátékaiban oly átérzéssel jellemzett. A spanyol szerző ugyanazt az örömét lelte a tiszta, mocsoktalan ifjúságban és szépségben, mint a nagy drámairó. Euphronisa tanácsára Rosabel az erdőben marad elrejtőzve, ne hogy saját ismerősei őt a vele való beszélgetésben meglepjék.

Később csakugyan megkapja a fegyvereket s szerencsésen megállja a sátorpróbát. Minthogy azonban Rosabel már Liriana herczegnő férje volt, szerelmeskedése Euphronisával nem lehetett szerencsés kimenetelű;* Euphronisa azonban varázseszközökkel magára öltvén Liriana alakját, így alattomosan mégis elnyeri a herczeg szerelmi ölelését.

* Ez különben magától értetődő egy lovagregényben, a hol a hősnek annyi kalandot kell átélnie.

ARCHIROSA KIRÁLYKISASSZONY TÖRTÉNETE A «LOVAGOK TÜKRÉ»-BEN, MINT ADALÉK PHILASTER ÉS CYMBELINE MAGYARÁZATÁHOZ.

Irta: DE PEROTT JÓZSEF.

Mint a hogy sok hasonlóság, mely a *Vihar* és a *Téli éjszakák* (lovagregény) IV. fejezete közt fennáll, Lindaraja történetének hozzávonásával magyarázható meg,[1] úgy Philaster és Cymbeline egyes megegyezései Archirosa (Arethusa, Imogen) történetére vezethetők vissza. Ezt a történetet főkép a *Lovagok Tükre* 47—48. fejezete mondja el s mivel e könyv franczia kiadása Wolfenbüttelben megvan, rövidre foghatom tartalmát.

Thessalia királyának, Archidoronak, volt egy Archirosa nevű leánya, kit hétországra szóló szépségéért mindenütt bámultak s ki, mint a király egyetlen gyermeke, trónjának várományosa volt. A király halála után azonban Hipesea, Archirosa mostohaanyja újra férjhez megy valami Roland nevű lovaghoz, ki hatalmába keríti a birodalmat s a királyleányt egy rokonhoz akarta feleségül kényszeríteni, hogy saját fiát kiáltathassa ki örökösül.

Ebben a válságban jelenik meg Rosicler herczeg, mint szabaditó, ki már gyermekkorában szellemi tehetségeivel tünt ki.[2] Párbajra hívja Rolandot s miután legyőzte, a nép Archirosát kiáltotta ki királynőnek: «Vive Archirosa nostre

[1] V. ö. *Cultura Española* 1908 novemberi szám és *Shakespeare-Jahrbuch* XLVII., 128. l.

[2] D'autre-part Rosiclair estoit doüé d'vn si solide jugement, d'vn esprit si vif si prompt, qu'on n'auoit pas beaucoup de peine à l'enseigner: si bien qu'auec ce peu que luy apprit son pere nourricier, il deuint aussi sçauant que s'il eust estudié long temps aux Academies d'Athenes. *(Le Chevalier du Soleil* I. 205. l.)

Reine, Vive nostre Princesse». Hipesea, a mostohaanya, kétségbeesésében megöli magát. Rosicler,[3] minthogy már az angol herczegnőt, Oliviát szerette, nem vehette nőül Archirosát, ki búcsúzóul ezt a megható beszédet intézte hozzá:

«Valeureux et gentil Cheualier vostre depart m'est si sensible, que pleust à Dieuque ie ne vous eusse iamais cogneu encores que la meilleure partie de mon Royaume se feust perdue. Lors que ie considere les obligations que ie vous ay, vostre grand mérite,[1] vostre extreme valeur, ie ne puis croire ny penser que chose du monde me puisse donner du contentement quand ie seray priuée de vostre veüe. A la mienne volonté que le Ciel m'eust faict la grace, que vous eussiez esté libre. J'aurois voulu vous payer en partie de ce que ie vous dois, en vous faisant S'eigneur de ce mien Royaume, a si cela estoit, ie m'estimerois la plus henreuse & la plus contente de toutes les mortelles; mais puisque mon mal-heur à voulu qu' une autre m'a précedee, au gain qu'elle à faict de vostre liberté, ie vous coniureray seulement, que là où vous serez, il vous ressouuienne de moy & de ce mien Royaume. Toutes les fois que l'occasion s'y offrira vous pourrez croire qu'il est vostre, puisque ie ne sçaurois receuoir de plus grandes faueurs que lors qu'il vous plaira vous seruir de moy en quelque chose. Que si mõ bon heur permet encores que vous puissiez reuenir un iour en ce païs auec plus de ioye que vostre coeur tesmoigne maintenant ce me sera une singuliere faueur, s'y cõme yar vostre moyen i'ay recouuré mon Royaume, ie reçois encores de vostre main un mary tel qu'il vous plaira de me donner, & s'il vient de vous il ne pourra estre que conforme à mon honneur, & à ce qui m'est necessaire.»

(Le Chevalier du Soleil I. 622. l.

Egyébként magától értetődő, hogy a másfél millió szót tartalmazó regény hőse nem veheti el mindazon herczegkisasszonyokat, kiket valami zsarnoktól vagy szörnyetegtől szabadított meg s kik azután nyakába akarnák magukat varrni, úgy, hogy a lovagregények legtöbb episodja a főhős házassága nélkül foly le. Az Erzsébet-koriak ezt igen jól tudták

[1] Neve a regény szerint onnan ered, hogy hasán egy rózsaalakú anyajegy volt. Apját elveszettnek vélték.

s ezért a mesén megtették a czéljaiknak megfelelő változtatásokat.[1] A lovagregényekben általában nem hiányoznak az önzetlen szerelem példái, mint a milyen a szép Ricarda története a Primaleon végső fejezeteiben, a melyekre már más alkalommal mutattam rá.[2]

A történet további menete a következő: Rosicler csakugyan megérkezik Angliába, de mivel a király leányát, Oliviát, a portugál herczeghez akarja erőszakkal hozzáadni, ezért a leány kedvesével megszökik. Ez a körülmény véres háborúra vezet s csak miután Rosicler a királynak is és a portugál herczegnek is megmenti életét s ez utóbbinak az elvesztett Olivia kárpótlásául Archirosát ajánlja menyasszonynak és egy gyönyörű, Senecara és Portiának a kegyességről szóló szavaira emlékeztető beszédben engesztelődésre int, áll helyre az általános béke. Ez alkalommal egyúttal a *Lovagok Tükre* 15. fejezetére akarnám felhívni a figyelmet, mely érdekes érintkezési pontokat mutat, *Hamlet*, *A két veronai ifjú* és a *Wahlverwandtschaften* (Goethe) cz. regény episodjaival; egyelőre elég megállapítanom, hogy a *Lovagok Tükré*ben a Bölcs Artemidoro egy vizi nympha alakját ölti fel, hogy Briana herczegnőt, ki férjét elveszettnek, fiát vízbefultnak véli, megvígasztalja. Úgy Antonio de Eslava *Ifjú Roland*jában, mint Shakespeare is *Vihar*jában e jelenet felhasználását teljesen elhibázta. Az előbbi Berlához, egy óriási kígyóhoz intézteti a vígasztaló szavakat, míg Shakespearénél Ariel gúnyolódásokká változtatja őket, miáltal, minden ok arra, hogy alakot cseréljen, elesik.

[1] A moldovai herczegnő episodja a *Knight of the Burning Pestle*ben szorosabb összefüggést mutat Archirosa történetével, a mennyiben ott se lesznek egymáséi. A szerzők akkoriban már a lovagregények kigúnyolásának álláspontján voltak, már nem bámulták őket.

[2] *Studi di Filologia Moderna*. I. 291. l.

Függelék.

Rosicler beszéde.

And if there seemeth vnto you any fault to be in the Emperour my father or that I and the Princesse Olivia have offended your Maiestie in any thing, apart and put away from your heart all anger and wrath, for that you doe vnderstand, that the most noblest manner of reuengement is to forgiue, and how that there is nothing so inconuenient and hurtfull vnto man as is wrath and anger, for that it doth properlie appertaine vnto furious beasts, and not vnto men, but vnto such as bee most crnell and furious, and to the contrarie there is nothing more convenient vnto man than is meekenesse and mercie, and much better and more honour it is to forget iniuries, than to reuenge them, and there is not a more nobler and generous forgetting than is in the offence which was attributed vnto the prince of Captaines, for that he did praise himselfe, that he did neuer forget any thing but offences done. The pleasure in taking reuengement doth passe away in a moment, and the ioy & pleasure in shewing mercie endureth for euer. There is nothing so necessarie amongst men, nor ought to bee more common than to forgiue, for that there is none but hath neede of mercie seeing that the Sunne must shine vpon him, the earth sustaine him, and all creatures must bring forth. The winde must haue his course, the clowdes must pore out their waters, the Stars must haue their influence, the heauens must moue, and the waues of the sea must bee in quiet, and not to overwhelme the earth, when they are in a rage and higher than it, and to conclude, all things of the gouernment of this world vse Mercie, and be necessarie for the conuersation of humane life, and mercie cannot be lacking in him, or at least waies may not, that cannot sustaine himselfe one iote without it, and that which is more, there is not one but that hee sinneth, so that he cannot, but needes must desire mercie for his sinnes and offences. What is he that can salue and make whole the wounded consciences of humane creatures, if the wrath of God doth perseuer, then shall yon neuer haue end of contentions and troubles, armour shall neuer cease in the land, neither lightnings and thunders, with cruell shaking of the heauens, therefore it is necessarie (most worthie King) that yon doe forgiue, and refraine the ire of youre hart, for otherwise with iust reason

yon cannot aske of God pardon, when that yon will not vse pardon with your daughter and sonne in law. Beware, take heede and helpe your selfe from that which is written, that man dothe keepe wrath and ire against man, and cloth secke vnto God for Phisicke. You are wise and discreet, therefore you shall understand, that all this which I haue said vnto you, is onely to put you in remembrance, that the passioned minde can neither see nor discerne things farre nor nigh hand.

(*The Mirrour of Knighthood.* v. 3 f. 114.)

Toldalékul álljon itt még egy hely Perez *Diana de Alonso*-jából:[1]

I imagine as much said *Purthenius*, but am not ignorant, that thou art rigorous, and that in this sort we are both in an ill case, if for speaking perhaps or doing a light thing ignorantly, one shoulde not be pardoned. If so small faults are so heynously punished, howe can the greater escape vncorrected? Wherefore set downe this lawe (if thon wilt at the least be accounted iust) that the punishment excede not the fault, putting the fault and the punishment in an equall ballance of moderation: we are more bound to our Gods for mercy, which they shew vs, then for their iustice, whereby but a little they profite themselves. Tell me then fare Stella (as the Gods preserue thee still in thy singular and rare beautie) if euery time that men offende, high *Joue* shoulde sende downe his thunderbolts, howe manie dost thou thinke shoulde hee finde vnarmed.[2]

(Bartholomew Jong's *Diana*, London, 1598. 275. l.)

* * *

Hasonlóságok Archirosa története, meg Philaster és Cymbeline közt a következők:

1. A kitagadott hercegek: Archirosa, Philaster, Imogen.

2. Hipesia öngyilkossága a *Lovagok Tükré*ben és a királyné öngyilkossága *Cymbeline*-ben.

3. A kísérlet a hercegnőket (Archirosa, Arethusa, Imogen) akaratuk ellenére férjhez adni.

[1] *A két veronai ifjú*ban is találhatók nyomai ezen Diana felhasználásának, pl. a jelenet a levéllel (I. 2.).

[2] V. ö. *Szeget-szeggel* II. 2.

4. Rosicler tehetségei, melyek gyermekkorában mutatkoznak s a Posthumus-ról mondottak. *(Cymb.* I.).

5. Rosicler apját elveszettnek tartották, mikor Rosicler született, ép úgy, mint Posthumus, ki apja halála után született.

6. Rosicler rózsaalakú anyajegye megfelel Imogen anyajegyének.

7. Archirosa királylyá fogadtatása és Philasteré (V. 4. Long live Philaster, the brave prince Philaster!).

8. Archirosa önzetlen szerelme megfelel Euphrasia-énak.

9. Rosicler a király és vetélytársa életét menti meg, kinek kárpótlásul egy másik herczegnőt ajánl fel, a mint az Philaster végjeleneteiben is történik.

Worcester, Mass. U. S. A. 1912 jun. 21.

VISSZAÉLÉS SHAKESPEARE NEVÉVEL.

Irta BAYER JÓZSEF.

A régi magyar színészetnek erkölcsi tekintetben legjellemzőbb vonásai közé tartozott, hogy a közönség-csábítás olyan eszközeihez csakis a legeslegritkább esetben folyamodott, a mit közönségbolondításnak szokás nevezni. Déryné Naplójából tudjuk, hogy már az ő idejében is voltak «ripacsok» és a «*Nagy Pisták*» összeverődött csapatai nem igen munkáltak arra közre, hogy a magyar theatrum tekintélyét emeljék. De az ilyesmi előfordult elég sűrűn nyugot műveltebb népeinél is, a különbség csupán az, hogy míg amazoknál a színház a mulatozásnak csupán egyik fajtája volt, addig nálunk a színészet nemzeti ügyet szolgált és a kontárkodó, útszéli komédiás alkalomadtán nemzeti ügyet gyalázott meg.

A visszaélések legkiválóbb alkalmaiul azok az előadások szolgáltak, melyek szerződésszerűleg egy-egy kiválóbb előadó «javára» adattak. Ezekre hónapokkal előbb készült a jutalmazandó. Joga volt a darab megválasztásához és ezzel a jogával a legtöbb esetben úgy élt, hogy vagy maga fordította le a darabot s így az mint ujdonság is nagy vonzó erővel bírt, vagy kiválasztott a műsorból egy már régebben adott, de hatásos darabot s azzal «kívánta tiszteletét tenni» a nagy közönségnek. A legtöbb kilátással természetesen az kecsegtetett, ha egy helyi, «honi nagyság» eredeti darabját hozhatta először színre, mert ez esetben az újdonság ingerét a rokonok, jó barátok és ellenségek érdeklődése, kíváncsisága fokozta, tehát közönséget csődített.

A XIX-ik évszázad elejének egy ily jutalomjátékához annyi szó fér tisztesség szempontjából, hogy ezt annál inkább ki kell emelnünk, mert a jutalmazandó nem valami vidéki városkában, hanem Erdély főhelyén, Kolozsvárott járatta meg közönségével a bolondját.

Greguss Ágost* az esetet említvén, azt hiszi, hogy ma már

* L. *Shakespeare in Ungarn.* Seperatabdruck aus dem III-ten Bande der Literarischen Berichte aus Ungarn. Budapest 1879, 9—10. l.

nehéz volna eldönteni, vajjon szándékos mistificatio tényével állunk-e szemben. Az ő szemében a kolozsvári eset csak annyiban bir nagyobb jelentőséggel, mert azt bizonyítja, hogy Shakespeare neve hazánkban már a XIX. évszázad elején oly kedvelt volt, hogy reclam czéljára is föl lehetett használni. Az tény, hogy Shakespeare a magyar színészet első évtizedében, különösen számtalanszor adott *Hamlet*je révén, oly kedvelt volt, hogy nevét bizvást lehetett czégérül használni, de nem tudunk esetet az egy *Clavigo*-előadás kivételével, mely Nagyváradon mint Shakespeare műve került színre,* hogy színészeink közül bárki is oly otrombán visszaélt volna Shakespeare nevével, mint azt Pergő Czelesztin cselekedte.

Az incriminált eset a következő. Midőn a kolozsvári színházhoz szerződött Pergő József kivette jutalomjátékát 1812 deczember 19-én. a következő czímű shakespearei darabot (!!!) választotta jutalmul, mint «Egy Muszka történeten épült Ujj (!) Vitézi nagy Játékot» : *Mentzikov Sándor*. De álljon itt szó- és betühiven maga az eredeti színlap, hogy tanúságot tegyen Pergő József «Haza-Szeretete nagyságáról síron innen és síron túl is», ki a legnagyobb arczátlansággal meri hirdetni e darabról, «hogy ezen remek munkájából nézve Schakespear (!) fel-emelkedett Lelkét, úgy látszik az ott is tudott teremteni, a hol mások gyermekek a rajzban».

* Egy nagyváradi színlapon (1835 V/19-éről) 23 évvel később a mi az esetet súlyosbítaná) a következő olvasható : «Clavigo. Szomorújáték 5 felvonásban. Irta Shakespeare. Magyarítá Kazinczy Ferencz». De itt a szándékos félrevezetés esete ki van zárva, mert ez volt a szini dény második darabja s aligha akarhatták, hogy ilyen «bolondítással» már eleve elriaszszák a közönséget a szinház látogatásától. Utolsó előadásukat 1835 julius 19-én tartották, tehát nem járt súlyos következményekkel ez a kérdés, mely hihetőleg a szinlapot szerkesztő sugó tudatlanságában találja magyarázatát. Midőn a társaság Nagyváradról Debreczenbe megy, az 1835. évi augusztus 15-iki színlap már ekként szólt : Clavigo. Szomorújáték. Goethe munkája, Kazinczy fordítása A hibát tehát helyrehozták. A kolozsvári mistificatio azonban egészen más elbirálás alá esik.

KOLO'SVÁR.

Elő-fizetés' Fel-függeſztése mellett:

A' FELSŐBBEK' ENGEDELMÉVEL

Ma, Szombaton, Décemberʼ 19-dik napján 1812

A' NEMZETI JÁTSZÓ TÁRSASÁG

fog elé-adni

Egy Muszka történeten épült Ujj Vitézi nagy Játékot V Fel-vonásban ezen nevezet alatt

MENTZIKOV SÁNDOR

Szerzette Schakespear.

JÁTSZÓ SZEMÉLYEK:

Péter Alexiovits, Muſzkák' Czárja	Pergö.
Mentzikov Sándor, Feldmarschal	Czéleſztin.
Hertzeg Amilka	Némethi.
Kuvánszki Natália ſzületett Amilka Hertzegné	Székelyné.
Hertzeg Oſzſzodár	Idegen.
Maſzalſzky, egy Tanátsbéli	Sáska.
A' Fö Itélö Széknek Elöl-ülöje	Szilágyi.
Egy Szeretsen	Rátz.
Köleséri Magyar Generalis a' Muſzka ſzolgálatban	Jantsó.
Gróf Tzudóv	Székely.
Tzirilla, ennek Léánya	Sáskáné.
Peti, ennek Fiatskája	Sáska Biri.
Hertzeg Szerdjukov, Udvari bolond	Török.
Egy Tanátsos	x x x
Egy Hivatalbéli	Idegen.
Porkoláb	Rátz.

Nyóltz Birák, Lokájok, Katonák öſzve esküdtek.

Ditsö Nemzet! Nagy Lelkü Pártfogóim!

Mind az a' mit az életböl magának fenn-tarthat az Ember a' Siron tul-is, a' Haza Szeretete, ezt ha meg nem nyerte, vagy legalább meg-nyerni nem törekedett, úgy azt a' keveset-is, a' mit a' Világ szokott adni, hogy vólt, nem érdemli meg. Meſzſze alá vagyok én ezen Szent Tzél' el-érhetésétöl, de leg alább ahoz közeliteni, ez föbb rugó elöttem: Ma midön Nagy Lelkü Pártfogoim, kegyességek ujra lelkesit, ma, és örökre a' Nemzetnek Szólgálni ſzerentséjének tartja

leg alázatosabb szólgája *Pergő Jó'sef.*

N. B. Ezen Játéknak minden tekintetben figyelemre méltó érdemit kivántam Terméſzeti vonásaihoz alkalmaztatott musikával-is nevelni; annyival inkább, hogy ezen remek munkájából nézve Schakespear fel-emelkedett Lelkét, úgy látſzik az ott-is tudott teremteni, a' hol mások gyermekek a' rajzban. — A Rekeſztékeket és Zárt székeket tartó Méltóságok és Uraságok kegyes parantsolatjaikat Dél-után három óráig minden esetben ki-instálni bátorkodom.

A' BÉ-MENETEL' ÁRrA

Egy Lógé V. forint 1 xr. 30. Zárt-Szék xr. 24. Elsö Hely xr. 12.

Kezdődik pontban 6 órakor, vége lészen nyoltz után.
A' nézö hely bé-leſz fütve.

E nagy és széles, elég díszes színlap egyetlen példányát az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtára őrizte meg. Már most az első kérdés az volna: igaza van-e Gregussnak, mikor azt állítja, hogy manapság nehéz eldönteni, vajjon szándékos vagy szándéktalan mistificatio esetével állunk-e szemben? Erre csupán azt felelhetjük: a jelen ügyből kifolyólag az a legfurcsább, hogy Greguss egyátaljában föltehette ezt a kérdést.

Mi részünkről a *szándékos* mistificatiónak oly kétségtelen jeleit látjuk e színlap adataiban, hogy első sorban csak azzal nem vagyunk tisztában, hogy vajjon Pergő Józsefnek tudatlanságát vagy pedig arczátlanságát tartsuk-e napnál világosabb dolognak? De viszont az elől a vélemény elől se zárkózhatunk el, hogy egyenlő magas színvonalon állónak tartsuk Pergő tudatlanságát arczátlanságával. Mindemellett nem akarjuk, hogy elfogultsággal vádoljanak. Ez okból tárgyi és személyi okainkat is felsoroljuk, hogy olvasóink dönthessék el: Gregussnak van-e igaza ebben a kérdésben vagy nekem?

Tegyük fel azt az esetet, hogy a színházi régi szokáshoz híven Pergő maga fordította le jutalomjátékát. Első előadással állunk tehát szemben, mint azt a színlap ezen kifejezése «Ujj Vitézi nagy Játék» is jelzi. Ha maga fordította, előtte kellett állania az eredeti szövegnek, mely nem más, mint Menzikoff und Natalie, Kratter Ferencztől, folytatása Katinka a marienburgi leány cz. drámájának, mely a magyar színpad sokszor adott darabja volt.* Ha valami német sugókönyv után készítette fordítását, teljes lehetetlenségnek tartjuk, hogy azon ne lett volna pontosan jelezve a német szerző neve. Ha pedig a nyomtatásban megjelent kiadásból fordít (Frankfurt 1795—1804-ben jelentek meg összegyűjtve), akkor meg éppen ki van zárva annak a lehetősége, hogy észre ne vegye a szerző nevét. De tegyük föl azt az elhihetetlen esetet, hogy egy teljesen csonka súgópéldányból fordít. Minő írói arczátlanság kell ahhoz, hogy Shakespearenek tulajdonítson egy drámát, melynek tárgya majdnem 100 évvel Shakespeare *halála utáni* időből van véve. E tény egymaga azt bizonyítja, hogy Pergőnek sejtelme sem volt arról: mikor élt Shakespeare. A tanulatlan ember bátorsága

* Kolozsvárott 1802. III. 20. (L. Délibáb 1853. I. 448. lap.) Pesten először 1807 szept. 23-án játszották, aztán egy-egyszer 1808, 1809, 1810 és 1812-ben; de adták ily czímen is: Péter czár vagy a livoniai asztalos 1810-ben és 1812-ben. (V. ö. A nemz. játékszín tört. II. köt. 400. és 406. lap.)

magával ragadván, tudatosan hazudott, még pedig tudván azt, hogy ha az ember hazudik, a legjobb mértéken túl hazudni, a legnagyobb s nálunk is népszerű drámaíró nevét vette kölcsön, hogy így a jutalomjátékából eredő haszon a lehető legnagyobb legyen. A publicistikától nem volt oka félnie, mert mire (tegyük föl) a Magyar Kurirban megjelent volna a kolozsvári megrovó levél, a dolog rég feledésbe mehetett Kolozsvárott, ő pedig Isten tudja, hol járhatott már akkor. Elmenetele úgylátszik már ekkor (1812 végén) biztos volt, mert 1813 február 22-én *Hunyadi László*-ban tényleg búcsúfelléptét tartotta.[1] A jóhiszeműség tehát egészen ki van zárva e cselekedetében. Mert ha föltételezzük, hogy Ferenczi azon adata hiteles, hogy Mentzikoffot már 1804 előtt is játszották volna,[2] Ferenczinek igazolnia kellene nemcsak azt: hol és mikor adták, hanem azt is, hogy ki van a színlapon szerzőnek és fordítónak föltüntetve. Ferenczinek ez adata tehát figyelembe nem jöhet, mert egy ilyen állítás «1804 előtt» ez állítás hitelének támogatása nélküli, értékkel nem bír.

A dolognak tárgyi oldalát tekintve, részünkről minden lelkiismereti furdalás nélkül Pergő mistificatióját szándékosnak merjük állítani azzal a hozzáadással, hogy a rossz szándékot tudatlanság is súlyosbítja.

Már most csak a kérdés személyi része volna elintézendő, az t. i. olyan-e Czelesztin egyéni jelleme, hogy föltehetjük-e részéről a csalás szándékosságát vagy pedig a hamisításnak ez a módja teljes ellentétben áll egész jellemével?

Ki volt Pergő Czelesztin? A magyar színészetnek első renegátja. Midőn a derék Feleky-Szákfy-Gyulai-féle társulat az önkényuralom kezdetével megszünt, Pergő Czelesztin a katonai parancsnokság engedélyével 1849 aug. 29-én újra megkezdte a kolozsvári színházban az előadásokat, de társulatában hasztalan keressük a magyar művészi nemzedék egyetlen kiváló tagját. Szept. 6-án az erdélyi főhadiparancsnok tiszteletére a *Hős érdeme* cz. allegoriai képet adja elé s mialatt nálunk az aradi vértanúk hősi halált halnak, ő színészeivel okt. 7-én és okt. 21-én *németül is játszik*.[3] Ráismerünk-e benne arra a nagy hazafira, kiről öcscse 1812-ben «DitsőNemzetéhez» szólva, «Nagy Lelkű Pártfogóinak» támogatásáért esd? Volt-e sejtelme arról, hogy mindazt, a mi akkor

[1] V. ö. Ferenczi: A kolozsvári sz. tört. 240. lap.
[2] I. m. 518. lap.
[3] L. Ferenczi i. m. 377. lap.

mondatott, egykor épen az ő fejére fogják olvasni: «Mind az, a' mit az életből magának fenntarthat az Ember, a Siron tul is, a Haza Szeretete, azt ha meg nem nyerte vagy legalább meg-nyerni nem törekedett, úgy azt a keveset is, a' mit a' Világ szokott adni, hogy vólt, nem érdemli meg.» Mint renegát valóban rászolgált, hogy a haza szeretetét meg ne érdemelje. Az 50-es évekből nevéhez egy olyan szereplés emléke fűződik, mely teljesen méltó ezen első cselekedetéhez, de a melyet közelebbi adatok hiányában nem akarok részletezni. Midőn 1858 aug. 4-én meghalt, elfeledkeztek honfibűnei miatt úttörő érdemeiről a szinészet terén. A ki egyéniségének emberi vonásairól közelebbit akar tudni, olvassa el Déryné Naplója II. és III. kötetének azon helyeit, hol arról van szó: miként csalta meg Dérynét. Ugyanaz a Déryné, a ki őt mint szinészt értelmesnek, buzgónak, szorgalmasnak jellemzi s nem hallgatja el gyűlölködésből megemlíteni kitünő szerepeit, Naplója későbbi helyén nem is beszél róla másként, mint «rabló»-ról.

Jellemző egész egyéniségére, hogy soha se tud éveken át állandó tagja lenni egy színtársulatnak. Természetére nézve megférhetetlen és a sok bolyongásban annyira modorossá válik, hogy midőn 1835-ben Budán *Hamlet*ben föllép, játékának módja már kész nevetség. Úgy látszik, hogy Bacchus oltárán is szeretett áldozni. Legalább ezt olvassuk ki a nagybányai levelező sorából 1833 okt. 19-éről: «a szinésznek színpadra léptekor mentnek kell lenni a lelki szorongásoktól és *minden kábító erős szeszektől*».*

A kinek jellemében ilyen vonások vannak, mint kapzsiság, erőszakoskodás, önhittség, megférhetetlenség, hajlam az iszákosságra és ezen felül meg tud feledkezni hazafiúi szent kötelességéről, arról az emberről föltehetjük, hogy haszonlesésből szándékosan misztifikálta közönségét anélkül, hogy sejtelme volt volna arról, milyen fényes bizonyítványt állít ki egyuttal a maga tanulatlanságáról.

De e kérdésnek még egy személyi oldala is van. Az t. i., hogy miért vádoljuk mi Pergő Czelesztint, midőn a fordító neve nincs a színlapon s a jutalmazandó: Pergő József s nem mint Greguss írja idézett művében: Pergő János?

Pergő József — testvére Czelesztinnek — tényleg működő tagja a kolozsvári színtársulatnak 1810 julius 24-étől s ott találjuk 1812-ben is testvérével együtt, kiről föntebb már említettük, hogy

* V. ö. *Honművész* 1835. évf. 714—715. l. és u. o. 1833. évf. 541—2. lap.

1813 február 22-én búcsúfelléptét tartja.[1] Ettől az időtől kezdve Pergő József neve végleg letünik a magyar színpadról. Ferenczi művében még névszerint se fordúl elő többé; a vidéki színielőadások tudósításában egyetlen egyszer sem akadunk nevére. Könyv ugyan fölsorolja[2] a színjátszók nevei közt Pergő Józsefét is, de ebből nem következik, hogy tovább is szinész maradt, mert abba a névsorba mindazok bekerültek, kik valaha fölléptek a magyar színpadon.

Pergő Józsefről két dolog egészen bizonyos: 1. hogy nem volt még másodrendű kiválóság se a magyar színpadon; 2. hogy soha irodalmilag nem működött, még mint drámafordító sem. Testvéréről, Czelesztinről ellenben tudjuk, 1. hogy korában sok hatással játszott; 2. hogy drámákat írt és fordított. Fordításai közül egy nyomtatásban is megjelent: *A testvérgyilkos* négy felv. és egy másiknak, melyet többször adtak, súgókönyve megvan birtokomban is: *Toldi Miklós* vagy a *Kőszegi hős asszonyok*. Benkő szerint (*Magyar Színvilág* Pest 1873. 119. lap) a *Tuzok-lesés* cz. eredeti darab szintén tőle volna, valamint a *Világ fia* cz. darab is (u. o. 125. l.) sőt Ferenczi szerint *Linczig János Kolozsvári királybiró* cz. színmű is, előadva 1842-ben Kolozsvárott.

Bajos volna tehát elhinni, hogy *Mentzikov Sándort* maga a jutalmazandó Pergő József fordította volna, kiről még azt se tudjuk, hogy tudott-e egyáltalában németül. Mi tehát joggal tartjuk e dologban ha nem fordítónak, de kétségtelenül bűnszerzőnek Pergő Czelesztint, ki csakhogy nagyobb hatást érjen el a címszerepben, Kratteré helyett Shakespeareének jelezte testvére jutalomjátékát.

Pergő József jó volt bűnbaknak: hisz a fordító neve nem volt ott a színlapon s a megtámadás esetén neki kellett volna s nem a bűnszerzőnek helyt állani, de a hasznot és a külső sikert biztosította a címszerep adójának, ki mellett Pergő József mint czár, úgyis csak episodszerephez jutott.

Ez az egész névtelenség, a felelősségnek más nyakába varrása, megint olyan dolog, mely csakis Pergő Czelesztin igazi «jellemének» teljes ismerete mellett érthető meg. Pergő Czelesztin olyan embernek bizonyult egész életpályáján, hogy a siker kedvéért semmiféle eszköztől se riadt vissza. Ezt a tudatos miszti-

[1] Ferenczi Z. i. m. 233. és 239. lap.

[2] Játékszíni Koszorú 1834-iki kiadás 184. és az 1836-iki kiadás 189. lapjain.

ficatiót tartjuk jellemgyöngesége első bizonyságának, melyhez méltán sorakoznak életének további jellemgyöngeségei. Még az a ravaszság is föltünő, a melylyel — bár a maga sikeréről van szó — a felelősség alul kibujni törekszik a névtelenség segélyével. Pergő József nevét elhallgatta a N. B. alatt pótlólag irott sorokban, de a magáét se tette ki, mert volt annyi esze, hogy mentegetődző hazudozásainak külső alapjai legyenek, ha a vád fölmerül.

De vád nem merült föl, vagy helyesebben: ilyen vádról nincs tudomásom. Mint napi esemény, tán szóba kerülhetett Kolozsvárott, de a nyilvánosság előtt nem róttak meg senkit ezért a közönségbolondításért.

Száz év mulva ez esemény után azt az egy dolgot örömmel állapíthatjuk meg, hogy reclam czéljaira többé ily csúfosan nem éltek vissza Shakespeare nevével a magyar színpadon.

A nagyváradi Clavigo-eset 1835-ből szinészi tudatlanságra vihető vissza, melyhez — mint a helyreigazítás is igazolja — nem tapad a reclam szennye.

KÖLCSEY SHAKESPEAREREŐL.

Irta KRISTÓF GYÖRGY.

Bayer József *Shakespeare drámái hazánkban* * című becses művében idézi Kölcseynek Shakespearere vonatkozó két megjegyzését. E két megjegyzés alapján arra a következtetésre jut, hogy Kölcsey a magyar írók elsői közé tartozik, kiknél Shakespeare olvasása nemcsak irodalmi gyönyörűség, hanem valósággal lelki megváltásképen hat. Célunk Kölcseynek Shakespearere vonatkozó egyéb megjegyzéseit is összeállítani s ez által a Bayer tételét részletesebben igazolni. Adatainkban igyekeztünk ugyan teljességre, de korántsem állítjuk, hogy összeállításunk csakugyan kimerítő.

Mindenek előtt figyelemre méltó az, hogy Kölcsey pályájának második felében foglalkozik behatóbban Shakespeareerel s hogy német irodalmi-tanulmányai vezették Shakespearehez, Döbrentei és Kazinczy ösztönzésén kívül. Eleinte valószínűleg inkább csak magát a Shakespeare-irodalmat ismerte s csak ezután jutott el oda, hogy magát Shakespearet olvassa. Hiszen 1813-ban még azt írja Döbrenteinek: Az *angolok* és olaszok poesisát nem ismerem (1813

* Bayer József: *Shakespeare drámái hazánkban.* I. 26—29. l. Az idézett két hely elseje: Láttam én embereket a mi magyarjaink közt, kik imádták Kotzebuet és Csokonait s Shakespeare és Kisfaludy előttök ostobák valának s igazok van, mert a ki Kotzebueban találja fel magát, teljes lehetetlenség, hogy magát Shakespeareben is feltalálhassa. (Lev. Kazinczyhoz 1814 decz. 22.) Másika: Shakespearenek s Moornak műveiket szép kiadásban megvettem s az elsőt olvasom s benne nyugszom ki a napi unalom által okozott fáradalmakat. Mily világ ez, mi az ő műveiben megnyilik. Tele irtózatokkal, tele az emberi természet ezerféle hibájival; de oly való, oly meleg, oly élettel teljes és colossalis alakban és erőben álló! Kínos ellentétel ezen világ mellett ez itteni jelen való, erő, melegség s elevenség nélküli világ. Azonban az élet csak a genie kebeléből ömlik melegséggel; a mindennap emberei örökre hidegek és törpék, mert az érdek, t. i. a személyes érdek melegsége parányi szikra — nagy télben. Lev. Szemere Pálhoz 1834 aug. 2. Sajátságos, hogy a *névmutatóban* a Kölcsey nevét hasztalan keressük.

nov. 15.). S csakugyan valamennyi Shakespeare-vonatkozás mind a későbbi évekből való. Ha Kölcsey valamennyire is ismeri Shakespearet, nem mellőzte volna ennek a felemlítését épen akkor, mikor arról foly a discussio, hogy poesisának nyelve dagályos-e vagy nem s a mikor maga nevezi meg azokat az írókat, kik költészetére hatást gyakoroltak. (Hölty, Salis, Matthisson, Schiller, Goethe, Homeros, Rousseau.)

A következő 1814. évben a Bayer idézte adaton kívül még egyszer olvassuk nála a Shakespeare nevét. (Levele Kállay Ferenczhez 1814 decz. 17.) Megvallja, hogy egész költői tevékenysége függ az olympiai bajnok birótól s ezen biró nem egyéb, hanem a közhír, a dicsőség. Egy Newton, Franklin és Kant elégedetlenül szállott volna sírjába, ha nem lettek volna bizonyosak a jövendő hír halhatatlanságáról. «És Homer s Pindar és Shakespeare s Goethe* tettek volna-e lépést a pályán az örök dicsőség bizonyos reménye nélkül? Nem léptek volna-e e nélkül úgy vissza, mint köztünk százanként visszaléptek?»

1814-ből való ezen két megjegyzése közül kétségtelenül a Bayer idézte adat a fontosabb. Ebben a nyilatkozatban Kölcsey ép úgy szembe száll a divatos nézetekkel, ép oly kiméletlenül elitéli Kotzebuet, mint a mily bátran és hiúságot nem legyezve írta meg kritikáját Kissről, Csokonairól és Berzsenyiről. Bátorsága nem különködésből származott, hanem alapos irodalmi és esztétikai tanulmányozásból. Kotzebue elleni kifakadásában, valamint a Shakespeare nagyságának megjelölésében Kölcsey nem mond egyebet, mint a mit a kor jelesebbjeitől is oly gyakran hallani. És (a mi szempontunkból figyelmet érdemel) egyik nyilatkozata sem tételezi fel szükségképen azt, hogy e nyilatkozatok *autopsian* nyugodnának. Lehet, hogy Kölcsey már ekkor több Shakespearei darabot ismert a szinpadról; az is lehetséges, hogy egyikét-másikát olvasgatta is, de nem feltétlenül. E nyilatkozatok megtételére őt a német esztétikai irodalom ismerete is följogosíthatta. A németeknél Lessing épen most utalt a Shakespeare nagyságára a francziákkal szemben, Kölcsey pedig, ki Lessinget alaposan ismerte, az ő nyomán bátran vallhatta Shakespearet nagynak, a legnagyobbak közül valónak.

Bizonyos, hogy Kölcsey állandóan foglalkozott Shakespearerel. 1815-ben Döbrenteivel azon vitatkozik, hogy vajjon Goethe Horatiusszal és Vergiliusszal tartozik-e egy sorba, vagy Homerosszal

* A Toldy-féle Kölcsey kiadásban mindig: *Göthe.*

és Shakespearerel, azaz: vajjon Goethet a körülmények tették nagy íróvá, mint Horatiust és Vergiliust, avagy a körülményektől függetlenül, sőt esetleg azok ellenére fejlődött olyanná, mint Homeros vagy Shakespeare? Kölcsey, mint a görög-német classicismus híve, váltig erősíti barátjával szemben azt, hogy Goethe is olyan nagy, mint Shakespeare: «az ő lelke szint olyan nagy, mint akármelyiké a legnagyobbak közül».[1] Ámbár nyomban odateszi: «... bizonyos értelemben minden poetát csak a környülmény teszen. A Homeridák, mint Shakespeare, Ossian, mint Goethe *másoktól vettek lángot*». Eme nyilatkozat szerint Kölcsey Shakespearet a legnagyobb teremtő lángelmék közé sorolja, bár jól tudja, hogy Marlowe, Holingshed és mások meséit dolgozta föl. Másfelől azonban az efféle iskolás szőrszálhasogatásnak azzal vet véget, hogy a költői nagyság sem terem amúgy a puszta vadonban. *Kedvező körülmények nélkül nincs teremtő genius.* Ez igazán egy mélyenlátó műbirálóhoz méltó nézet.[2]

Azt a naiv hitet, hogy a legnagyobb lángelmék valahogyan csodaszerűleg, minden kedvező tárgyi körülmény nélkül, váratlanul bukkannak elő, — a hogy utóbb még Petőfi is írja Aranyhoz — Kölcsey nem tartja alaposnak. Iménti nézetében ennek világosan kifejezést ad. Objectiv viszonyok kedvezése hozza napfényre a teremtő lángelméket. Kölcsey még tovább megy. A teremtő lángelme kiválóságát és jelentőségét elismeri ugyan, de épen Shakespearere hivatkozva védi a kritika jogosultságát s ostorozza a tanulni nem akaró önszeretetet. «A szert és mértéket meghaladó írói önszeretet legbizonyosabb út az írói dicsőséget örökre elveszteni. Mert ne higyjétek, hogy volna ember *elég erős mindig és mindenben* a leghelyesebbet egyszerre kitalálni. Legtöbb esetben vagy saját gondolkodás vagy idegen intés tanít meg a rossz helyett jót s a jó helyébe jobbat tenni. Homér száz meg száz Aristarchus kezén ment keresztül, míg azzá lőn, a mi s Shakespearenek régi nyomtatványaiból megmutatta Tieck, miképen javítgatott ő dolgozásain, melyek nevét megdicsőíték. E példa tükör gyanánt szolgálhat némely úgynevezett genieknek, kik műveiket ihlés által származottaknak vélvén, azokat hibátlanoknak tartani kívánják; s bennök sem magoknak változtatást, sem másoknak szabad itéle-

[1] Összes művei (Toldy kiad.) VIII. k. 156—7. l.

[2] Ugyanígy a Csokonairól szóló birálatban is: Homer, Shakespeare, Goethe nagyok lettek volna minden környülményekben. Összes művei. IV. k. 8. l.

tet nem engednek.» (*Összes műv.* Toldy-kiad. IV. k. 81. l. *Kritika* cz. dolgozatában.)

Igen jól tudja Kölcsey, hogy Lessing a német költészetben Shakespeare és Homeros műveire való utalással igyekezett a helyes ízlést jogaihoz juttatni. Midőn Lessing — úgymond — a bölcsebb kritikának magvait elhintette: leginkább arra törekedett, hogy a franczia álízlést számkivesse; s e végre egyfelől Homért, másfelől Shakespearet mutatta fel hazájának fiai előtt. (Jegyzetek a kritikáról és poesisről. 1829.)

Hasonlóképen ismerte, hogy Voltaire mily kicsinylőleg bánt el Shakespearerel. A helyes izlést fejtegetve azt mondja Kölcsey: Voltaire azt írá: az ízlés csak kétféle, jó és rossz. De azt lehetne Voltairetől kérdeni, mi tehát a jó és rossz ízlésnek csalhatatlan kriteriuma? Ő nagynak kiáltozá Racinet, de Shakespeare nékie csapszéki versöntő vala. (Összes műv. IV. k. 114. l.)*

Nem kerülte el figyelmét madame Staëlnek Shakespearere vonatkozó különködő és szintén nem elismerő vélekedése sem. (Össz. műv. VIII. k. 170. l.)

Hivatkozik Shakespearere két ízben is akkor, midőn azt fejtegeti, hogy a szép egy absolut fogalom, mely nem függ az időtől és helytől s nem a költők egyéniségétől. Melyik érezni tudó nem érzi, kérdi *Kritika* cz. értekezésében (*Összes műv.* III. 84. l.), hogy Homer és Ossian, Sophocles és Shakespeare, Virgil és Milton ugyanazon vonásokkal ismerték és rajzolták a szépet, nagyot, felségest s mindent, a mi még ezekhez tartozik?... A szép s minden vele határos érzés minden kor, hely és éghajlat embereiben egyforma alapvonásokkal tündöklött. Ugyanilyen értelemben fogalmazza meg az absolut szépet a *Kritikáról* és poesisről szóló dolgozatában is: «Aeschylustól-Shakespeareig stb. minden személyes külömbözés és elhajlás mellett is épen úgy egyeknek találjuk a szépnek, bájosnak, nagynak, felségesnek vonásait, mint a moralis nagyság érzelmeit Camillban és Hunyadiban»... (Össz. művei III. 105. l.) A szép szerinte absolut fogalom, az ízlés relativ. A kritika feladata a viszonylagos, individualis érzelmeken felül emelkedve az absolut szépet keresni, annak a törvényeit alkalmazni, ezen absolut kanonokat zsinórmértékül elfogadnia. Hogy ma már más felfogásunk van a szép *absolut* voltára vonatkozólag sok tekintet-

* A Voltaire—Shakespeare kérdés helyes megvilágítását l. dr. Gulyás Pál értekezésében: *Voltaire* és *Shakespeare*. Magy. Sh. Tár III. köt. 25—44. és 98—113. l.

ben, felesleges megjegyeznem. Kölcsey esztétikai álláspontja tanulmányaiból s az akkori német esztétika *absolutos* irányából érthető és magyarázható.

Shakespearere vonatkozó eddigi megjegyzései, bár érdembe vágók, de mégis inkább általánosságban mozognak. Nem Shakespeare költészetének *egy bizonyos tulajdonságát* hozza fel bizonyítékul, hanem Shakespearet a maga egyetemes jelentőségében, pályájának általános s mintegy összesűrített értékét. Ámde a Shakespeare költészetének *egy bizonyos* vonásait is fölemlegeti nem egyszer.

A komikumról írt becses dolgozatában pl. kétszer is hivatkozik a *Lear király* humorára. «Ha a természeti legnagyobb alacsonyságot a legmagasabb idealhoz hasonlítjuk, akkor a nevetségesnek és indítónak (tragikum) temérdek visszahatású ellentételéből bizonyos általrázó érzelem támad, mint pl. Learnak a szegény Thommal való scenájában.» (*Összes műv.* III. k. 57. l.) Lear királynak erre a jelenetére hivatkozva magyarázza azt, hogy mi a tragikomikum. S ez szerinte bizonyos embergyülölethez hasonló érzelem, mely akkor származik, midőn az erkölcsiség legtisztább fényében képzelt emberiséget tesszük a nevetséges világításban felállított emberi romlottság mértékévé. Tehát az egész meghatározás voltaképen nem egyéb, mint a például felhozott jelenet esztétikai meghatározása. Még egyszer hivatkozik Learre, most már *Hamlet*tel kapcsolatban, (U. o. 68. l.) annak a megvilágítása czéljából, hogy mi a különbség a humor és az ironia között. Az ironia tréfájában komolyság van, szelid ugyan, de sentimentalismus nélkül, ellenben a humor mindig sentimentalismust teszen fel, mely vagy ártatlan dévajsággal csapong, mint Yoricknál, vagy bosszús érzelemmé válik, mint Lear és Hamlet ajkain. Kölcseynek ez a példája, ez a hivatkozása is helyes általában véve, ámbár itt helyén volt volna a pontosabb megjelölés is, mert hiszen kivált Hamletben, de Learban is nem egy hely található, a mely inkább ironikus, mint humoros. Kölcsey szerint az ideálba emelkedő humornak talpköve: *elkeserítőleg éreztetni* az emberi kicsinységet, az emberi alacsonyság mélységét. Ha ez a neheztelő érzelem a pathos ideájával köttetik össze: akkor jön létre az igazi shakespearei *pathos*. (U. o. 59. l.)

Mikor ugyanebben az értekezésében hangoztatja, hogy a jellemeknek eredetieknek kell lenniök, ismét Shakespearere hivatkozik. (U. o. 71. l.) Nincs szerencsétlenebb kölcsönzés, mint charaktereket kölcsönözni, nemcsak idegen költőtől, hanem hazaitól is.

Bármely közönséges is legyen valamely charakter, mégis minden poeta a maga saját erejének mértékénél fogva veszi azt fel és állítja elé. Shakespearenél csaknem minden charakter a legelevenebb humorba van mártva s ez által oly különös világítást nyer, mely *egyedül Shakespeare individualitásában* fundaltatik s a melyet követni akarók annál fogva szerencse nélkül futák meg pályájukat. E szavakban helyesen utal Shakespeare eredeti jellemalkotó művészetére. Ma már tisztázottnak vehető, hogy Skakespeare roppant nagysága épen jellemzésének sajátos eredetiségében gyökerezik. Lehet mesét kölcsönözni, lehet tanulni mástól szerkezetbeli ügyességet, de az igazi költő jellemzése mindenkor egyéni, eredeti. Ebben határozódik meg a művész nagysága, a mire épen Shakespeare a legcsattanóbb példa.

Még röviden fölemlítjük, hogy az Engel esztétikai töredékeinek fordítása közben is találkozott nehány Shakespearere vonatkozó megjegyzéssel. A drámai monolog meghatározásakor Engel a Hamlet híres és csodált monologjára hivatkozik, melynek párja a Falstaffé a becsületről. Az komoly, ez víg nemben; de mindkettőben a személy egyedül saját belátása által akarja magát felvilágosítni. (*Összes művei* IV. k. 94. l.) A dialogust illetőleg Engel különösen azt jegyzi meg Shakespearenél, hogy senki se tudja jobban annak a módját, hogy miként kell és lehet a kevésbbé lényeges mozzanatot röviden szavakba foglalni, mint Shakespeare. Viszont Molière a fontos mozzanatok részletező előadásában válik ki. Ez a megjegyzés, a mennyiben a Shakespeare drámai dictiójának tömörségére vonatkozik, helyes. De nem mondható egészen világosnak a Molièrerel való ellentétbe állítás. Hogy értsük azt, hogy Molière kiváló a fontos mozzanatok *meghosszabbításában*? A meghosszabbításnak mi a kriteriuma? Ha azt akarja ez jelenteni, hogy Molière a fontos mozzanatokat kellő részletezéssel mondja el, hát Shakespeare nem úgy és ugyanazt teszi?

Sokkal helyesebb Engelnek az a megjegyzése, a melyikben egyenesen a Shakespeare dictiójának tömöttségére, comprimált és súlyos tartalmára utal. (U. o. 97. l.) «Vagynak olyan beszédek Euripidesben és Shakespeareben, a miket az elbeszélőnek egész ívekké s scenak, a miket egész könyvekké kellene változtatnia, ha azt akarná, hogy foglalatjokból s az általok kinyomott ideákból semmi sem vesszen el: s mindamellett is azon könyvek mégse adhatnák azt, a mit egyetlen egy kicsiny scena nyújt; mert árnyékozatok, mert az összeköttetésnek titkai maradnának el, a miket egy leíró sem foghat fel.» Ugyancsak helyes az a megjegyzés is

(U. o. 104. l.), hogy a *regulatlan shakespearei manier* a maga egész tökéletében minden bizonynyal a legnehezebb s a kontárok épen ebben árulják el leghamarabb magukat. Ez a helyesen értelmezett költői szabadság: a szabályok követése mellett a mű igen esetlen lehet, de viszont látszólagos félre dobása a szabályoknak csak a teremtő geniusnak van megengedve s ez a legnehezebb és legcsodásabb művészet maga.

Ugyanez az értelme a Kölcseynél előforduló, tudtunkkal egyetlen shakespearei idézetnek is. 1833 febr. 21. országgyűlési naplóját így kezdi: Shakespeare mond: sok történik mennyen és földön, miről a ti iskolás bölcseségtek nem is álmodoz. (*Összes művei* VII. k. 96. l.) Ez idézetet Hamlet mondja (I. felv. végén) Arany J. fordításában így:

> Több dolgok vannak földön és egen
> Horatio, mintsem bölcselmetek
> Álmodni képes.

Ez adatokból világos, hogy Kölcsey Shakespeare jelentőségét, kiváló művészetét s a rávonatkozó actualis irodalmat jól ismerte. A Bayer idézte második adat, továbbá Shakespearere vonatkozó korábbi megjegyzései arra engednek következtetnünk, hogy csak a húszas évek vége felé kezdett mélyebben elmerülni Shakespeare műveibe. Addig a Shakespearere vonatkozó irodalom mellett legfölebb egyes darabokat ismert, mint *Hamlet*et és *Lear*t, a melyek Kazinczy és mások fordításában már több előadást értek. Behatóbban csak *Hamlet*et és *Lear*t tanulmányozta ugyan, de világos fogalma van a Shakespeare alkotó geniejéről, nagy művészetéről. Az is valószínű, hogy Shakespearet vagy magyar, vagy német fordításokból ismerte s nem eredetiben olvasta.

És így az ő Shakespeare-ismerete, bármily alapos és helyes, mégis csak közvetített ismeret. Ám ennek is meg van a maga jelentősége. Egyrészt ez is igazolja azt, hogy ő korának egyik legműveltebb írója, ki az esztétikai törvények vizsgálata közben helyesen hivatkozik követendő példa gyanánt a brit szellemóriásra; másfelől nem csekély érdeme az sem, hogy a magyar Shakespeare-kultusz legelső és buzgó terjesztői közé tartozik.

A NYÁRI SHAKESPEARE-IDÉNY STRATFORDBAN.

Irta: GINEVERNÉ GYŐRY ILONA.

Néhány év óta Stratford-upon-Avonnek már két Shakespeare-idénye van, egyik áprilisban, az eseményeknek e hó 23-ika, a világirodalom egyik legnagyobb dátuma körül való csoportosításával, a másik augusztusban.

Ha e két idény minden körülményét ismerjük, világos, hogy az évről-évre növekvő eredmény és a közönség számának állandó emelkedése nem a véletlen játéka, hanem erősen tudatos munkásság jutalma: a mozgalom vezetőinek munkásságáé.

Két feladat állt és áll ma is a Shakespeare-kultus munkásai előtt: először táplálni az olyan oltárok tüzét, a hol ennek a kultusnak lángja már ég a lelkekben, vagyis a Shakespeare-rel máris tudatosan foglalkozóknak egyre emelkedő színvonalú színpadi alkotásokat adni; — másodszor minél több új lélekben gyujtani fel a kultus tüzét, vagyis minél többeket vezetni be a költő munkáinak rendszeres ismeretébe.

Ha a két Shakespeare-idény közt megkisérlünk különbséget tenni, talán azt lehetne nagyjában mondanunk, hogy az első czélt túlnyomóan a tavaszi, a másodikat a nyári hónap szolgálja és mind a kettőre csak dicséretet rejt az, ha egyiket sem tudjuk a másiknál fontosabbnak látni. Hogy a kettőnek jellege *nagyjában* az említett két czél ilyenforma megoszlásával alakult ki, azt nemcsak Anglia, hanem más országok, sőt más földrészek életének jelenségei okozták. Anglia társadalmának azok a rétegei, a hol a tudatos és komoly Shakespeare-studium a leginkább ki van fejlődve, április havában is tudnak legalább egy heti időt találni Stratford felkeresésére és számukra eleget nyujt a tavaszi idény tisztán néhány magas színvonalú előadás révén is, minden olyan előkészítő munka nélkül is, minők Stratfordban gyakoriak, t. i. a Shakespeare-ről, az őt megelőző, vagy a vele egykorú drámairókról szóló felolvasások, vitaesték, Erzsébetkori történeti előadások.

A nyári hónap ellenkezőleg az, a mikor a többi európai

országoknak, az angol gyarmatoknak és a Shakespeare iránt való hódolatban mindig olyan lelkes Amerikának közönségére több a lehetőség Stratford fölkeresésére. És végre sorban végső, de fontosságban épen nem utolsó kontingense a nyári idény közönségének az, a melyet maga Anglia szolgáltat és a mely szintén csakis augusztusban töltheti idejét a költő városában: az angol tanítóság.

Ezek érdekeit is kiválóan szem előtt tartják a stratfordi mozgalom munkásai, mikor a színházi előadások mellett oly sok más (alább elsorolandó) eszközt nyujtanak nekik, hogy egy ilyen nyári hónap után a tanárok, tanítónők százai, kikre együttvéve ismét a nemzet sok ezer tagja van bízva, magukkal vigyék innen a költészet ismeretének és szeretetének életadó erejét, mint a hogy a keringő életnedvvel telt fából ág a galynak, galy a levél középerének és ez viszont a levél hálózatosan elágazó hajszálerecskéinek ad át valamit a közös kincsből.

Ha csak ezt az egy dolgot tekintjük is, mint nemzetnevelő tényezőt, akkor is tisztán kezd kibontakozni előttünk annak a szerepnek fontossága, melyet ma a *Memorial Theatre* és a köréje csoportosuló intézmények játszanak. Különben a tisztán színházjáró Shakespeare-közönségnek is van olyan érdeke, a melyet ma Angliában egyedül Stratford szolgál s ez az, hogy a költő darabjaiból egy év leforgása alatt többet, egész csoportot láthat a közönség egyazon színházban. Ez ma Londonban lehetetlen. Azzá teszi az a körülmény, hogy Londonnak nincs repertoriális színháza, mert valamennyiben az ú. n. «long run» rendszer uralkodik, egy-egy darabnak hosszú hónapokon át megszakítás nélkül való játszása. Ha jut is Shakespeare-darabnak egy-egy ilyen hosszú időszak, (mint a hogy jutott Sir Herbert Tree fényes színrehozatalában több éven át egynek-egynek) az évenként mégis csupán csak *egy* darab. Míg Stratford egy hónap alatt vagy tizet mutat be. Hogy mekkora az egész stratfordi vállalkozás sikere, ezt legjobban mutatja az, hogy bár eleinte a legjobb akaratú kritika is azt mondta: az eszme szép, csak az a baj, hogy közönséget nem lehet majd találni egy egész hétre, ma már úgy áll a dolog, hogy a tavaszi *egy* hetet *három* hétté kellett kitágítani és nyáron *egy egész hónapi* idényt adni hozzá.

Igy a Memorial Theatre fontossága alig becsülhető túl. Munkássága az idei nyáron a következő tényekben körvonalazható. Az idény aug. 2-ikától aug. 30-ikáig tartott, a műsoron levő darabok, hetenként más-más csoportosításban, legnagyobbrészt ismételve kerültek színre. Shakespeare-darab tizenegy volt műsoron.

Három történeti színmű: *IV. Henrik*, *II. Richard* és *János király*; két szomorújáték: *Hamlet, Romeo és Julia*; hat vígjáték: *A velenczei kalmár*, *Ahogy tetszik*, *A makranczos hölgy*, *Sok hühó semmiért*, *Vízkereszt* és *A windsori víg nők*.

Hogy a stratfordi színház alapítóinak az az intentiója is érvényesüljön, hogy a színház adjon teret a modern angol színműirodalom érdemes alkotásainak is, színre kerültek: *Nagy Pompeius tragédiája* (John Masefieldtől), *Az ördög tanítványa* (Bernard Shaw-tól) és Lord Lytton *Richelieu*-je.

Megint más csoportja volt a színházi estéknek a népszínjátékok bemutatása, melyekben falvak és vidéki városok (Dunmow, Norwich, Bedford) lakosságából toborzott műkedvelők adtak elő ir népszínművet, bibliai tárgyú színjátékot és moralitást.

A szűkebb értelemben vett színházi eseményeken kívül is sok egyéb történt még egyidejűleg a városban. Voltak a látogatók részére rendezett néptáncz- és népének-tanfolyamok, szavaló-leczkék, Shakespearet tárgyaló felolvasások és viták, a költő korabeli masque-okra emlékeztető allegorikus színjátékok, jelmezes, történeti tárgyú felvonulások és mindebből egy szemernyi sem volt olyan, a mi ne adott volna hozzá valamit ahhoz a légkörhöz és hangulathoz, mely a látogatót az avonparti városban környezi és a melyet teljesen áthatott a költő óriási egyénisége. Légkör és hangulat. Ez az a kettő, a mi a stratfordi staggionenak is megadja azt, a mit a festésben a képnek is e kettő ad meg: a lehetőséget arra, hogy hatása igazán művészileg gyönyörködtető legyen.

A stratfordi idénynek hatnia kell a művészi érzékre, mert a mi az egészet létrehozta, szintén a művészi érzék volt. Az helyezte az előadási cyklust *ebbe* a környezetbe, a hol a XVI. századnak ez a megőrzött töredéke, a régi város, már maga csupa hangulatkeltés és a hol a város egész lelki életének egyetlen középpontja van: Shakespeare. Mert ugyan hol állanánk jobban e varázs alatt, mint abban a városban, hol úgy érezzük, magának a költőnek élete folyamát is tisztán követhetjük? Látjuk a három-négy legszebbet az emberi életnek abból a *hét korszakából*, melyről az *Ahogy tetszik*-ben ő maga szól. A Henley Street-en levő ónkeretes fülkeablakú, tölgyfagerendázatú ház, a hol született, a hét korszak elsőjéről beszél; majd a Guildhall kőcsipkés, gótíves épülete árnyában meghuzódó Grammar School bejárata elé érve, az emberi élet második korszakát, az iskolás fiú korát élő Shakespeare áll előttünk; ha a Shotterybe vivő gyalogösvényen Hathaway Anna mályvás, violás kerettel övezett házikója felé megyünk, leíkünk az

élet harmadik korába, az ifjúi évekbe áthaladt Shakespeare lépteit véli követni, a ki sokszor siethetett ez úton végig szárnyaló vággyal. Látjuk a negyedik kornak, a merész, támadó fiatal férfikornak színhelyét a város melletti vadaskertben; látjuk sikerekkel telt férfikorának színterét, a New Place-t, a hol Shakespearenek tekintélyre jutását a város legszebb házának megvétele, a meghiggadt, békés életmódot pedig a ma is élő szederfák ültetése jelzi, meg az, hogy ebből a korból már szárnyukra bocsátott gyermekeinek otthonát is megismerjük, a házakra helyezett emléktáblák által.

Az ő életéből csak a két utolsó korszak, a hanyatlás két időszaka hiányzik. A Trinity Churchben való nyugvóhelyére ezek nélkül, ezeket átlépve tért meg. E korszakok helyett nála más következett: az élet delelője után nem a hanyatlás, hanem a megdicsőülés, nem az élet elvesztése, hanem az örökévalóságba jutás. És Stratford építményei közt erre is megvannak az ő életútja mentén levő határkövek: az első a városháza falán az a szobor, melyet költői geniusának egyik legnagyobb megértője, Garrick Dávid adott a városnak; az a szobor, melyen a világ egyik legszebben alkalmazott idézete van bevésve, Shakespeare szava, reá magára alkalmazva:

«take him for all in all,
We shall not look upon his like again.»

És ha e szobor által a kortárs jelezte annak megértését, hogy a Shakespeare életének befejező korszaka az örökévalóságba átlépés, akkor a háromszáz évvel későbbi utókor szintén kifejezi ezt a tudatot két stratfordi emlékműben, az egyik a Memorial Theatre, a másik az előtte levő Gower szoborcsoport.

De ahhoz az állításhoz, hogy az évenként megújuló Shakespeare-idények gondolatát a harmonikus környezetet kereső művészi érzék alkotta meg, hozzá kell tennünk valamit, a mit a városnak ez intézménynyel egyidejű fejlődése bizonyít. T. i. a művészi érzék mellett az angol léleknek néhány legszebb vonása is hozzájárult e nagy mozgalom megteremtéséhez. Hozzájárult a nem szavakban, hanem a tettekben megnyilatkozó angol hazafiság, a mely nem szalmalángként lobog, hanem a tölgyfahasáb csöndes és állandó parázslásával izzik és a mely el tudta érni azt, hogy öt világrész zarándokait gyüjtse ebbe a csöndes városba a költőfejedelem hódolatára. Hozzájárult a hála is, a mely azt éreztette a mozgalom minden részesével, hogy Stratford az, a honnan mér-

hetetlen fény áradt országunkra; áraszszunk vissza a városra valamit ebből a fényből. Az ódon város minden régi háza, régi köve hozzáad valamit mozgalmunk sikeréhez; hálánk látható jele az legyen, hogy új kő új kőre, új ház új ház mellé sorakozva növelje a város jólétét . . .

. . . Ha a *Mr. F. R. Benson* társulatának munkásságát nézzük, az első vonás, a mi szembeötlik, az, hogy a társulat el tudta kerülni azt a veszedelmet, a mi pedig épen az ilyen *touring company* (vendégszereplő társulat) körében nem mindig könnyű, hogy a *star*-rendszer uralkodjék, vagyis hogy *egy* domináló színésztehetség köré a többiek színtelenül csoportosuljanak. Hogy a társulat ennek épen ellenkezőjét mutatta, az különösen jó hatású épen a Shakespeare-daraboknál, melyek fő-jellege az, hogy egy-egy nagy hős sohasem mozog Gulliverként a keretbe nem illő törpék között. Az óriási hősöknek környezetét sem kis emberek teszik. Igaz itt is Victor Hugo szava: Shakespeare megnöveszti a méreteket, de megtartja az arányokat. Az ily fölépítésű darabokat csak jó színészi együttes játszhatja és a stratfordi társulat helyes színvonalát minden igazi shakespearei jellegű jelenet igazolta, hol az együttes a fontos, mert egész csoport jellem vonta magára az érdeklődést.

Második jellemző vonása volt e társulatnak a sokoldalú kitalálás, melyekkel a szöveget kiegészítette, a jelenetet megalkotta; néha a szöveget úgy magyarázták, hogy egy-egy mondat köré egész jelenetet alkottak. Jó példa erre a *Sok hűhó semmiért*nek a szöveg szerint az a nagyon rövid kis jelenete, mikor Beatrice kijön a kertbe, Benedick-et ebédre hívni. A olasz kert napórájának kőoszlopához támaszkodó pár (Mr. Benson és Miss Dorothy Green) kibővített némajáték révén a szövegbe pompásan illő, vidám, pajzán, de előkelően finom csatározássá teszi ezt a jelenetet. Kétszer akkorává nő, mint a tíz soros szöveg szerint volna, mert minden egyes taglejtés itt (a napóra mellől letépett virág haragos odadobáséig, melyet Benedick azonban diadalmasan tűz fel) magyarázott.

Ilyen szerencsés inventio volt az is, hogy Antonio első megjelentekor a *Velenczei kalmár*ban a Rialto nem elhagyatott, hanem sürgés-forgással, árúkötegek hajórarakásának mozgalmával telt hely, hogy így a *kalmár* Velenczét lássuk. Nem tagadható, hogy néha talán túlzássá lesz ez a gazdag feltalálás, mert itt-ott csaknem a szövegtől teljesen függetlenül szőttek bele pantomime-szerű jeleneteket. Pl. mikor Launcelot Gobbo levelet hoz Lorenzonak. (II. felv. IV. jel.) Itt a szöveg szerint más nem történik, mint hogy néhány

szóval átadja, pénzt kap és elmegy. A színpadon a négy fényes ifjú nemest együtt lelő Launcelot zavartan hajlong, beleütközik az egyikbe; ijedtében hátrál és így a másiknak lökődik neki; ekkor a másik két nemes úr, játékos, farsangi kedvében már úgy intézi, hogy őket se kerülje el. Úgy hogy végre az útjában mindenütt urakat látó, teljesen megzavarodott Launcelot hátrálva evez ki a sok Scylla és Charbydis közül; megszámolja az ujján, hány nemest lát és csak mikor ebből azt a biztatást meríti, hogy több már nincs, a kibe bele lehet ütközni, akkor mer gyorsabb futásnak indulni. A jelenet így játszva mindenesetre kaczagtató és nem stiltelen, de persze egészen önkényes.

Ugyancsak ily néma jelenetet helyeznek bele a *Vízkereszt*ben Sir Toby *(Randle Aryton)* és Sir Andrew *(Alfred Harris)* ivási jelenetébe. Az igaz, hogy a két alak festeni való karrikaturája a lovagkori, kupaürítgető ingyenélőnek. Ahogy a forró, fűszeres bort meregetik, keverik, majd az aludni menéskor a meggyujtott gyertyát, beszéd közben nagyokat fujva, akaratlanul lépten-nyomon eloltják, majd a küszöb néhány lépcsőjére fölérve, a szoba sík földjén is azt hiszik, lépcsőt másznak, aztán elesnek s végre is azt híve, hogy már szobájukba érkeztek, boldogan feküsznek le ugyanott a szőnyegre, fejük mellett az égő gyertyával, ez is bizonyos mértékig beillik az épen vízkereszt-esti farsangi bohózatok stilusába, de mint jelenet már inkább Hogarth, mint Shakespeare.

Hanem inventióik közt viszont gyönyörű pl. Shylocknak a lakomáról való hazatérése, mikor leánya már elszökött. A farsangolók szilaj tánczának elvonulása után a sötét színpad üres marad. Ekkor jön Shylock. Kopog egyszer, majd még egyszer és vár, vár. Az ajtó nem nyílik. A függöny pedig lassan legördül. Ez megrendítő.

Nagyon természetes, hogy az ilyen inventiót a vígjátékokba merészebben toldják be, mint máshova. A hét folyamán játszott három vígjátékból különben érdekesen bontakozott ki az a tény, mennyire befolyással *kell* lennie az angol és a bármely más nemzetbeli színész Shakespeare-vígjáték játszási stilusára annak, hogy az eredetiben a dictio (természetesen kivált a próza) ma is sokkal közelebb áll a mai élet nyelvéhez, mint a fordított Shakespeare-próza legnagyobb része az illető ország mai nyelvéhez. Ezt a költőnek más országban élő tanulmányozója lehetetlen, hogy annyira érezze minden árnyalatában, mint az, a ki itt élve, érzi a nyelvben az idiomatikus élet lüktetését. És mihelyt egy színdarab nyelve valamennyire is távol áll az életétől, a színész szá-

mára szinte a játék stilusában is más irányt jelöl ki. Shakespeare annyira a maga körül élő, zsongó világ nyelvét használja a vígjátékban, hogy szinte önkéntelenül visszatér az angol nyelv eredeti *szász*, vagyis *teuton* elemeihez. Angolsága sehol sem oly szabad a normann, latin elemtől, mint itt. Stopford Brooke szerint négy vagy öt teuton szóra esik csak egy normann. Hogy a magyar első, régi fordításokban némely fordító nem adott az angolnak megfelelő, élettel telt szöveget, annak jól ismert irodalomtörténeti oka az, hogy a fordítások jórészt akkor készültek, mikor még a mai izmos, reális próza ki nem alakult még és mikor még a skolastikus, szobai költészet is éreztette a hatását. Lám, Arany pl. ellenkezőleg, mily tisztán megérezte a néplélek lüktetését a Shakespeare prózájában !

Shakespeare vígjáték-író kora (Stopford Brooke szerint a második korszak, az 1596—1601-ig terjedő), még mint egyéni, emberi élet is úgy alakult, hogy éppen azzal az izmos, egészséges, bátor vidámsággal lehetett tele, a melyet vígjátékai is tükröznek. Mégis ez a vidámság úrias, méltóságos, mert hiszen ekkor már ott élt az udvar közelében, abban a társadalomban, mely előtt Drake és Raleigh által új világok nyíltak meg és a melynek gondolkozását szinte átlengte az angol hatalom előtt ekkor megnyíllott óczeánok pezsdítő levegője. Tehát Shakespeare élete is és a koré is ily jellegű lehetett. A színészi stilus sem lehet tehát, helyesen, más a Shakespeare vígjátékaiban, mint izmos, egészséges, szabad vidámság, tele realis, de a lovagias, úrias légkörben folyó élettel.

Ennek az egész társulat szép példáját adta a *Sok hühó semmiért*-ben, a hol különben Shakespeare dialogja pattogóbb, szikrázóbb szóharcz, mint talán bárhol. Mr. Benson mint Benedick éppen olyan könnyed beszédű, hányaveti lovag előbb, mint a milyen fagyasztóan méltóságos abban a gyönyörű jelenetben, mikor az igazi lovag, a nő védelmezője támad fel benne Hero sérelmét látva és ezért ennek kiméletlen vőlegényét, Claudiot kihívja, sőt Don Pedro herczegnek is felmondja az udvari szolgálatot.

Társával, Miss Dorothy Green-nel (Beatrice) igen szépen adták a templomban, a Hero esküvőjén végbemenő jelenetet. Itt világlik ki, mily csodás gazdagságú jellemet ad Shakespeare a színésznő kezébe Beatriceban és hogy mily különösen szerető kézzel alakította a költő ezt a jellemet. Felsőbbségesen elmés voltában éles, de a tövises felszín alatt az érzések gazdag erű hőforrása buzog. Mikor Herot mindenki elhagyja, csak ő marad

mellette szeretettel és leánytársa tisztaságában való hittel. Miss Green szépen játszotta azt, a mikor az elájult Hero mellett a földön térdelve látja, hogy Ferencz barát az egyetlen, a ki szót emel a megbántott leány mellett és erre Beatrice, lelkes hálája gyönyörű, impulsiv mozdulatával, megcsókolja a barát kezét.

A nemes, az igazi nagyúri hölgynek e rajzában, a ki előtt leánytársa és rokona sérelme oly megalázó, mintha ez őt magát érte volna, a Shakespeare jellemrajzolásának egyik fénypontja az a jelenet: «Öld meg Claudiot!» Ezt, mikor így a nő nemessége a léha Benedicket is nemes, megtorló lovaggá teszi, fényesen játszották.

Ugyanebben a darabban tűnt ki, mily nagy alakító színész Harry Caine. Az, a ki a *Velenczei kalmár*ban mint Launcelot Gobbo, csupa suhanczos, könnyed kéneső́szerű, semmiházi léhaság és fürgeség, itt mint Dogberry olyan nehézkes, pedáns, fontoskodó, hogy személyazonossága alig hihető el.

A *Vízkereszt* az a vígjátéka Shakespearenek, melybe még, jóformán mint utolsóban, nem vegyül bele semmi abból az elkomolyodó hangból, mely az ezután írott vígjátékokban már mindenütt felötlő, mint az *A hogy tetszik*ben s a *Vége jó, minden jó*ban. Talán ez a zavartalan vígjátéki hang teszi, hogy a színészek sokszor oly túlzott groteszk alakot csinálnak Malvolióból. Igaz, hogy képzelődő, igaz, hogy nevetségesen beleesik a csapdába, de ha meggondoljuk, hogy Olivia minden hatalmat ennek az embernek a kezébe adott, aztán hogy arra is van felhatalmazása, hogy a dőzsölő lovagot és rokont, Sir Tobyt rendre intse, végre pedig, hogy Olivia igazán komolyan aggódik és szánakozik rajta és maga mondja, bármit adna érte, hogy Malvolio meggyógyuljon; akkor kérdés marad, ha csakugyan annyira, minden megváltó vonás nélkül való képtelen figura volt-e Malvolio, mint a milyenné pl. Benson is tette?

Olivia igen poetikus és méltóságos személyesítőt lelt Miss Ethel Mc. Dowallban.

Nagy előnye volt a *Vízkereszt* előadásának, hogy az egymáshoz annyira hasonlító testvérpár, Sebastian és Viola ábrázolására csakugyan meglepően megfelelő két alakot találtak. Igen jót nyujt Frank Cochrane, Feste udvari bolond szerepében. Érdekes, hogy a darab derültebb hangjának megfelelőleg Feste is mennyivel kevésbbé vegyít komoly mondásokat a szavaiba, mint a másik bolond, Touchstone, az *A hogy tetszik*ben tette. Cochrane egyszersmind olyan jó énekes is, hogy a darab dalai művészi előadásúakká váltak.

A *Velenczei kalmár* volt a hét harmadik előadása, az a csodás alkotás, melyben Shakespeare talán a legvakmerőbben sodorja össze a szinte tragikus sötétségű szálakat a tiszta vígjáték napsugárszálaival. Ez magyarázza meg néha a darab játszásának vagy az egyik, vagy a másik irányban való túlzását. Sem az egyik túlzás nem helyes, sem a másik, mert hiszen az igazság az, hogy az élet maga is vegyítve nyujtja a kettőt és Shakespeare az ily merészen megalkotott háttérre is az életet rajzolja. Mr. Benson is ezt a felfogást tartotta tiszteletben a középúton való járással, úgy is mint Shylock játszója és úgy is, mint a társulat vezetője, egyensúlyban tartva a darab két elemét.

Shylock nem mesekönyvbeli szörnyeteg; inkább csak önző, keserű, megfáradt öreg üzletember, a kinek azonban mint üzletembernek, mint öregnek, mint zsidónak *egy* titkosan izzó forrás van lelkében a hideg felszín alatt: a gyűlölet a nála sikeresebb, fiatalabb, tiszteltebb és keresztény Antonio iránt. Ennek a mindent kormányzó indulatnak kilobbanását hangban, arczjátékban szépen jelezte Benson. Jó volt azután az a habozó, szinte előérzettel telt, kedvetlen indulás a lakomára, a mit az ilyen magának élő, gyülölködő embernél megértünk; és szép volt nagyon a fönnebb már említett hazatérés. Nem ráz azonban meg a Tuballal való jelenetben. A törvényszék előtt két momentuma volt nagyon jó: mikor még oly erősnek hiszi a maga igazát, hogy teljesen nyugodt, a zaklatást, sértegetést sem bánja, csak élvezi erejét. Itt nagy és félelmes volt. Túlzás azonban, a hogy felgyűrt ujjal, felemelt késsel Antonióra rohan. Kérdés, ha Shylock ezt, még ilyen indulatban is, a Signoria bíboros fejének, a Dogenak jelenlétében, így a végleges döntés előtt, meg merné-e tenni? Jó volt ott, a hol az érkező Portiából igyekszik kinézni, mit várhat tőle. Átható figyelése megfeszítő. És végre az ő zárkózott, de nem minden méltóság nélkül való Shylockjának jó utolsó jelenete volt az, a hogy nem túlzottan összetörve, inkább a kétségbeesett végerőfeszítés kínos hatású arczjátékával és lépteivel tűnt el.

Jó vonása volt az egész előadásnak az, hogy Antoniót minden eszköz előtérben tartja. Először is Rupert Conrick megjelenésben, magatartásban a figyelmet teljesen lebilincselő, méltóságos Antonio volt; aztán nem hagytak ki a szövegből semmi olyant, a mi a kalmár nemességét és Bassanióhoz való gyönyörű rokoni és baráti viszonyát megvilágítja. És végre maga Bassanio rokonszenves és kitűnő ábrázolója, Murray Carrington, az átlagosnál sokkal nagyobb és megindítóbb jelenetté tette azt, mikor Portia elé leborulva,

önváddal, szégyenkezéssel és könyekbe kitörő megindulással mondta el, mit tett érte Antonio. Miss Green, mint Portia, megjelenésben és dictióban nemes olasz nagyúri hölgy volt és a tréfálkozó hangnemből a mélyen érzelmesbe való átmenetel abban a monologban, «How all the other passions fleet to air», éppen olyan szépen sikerült neki, mint a jellegre teljesen hasonló elkomolyodás és megindulás a *Sok hűhó*-ban, mikor leánytársai értetik meg vele, hogy hiszen szereti azt az embert, a kivel pedig mindig csatározott («What fire is in mine ears»).

A Bassanio szekrényválasztása mindkettőjük legszebb jelenete volt; ez a két színész igazán éreztette a nézővel, hogy itt mindkettőjük életének fordulatáról van szó. Hanem viszont a törvényszéki jelenetben Portia nem volt nagy; sem az irgalomról mondott szónoklatban, sem a Shylock előzetes meggyőzni próbálásában. Pedig mily gyönyörű alkalmat nyujt csak az az egy sor is, mikor Portia azt a mélyértelmű «must» szót kimondja:

Then must the Jew be merciful . . .

a mit Shylock aztán annyira félreért. Hiszen egy-egy világ van abban, a hogy ezek ketten azt a *kell* szót értik! Kár, hogy ennek ereje a magyar szövegben annyira megcsökken. De a döntés után való daliáskodó, fiús viselkedése az urak közt nagyon kedves volt; a gyűrű incidensével összefüggő játéka pedig, Velenczében is és Belmontban is, pompás színészi alkotás.

A hét utolsó Shakespeare-estéje *János király* volt, ez a nehezen játszható darab, hol a hős gonosz, de nagyság nélkül. Nem a Macbeth elementáris, egyszerű vakmerőségével, vagy a III. Richard lenyügöző nagyszerűségével gonosz, hanem kicsinyesen, gyáván. Mindent akarna, a mit csel megadhat, de mindentől fél. Minden cselszövényt szeretne megtéve látni, de úgy, hogy más tegye meg érte. Walter Raleigh a maga kitűnő Shakespeare-tanulmányában keményen, de nem igazság nélkül azt mondja, hogy János király, a kit Shakespeare még egészen az írói pályája elején alkotott, csaknem a melodrámai gazemberek színvonalán áll.

Benson szerencsés alaphangot ütött meg a szerep kreálásában; leginkább arra a Jánosra ismertünk, a kit Green a *History of the English People*-ben olyan mesterien rajzol, mint a céltudatosságra sem nem elég bölcs, sem nem elég erős embert és olyant, a ki a felelősség súlyát nem bírja viselni. És mégis egy dologra nagy benne az erő: a ravaszságra. Ezt Benson jól éreztette akkor, mikor Hubert de Burgh-ot *(Murray Carrington)* rá szeretné venni

Arthur megölésére, de úgy, hogy ez találja ki, mit akar; ő maga pedig csak nézte a játszó gyermeket a prédát ejteni készülő kígyó tekintetével. Igen jó volt akkor is, mikor el akarta ferdíteni azt, hogy mit mondott és elcsenni sem átallaná a pecsétes királyi levelet Hubert öve mellől. Végre a kicsiny lelkek bajban meghunyászkodó, de a baj elvonultával mindjárt dölyfös magatartását jól mutatta akkor, mikor Pandolfotól visszakapja a koronát.

Miss Mc. Dowall szép sikerrel küzdött meg Constance szerepében az egyhangúság és fárasztó jelleg veszedelmével. Ez az alak talán a legegyoldalúbb, legegyszínűbb rajz Shakespeare történeti alakjai közt, de a kinek gyermeke elvesztén való szülői keserve mégis mintha jobban meghatna minket, mint bármi más Shakespearenél, ha elgondoljuk, hogy a költő abban az évben írta Constance gyászát egyetlen fia halála fölött, mikor Stradford templomának halottas könyvébe az *ő* egyetlen fiának, Hamnetnek elhunytát jegyezték be.

... Az idei, nyári Shakespeare-idény befejeződött. És a mikor itt állunk egy új, egész színházi év előtt, a melyben a kor áramlata szerint ismét egymás sarkára taposnak a hyperrealis és hyperromantikus darabok, úgy érezzük, hogy sem az irodalmi stilusban, sem a színjátszási stilusban a legjobb mellett való megmaradásra nem lehet jobb talizmánunk, mint a Shakespearebe való odaadó elmélyedés. Mert míg a néző lelkének megragadására való két eszköz közül a hyperromantikus művek csak a *rendkivülit*, a hyperreálisak csak a *valót* tudják rajzolni, Shakespeare az, a ki igaz akkor, a mikor nagy és nagy akkor, a mikor igaz. És ha a két szélsőséges irányra gondolva eszünkbe jut Victor Hugo szava: L'écueil du *vrai* c'est le petit, l'écueil du *grand* c'est le faux, akkor is csak azt mondhatjuk, hogy mai irodalmi és művészi életünkben szintén ott van e két szirtzátony. Író is, színész is legjobban akkor kerülheti el mindkettőt a tiszta ideál felé törekvésében, ha szemét egy tiszta, erős világító torony áradó sugárzására szögezi. És ez ő, az idők végtelenének óczeánján a legnagyobb pharos: Shakespeare.

IRODALOM.

Henslowe.

Az Erzsébet korabeli dráma külső történetére vonatkozó okiratok közt, melyek fennmaradtak, kétségkívül legfontosabb a Henslowe's Diary; szinte megbecsülhetetlen az akkori színpad története számára. 1870-ig nem tudtak a létezéséről; ekkor szerzett tudomást róla Edmond Malone, Dulwichben, az ottani collegeben. Azokat a részeket, melyeket fontosaknak itélt, átírta és lenyomatta a «History of the Stage» függelékében. Malone után J. P. Collier használta fel a kéziratot. Újabban teljesen kiadta Greg [1] s két vaskos kötetbe foglalta össze, rengeteg tudással és hihetetlen szorgalommal, kutatásainak eredményét. Az első rész a kéziratot, a másik a magyarázatokat tartalmazza. Pontosan leírja magát a kéziratot, melynek nagy része Philip Henslowe kézírása. Greg behatóan foglalkozik az egyéb kézírásokkal is, megvitatja a «Diary»-ben előforduló hamisításokat s számos oly részről bizonyítja be, hogy hamisítvány, melyről eddig azt hitték, hogy valódi. A «Diary» tartalmát csoportokra osztja: az eredetileg kölcsönügyletekre vonatkozó, a családi és magánügyeket érintő feljegyzésekre; s csak az utolsó három csoportnak van a színházhoz köze: ezek tartalmazzák a színházi bevételek s kiadások adatait és a különböző színházi dolgokat. Greg a «Diary»-nek csak azt a részét adja, mely az angol irodalomtörténet tanulmányozóit érdekelheti. A magyarázatokban arra szorítkozik, hogy a mily teljességgel csak lehet, megbeszélje és megvilágítsa azokat a társaságokat és eseményeket, melyekről magában a naplóban szó van; tehát *nem általános* történetet nyújt. Greg igazságot szolgáltat a németektől annyira lekicsinyelt Fleaynek, amennyiben hálával emlékezik meg arról, hogy mily nagy mértékben egyengette az ő munkájának útját. Fleay volt az első, aki komoly tudással megírta a különböző színtársulatok történetét 1583—1642 [2]

[1] *Henslowe's Diary*, edited by Walter W. Greg. Part I. Text. 1904. 240. l. Part II. Commentary 1908. 400. l.

[2] Fleay: *Chronicle History of the London Stage; Biographical Chronicle of the English Drama.*

s forradalmat idézett elő a színházak történetének megírása módszerében. A «Commentary» öt részben foglalkozik Henslowe családjával és magánügyeivel, Henslowenak a színházhoz való viszonyával, a «Diary»-ben említett darabokkal és a személyekkel s a végén különféle hasznos táblázatokat állít össze. Greg külön kötetben adta ki azokat a számlákat, okiratokat, kérvényeket és leveleket (1573—1626), melyek Henslowe személyével függnek össze.* Különös érdekkel birnak ebben a «Dramatic Plots», egyes daraboknak rövid kivonatai, melyek a «prompter» számára készültek, jelezve a színészek fellépését és távozását és magára a színpadra is sok világot vetnek.

Greg részletesen foglalkozik Henslowe életével: 1587-ben építette a Rose színházat s ezáltal került érintkezésbe drámaírókkal és színészekkel; 1592-ben feleségül vette egykori munkaadójának özvegyét, Joan Woodwardot; mostohalányát a híres Edward Alleyn vette el. Meggazdagodott, a királyi udvarnál Groom of the Chamber lett s mind inkább növekedett tekintélye is. Greg igen behatóan vitatja meg az összes Henslowera vonatkozó adatokat és eseményeket. Henslowe nemcsak a színpaddal, hanem pénzügyi műveletekkel, mindenféle egyéb dologgal is foglalkozott. Abban a kérdésben, hogy Henslowe hogyan jutott érintkezésbe a színházzal, Greg czáfolja Collier hipotézisét, — kinek hamisításaitól megtisztítja a szöveget, — hogy Henslowet a kölcsönügyletei hozták a színházhoz, mert az ezekről fennmaradt feljegyzés mind későbbi keletű. 1592. előtt nem tudunk semmit sem a Roseról, sem a megnyitásáról, sem arról, hogy mért játszottak ott Lord Strange emberei. Csak azt tudjuk, hogy ez a társaság (később híresebb e név alatt: Lord Chamberlain's men) 1591/2 február 19-én kezdett játszani; Henslowe mint a «Rose» tulajdonosa bért kapott a különböző társulatoktól, kisegítette tagjaikat, ha pénz szűkében voltak, többnyire a saját előnyére. A «Rose» bezárása *nem* a járvány, hanem a zavargások miatt történt 1592 juniusában. Francis Langley építette és megnyitotta a «Swan»-t 1596-ban, a «Globe»-t 1599-ben, 1600-ban építették Henslowe és Alleyn a «Fortune»-t, mely 1621-ben leégett, de újra felépítették; 1613-ban a «Bear Gardent» Henslowe a «Hope»-pá változtatta. Greg fejtegetéseiben végigvonul előttünk az egyes színtársulatok története, melyek Henslowevel összeköttetésben voltak. Különösen fontos a Lord Chamberlain's, a King's Men, mert vagy

* *Henslowe Papers being documents supplementary to Henslowe's Diary.* London, A. Bullen H. 1907. 187. l.

kizárólag, vagy legnagyobbrészt ezekkel van a Shakespeare neve összefüggésben. Greg bebizonyítja, hogy tévesen tulajdonították a társaság alapítását Alleynnek. Valószínűnek tartja, hogy ez a Strange társulat egyesült az «Admiral» társasággal. Alleyn, ki Henslowe mostoha lányát vette el — s nem megfordítva, mint Brandl tévesen értelmezi Sh. Jb. XLV. 338. l. — a társulattal vándorolt, majd visszatértek Londonba s 1594 óta hívják őket «Chamberlain's men»-nek. A Lord Admiral's vagy az Earl of Nottingham társulat történetét majdnem kizárólag Henslowéból merítjük. Greg nyomon követi a darabok vándorlását a Pembroketársulattól a Chamberlain-éig; különválasztja a tényeket a feltevésektől az Admiral és Pembroke társulat egyesülésében. A többi kisebb társulat történetét együttesen tárgyalja.

Különösen becses az a fejezet, melyben a Henslowe és a társulatok közt pénzügyi tekintetben fennálló viszonynyal foglalkozik. Az eddig uralkodó nézeteket mind megdönti és arra az eredményre jut, hogy abban az időben, melyről feljegyzéseink vannak, Henslowe nem spekulált darabokkal, úgy, hogy előre vette és azután bérbe adta volna őket a társulatoknak; ő maga sohasem vett színdarabot a szerzőktől, sem közvetve, sem közvetlenül; mindig a társaság számára kötötte az ügyleteket s nem saját magának. Bejegyzései nem engednek arra következtetni, hogy a társaság darabjait vagy ingóságait kölcsönadta volna más társaságoknak. Megvitatja Greg Henslowe viszonyát a főbb hivatalos személyekhez, különösen a «Master of Revels»-hez, mely hivatal a «Diary» ideje alatt Edmund Tilney-é volt. Összehasonlítja a korabeli levelezések tanubizonyságát a «Diary»-ből vont következtetésekkel. Greg szerint Henslowenak *nem* volt más feljegyzési könyve 1592 és 1603 között; utal arra, hogy ha hiányos a Diary, egyes lapok veszhettek el belőle, könyv nem veszett el, tehát a napló nem hézagos; Greg szerint azonban más úton is történtek fizetések, mint Henslowe által.

Fontosak azok az adatok, melyek a szerzők honorálásáról adnak felvilágosítást. 1597 után pontos adataink vannak; ezek azt mutatják, hogy a szerzőknek fizetett összegek fokozatosan emelkedtek. A legkorábbi színmű, melyről e tekintetben tudunk, a «Mother Redcap», melyért Drayton és Munday 6 £-ot kaptak. Ez maradt a standard-ár. A legmagasabb dijazás 10,10 £ volt, a «Patient Griseld»-ért. 1596 folyamán találjuk először Henslowe-t, ki eredetileg mesterember (festő) volt, a színházi entrepreneur vagy impresario szerepében. 1597-ben egyesültek a Pembroke és az Admiraltársulat. Ez változást idézett elő Henslowe és a társulat viszonyában, mert nem

kellett naponta feljegyzéseket eszközölni a darabokról. Ezek helyett a történeti érdekű társasági kiadásokról kapunk pontos adatokat a későbbi évek alatt. Világosan látjuk Henslowe részesedését és a színészek és írók helyzetét s ez a kép nem a legkedvezőbb színben tünteti fel Henslowe jellemét és cselekvését, de Greg sok túlzást talál Henslowe szigorú elitélésében.

282 darabról találunk említést a «Diary»-ben, 217-et nem ismerünk másképen. Erzsébet trónralépésétől a polgárháboru kitöréséig 650 darabról van tudomásunk. Greg művének legterjedelmesebb része a daraboknak szánt fejezet, melyben a «Diary»-ben található feljegyzések sorrendjében szól róluk. Greene «Orlando»-jánál utal arra, hogy Peele utánozta Greenet (Sacrapant = Sacripant). A Looking-glass első felének nagy részét tulajdonítja Lodgenak; szerinte 1590 a határ a darab keletkezésére. George-a-Greene-re kétségbe vonja Greene szerzőségét. Megvitatja a Titus Andronicus körül támadt problémákat: viszonyát a hollandi és német versióhoz és Shakespeare szerzőségét. Robertson nézetén van; hozzáfűzi azt, hogy nem lát belső bizonyságot arra, hogy Shakespeare átdolgozta volna, csak kisebb részekre nézve nem lehetetlen Shakespeare szerzősége. Greg utal arra, hogy néhány régi, Pembroketársulati darab, Titus is, később a Chamberlaintársulat kezei közt található. Két kópiát tételez fel: az egyik a Pembroke társulatnál, majd a Chamberlainénél volt, a másik a Sussex társulat kezei közé került. A Chamberlaintársulat, mint más Pembroke darabbal tette (Hamlet, Makranczos hölgy), átdolgoztatta Titust a társaság egy ifjú tagjával, Shakespearerel. Az így átdolgozott Titus elég sikert aratott ahhoz, hogy Meres, 1598-ban, mint a kedvelt színműíró művét említse. Ez a kézirat elveszett a Globe égésénél 1613-ban. A King's men azután, a veszteséget pótlandó, az 1611-ben megjelent darabot vették alapul, ezen több változtatást eszközöltek és így ment át a Folioba. A «Makranczos hölgy»-nél is feltételezi Greg, hogy a Pembroketársulattól a Chamberlain társulathoz vándorolt. Marlowe Faustjánál részben Dekker szerzőségét feltételezi. Fleayt követi az egyes részeknek különválasztásában. A német Fortunatus szerinte igen sokat köszön Dekkernek. «Hoffmann»-t a «Danish Tragedy» folytatásának tekinti s nem azonosnak vele.

Greg bőven foglalkozik a személyekkel, kik a «Diary»-ben előfordulnak, különösen a Henslowe-család tagjaival; Alleyn, Birde, Chapman, Chettle, Dekker, Drayton stb. is tudományos világításban lépnek közelebb hozzánk. Sok újat tudunk meg az egész mun-

kából Shakespeare társulatára és egyes ifjúkori darabjaira. Következtethetünk arra is, hogy miképen dolgozta be magát tanult előzői repertoirejába s hogy milyen lehetett a részesedése. Greg kutatásainak eredménye nélkülözhetetlen a Shakespeare korabeli dráma és színpad történetében.

Rózsa Dezső.

Célestin Demblon: Lord Rutland est Shakespeare.

Paris, 1912, 560 oldal, P. Ferdinando kiadása.

A Shakespeare-Bacon vita egyike a legizgatóbb irodalmi bajvívásoknak. Ujabban Demblon más szempontból indul ki és Bacon helyett sajátos logikával Rutland lordnak juttatja a pálmát.

Demblon két nagy irodalmi kérdést ismer: a homéroszit és a shakespeareit. Röviden rámutat a kétségekre, melyek Shakespeare költői teremtő erejét kikezdték. Smith Vilmos, Bacon Delia, Holmes Náthán, Pott Henrikné és Reed Edween Shakespeare szerzőségét elvetik és a nekitulajdonított művek költőjéül Verulami Bacon Ferenczet vallják; egy más vélemény Southampton grófban látja e drámák alkotóját; azonban Demblon csupán *Titus Andronicust*, *János királyt* és *Periclest* tulajdonítja neki. Szilárd meggyőződése, hogy a többi «shakespearei» drámát *Roger Manners of Rutland* lord alkotta. Rutland kora legelsőbbjei közé tartozik, de csak a háttérben tűnik fel.

Demblon részletesen beszámol az ő szerzőségére vonatkozó régebbi kutatásairól. Közli életrajzát, melynek főbb mozzanatai: született 1576 október 6-án, a cambridgei egyetemen tanul, másfél évet tölt Olaszországban, majd visszatér Angliába és elnyeri az ügyvédi fokot. Nagy tudású és bámulatos képzelő erejű, bátor, nemeslelkű volt. 1599-ben elveszi Sidney Fülöp leányát, Erzsébetet. A királynő a sherwoodi erdő felügyelőjévé nevezi ki, hol *A szentiványéji álmot* és az *A hogy tetszik* cz. pásztordrámát írja. Sajnos, ő is részt vesz Essex gróf összeesküvésében, melynek *II. Richard*dal és *Julius Caesar*ral tesz szolgálatot. Az összeesküvést fölfedezik, de Rutland megmenekül s fájdalmát az 1602-ben írott első *Hamlet*ben önti ki. I. (Stuart) Jakab bizalmával tünteti ki. Követül küldi IV. Keresztélyhez, kinek ép ekkor fia született. Ez az út ihleti a második *Hamlet* megírására. A skót királynak Anglia trónjára került *Macbeth*tel ünnepli. Majd a király Birkwood Park, Grantham és Monsfield felügyelőjévé teszi. Ekkor írja az erdők szeretetéről tanuskodó *Cymbeline*jét és *Téli regéjét*, 1611-ben

pedig *A vihar*t, mely az *Azorok*on való rövid tartózkodás ihletésére készült. Teteme Bottesfordban pihen (Leicestershire). Mivel az összeesküvésnek részese volt, jó oka volt rá, hogy családi nevét ne használja és műveit Shakespeare neve alatt írja. Így okoskodik Demblon, a ki *A két veronai ifjú, Romeo és Julia, A velenczei kalmár, Othello* bámulatos olasz *couleur locale*ját Rutland olaszországi tartózkodásával magyarázza. Utal a «shakespearei» drámák finom, arisztokratikus világára, politikai, jogtudományi, hadi, tengerészeti vonatkozásaira, melyek csak Rutland lord széleskörű műveltségével s tapasztalatkincsével magyarázhatók.

Részletesen foglalkozik aztán a Rutland-Shakespeare anachronismusaival. A világirodalom több nagy költőjére hivatkozik (Hugora, Scottra), kik ép úgy beleesnek e hibába, mint Beaumont és Fetcher, Rutland kortársai.

Rámutat Rutland nyelvismereteire. Vizsgálva a drámákat, azt következteti, hogy Rutland az igazi szerzőjök; tudott latinul, görögül, francziául, olaszul, még a spanyolhoz is értett, míg Shaxper* egy idegen nyelvhez sem értett, elemi iskoláit sem fejezte be s a legkisebb alkalma sem volt, hogy olyan ismereteket szerezzen, melyek sok időt és munkát követelnek. Rutland nagy tudásra tett szert, de nem szabad benne szakszerűséget keresnünk, mint a Camdenében, Parkerében vagy Hooker, Bacon, Selden, Raleigh ismereteiben. De Rutlandnek nemcsak nyelvismeretei voltak; tudása tág körét a Balzacéhoz hasonlítja.

Majd a stratfordi Shaxper életét vizsgálja, «ki oly sokáig bitorolta a templomot, az oltárt és a tömjént». Visszatér a forrásokra és szigorú bírálattal bonczolgatja őket. Taglalja a XVI. századi íróknak Shaxperre vonatkozó utalásait. Így Spenser Edmond *Colin Clouts come home again*jét (1594), egy névtelen író *Polimentia*ját (1595), Meres Ferencz *Palladis Tamia*ját (1598), Weever János epigrammáit (1599). E művek, ha Shakespearet megemlítik is, életéről semmit sem mondanak. A Manningham János ügyvéd, Davies of Hereford és Camden Vilmos Shakespearere vonatkozó adatainak sem tulajdonít komolyabb jelentőséget, mert Shaxper életének egyetlen mozzanatát sem világítják meg. Kiemeli, hogy Shaxper halála semmi hatást sem tett, nem a Westminsterben temették el s hogy Shaxpernek 1622-ben keletkezett epitaphiuma sem tartalmaz életrajzi utalást épen úgy, mint az 1623-iki folio-kiadás két előszava sem. Halála után senki sem tö-

* Demblon rendesen e módon közli Shakespeare nevét.

rődött vele; 1616 után inkább a politika nyügözte le az érdeklődést, mint az irodalom. Csak 1660-ban kezd ébredni az irodalmi érdeklődés. Miltont is csak a «shakespearei» drámák érdeklik, magáról Shakespeareről semmit sem tud. Így vagyunk Philipps Edward *Theatrum Poetarum*jával is (1675). Kiemeli, hogy Shaxper életírói csak Johnson, Fuller és D'Avenant adatait ismételgetik. Rámutat Johnson ellenmondásaira s arra, hogy életére Johnson sem szolgáltat adatokat. Majd Fuller Tamással foglalkozik (1608—1661), a ki nyolcz éves volt, mikor Shaxper meghalt és *The History of the Worthies of England*jében foglalkozik Shakespeare-rel, de ő is csak a drámákról beszél. D'Avenant Vilmos adatainak hitelességét is kétségbevonja.

Majd Shakespeare első életíróival, Ward Jánossal, Aubrey Jánossal és Rowe Miklóssal foglalkozik. Adataikat nagy gonddal latolgatja. Ward Shakespeareről keveset mond s a mit mond, pontatlan. Nagyon szigorúan bánik el Aubrey adataival. Czáfolva őt, mondja, hogy Shakespeare nem tudhatott sem latinul, sem görögül, ismereteinek fogyatkozásai miatt iskolamester sem lehetett, mint Aubrey állította. Rowe Shakespeare-életrajzát (1709) is élesen bírálja. Kutatja, hogy Lowin és Taylor Shakespeareről Betterton közvetítésével milyen adatokat szolgáltattak Rowenak s akadékoskodó aprólékoskodással feszegeti Betterton hitelességét, szerinte Betterton adatai felületesek, kritikátlanok. A Rowe-adta vázlatban inkább Rutlandre, mint Shakespearere vonatkozó adatokat lát (!?) s kárhoztatja vaskos hibáit és tévedéseit. Majd Riccobonira tér (1674—1753), a ki ezt írja: «Shakspear (sic) Vilmos, végére járván apai örökségének, tolvajságra adta magát s kétségen kívül a félelem, hogy ezért utóléri a büntetés, arra késztette, hogy elhagyja saját vidékét s Londonba menjen, hol színészszé lett.» (*Réflexions et critiques sur les différents théâtres de l'Europe.* 1738, 123. l.). Jellemző, hogy Riccoboninak ezt az adatát feltétlenül hitelesnek (187. l.) s nagyfontosságúnak tartja. (192. l.)

Aprólékosan bírálja a Shakespeare sírjára és sírfeliratára vonatkozó adatokat. Szerinte Hart Jakab közlései megbizhatatlanok s gondatlanok.

A Maloneről szóló fejezet (241—391. l.) nagyon bő. Szerinte Malone az igazi Shakespeare-kritika megteremtője. Valóban Malone nagy munkát végzett. Átkutatta a könyvtárakat s arra törekedett, hogy megállapítsa a drámák s különböző kiadásaik és a szonettek időrendjét. Tárgyalja a XVIII. sz. irodalmi és művelődési viszo-

nyait, hogy Malone munkásságát és törekvéseit megértesse. Szép sorokat szentel a XVIII. sz. Shakespeare-tiszteletének. Vizsgálja Malone Edmond életét, kinek munkássága Erzsébet és I. Jakab korának angol és külföldi irodalmára, e kor színházi életére, a shakespearei drámák időrendjének kiderítésére s a «stratfordi ember» életrajzának a megírására irányul. Részletesen ismerteti a «shakespearei» drámáknak Malone-féle időrendjét, mint a ki nem hátrált meg semmiféle olvasmány, utazás, levelezés elől. Demblon nagy dicsérettel szól róla, de azt is látja, hogy itt-ott hibázott, nem egyszer ingadozott, de tévedéseit nem tartja súlyosoknak. Arra utal, hogy a shakespearei drámákra vonatkozó verstani kutatások még inkább megszilárditják Malone időrendi megállapítását, s ezeket az újabb kutatások lényegökben nem módosították. Tárgyalja Malonenak az 1623-iki,az 1632-iki, 1664-iki és 1685-iki folio- és egyéb kiadásokra, az angol színház történetére, továbbá Shakespearere és a Shakespeare családjára vonatkozó kutatásait, a Shakespeare élete egyes jelentős mozzanataira utaló nyomozásait (házasságát, Stratfordból való távozását, stb.). Szerinte legfontosabb Malone-nak az a megállapítása, hogy Shaxper nem vadorzás miatt menekült el. Kiemeli Malone éles kritikáját, melylyel a Shakespeare-adatokat hamisító Ireland Jánost és Vilmost, meg Hart Jakabot leleplezi, s véleménye az, hogy minden zavaró és gátló adat mellőzendő s erre Malone példája buzdító hatású.

Foglalkozik Steevens György és Hookman György kutatásaival. Részletesen taglalja és pontokba foglalja a Shakespearere vonatkozó kutatások állását Malone után.

Aprólékosan elemzi a Shaxper névaláirásaira vonatkozó adatokat; ezekből rámutat Shaxper fogyatékos iskoláztatására, tudatlanságára, szegényes viszonyaira, műveletlenségére, sivár, szűk látókörű, röghöz kötött környezetére. A baconisták is épen a névaláírások vizsgálata alapján mondják, hogy *Shaxper írni sem tudott.* Hét u. n. shaxperi névaláírásunk van. A baconisták szerint ez aláírások tökéletlenek, rövidítettek, helyesirásuk eltérő s egyikük sem tünteti fel a következő írásmódot: Shakespeare, vagy Shake-speare, melyek kizárólag azokon a színdarabokon és költeményeken olvashatók, melyek Shaxper életében jelentek meg. A stratfordi és Stratford környékéről való okleveleken Shakespeare neve így fordul elő: Shaksper, Shakysper, Shakesbere, stb. Már pedig Demblon szerint Shaxper bizonyára nem írta volna nevét másképen az okiratokon, mint művei előtt. Világos tehát, hogy az aláírások különböző kezektől származnak, melyeket az anya-

könyvi hivatal irnokai nagyon önkényes helyesirás szerint írtak. Így logikus a baconisták következtetése, hogy ő maga, Shaxper, nem tudott írni. Végrendelete Collyns írnok tollából való: «*Ainsi la cause achève d'être entendue sans appel possible: Shaxper ne savait pas écrire*» (435. l.).

Majd Riccoboni adatára építve, azt akarja bizonyítani, hogy Shaxper tolvajlásra vetemedett. Arra utal, hogy 1592 és 1597 között ismerkedett meg vele Southampton és Rutland. Kölcsönveszik a nevét. Shaxper — mondja Demblon — eredeti alak volt, ki mulattatta Southamptont és Rutlandet. Körülményesen akarja bizonyítani, hogy *A makranczos hölgy* Sly-ében Rutland Shaxpert rajzolja. De *IV. Henrik* és *A windsori víg nők* Falstaffjában is Shaxperre ismerünk. Azok a falu- és személynevek, melyeket Sly és Falstaff idéznek, Stratford vidékére emlékeztetnek. *A windsori víg nők*kel kapcsolatban aprólékos pepecseléssel taglalja a vadorzás történetét. Arra az eredményre jut, hogy fiatal korában (1587 táján) Shaxper nem bonyolódott vadorzási kalandba s másrészt *IV. Henrik* és *A windsori víg nők* szerzője sir Lucy of Charlecote-ot nem akarta ezekben a drámákban kipellengérezni. Majd Lucy of Charlecote életét festi. Aztán foglalkozik néhány XVI. sz. drámával, melyek szerinte Shaxperre vonatkoznak. Johnson Benjámin egyik drámájának Sogliardojában (1599-ben adták először) Demblon Shaxperre ismer. Ez a Sogliardo tudatlan és minden érdem nélkül való ember. Majd a Halt püspök írta *Visszatérés a Parnassusról* cz. trilogikus iskoladrámát vizsgálja, melyet a cambridgei egyetem hallgatói 1601-ben adtak elő. Durning-Lawrence nyomán ebben a műben is talál Shaxperre utaló gúnyolódást. A baconista Durning-Lawrence azt is mondja, hogy a *Ratsei szelleme* cz. irat is jót üt Shaxperen. E két mű czélzásai alapján Durning-Lawrence azt következtette, hogy csak a «stratfordi ember» élt mások rovására s nem tartotta meg igéreteit. Demblon még rikítóbb színekkel színezi ki a maga következtetéseit s utal még Shaxper mohó birtokvágyára s léha korcsmázásaira.

Demblon bizonyítgatásait ezzel a munkával még nem fejezte be. *L'auteur d'Hamlet et son monde* cz. könyve sajtó alatt van, mely hite szerint álláspontját még jobban megszilárdítja.

Megdöbbentőbb képet Shakespeareről aligha rajzolt valaki, mint Demblon. Legfőbb hibája a merész következtetés. Miután Rutland lord életének főbb mozzanatait összevetette a shakespeare-i művek chronologiájával, túlontúl alanyi és lélektani rugókat keresve, rögtön kész a megoldással, hogy «a stratfordi ember» csak

bitorolta a dicsőséget, mert ezek az életrajzi tényezők fényesen hirdetik Rutland szerzőségét. Misem egyszerűbb az ilyen okoskodásnál! Ebből következik, hogy Shakespeareről túlságosan komor, sőt ijesztő képet fest. Ezt is porhintéssel teszi. Olvasóját óriási anyagkészlettel lepi meg, nagy ismerettömböket hömpölyögtet eléje, de következtetései, a hozzájok fűzött magyarázatok, aránytalanul merészebbek, mintsem præmissái megengednék, s jóval vakmerőbbek, mintsem az ilyen kutatónak a legkisebb jogczíme lehetne a mellveregető önbizalomra, melylyel felfedezéséről szól s a metsző gúnyra, melylyel ellenfeleit, különösen Sidney Leet marogatja. Modorának egyik legjellemzőbb sajátsága az agyaskodó pepecselés, a csűrő-csavaró aprólékoskodás. Tagadhatatlan azonban, hogy bámulatos tanultsága, hatalmas anyagkészlete, remek analogiái, világirodalmi tudása, itt-ott mesteri leirásai* meglepő ismeretekről s írói készségről tanuskodnak. De mindez miért? Much ado about . . . *a fixa idea!* Adatai és következtetései között sokkal mélyebb űr tátong, mintsem szemernyit biznánk Rutland magasztalásaiban vagy Shakespeare becsmérlésében. Kritikáját sokkal inkább irányítja hatalmaskodó, csaknem a rögeszme makacsságával nekilendülő aprioristikus elve, mintsem olvasóját meggyőzné, hogy adatlavinái támogatják ezt a fixa idea-t, vagy egy pillanatra is meg tudnák ingatni Shakespearebe vetett régi hitében és szívós bizalmában, kiről Flaubert ezt írta Sandnak: «Tout paraît médiocre à côté de ce prodigieux bonhomme.»

Elek Oszkár.

The Greek Romances in Elizabethan Prose Fiction. By Samuel Lee Wolff. New-York, The Columbia University Press. 1912, 529 l.

A görög regény hatása különböző módokon nyilvánul meg az Erzsébet-korabeli írók műveiben. Látjuk e hatást Lyly «Euphues»-ében; Lodge és Nashe nem mutatják e hatást; Greene a görögöktől veszi műveihez a díszítő járulékokat s tőlük tanulja a szerkesztés módját. Igazi művészi hatást Sidneynél látunk; nála mutatkozik együtt befogadó és alkotó erő. Csak ő mozog szabadon az anyag és a szerkesztés nehézségei között, értő szemmel tud kiválasztani, hozzátenni s assimilálni. Az «Arcadiát» Richardson és Scott is ösmerték és felhasználták azt is, a mit benne Sidney

* L. a 25., 26., 92., 93., 194., 309. oldalakat!

a görögöktől nyert. Ha semmi egyebet nem tekintünk, a görög regény értékes anyagot szolgáltatott az Erzsébet-korabeli drámának, kétségkívül jótékony hatással volt az angol prózára, részint a XVII. század franczia regénye, részint az «Arcadia» révén, különösen a formát illetőleg.

Igen fontos munkát végzett Wolff, midőn kikutatja a rokonvonásokat a görög korszak és Erzsébet kora között; a görög regény három főképviselőjét jellemzi, a kik az angol prózára a legnagyobb hatást gyakorolták: az Aethiopicát (Heliodorus), Clitophon és Leucippet (Achilles Tatius) és Daphnis és Chloet (Longus). Hosszas tanulmányban foglalkozik velök: utal arra, hogy a görög próza a görög irodalomnak hanyatlása idejében lendült fel s csak akkor talált helyet, mikor elmúlt az eposz, a líra, a dráma korszaka, mikor már elmult a görög nemzeti érzés. Az alexandriai korszak után következett, mely szerette a festőit, a különbözőséget; a részek iránt inkább volt érzéke, mint az egész iránt, nagyobb szerepet juttat a véletlennek, kedveli az epizódikus részleteket: vitákat, leveleket és monológokat, beszédeket, leírásokat stb. Heliodor nagyobb szerepet juttat a gondviselésnek, mint a véletlennek, Tatiusnál a véletlen irányítja az eseményeket, Longusnál Erosé a hatalom. Nem csekély fontosságú az Erzsébet-korabeli regény megértésénél az a tény, hogy a görög regényben a szerelem nem a modern értelemben jut kjfejezésre; a női alakok állhatatosaknak, áldozatra és várakozásra képeseknek vannak feltüntetve s felette állnak a férfiaknak. E regényekben hiányzik a couleur locale s a mesének nagyobb szerepe van, mint a jellemnek. Heliodor mindjárt in medias res visz; először ad cselekvényt s azután világítja meg; Longus az eseményeket általában történésük időrendjében mondja el; Tatiusnál Clitophon maga mondja el a történetet, de a költő megfeledkezik róla és sokszor a maga személyében folytatja; ellenmondásokba is keveredik, mikor olyan dolgokról szól, melyekről elmondása pillanatában még nem tudhatott.

Wolff azután sorra veszi az Erzsébet-korabeli próza legkiválóbb művelőit s vizsgálja, hogy munkáikban minő elemek vezethetők vissza görög hatásra. John *Lyly*nél különválasztja a tényeket a feltevésektől. Az «Euphues meséje» Boccaccio «Tito és Gisippo»-jából van merítve (Decam. X. 8.), mely visszamegy «Athis és Prophiliasra», ez viszont egy görög eredetire. Minden egyéb csak feltevés.

Sir Philip *Sidney* «Arcadiája» Heliodorra vezethető vissza, úgy a főcselekvényben, mint a mellékes dolgokban. A paradoxon

a jóslásban, mely által a király meg akarja akadályozni annak teljesülését; a jóslás mégis beteljesedik. Az apa nem ismeri meg fiát és halálra ítéli; a deus ex machina még idejében érkezik megmentőnek; a vége kettős házasság, a gondviselés jóvoltából; mindez Amadisra és a görög regényekre vezethető vissza. Az Amadis anyagát beleszorította a görög regények keretébe. Indító erő az istenek akarata, mely a véletlen segítségével működik. Tatiusból való Gynecia, a szerelmes királyné.

Robert *Greene* elsősorban Lyly és Sidney hatása alatt van. A pásztori motivumok nála csak díszletek. Wolff ismerteti Greene műveinek azon részeit, melyek a Dekameronra mennek vissza, akár közvetlenül, akár Lyly közvetítésével. Greene — véletlenül — csak görög anyagot használt fel s azt is úgy, a mint találta. Szelleme rokon a görögökével. Tatiussal megegyezik a hibákban: pl. «Arbasto»-t maga a főhős mondja el, de szintén gyakran szól harmadik személyben; mások érzését és ömlengéseit mondja el; a személyek ajkára beszédeket ad, mint Heliodor és Tatius. Az okokra Greene nem nagyon ügyel s főszerepet juttat a véletlennek, olyan dolgokban is, melyek legegyszerűbb következményei egy oklánczolatnak. Greene sokszor összetéveszti a véletlent a természettel s úgy mint Tatius, mint vera causát alkalmazza.

Greene nem tud leírni: innen előszeretete a mesélés iránt. Tatius különösen egyes jelenetekben szolgált mintául, melyeket Greene inkább másol, mint utánoz. Mindkettő felületes s ezért találjuk mindkettőben azokat a tulajdonságokat, melyek a felületességre vezethetők vissza. Greene a szűkebb látókörű, Tatius ügyesebb s szeme élesebb. Wolff pontosan kimutatja az összes helyeket, melyek kölcsönzésnek vagy utánzásnak foghatók fel, számos példát hoz fel állításai igazolására. Heliodorusra Greene több kisebb kölcsönzése megy vissza. Heliodorustól inspirált egyik történetét, melyet Longustól vett pásztori részletekkel díszített, Shakespeare használta fel. Shakespearenél azonban a véletlen helyébe (a Téli regében) természetes okozás (causation) és emberi cselekvés lép, valamint valószínű ok és motivum. Greene Heliodorusnak is igen sokat köszönhet: női alakjainak szendesége, bája és hűsége, ha nem is forrását, de mindenesetre inspirálóját vagy inkább segítőjét találta Heliodorusban. Tatius hatása a mellékes részletekkel és díszítő járulékokkal kimerül, Heliodorus a helyzeteket, a jeleneteket, a jellemeket, az egésznek alapját, szerkezetét, mozgató erejét, a peripeteiát adja. Longusra vezethető vissza a pásztori elem felhasználása, mint egy hosszabb történet meseszövésének,

a cselekvény harmonikus egymásutánjának, harmonikus benyomásának egyik eleme. Greene a szerelmet a véletlennel hozza mindig összefüggésbe. A legtöbb kölcsönzés a Menaphonban található: Wolff — talán nagyon is minutiosusan, mindenben hatást keresve — összeállítja ezeket, tabellákban.

Greene azzal kezdi, hogy egyes részeket átír Tatiusból. A görög hatás tetőpontját a «Pandosto»-ban éri el: szerkezete és anyaga Heliodorustól, a díszítő, dekorativ elem Longustól való. Legközelebb hibáiban jutott a görög regényhez.

Nashe munkáin e görög hatásnak semmi nyoma nincs; *Lodge* csak néhány mellékes jelenetben emlékeztet a görögökre, prózája inkább középkori, euphuistikus, olaszos, mint hellenistikus.

Wolff munkáját igen részletes és alapos bibliographia fejezi be.

Rózsa Dezső.

Milton's Epitaph to Shakespeare.

By Sir Edwin Durning-Lawrence Bart. London Truslove & Bray 7. l.

A szerző tudomást szerzett arról, hogy Shakespeare művei 2-ik folio kiadásának egy olyan variansa van a New-York Public Library birtokában, melyben Milton epitaphjának híres grammatikai tévedése javított alakban van lenyomatva, még pedig úgy, hogy az 5-ik lap, melyen az epitaphium szerepel, egy újjal van helyettesítve, mely azonban nem modern, hanem korabeli újranyomás, ugyanazon typographiai díszítményekkel, de eltérő kezdőbetűkkel. A helyesbített sor a következő:

> Or that his hallowed Reliquies should be hid
> Under a *starre-y pointed* Pyramid?

Ez a helyes grammatikai alak az 1632-ik kiadásnak csak az említett amerikai példányában s a szerző saját birtokában levő variansában van meg, a többi ismeretes 7 varians a helytelen *starre-ypointing* alakot mutatják. Ez lehetetlen grammatikai képzés, mert az «*y*» a régebbi angolszász «ge» praefixumnak módosult alakja a normann hódítás után, és pedig a szenvedő participium multjának jele, tehát a participium jelenje elé nem ragasztható. Mivel pedig *starre-ypointed* pyramid-csillagos csúcsú pyramist jelent, mi angolul annyi mint *beacon*, régies kiejtés szerint *Bacon*, mint a hogy *tea*(ti) szót régebben té-nek ejtették ki, a szerző nem kételkedik többé abban, hogy Shakespeare csakugyan Bacon, s hogy Milton a hibát nem téve-

désből, hanem készakarva, a nagyon is áttetsző czélzás elkerülése végett követte el. Hozzá véve még azt a körülményt, hogy az első foliohoz, mely 1623-ban jelent meg, tehát 7 évvel Shakespeare halála *után*, de még Bacon *életében*, epitaphiumot nem tettek, ellenben 1632-ben, 6 évre Bacon halála után, igen is került a folio elé epitaphium — a szerző nem habozik a Shakespeare-Bacon kérdést Bacon javára végleg eldöntöttnek tekinteni.

Federigo Garlanda: Guglielmo Shakespeare, il Poeta et l'Uomo

Nuova edizione notevolmente ampliata e riveduta. Roma, Societa Editrice Laziale, 1910, 598 l.

Shakespeare világirodalmi nagysága magyarázza a Shakespeare-irodalom csodás felvirágozását. Se szeri se száma a Shakespearere vonatkozó tanulmányoknak. De áldás e buja termékenység nyomán nem mindég fakad. Nem egyszer merész ötletek, rikító feltevések s agyaskodó magyarázatok rakétái surrannak el az újabb Shakespeare-kutatók előtt. Mikor a Shakespeare-búvár tisztes törekvéssel egy-egy kérdés irodalmát vizsgálja. nem egyszer kell belátnia, hogy a magyarázó önkényes eredetieskedése lelkét inkább kételkedésre birja, mintsem gazdagítaná.

Garlanda, az olasz Shakespeare könyvszerzője, jól látja, hogy a halhatatlan költőt más világításban kell megismertetnie. A Sh.-irodalomban sűrűn találunk filologiai és filozófiai jellemű nyomozásokra. Garlanda csupán az értékesebb és valóbbszerű magyarázatokat fogadja el.

Szűkös életrajzi adatok hiján Shakespeare munkáit is erősségül használja az életrajz vázolásában. VIII. Henrik és Erzsébet uralkodásának tömött jellemzése sikerült korrajz. Értékes megfigyelése, hogy Sh. drámáiban a férfiasan, határozottan cselekvő nők rajzán érzik *Erzsébet* és *Stuart Mária* korának szelleme. Utal arra is, hogy a spanyol armada veresége nyomán az angol hősiség Sh. hazafias önérzetét, mint történelmi drámái igazolják, megnövelte. Maga az életrajz nem mond semmivel sem többet, mint a mennyit eddig is tudtunk. Kiélezi, hogy Sh. ereiben germán és kelta vér csörgedez, de a különben is ködös fajelméletből kissé merészen következtet. Sh.-ben modern szellemet lát. A Bacon-Shakespeare-kérdést belső érvek alapján akarja eldönteni. Bacon maga az *intellectus purus*, Shakespeare a kedély-élet utólérhetetlen művésze. Majd azt emeli ki, hogy Sh. művészetének az alapja az

élet, a valóság, a tények, s hogy Sh. épen úgy, mint Macchiavelli, ellensége a valóság követeléseiről megfeledkező idealistának. «Sh. felfogása, mely positiv és eszményi is egyszersmind, az évek folyamán kiszélesedik és mélyül.»

Sh. két költeményét, *Venus* és *Adonis*t és *Lucretia elrablását* művészi tanulmányoknak tekinti. Majd *Romeo és Juliá*val foglalkozik. Hivatkozik forrására. Megépítésében nem látja azt a csodás szerkezetet, mely *Julius Caesar*jában s *Othello*ban lepi meg az olvasót. Nagy mélységet talál a jellemek rajzában, a dajka jellemzése lángelméről tanuskodik, művészi Julia apjának rajza is, Romeo a délvidéki ember impulsiv erejével szeret, de még Romeonál is valóbbszerű Julia, a nyiltszívű, cselekvésre termett szerelmes leány.

Majd a történelmi drámák (historiák) taglalására tér. Kiemeli *VI. Henrik* egy-két jelenetének elevenségét, megragadó pathosát vagy borzalmas kegyetlenségét. Sh. VI. Henrikben gyenge, hatalommal mitsem törődő, elmélkedésre hajló, ájtatos fejedelmet rajzol. *III. Richard*ban az elvetemedett gonoszt látja: III. Richard kegyetlen, erőszakos, álnok, de gaztettekre valami «ördögi erély» sarkalja. *II. Richard* jellemeit igazaknak, eleveneknek tartja, egy-egy jelenetében erőt és pathost lát, de a stílusban itt-ott dagályra és keresettségre utal. Észreveszi, hogy II. Richard VI. Henrik hasonmása, hogy Bolingbroke jelleme homlokegyenest ellenkezik vele, de a költő rokonszenve Bolingbroke felé fordul. A többi jellem rajzában elmosódottságot talál. Rámutat a dráma komikai mozzanataira is. *IV. Henrik* méltatásában Falstaff alakjának a rajza a legsikerültebb. Majd *V. Henrik*kel foglalkozik. V. Henrikért a szerelmes módján rajong; mint a ki csatában és békében helytálló nyugodt, bölcs, mélyen érző és gondolkodó király. Ebben az alkotásban épen úgy, mint a többi történelmi drámában, a tragikum, a pathos és komikum mozzanatai egyesülnek.

Majd a vígjátékok elemzésére tér. A *Love's Labour's lost* ötletes, pajzán, de fogyatkozásai előtt sem húny szemet. A jellemek alakításában a felületességet kifogásolja, s hibáztatja cselekvény valószínűtlenségeit is. A *Szent Iván-éji álom*ról melegen ír, szellemvilágát üde közvetlenséggel méltatja. *A velenczei kalmár*t Marlowe drámájával veti össze *(Maltai zsidó)*. Utal forrásaira. Shylock jellemének alakításában elevenségre, természetességre mutat rá, de a mellékalakok rajzában egyénibb színezésre nem talál. Sorra tárgyalja a vígjáték legapróbb jeleneteit. Látja Sh. geniusának erősödését, művészetének az élet tevényével való gazdagodását.

*A windsori vig nők*ről szólva részletesen foglalkozik Falstaff alakjával. Az *A hogy tetszik* cz. drámát pásztori melodrámának tekinti, melyben élénken rajzolt jellemeket nem igen találunk. Ebben az arkadiai, édeskés környezetben szerinte nem művészien alakított szobrokat, hanem szép, kecses porczellánalakocskákat kell keresnünk. Ilyen Rosalinda is. Méltatja a vígjáték eleven, friss, életerőtől duzzadó, ötletes, sziporkázó nyelvét. Egy másik vígjátékban *(Minden jó, ha vége jó)* rámutat a melodrámai, regényes és meseszerű elemekre. Heléna és Beltramo alakításában dicséri a jellemfestő művészetet.

*Athéni Timon*t inkább jellemtanulmánynak tekinti, mint igazi drámának. *Troilus és Cressida* elemzésében azt a mozzanatot emeli ki, hogy Sh. az *átalakított görög és trójai monda* nevetséges és groteszk elemeit dolgozza fel, de benső szövetségben a monda hősi tényezőivel. Jól látja, hogy a Homeros megénekelte hősöket Sh. is fenségeseknek rajzolja, de a komikai, a torz jelenségeket is éber figyelemmel szemléli. A mű szónoki részeiből megállapítja, hogy Sh. szónoknak is épen olyan lángész, mint a milyen utólérhetetlen költő. Elbűvölve szól a dráma nyelvéről, képei ragyogásáról, párbeszédei elevenségéről.

*Julius Caesar*ra nézve hibáztatja azt a felfogást, mely e tragédiától elvitatja az egységet. Behatóan elemzi a remekmű alakjait. Portiában a hősi és ragaszkodó, erős és áldozatrakész nők eszményképét látja. Szépen taglalja Brutus és Portia, másrészt Brutus és Cassius viszonyát. A szellemlátás lélektani elmélyedésre való művészetét is fejtegeti. A drámában megkapó férfiasságot lát.

Julius Caesar nőalakjait (Calpurnia, Portia) *Antonius és Cleopatra* hősnőjével hasonlítja össze. A szeszélyes, kéjvágyó Cleopatra jellemében szerinte van valami gyűlöletes, de szenvedélyének viharos ereje elragadó.

*Coriolanus*ban vizsgálja a kettős cselekményt s Coriolanus, Virgilia, Volumnia alakítását. Bámulja Sh. művészetét a jellemek fejlesztésében.

Majd a sonettek vizsgálatára tér. Bonczolgatja indítékaikat: a költő felmagasztalt szerelmét s eszményi barátságát. Meglepi bennök a képek szépsége, a finom stilusművészet, a nyelv zeneisége s bűvös varázsa. Inkább a képzelet játékának ítéli ezt a szonettköltészetet, mintsem élményszerű adatokat szabadna keresnünk mögötte.

*Hamlet*ről szólva először a remekmű forrását kutatja. Majd Hamlet egyéniségét elemzi. Goethe *Wilhelm Meister*ének Hamlet-

magyarázatát tartja a legbiztosabbnak. Hamlet az agyműködés, az ész embere, ki a gyakorlati élet és a cselekvés követeléseivel mitsem törődik, menekül a valóság érdességei elől, elméjét «finom bölcselmi hullámzásokban» ringatja. Az Ofeliának szentelt lapok Alexander Bernát jeles rajzát juttatják eszünkbe. Ofeliában nyoma sincs Shakespeare nőalakjai szenvedélyes erélyének, a törékeny Ofélia elpusztul a szenvedélyek forgatagában.

*Othello*t forrásával, G. B. Giraldi (Cinzio) *Hecatommithi*jének novellájával veti össze. Különösen a katasztrófa rajzában mutatható ki éles ellentét az elbeszélés és Sh. szomorújátéka között. *Othello* cselekvénye egyszerű. Kissé különös felfogással Othellot az epilepsia áldozatának tekinti. Gondosan elemzi Othello, Jago és Desdemona jellemét. A verselésben Sh. művészetének legmagasabb fokát látja.

*Macbeth*ben a jellemzés mélységére világít. Tanulságosan elemzi, hogy *Lear király*ban, a költő egyszerű alapra fenséges és megrendítő tragédiát épített. A forrás feldolgozását, a megépítést, a jellemeket egyaránt éber figyelemmel vizsgálja.

*Cymbeline*t nem tartja sikerült alkotásnak. A valószínűtlenségek nyomon követik benne egymást. Az alakok között csupán egy az egyéni, eleven: *Imogén*. A dráma egyes részleteiben több finom szépséget talál. Méltatja a verselés elbűvölő könnyedségét, gazdagságát.

A vihar alakjait három csoportra osztja. Különösen Mirandáról ír meleg közvetlenséggel. «Miranda egyike a legszebb, a legédesebb teremtéseknek, kik Shakespeare elméjéből születtek.»

Garlanda vonzó hangon ir Shakespeareről és józan értelemmel bonczolgatja alkotásait, noha tanulmányairól nem mindég számol be, jegyzetek nem igen akasztják meg az olvasót, de egy-egy súlyosabb kérdés fejtegetésekor, ha tömören is, ha túlságosan rövidre fogva is, utal a tudományos eredményekre. Gyűlöli az erőszakos agyaskodásokat s a legtöbbször egészséges, mesterkéletlen felfogásnak adja tanujelét. De a szűkszavúság, a tudományos eredmények értékesítésében egyszer mégis kárára van, mert a *Perikles*-kérdést alig hogy érinti s igy olvasóját cserben hagyja, Sh. néhány alkotását nem tárgyalja (János király, A két veronai ifjú). Felesleges Sh. vallásának kérdését hánytorgatni (50—51. l.), mert a lángész természetrajzában ez nem döntő. Idézetei nagyon elnyúlnak, sokszor lavinákként zúdulnak az olvasóra. Bizonyos gazdaságos józanság nem ártott volna. Nyelve eleven, meleg, megkapó. Szereti a képeket, de sokszor szélesre festi őket. Ezúttal ellen-

mondásba kerül önmagával, mert a Sh.-irodalomban károsaknak és megtévesztőknek tartja a képeket. De ha levonjuk ezeket a fogyatkozásokat, Garlanda olyan művel ajándékozta meg az olasz irodalmat, mely a nagy költő remekműveibe való elmerülést hathatósan előmozdítja és Sh. tisztelőinek táborát Itáliában megnöveli. A könyv meleg szeretetről s elmélyedő megértésről tanuskodik, bizonyára ő maga is szeretetre és megértésre talál.

Elek Oszkár.

Morris Le Roy Arnold, The Soliloquies of Shakespeare. A Study in Technic. New York. The Columbia University Press.

1911. X. és 177. lap.

Shakespeare művészete minden tekintetben haladást és gazdagodást jelent a dráma fejlődésében. E gazdagodásnak egy eddig kevésbbé kiaknázott mozzanatát vizsgálja Arnold és kimutatja, hogy Shakespeare teremtő erővel alakította újjá a magánbeszédet is. Éles határvonalat von a magánbeszéd és a monolog között; a magánbeszéd lényegét abban találja, hogy a szereplő — még ha mások lennének is a szinen — izoláltnak érzi magát környezetétől és arról teljesen megfeledkezik. Arnold végigkiséri a magánbeszéd fejlődését a dráma egész történetén. A görög drámában a magánbeszédnek alárendelt szerepe van. Shakespeare előzői közül Lyly a fantázia szabadabb szárnyalását, Peele a lyrai költészet lendületét, Kyd a fájdalom és szenvedély hangját vezeti be a magánbeszédbe; Marlowe mindez elemeket művészi egységbe foglalja. Shakespeare az addigi traditio összes elemeit átveszi és tökéletesíti: felülmulva valamennyi előzőjét, művészi tökélyű magánbeszédeiben is. Arnold a shakespearei magánbeszéd fejlődésében több korszakot különböztet meg. *VI. Henrik*től a *Tévedések Játéká*ig a dráma meséjének elmondására szolgál a magánbeszéd, *János király*tól *Romeo és Juliá*ig a szereplő uralkodó szenvedélyének kifejezésére. *IV.* és *V. Henrik*ben és a *Windsori víg nők*ben, *Falstaff* monologjai a túlnyomóak, ezekben a komikus elem érvényesül. *Julius Caesar*tól a *Szeget szeggel*ig már a lelki állapot festése a magánbeszéd főtárgya. A következő korszak hatalmas drámáiban *(Hamlet, Othello, Lear, Macbeth)* emelkedik Shakespeare művészete a legmagasabbra, a magánbeszéd itt is a psychologiai elemzés szolgálatában áll és az emberi lélek legrejtettebb érzéseinek kifejezőjévé lesz. Shakespeare utolsó drámáiban, az

egyetlen Cymbeline kivételével, a magánbeszéd jelentősége egyre csökken.

Szerző alapos kutatásainak eredményét adja e kötetben, a mely első rendszeres feldolgozása Shakespeare *összes* magánbeszédeinek. Új világításban mutatja be a shakespearei magánbeszéd történeti fejlődését; részletesen tárgyalja, mennyi és mily terjedelmű magánbeszéd van minden egyes drámában. A könyv legértékesebb részei azok, a melyekben Arnold kimutatja, hogy hol és miért alkalmazott Shakespeare magánbeszédet ott, a hol az forrásaiban vagy egyáltalában nem, vagy csak puszta utalás formájában volt található. Kevésbbé sikerült a részletes tárgyalás, mert itt Arnold nem az előbb helyesen megállapított történelmi szempontból indul ki, hanem Shakespeare magánbeszédeit részben tárgyuk, részben a szerint igyekszik osztályozni, hogy a dráma technikájában mi a szerepök. A felosztás nehézségeivel nem tud megküzdeni. Felosztása nemcsak az egységes szempontnak van hijján, hanem mesterkélt és erőszakolt. Így például tulságosan részletező módon tárgyalja az expositiót tartalmazó magánbeszédnek hat alfaját (*Initial Exposition, Identification, Disguising, Characterization, Villainy, Narration*); a cselekvényt kisérő magánbeszédnek pedig nyolcz alfaját különbözteti meg (*Miscellaneous Business, Sleep, Death, Suicide, Entrance Soliloquy, Link, Exit Soliloquy, Overheard Soliloquy*). Hiányaival e helyen részletesen nem foglalkozhatunk. Nem nyujt egységes képet és szem elől téveszti a magasabb szempontot, de fogyatékosságai ellenére is sikerült több oly kérdést tisztáznia, melyek világot derítenek az Erzsébetkori drámának félreesőbb problémáira.

Latzkó Hugó.

André Lirondelle: Shakespeare en Russie.

(1748—1840), Paris, Hachette, 1912, 245. l.

Lirondelle könyve arról a hatásról számol be, melyet Shakespeare az orosz irodalomra tett. Alaposságával valóban rászolgál, hogy eredményeit a Shakespeare-kutatók megismerjék.

Shakespeareral először az angol színjátszók ismertetik meg az orosz közönséget, majd Voltaire és A. de la Place műveiből válik ott ismertebbé. Szumarokov 1748-ban írja és 1750-ben adatja elő *Hamlet*jét, mely kissé messze esik Shakespeare remekétől. Érdekes alakjai Armance és Flémina, az Hamletnek, ez Oféliának

a bizalmasa, Ratuda pedig Ofélia dajkája. A III. felvonásban Polonius Oféliának tudtul adja, hogy Claudiushoz feleségül akarja adni, s így Gertrudra halál vár. Ez a *Hamlet* tele van ily kezdetleges torzításokkal. A klasszikus dráma eszmekörét követi, az érzelem és kötelesség tusáját alkalmazza, a hármas egységre esküszik. A drámát királyoknak szóló aranymondásokkal tüzdeli meg és Trediakovszkinak válaszolva büszkén hangoztatja, hogy műve alig hasonlít Shakespeare tragédiájához.

Az első Shakespearet csodáló orosz dolgozat 1775-ben jelenik meg Moszkvában levélalakban s ezóta utólérhetetlen lángelmeként ragyog. Wieland Shakespeare-fordítása és Lessing *Hamburgi dramaturgiá*ja is nagy hatást tesz Oroszországban. Majd 1783-ban Nizsni Novgorodban Le Tourneur franczia fordítása nyomán ültette át egy névtelen író *III. Richard*ot. Minden, a mi angol, orosz földön tisztelet tárgyává lesz. Jó példával II. Katalin jár elől, *A windsori vig nők* nyomán vígjátékot ír. Falstaffnak itt Polkadov felel meg, de piperkőcz, nyegle alakká lesz, s nem tudva kifejezni Shakespeare sziporkázó szójátékait és tréfáit, az egyes komikai mozzanatokat valóságosan szétlapítja; finomságait vaskosságokká puffasztja; mellékalakjait pedig lenge ködképekké ösztövéríti. Az eredetinek több helyét megnyesegeti. Az, a mit a magáéból fűz hozzá, ízléstelenségre vall.

1786-ban *Rurik életéből* című darabjában Shakespeare históriái után indul. Gosztomyszl alakja *IV. Henrik* halvány mása, Vadim Hotspurre emlékeztet, Rurikot pedig olyan eszményi színben akarja rajzolni, mint V. Henriket. Sajnos, csak árnyképeket, nem húsból és vérből való alakokat teremtett. *Oleg kormányzásának kezdete* czimű drámájának egyik jelenetén szembeszökő *VIII. Henrik* hatása. Még egy dráma írásába fogott 1786-ban, melynek *A tékozló* czímet szánta. A terv az *Athéni Timon* szerint igazodik, de a vázlatból kiderül, hogy *Athéni Timont* félreértette.

II. Katalin gondolkodásmódja sokkal inkább a XVIII. században gyökerezett, mintsem Shakespeare szellemébe be tudott volna hatolni. Sokkal okoskodóbb, bizonyítgatóbb észjárású volt, mintsem bármi köze is lett volna a költészethez.

A XVIII. század végén Shakespeare dicsőségének Karamzin volt a leglelkesebb szószólója. Különösen Lenz, a *Sturm und Drang* egyik neves költője, növeli nagyra tiszteletét Karamzin lelkében. Karamzin 1787-ben Moszkvában kiadja *Julius Caesar* fordítását, melyhez jelentős előszót csatol. Magasztalással szól benne Shakespeareről. Hangoztatja, hogy kevés költő ismeri úgy

az emberi lelket, látta oly élesen az emberi cselekedetek legtitkosabb rugóit, minden egyes szenvedély, vérmérséklet s mindenfajta élet sajátosságát. Dicséri képeit, gazdag festéseit, bámulatosan mozgékony képzeletét, mely nem hajolt merev szabályok görnyesztő igájába. A Karamzin *Julius Caesar*ja az eredeti angol szöveg hű fordítása, csak itt-ott érzik rajta Le Tourneur hatása. Ugyan ő *A költészet* költeményében Shakespearet, mint az emberi élet bámulatos ismerőjét dicsőíti s hervadhatatlan dicsőséget jósol neki. A Corneille és Voltaire drámái nem ragadták úgy meg, mint a Shakespeareéi. Londonban meghallgatja *Hamlet* egyik előadását, de kiábrándulva távozik, a színészek alakításáról elégedetlenül szól. Miután Oroszországba visszatér, czikkeket és verseket ad ki a különböző folyóiratokban, melyeknek Shakespeare-vonatkozásai szép tanubizonyságot tesznek Shakespeare tiszteletéről. Ebben a becsülésben nagy része van Lessingnek is.

Utóbb 1790-ben Radiscsev azt írja, hogy Shakespeare olyan halhatatlan, mint Homérosz, Vergilius, Milton, Racine, Voltaire vagy Tasso. Rá 1795-ben Moszkvában *Romeo és Julia* fordítása jelenik meg, De Mercier nyomán. A darab itt úgy végződik, hogy a felocsudott Julia Romeo karjaiba omlik.

I. Sándor alatt még erősebb lendületet vesz az orosz angoltisztelet. Hangoztatják az angol komolyságot, buzgón olvassák Bentham és Smith műveit. A kor érzelmességével magyarázható, hogy Osszián, Sterne, Young, Gray, Thomson, Fielding, Goldsmith, Richardson divatba jőnek és 1802-ben egy tanulmány nagy magasztalással foglalkozik Shakespearerel. 1806-ban Alexandrovics Veliaminov Iván Szent-Pétervárott előadatja, 1808-ban pedig kinyomatja Ducis nyomán készített *Othello*-fordítását. Néhol független Ducistől s nem egy helyen érezteti Shakespeare közvetetlen hatását. Othello átkozódásai, gyötrelmei és kétségbeesése inkább Shakespearere, mint Ducisre utalnak.

Nyêdics Miklós 1807-ben átdolgozza *Lear királyt*. Ducis után indul ugyan, de nem egy helyen tér el tőle. 1810-ben Ivanovics Viszkovatov István Szent-Pétervárott előadatja *Hamlet*et, melyet Ducis nyomán dolgozott át, de több részletben tér el Ducistől. Érdekes, hogy ő is királyoknak szóló maximákat szőtt fordításába.

Majd 1817 szept. 7-én Szent-Pétervárott *Romeo és Julia* cz. operát adnak elő. Ugyancsak 1817-ben a *Szêverny Vabliudatel*-ben (VI. szám) Korszakov három orosz töredéket közöl *Macbeth*ből.

* I. felv., II. szín.

Ugyan e lap 1817-ben (XXII. szám) egy részt ad *Julius Caesar*ból Gruzincsov fordításában. A *Blagonamêrenny* 1820-ban *Julius Caesar* egy másik jelenetét közli ;* 1821 szept. 28-án Sakhovszkoj herczeg Szent-Pétervárott előadatja *A vihart* s nem egy eredeti színpadi fogást alkalmazott, módosította a mesét, a komikai és melodrámai mozzanatokat szaporította.

Vannak azonban Shakespeare-támadók is. Kivált azt rójják fel, hogy a legmagasztosabb szépségeket a legszörnyűbb borzalmakkal elegyíti. Ezzel a váddal találkozunk a *Vêsztnik Evropy*ban és a *Tsvêtnik*ben. Amaz továbbá 1816-ban kiadja Chateaubriand Shakespeare-czikkét. A *Dukh Zsurnalov*ban pedig egy tanulmány azt élezi ki, hogy Shakespeare messze felülmulja a franczia klaszszikusokat s második Homérosznak tekinti. Összehasonlítja Racinenal, Voltairerel.

Merzliakov 1822-ben éles párhuzamot von a franczia és angol dráma között.

Guizot átnézi és kijavítja Le Tourneur Shakespeare fordítását, melyet Oroszországban is sokan forgatnak. Zsukovszkit különösen *Macbeth* bűvöli el. Szomov Oresztesz 1823-ban kiadott dolgozatában teremtő lángésznek mondja, ki fittyet hányva a szabályoknak, szíve és képzelete sugalmaira teremti remekműveit.

Küchelbeker 1825-ben írja *Shakespeare szellemei* cz. farceát. Az a czélja, hogy az orosz olvasóknak bemutassa «Shakespeare regényes mythologiáját» (Oberon, Titania, Puck, Ariel, Caliban alakjait). Puskin különösen Caliban alakját találja csodálatosan bájosnak.

Sakovszkoj 1825 októberében *IV. Henrik* II. részét *Falstaff* czímen átdolgozza egy felvonásban, s énekeket és tánczrészeket sző bele. Griboêdov bámuló tisztelettel viseltetik Shakespeare iránt, épen úgy, mint Puskin.

Puskin 1824-ben azt írja, hogy Goethe és Shakespeare műveit többre becsüli, mint a bibliát. Tanulmányozza Schlegel *Dramaturgiá*ját, mely még tudatosabbra növeli Shakespeare-tiszteletét. Mikor *Godunov Boris* megirásával foglalkozik, úgy kiált fel, hogy Byron, a tragikus költő hitvány törpévé kuporodik össze Shakespeare mellett, mert ő tragédiahőseiben önmagát rajzolta, míg emez a jellemek változatos sorát teremtette meg. Különben Puskin és Shakespeare viszonyát Haskell Dole Náthán is vizsgálta már.

Puskin *Godunov Boris*án különösen a Henrik-drámák hatása érzik. 1830-ban a *Szevernye Tsvêty*ben *Romeo és Juliá*ról nagy

* II. felv., VII. szín.

elragadtatással nyilatkozik. Pogodin *Marfa Pozsadnicsájáról* írtakor azt hangoztatja, hogy Shakespeare egyenetlenségei, hanyagságai és szörnyűségei ellenére is nagy költő. Tanulságos 1833-ban írott *Shakespeare Shylockja, Angeloja* és *Falstaffja* cz. dolgozata. 1833-ban a *Szeget szeggel* fordításába fog.

A *Moszkovszki Telegraf*, melyet Polevoj alapított, lényegesen hozzájárult az orosz romantikusok Shakespeare-tiszteletéhez. Itt Polevoj, noha kiemeli Shakespeare drámáinak néhány fogyatkozását, csodálja bennök a szenvedélyek hatalmas erejét, a fenkölt jellemvonásokat, a görög tragikusokéhoz hasonló megragadó fenséget s lapjában sűrűn találhatók Shakespearere való utalások.

Vroncsenko 1828-ban csaknem rideg szolgai hűséggel fordítja *Hamlet*et és fejtegeti is. Vezérfonalául Goethe *Wilhelm Meister*e szolgál. Szövegmagyarázatai nagy józanságra vallanak.

Pogodin 1827-ben alapítja a *Moszkovszki Vésztnik*et. Egyik számában Sevyrev azt írja, hogy ha a régiek Shakespearet ismerték volna, bizonyára Prometheus fölé emelik. Részletesen taglalja *Othello*t, egy részét le is fordítja. Később *A költészet története* cz. művében úgy ír Shakespeareről, mint a ki élettől duzzadó képekben kelti új életre a múltat. Utal gazdag életismeretére, élményei és tapasztalatai gazdagságára.

Az *Atenej* kiadja Sakhovszkoj kis drámáját *(Mercurius mint őrszem)*. Az a tárgya, hogy az irodalmi műfajok a Parnasszusra szeretnének bejutni. Mikor Shakespeare muzsája megjelenik, Mercurius így szól hozzá: «Ráismerek benned az összes múzsák szépségeire . . .» Ugyane lap 1830-ban hosszabb tanulmányt szentel Shakespeare történeti drámáinak. Kiemeli, hogy míg Aischylos az emberen kívül, addig ő magában a szívben keresi az ember végzetét s hogy a költői érdeket nem áldozza fel a szigorú történeti igazságnak.

Ugyancsak 1830-ban két Shakespeare-fordítás jelenik meg. A *Literaturnaja Gazeta*ban Pletnev *Gondolatok Macbethről* címen czikket ír. *Macbeth* Pletnev szerint «az első és talán a legnagyobb romantikus költő» munkája. Kronebergnek is vannak Shakespeare-tanulmányai. A *Szyn Otecsesztva* bő életrajzát adja.

Shakespeare nemcsak a romantikusokat ihleti meg. A Racine-tisztelő Katenin *A sok hűhó semmiért* hatására *Gyűlölet és szerelem* címen vígjátékot ír, de egy dolgozatában azt írja, hogy Shakespeare nem állja ki a versenyt a görög klasszikusokkal.

A harminczas években Shakespeare tiszteletének a *Moszkovszki Telegraf* a legfőbb hirdetője. Polevoj Shakespeareben

látja a romanticizmus legtökéletesebb képviselőjét; varázslónak tekinti, ki megigézi olvasóit. Sztankevics és Botkin bölcselmi fejtegetéseiben is sűrűn találkozunk Shakespearere való utalásokkal. Bélinszki czikkeiben is lépten-nyomon szerepel, mint a «ki megértette a poklot, a földet és az eget».

A Shakespeare-fordítások és életrajzok száma is gyarapodik. 1833-ban *Jakimov* lefordítja *Lear királyt* és *A velenczei kalmárt*. Majd feltűnnek a kiváló Shakespeare-színészek. Szent-Pétervárott Karatygin, «az orosz Talma», Moszkvában pedig Mocsalov.

Panaev 1836-ban lefordítja *Othellot*. 1837-ben *Hamletet* adják elő Polevoj fordításában. Bélinszki egyik bírálatában behatóan foglalkozik Mocsalov Hamlet-alakításával. A fordítást is taglalja, különbnek tartja a Vroncsenkóénál. Úgy látja, hogy ez merev, míg a Polevojét a költészet melege hatja át. Kroneberg már kérlelhetetlenül rámutat a fordítás gyöngéire, rövidítéseire, változtatásaira, kihagyásaira; Pletnev szemére lobbantja, hogy az eredeti szépségeiből sokat feláldozott s Vroncsenko átültetését különbnek tartja. E szigorú bírálatok ellenére is megállapítható, hogy Polevoj volt az első, ki Shakespearet népszerűvé tette.

Bélinszki mélyenszántó tanulmányában kiemeli, hogy Shakespeare szemében nincs jó vagy rossz, csak az életet szemléli részrehajlatlanul. Éles elmével taglalja *Hamletet*, noha tagadhatatlan, hogy fejtegetésein erősen érzik Hegel és Goethe hatása. Davydov Shakespeare-dolgozatában Lessing, Goethe és Schlegel Ágost hatására utalhatunk.

Vroncsenko 1837-ben nagy gonddal befejezi *Macbeth*-fordítását. Általában a fordítók bámulatosan szaporodnak. A folyóiratokban sűrűn jelennek meg Shakespeare-czikkek. Hangjuk valóbbszerű, mint a régi méltatásoké. A romantikus láz eltűnik, józanabb mérlegelések kora áll be.

E kor költészetén is érzik Shakespeare hatása. Polevoj *Glinszkája Helénáját Macbeth* boszorkányjelenetének ihletésére írja, *Ugolino*ját pedig *Romeo és Julia* sugalmazza. Lermontov csodálkozással szól *Hamlet* egy-két jelenetéről s Mariusról Shakespeare modorában tragédiát akar írni. 1835-ben *Othello* hatására megírja *Álarczos bál*ját s egy-két részében csaknem szolgamód ragaszkodik forrásához.

* * *

Lirondelle könyve gazdag okulások forrása. Megtudjuk belőle, hogy Shakespeare lángszelleme hatalmába kerítette a zordon orosz

lelkeket is, s világot gyújtott nekik. E mű a Shakespeare-hatásokat nyomozó irodalomnak bizonyára egyik legértékesebb alkotása.

ELEK OSZKÁR.

Thoughts and After-Thoughts by Herbert Beerbohm Tree.

London, 1913. Szerző arczképével.

Nem szándékozom e könyv tartalmát bírálgatni, csupán a figyelmet reá terelni, mert a czím nem igen fog a Shakespeare-kutatónak szemébe ötleni és a szerzőnek neve is csak to the few of the thinking few, kik ismerik a jó hírnevű színészt és impresariót, kinek igazgatása alatt Shakespearenak már valami 16 darabját adták elő 1889 óta Londonban.

A tíz fejezet közül legalább hatnak már a czímében is előfordul az ünnepelt drámaíró neve vagy valamelyik darabjának czíme és a többi négyben sem tudja a szerző mindig Shakespeare nevét elhallgatni. Már pedig az olyan fejezetek mint pl. *The living Shakespeare*, *A defence of modern taste*, vagy *Hamlet from an Actor's prompt book*, *The humanity of Shakespeare*, *The tempest in a teacup*, *On closing the book that Shakespeare wrote* oly írónak és színigazgatónak, mint Beerbohm Treenek tollából sok érdekes és tanulságos dolgot tartalmaznak.

(London) KROPF LAJOS.

VEGYESEK.

Aristoteles, Erasmus és Shakespeare.

Kérdezheti az olvasó: hogyan kerül együvé e három név? Én magam is csodálkoztam, midőn a Teubner-czég egyik könyvjegyzékében olvastam. Felette érdekelt. Utána jártam a forrásnak. Egy kis czikkről van szó, melyet Reinach Salamon írt a *Revue Archéologique* f. évi XXI. kötetének január-februári füzetében, a 95. lapon, a *Nouvelles Archéologiques et correspondance* cz. fejezetben. Tehát egy tudományos újdonságról van szó. A czikkecske így hangzik:

Aristote, Erasme et Shakespeare olvasható a *Troilus és Cressida* (II., 2., 165—7.) következő helyén: «épen úgy, mint az olasz ifjak, kik Aristoteles szerént kevéssé képesek megérteni az *erkölcsi bölcsészetet.*»

Aristoteles ezt nem mondotta, de azt mondá, hogy az ifjak nem alkalmasak a *politikai* bölcsészet tanulására. (Ethic. Nicom. I. 8.) De az az eset forog fenn, hogy Bacon ugyanazt a tévedést követte el, mert így nyilatkozik: «Nem kell-e tekintetbe venni Aristoteles nézetét, a ki szerint ifjak nem alkalmasok az *erkölcs-bölcsészet* hallgatására?»

Ez a szószerinti egyezés örömmel tölté el a Baconianusokat és legújabban is a *Revue critique*ben egy tudós elismerte ennek jelentőségét. De egy amerikai, Daniel Ford, megállapítja, hogy e tévedés az Erasmus *Colloquia*-jára vihető vissza (1516.); hol e hely fordul elő: Velut irrepens in animos adolescentium *quos recte scripsit Aristoteles inidoneos esse ethicae philosophiae* . . . Aristotelis Ethice non est apta pueris.» Így elesik a Baconianusok egyik különleges bizonyítéka.* Ime közöltem e czikket egész terjedelmében, mely mondhatom, nem csekély fáradságot okozott előbb

* *The Nation* (N. y.) 1913 I., p. 34. Észrevették, (u. o. p. 152.) hogy ez érdekes megjegyzést már G. Neilson megtette még 1893-ban (Athenaeum. No. 3403.).

megszerzése, de még inkább a hanyag idézések miatt. Például Aristoteles *Ethica Nicomachaea*jában nem az első könyv nyolczadik fejezetében mond ilyesmit, hanem mondja az *Eth. Nicomachaea* I., 1. p. 1095 a: *διὸ τῆς πολιτικῆς οὐκ ἔστιν οἰκεῖος ἀκροάτης ὁνέος*, vagy magyarul: «Tehát a *politikának* hallgatására nem alkalmas az ifjú.» Ezt Aristoteles meg is okolja azzal, hogy a politika már a gyakorlati élet tapasztalatait megkívánja. A *πολιτικὴ* mellett a philosophiát is kiteszi a Politica III. 12. p. 1282^{6} 22.: *ἔχει γάρ τοῦτο ἀπορίαν καὶ φιλοσοφίαν πολιτικήν.*

Megokolja az ifjaknak a politikára való képtelen voltát a VI. 9. fejezetében is, midőn így szól: «A geometriában és mathesisben jártasságot szereznek az ifjak és ebben tudósokká válnak, de *higgadt megfontolókká (φρόνιμος)* aligha» és pedig azért, mert a «*megfontolás (φρόνησις)* nem tudomány, mert a gyakorlati tapasztalat kell hozzá.»

Ez idézetek alapján megállapítható, hogy sem Shakespeare, sem Bacon, sem Erasmus nem helyesen idéznek Aristotelesből, és alighanem Erasmuson múlik, ki talán emlékezetből vagy rossz kézirat alapján beszél *moralis philosophiáról*, holott Aristoteles *politica philosophiáról* beszél. A ki ismeri Aristotelesnek rhetorikájában, politikájában és ethica Nicomachaeajában megnyilatkozó pædagogiai felfogását az ifjaknak való tanulmányokról: az tisztában van vele, hogy Aristoteles csak a politikai tanulmányokra nem tartá eléggé éretteknek az ifjakat, hiszen nemcsak ő, hanem Platon is ép a moralis nevelésnek mielőbbi megkezdését tartják szükségesnek. Elég utalnom Aristoteles felfogására a zene pædagogiai értékéről, a mint a politikában olvasható, hol a pusztán morális nevelés czéljából megszorított hangnemek mellett megengedi üdülésül az ion és más hangnemet is.

Hogy támadhatott a tévedés? Erasmus követte el. Utána megy Bacon és utána kerül Shakespearebe ily formában e passus, mely eredetiben így hangzik:

> Unlike young men, whom Aristotle thought
> Unfit to hear *philosophy.*

Sajnos, nem érthetni, mely okból, a magyar Shakespearefordításban a megfelelő hely fordítója merőben félreérté a szöveget, ugyanis így fordítja:

> majd mint az ifjak,
> Kikről Aristoteles azt hivé,
> Hogy buzgón hallgatják erkölcstanát,

holott azt mondja, hogy nem alkalmasok, nem képesek *(unfit)* az erkölcstan befogadására.

Utána néztem a *Revue critique*re történt utalás forrására is, mert Reinach Salamon csak annyit mond, hogy a *Revue critique*ben újabban (recemment) elismerte egy czikk e találkozás fontosságát. De bizony nem «legújabban», hanem 1911-ben (végig kellett forgatnom az utolsó évek folyamait) jelent meg LXXI. 449—451. egy czikk, mely ismerteti W. S. Boothnak The hidden signatures of Franceses and Francis Baco (Butterfeld 1910.) cz. művét. A Bacon-elméletre vonatkozó irodalmat áttekinti és itt fordul elő számos sora közt a következő hely :

«Igen érdekes volt egy ilyen találkozás (coïncidence) ; Aristoteles az *Ethica Nicomachaea*ban (itt is helytelenül jelezve : I. 8.) azt mondja, hogy az ifjak nem alkalmasok a *politikai bölcseletre* (à la philosophie politique). Bacon visszaemlékszik e helyre, de tévesen így idézi : Is not the opinion of Aristotle worthy to be regarded wherein he saith that young men are not fit auditors of *morale* philosophy. (Adv. of Learning B. k. II.). Ugyanez a a tévedés fordul elő Shakespearenél.»

A tévedés prioritását nem Baconnak, hanem Erasmusnak lehet felróni. De hogy hol mondja Erasmus a fentebb eredetiben közölt gondolatot, nem sikerült feltalálnom, mert a Reinach Salamontól idézett Colloquiában nem fordul elő.

De tovább megyek. Nem vet-e érdekes világot a Baconianusok vak elfogultságára ez aristotelesi helyre nézve nagy ujongással fogadott egyezésnek a bizonyítékok sorába való emelése? Hiszen ha Shakespeare műveletlensége az egyik jogczim arra, hogy ily helyet csak Bacon szőhetett bele a *Troilus és Cressida* II. felv. 2. jelenetébe : azt a durva anachronismust, hogy Hector vita közben Aristotelesre hivatkozik, csak nem követhette el egy Bacon, ki a tudományt oly komolyan vette és Aristotelest oly alaposan ismerte? Shakespearenél ez az anachronismus is olyan, mint a többi. Ő a maga közönségére gondol, így kerül a Hector szájába egy Aristotelesi hely, mert hasonló vitáknál Aristoteles úgyszólván mindig associalódott az erkölcsi és politikai kérdések vitájában. Ha tovább olvassuk Hector okoskodását, melylyel Helena kiadatása mellett érvel, találunk újabb helyet is Aristoteles bölcseletéből. Például, mikor így folytatja okoskodását :

A természet
Kivánja : adjuk meg mindenkinek
Mi az övé.

Ez a *suum cuique tribuere*, mely Platon államának alapgondolata, melyet Aristoteles is hirdet.

A *Troilus és Cressida* egy szatirikus tendentiával irott darab, tele humorral, tele a Thersites alakjában megörökített sarcasmussal, melylyel a görög mondák hősalakjait, magát a trójai háború mondáját a trójai utódoknak: az angoloknak mulattatására szétszedi. A Cressida alakja a *Romeo és Julia* Juliájának parodiája, a Thersites alakjában az *Atheni Timon* gunyja nyilatkozik meg bohózatos tulzással. Egy ily parodiára hajló compositióban az anachronismus csak gyarapítja a kaczagtató elemet, mint ezt Aristophanes vígjátékaiban is tapasztaljuk, de Euripidesnél is sűrűn fordulnak elő az aktualis vonatkozások, holott a tragikai hősök a monda világ alakjai.

A darab a Shakespeare lelkében véghez menő nagy kiábrándulás első keserű kitörése. Nem veszi komolyan hőseit, nem veszi komolyan a hagyományt: miért ne tenné meg Hectort Aristoteles magyarázójává? Szépen jellemzi e darab hangulatát *Izrael Gollancz* miniature kiadásának előszavában: «A kiábrándulás e vígjátéka, mely zavarba ejt sötét ironiájával, szellemes búskomolyságával, a *Romeo és Julia* hűségének travestiájával, az antik hősiesség és középkori leventiség lebecsülésével, a világi bölcseség kicsufolásával: némi segítséget nyujt arra, hogy a Shakespeare világnézetében véghezmenő ama mélységes változásról fogalmat alkossunk magunknak, mely a bohózattól a vígjátékig, a vígjátéktól a sötét tragi-comediáig és innét a lélek-rázó tragédiáig vezette őt!»

Hegedüs István.

A Lovagok Tükré-nek bibliographiájához.[1]

A mit Bodrogi Lajos úr a *Lovagok Tükre* bibliographiájáról mond, nem egészen helyes, de ebben viszont Underhill[2] a hibás, ki a *Lovagok Tükrét* bizonyára sohasem látta. A *Dictionary of Nat. Biogr.*-ban egy autopsián alapuló czikk olvasható Robert Parrytól, a melyből megtudható, hogy a fordítók neveit én igenis ismertem.

A *Lovagok Tükre* angolul 9 könyvből áll, melyek külön jelen-

[1] E czikk fordítása azon levél egy részének, melyet de Perott József úr, Worcester, 1912 jan. 10-én hozzám intézett. Bayer József.

[2] Underhill John Garett: *Spanish Literature in the England of the Tudors.* V. ö. Perott: *A Vihar és az Ördögsziget* a *Lovagok Tükré*ben. *M. Sh.-tár IV. 241—248. l.* V. ö. Bodrogi jegyzetével u. o. 241. l.

tek meg, kivéve a 4- és 5-iket, melyek egy könyvet alkotnak. A spanyol szöveg I. része megfelel az angol 1, 2, 3 könyvének s ez 1562-ben jelent meg. (Egy példánya a Hispanic Society of America könyvtárában New-Yorkban.) A spanyol szöveg II. része 1581-ben jelent meg s ez megfelel az angol szöveg 4—5. könyveinek, melyek az angolban is Second Part-nak neveztetnek. Ennek az 1581-ből való spanyol II. résznek egy példánya megvan Münchenben. A spanyol III—IV. rész megfelel az angol 6., 7., 8., 9. könyvnek, melyek 1587-ben jelentek meg. (Egy példányuk van Bécsben). A föntebb mondottakból már most magától értetődő, hogyha az angol *Lovagok Tükrének* különböző kiadásairól beszélünk, akkor azokat a könyveket, a melyekről szó van, pontosan meg kell jelölni. A *Lovagok Tükrének* a Bodleianában levő teljes példánya a következő évszámokat mutatja:

Book 1. The First Part. K. T. — Book 2. The Second Part. 1599. — Book 3. The Third Part. K. T. — Books 4. and 5. The Second Part. 1598. — Book 6. The Sixth Book. 1598. — Book 7. The Seventh Book. 1598. — Book 8. The Eigth Book. 1599. — Book 9. The Ninth Part. 1601.

Vigyázzunk rá, hogy (mint az ma szokásos) a Part és Book (azaz rész és könyv) kitételeket össze ne zavarjuk.

Ha már most ezekhez hozzáveszszük a British Museumban meglévő és a 4—5. könyvet tartalmazó 1583. kiadást (The Second Partnak azért nevezik, mert a spanyol kiadás II. részének felel meg), akkor megjelöltük a *Lovagok Tükrének* legkülönbözőbb kiadásait, melyek máig ránk maradtak. De azt gyanítjuk, hogy az angol *Lovagok Tükre* első három könyvének volt tényleg egy 1579-ből (vagy 1580-ból) való kiadása is, még pedig a következő okok alapján: 1. Ezt a munkát 1578 augusztus 4-én beiktatták a könyvkereskedők lajstromába. 2. A 4. és 5. könyvnek (nem pedig az 1., 2., 3. könyvnek!) 1583-iki és maig is meglevő kiadása előszava azt mondja, hogy az I. spanyol rész fordítása ezelőtt mintegy három évvel jelent meg. 3. A *Revue Germanique* 1911. évi juliusi füzetében nagyon valószínűnek tüntetem fel azt, hogy az 1579. évi *Lovagok Tükre* egyik episodját előadták az angol színpadon. Mindamellett senkinek sincs joga, mint azt pl. Underhill teszi id. m. 387. lapján, hogy egész határozottan odategye az 1579-iki évszámot.

Bodrogi Lajos az angol *Lovagok Tükrének négy* kiadását a következő módon kapja meg: 1. Ő az 1., 2., 3. könyv hypotetikus kiadását 1579-ből *első* kiadásnak tartja. De mivel a spanyol ere-

detinek 4—5. könyve csupán 1581-ben jelent meg, e szerint ama kiadás a 3. könyvön túl nem terjedhetett. 2. Ő a 4. és 5. könyv 1583-iki tényleg meglévő kiadását aztán a *második* kiadásnak tekinti. Csakhogy az 1., 2., 3. könyvnek 1583-ból való kiadása nincs és bizonyára soha nem is volt. 3. Ő a 2. könyvnek 1599-ből való s tényleg meglévő kiadását és az 1. és 3. könyvnek évnélküli kiadását *harmadik* kiadásnak gondolja. 4. Az 1601 datum *egyedül* és *kizárólag* a 9. könyvet illeti. Egy másik könyv ilyen kiadási évvel nincs és hihetőleg sohasem is volt s mégis Bodrogi úr ezt a *negyedik* kiadásnak tekinti.

Nincs tudomásunk róla, hogy az angol *Lovagok Tükrének* bármelyik könyve kettőnél több kiadásban jelent volna meg. Ma csupán a 4. és 5. könyvnek van meg a második kiadása; az első 1583-ból és a második 1598-ból. Magától értetődő, hogy abból a harmadik könyvből, melyből a *Magyar Shakespeare-tár* IV. k. 246—258. lapjain lévő kivonatot közöltem, csak egy kiadásban maradt ránk és azon sincs meg a kiadás éve. A *Shakespeare Jahrbuch* XLVII. 129—131. lapjain idézetteket az első könyvből kivonatoltam s ebből szintén csak egy kiadás ismeretes, szintén évszám nélkül.

A *Lovagok Tükrét* illető ismereteim különben csak a spanyol, olasz (ezek megvannak a saját gyűjteményemben) és a franczia kiadásra szorítkoznak, mely utóbbit több ízben használatra megkaptam a Congressional Libraryből. Az angolt sohase láttam s valószínűleg nem is fogom soha látni. Az angol kivonatot úgy kapom meg, hogy a franczia kivonatot elküldöm Angliába s cserében aztán az angol szöveget kérem.

Az egész dolgot részemről épen nem tartom valami különös fontosságúnak, de attól tartottam, hogy a *Lovagok Tükrének* bibliographiáját megtalálják bírálni.

DE PEROTT JÓZSEF.

Egy ismeretlen Lear-fordítás.

Jókai *Legkedvesebb könyveim** czím alatt egy elmefuttatás keretében elmond egyet-mást életéből. Itt olvasható:

«Jogász voltam a kecskeméti kollégiumban. Petőfi pedig színész egy ott letelepült vándortársulatnál. Neki is jelent meg

* Jókai *Hátrahagyott művei: Az én életem regénye.* Budapest, 1912. 184. l.

már két verse a lapokban. Együtt álmodoztunk elérhetlen dicsőségről és a mellett tanultunk angolul, francziául. *Megtettük azt, hogy lefordítottuk Lear királyt* és aztán rábírtuk a kecskeméti közönséget, hogy Shakespeare darabjára a színházat megtöltse és tapsoljon Lear királynak.»

Irodalmunk Lear-fordítást Petőfitől és Jókaitól nem ismer. Köztudomású, hogy a tragédia először Mérey Sándor fordító és nemzetiesítő tollából *Szabolcs vezér* czímen jelent meg nálunk (Pest, 1795. IX. 22.). Ezt követi az ismeretlentől származott kolozsvári fordítás (1811. IV. 4.), ezt a Komlóssy Ferencz-féle fordítás (Székesfehérvár, 1819. III. 7.), azután a nyomtalanul elveszett Sófalvi József-féle, míg a pesti N. Sz. (1838. IV. 22.) színre hozta a Jakab István-, Vajda Péter- és Egressy Gábor(?)-féle *Lear*-t és 1865-ig ez az utolsó fordítás járta a nemzeti színen, bár Vörösmarty *Lear*je 1856-ban már megjelent.

Petőfi 1842-ben mint a Szabó József színtársulatának tagja vonult be e társulattal 1843 január 14-én Kecskemétre, a hol Jókai Móricz ekkor a jogot tanulta.

Ekkor történt, hogy Szuper Károly, a társulat chronikusa, elvesztvén egyetlen fiacskáját, elkeseredetten hazament Halasra s az épen előkészületben levő *Lear király* bohóczának szerepe árván maradt. Borostyán Sándor, a mint Petőfit ekkor a színpadon nevezték, megkapta e szerepet és nem csekély sikerrel el is játszotta[1] (1843. III. 23.), szolgálván az előadás az ő jutalmául.[2]

Ez volt tehát az a kecskeméti előadás, a melyről Jókai emlékezik.

De hová lett az a fordítás . . . !

Ez a fordítás aligha lehetett Petőfi munkája, mert ha ő fordítja, nem kell vala egész küzdelmet folytatnia a Bohócz szerepéért, a mint Szuper *Naplói* szerint tette. A fordítói tekintély erre elég lett volna. De hihetetlen az is, hogy Petőfi egy Shakespeare-fordítását ilyen nyomtalanul hagyta volna elveszni s nyomait ne hagyta volna fenn egy levélben, vagy a mi még hihetőbb, a «*Shakespeare összes színművei, angolból fordítják Arany, Petőfi, Vörömarty*» tervezésekor. Ha ő ezt fordította volna valaha, nem hagyta volna megemlítés nélkül.

[1] Szuper Károly *Naplói*. Budapest, 1889. 22. old.

[2] Ferenczi Z. *Petőfi életrajza*. Budapest, 1896., I. köt. 283. l.

De vajjon a «lefordítottuk» nemcsak amolyan *pluralis modestatis*-e, mely egyedül Jókaira vonatkozik?

Erre választ — biztosat — ma már ki adhatna? De kétségtelenül az irodalmi érdekességek nem legutolsója volna, ha valahol rábukkannának a Jókai fordította *Lear*re. *A zsidó fiú* gazdag, fordulatos nyelve, költői declamatiója benne lenne e tragédiában s a magyar Shakespeare — azt hiszszük — e munkával nagyot nyerne.

Sajnálatos, hogy e fordításra aligha fog valaki rátalálni . . .

Rexa Dezső.

Samphire.

Lear király IV. felvonásának hatodik színében a parasztnak öltözött Edgár fölvezeti a vak Gloucestert a Dover környékében fekvő magaslatokra a tenger mellett és élénk, de nagyon is túlzott színekben írja le a benyomást, melyet reá a nagy mélység tesz. A leírás túlzott, mert a hegység korántsem oly magas, a mint azt szavaiból gyaníthatná az olvasó, ki nem ismeri a vidéket. De ez mellékes, egyszerűen költői szabadság.

Az eredeti angol szöveg szerint egyebek közt:

Half way down
Hangs one that gathers sampire, — dreadful trade!

Ezt a helyet Vörösmarty így fordította le:

A fél úton függ — mi szörnyű kereset —
Egy, ki lórmot szed . . .

A *lórom, lorum* szót hiában keressük modern szótárban, de megvan a *Nyelvtörténeti Szótár*ban, hol jelentése lapathum, rumex, hippo-lapathum, sauerampfer, ló-sóska, lorum-gyökér. Oxylapathumnak van adva a régibb szótárak alapján és az egyedüli idézet: Ló sóska, másik néven vörös kóró avagy lorom. (Frankovics Gergely *Hasznos könyv betegségek ellen.* 1588 és Beythe István *Stirpium nomenclator Pannonicus* 1584.)

A *Sampire,* mai helyesírással *Samphire,* azonban nem sóska; tudományos neve: *crithmum maritimum* és nem is hasonlít a sóskához, sem alakjára, sem ízére nézve. Eczetben savanyítva eszik hideg sültek mellé; magam is megízleltem többször, még pedig abból, a mit magam szedtem, de persze nem a doveri kréta-szir-

teken, hanem minden veszély nélkül a Humber partján, felső Angliában a tengeri vízből lerakódott iszapban, hol velem együtt öreg anyókák rövid szoknyában és hatalmas csizmákban szedegették a növényt apály alkalmával.

Külföldi népies neve: «Sancti Petri herba», olaszul: «herba di San-Pietro»; az öreg Cotgrave szerint francziául: «herbe de Saint Pierre», honnan meg lehet magyarázni az etymologiáját is, t. i. «sampirre», «sampiere», «samphire». Már a Furness-féle *New Variorum Edition* jegyzeteiben (Philadelphia, 1880) meg van említve a samphire-ról, hogy «in our time the quantity sufficient to supply the market can be gathered without much danger; it grows in places perfectly accesibbe . . . The fields about Port Gwylan in Carnarvonshire (Wales) are covered with it» és hozzáteszi, hogy a kertben is lehet termelni szikladarabok közt. Nálunk persze nem ismerik és Vörösmarty elég ügyesen olyan szóval fordította, mely magyar ugyan, de elavult, vagy csak tájszólásban maradt fönn és szintén valami ehető növényfajnak a neve.

Shakespeare leírása után ítélve, az ő idejében a samphiret nem úgy szedték a doveri szirteken, mint mai napság példának okáért Tirolban a havasi gyopárt, hanem kötélen függő emberek (hangs one). Ilyesféle csakugyan szörnyű kereset. Magam is láttam a yorki grófság tengerpartján, a hol a szirtek talán magasabbak, mint Dovernél. Itt azonban nem samphiret, hanem tengeri madarak tojásait gyűjtik eladásra, muzeumok stb számára. Az én ismerősöm egy igen öreg ember volt, a ki szalmával kitömött czilinder kalapot viselt, melynek czélja volt fejét a levált és leeső kövektől megvédeni.

Kropf Lajos.

Bohemia, a desert country near the sea.

Van itt Angliában egy Bacon-Society (11. Hart Street, W. C. London) s a társaság évnegyedenkint egy kis füzetet ad ki *Baconiana* czím alatt. Már 43 szám jelent meg belőle, (Third series) de talán ebbe bele kell érteni az eredeti *Journal* számait is, melyek eredetileg Chicagóban jelentek meg.

Van a folyóiratban sok érdekes dolog, jó dolog is, de van elég az Autolycus-féle portékából is. Sir Edward Durning-Lawrence szorgalmas munkatársa a vállalatnak.

Ezúttal azonban csak az idei (1913) január-márcziusi számban megjelent egy rövid czikkre, *Bohemia on the Sea Coast*, aka-

rok egy pár megjegyzést tenni. Ennek Parker Woodward a szerzője. Új dolog nincs benne, kivéve czélzatos agyonhallgatás és baklövés. Az adatokat a forrás elhallgatásával, majdnem mind a Furness-féle *New Variorum Edition of Shakespeare*-ből vette, mely Philadelphiában még 1898-ban jelent meg. Ebben egyebek közt dr. Lippmann tartalmas czikkéből is van idézve több adat, mely a német *Shakespeare Jahrbuch* XXVII. kötetében jelent meg. Ismeretes az az adata, hogy Tschamser's *Annals of the Barefooted Friars of Thann* szerint (így az angol jegyzetben)

«in 1481 fourteen pilgrims returned home from their pilgrimage to the Holy Land, after having been attacked on the way by Corsairs, but finally luckily escaped; they had landed at Bohemia, *whereby Apulia is meant.*»

Dr. Lippmann azután theorizál, hogy Apuliát alkalmasint Bohemund neve után nevezték «Bohemiá»-nak is.

Valami okból azonban a baconista író elhallgatja az aláhúzott néhány szót, pedig ezek jobban segíthették volna elő Bacon ügyét, mint az ő egész okoskodása. A baklövése pedig az, hogy a Tschamser-ból vett idézetre, mely 1654-ből van keltezve, Parker Woodward ezt a megjegyzést koczkáztatja: «Austria was only a duchy, although it possessed the crowns of Bohemia and Hungary.» De még 1481-ben nem!

Egy olyan tanult és világlátott ember mint az ő Francis Bacon-ja, ki szerinte jó sokat (a good deal) tudott a «hatalmas és régi cseh királyságról» és az ő *Notes on the States of Christendom*-járól ítélve járt az osztrák udvarnál és valószínűleg megfordult Prágában is, nem követhetett el volna ily baklövést.

Szerinte továbbá már Robert Greene *Pandosto*-jában (első kiadása 1588-ban) is meg van említve a Cseh tengerpart, Parker Woodward szerint azért, mert a *Pandosto*-t is Francis Bacon írta és «Robert Greene» Baconnak csupán egy másik írói álneve (another vizard = más álarcz).

Különben a cseh tengerpart kérdésére nézve elfogadhatjuk Furness megjegyzését említett munkájában: «Indeed it is not easy to decide in reviewing the whole question, which to admire more, the ingenuity which supplies excuses where none is really needed or the diffusion (nem azt érti-e: «the want of diffusion») of geographicial knowledge.» Hozzátehetjük még, hogy valóban bámulatos, hogy még nem akadt író, a ki azt bizonyítgatta volna, hogy sem «Pandosto» nevű, sem «Polixenes» nevű király soha nem uralkodott Csehországban, sem pedig Egistus vagy Leontes nevű

Szicziliában. Ha pedig igen, milyen könnyű volna a cselekvény idejét meghatározni.

(London) KROPF LAJOS.

Shakespeare mirólunk.

A *Magy. Shakesp.-Tár* 1910-i 4. füzetében fölvetettem a kérdést, hogy Shakespeare-nek volt-e egyáltalában módjában valamit a magyar koronázási szertartásról hallani? Majd az 1911-i 3. füzetben említettem, hogy Fumée angol kiadásában, mely 1600-ban jelent meg, a kardvágás szertartása érintve van ugyan, de nincsen részletezve. Mivel *Hamlet* első 4° kiadása már 1603-ban megjelent, később nyomtatott munkák nem lehettek befolyással a színmű szövegére. Azért azonban mégis érdekes lesz megemlíteni, hogy a kardvágás már le van írva Richard Knolles jól ismert *General History of the Turks* második kiadásában, mely 1610-ben jelent meg s melyben az 1608. év eseményei közt Mátyás király koronázása is le van írva. Ez a második kiadás nem áll rendelkezésemre, mert a British Museumban költözködnek s azért csakis a 6.-ból idézhetek. Achmat szultán uralkodásának elejét még Master Knolles írta meg az 1609. év végéig, ennek folytatása azonban már Edward Grimstontól ered. A bennünket most érdeklő részlet a koronázásról így hangzik:

«From thence (the Bare-foot Friers Church) the King, with the Crown yet on his Head, and in his stately Robes, went out of the City (of Presburg) at St. Michael's Gate, and there on Horseback was brought unto an high Stage covered with cloth, whereon he was sworn unto the Hungarians as their King, and they unto him as his Subjects: and afterward thrice mounting up to Horse upon a little Hille made for that purpose and so down again, and thrice brandishing his Sword a-cross, he returned back again into the Castle . . .» Persze nem lehetetlen, hogy Shakespearenek már az előbbi koronázásról volt részletes leírása. Fenegyerek volt ő adatok gyűjtésének dolgában.

Ugyancsak Richard Knolles második kiadásában az öreg «Sigismund Ragotsie . . . Prince of Transilvania» is már meg van említve az 1607-i év eseményeinek elbeszélésénél, ha t. i. e passusnál a 6. kiadás — mint hinni szabad — egyszerűen utánnyomása a másodiknak.

A mi pedig Bodrogi Lajos úrnak utólagos jegyzetét illeti, a *Magy. Shakespeare-Tár* V. kötetében (118. l.), bocsánatot kell kér-

nem; it slipped my memory — mint az angol mondja — hogy Erzsébet királynőnek volt legalább egy alattvalója és hozzá még nagy kedvencze, névszerint Thomas Arundell, first Lord Arundell of Wardour, a ki csakugyan a császár hadseregében hadakozott, még pedig a törökök ellen. Ha jól tudom, Schwarzenberg alatt Esztergom ostrománál jelen volt, tehát csak két évvel a keresztesi csata után, hol a «szűz királynő» konstantinápolyi követe, Edward Barton, a szultán kiséretében volt jelen. Az angol történetírók szerint Arundell grófot királynője külön levéllel ajánlotta Rudolf császárnak. Meglehet, hogy voltak más angolok is a császár hadseregében, de neveiket nem ismerjük még most és várnunk kell, míg a *Calendar of State Papers-Foreign Series*-nek illető kötetei megjelennek.

A királynő halála után kegyét vesztett volt alattvalói lassankint hazaszállingóztak a számkivetésből.

Erzsébet utódjáról a trónon, az ingatag, határozatlan I. Jakabról csak annyit tudunk, hogy halálosan gyűlölte Bethlen Gábort, mint az ő vejének, Frigyes cseh királynak megrontóját. Lásd pl. Jakab király azon levelét 1621-ből Pfalzi Frigyeshez, melyet a *Magyar Könyvszemle* közölt 1910-i 2. füzetében. És azért a törököt sem szerette.

A vitás ügy közöttünk most így áll. Hart szerint, kit Bodrogi úr idéz, Jakab király egy 1620—1621-i levélben Sir Francis Mitchellt tréfából «Hungarian»-nek nevezte, mert Magyarországon járt, de ugyancsak maga Hart hozzáteszi, hogy «there is no earlier example of the word in this sense» és dr. Murray nagy szótára szerint is «Hungarian» Shakespeare-nél és a korabeli íróknál merő szójáték a csúfolódó «hungry one» (éhenkórász) jelentésben. Bodrogi úr szerint azonban Hartnak nincs igaza és a Hungarian = a magyar-török hadjáratban járt angol kalandorféle jelentésben már Erzsébet királynő idejében is valószínűleg használatban volt. Ebben nincsen lehetetlenség, de bebizonyítva még nincs.

Szerény nézetem szerint azonban a Hart részéről idézett egykorú versben is:

> So sharp and meagre that who should them see
> Would swear they lately came from Hungary,

ugyanolyfajta szójátékkal van dolgunk. Bodrogi úr szerint ha a (Hungarian = hungry one)-féle szójáték megvolt volna Shakespeare idejében, úgy élne még ma is, de lehetetlen, mert a hangsúly a két szóban más-más szótagon nyugszik. Dehogy lehetetlen! mert a szójátékos, a punster, nem törődik a hangsúlylyal és a

szójátékot magam is hallottam akárhányszor. «Dinner is ready: come along ye hungry ones!» volt a magyarokhoz intézett meghívás. Arra nézve, hogy egy punster mire képes, idézhetek egy még sokkal elriasztóbb példát. Venice-ról lévén szó, egy elvetemedett punster fülem hallatára a következő megjegyzést tette: «Ven I see Venice, I say it's a ve' nice place» (when I see Venice, I say it is a very nice place.)

Erzsébet és I. Jakab idejében angolok, skótok és irek hadakoztak mindenfelé az európai szárazföldön jó-rossz zsoldért. Tudna-e Bodrogi úr idézni egy másik példát arra nézve, hogy ezeket a hazájukba visszatért harczosokat azon nemzetnek nevén ismerték, a melynek hadseregében szolgáltak volt? Valószínűleg nem; még pedig azért nem, mert más nemzetnek nevével bajos volt volna játékot űzni.

Nemrég volt alkalmam a Simonyi Ernő említette Harley-féle kéziratot ismét megtekintenem, mely hazánknak egy a XVI. század végéről, vagy a XVII. század elejéről való angol leírását közli. Ebben, mint látom, Magyarországnak neve következetesen nem *Hungary*-nek, hanem *Hungreland*-nek van írva, a mi nagyon közel jár *Hungerland*-hoz. Népünket azonban *Hungarianes*-nek nevezi. A szövegben meg van említve a «Keresztúri» (így! de értsd Keresztesi) csata 1596-ban, Mátyás főherczeg pedig alkirálynak van czímezve, tehát a leírás az 1596—1608. évek közötti időközből való.

(London) Kropf Lajos.

SHAKESPEARE A MAGYAR SZINPADON.

A kolozsvári Országos Nemzeti Szinház Shakespeare-előadói és előadásai 1867—1900.

1896. Jan. 11. *Lear király.* Lear: E. Kovács Gyula, Cordelia: Horváth Paula, Kent gróf: Szentgyörgyi István, Edgar: Péchy K., Edmund: Vendrei Ferencz. — Jan. 14. *A szentivánéji álom.* Lysander: E. Kovács Gyula, Puck: Szép O., Vaczkor: Hegedüs Gyula. — Jan. 15. *A szentivánéji álom.* Lysander: Góth Sándor, Puck: P. Szép O., Vaczkor: Hegedüs Gyula. — Jan. 19. *A szentivánéji álom.* Lysander: Góth Sándor, Theseus: E. Kovács Gyula, Vaczkor: Hegedüs Gyula. — Febr. 20. *A szentivánéji álom.* Theseus: E. Kovács Gy., Puck: P. Szép Olga. Lysander: Góth Sándor, Gyalu: Szentgyörgyi István. — Febr. 29. *Othello, a velenczei mór.* Othello: E. Kovács Gyula, Desdemona: Szolinszky O., Jago: Mátrai B. Béla. — Máj. 22. *Makranczos hölgy.* Baptista: Szentgyörgyi István, Katalin: K. Szerémy Gizella, Petrucchio: E. Kovács Gyula. — Jun. 10. *Romeo és Julia.* Romeo: Klenovits György, Julia: Fekete Rózsika, Mercutio: Rózsahegyi Kálmán. — Jun. 17. *Hamlet.* Hamlet: E. Kovács Gyula, Claudius: Szentgyörgyi István, Ophelia: Cserny Berta. — Aug. 4. *Othello, a velenczei mór.* Othello: E. Kovács Gyula, Desdemona: György Ilona, Jago: Hegedüs Gyula. — Aug. 7. *A velenczei kalmár.* Shylock: E. Kovács Gyula, Jessica: Turchányi Olga, Antonio: Szathmáry Lajos. — Szept. 4. *Lear király.* Lear: E. Kovács Gyula, Cordelia: Fekete Rózsika, Kent gróf: Szentgyörgyi István. — Okt. 3. *Hamlet.* Hamlet: E. Kovács Gyula, Ophelia: György Ilona, Claudius: Szentgyörgyi István. — Nov. 13. *Macbeth.* Macbeth: E. Kovács Gyula, Lady Macbeth: György Ilona, Banquo: Klenovits György. — Decz. 18. *Lear király.* Lear: E. Kovács Gyula, Cordélia: György Ilona, Kent gróf: Szentgyörgyi István. — Decz. 30. *Makranczos hölgy.* Baptista: Szentgyörgyi István, Petrucchio: E. Kovács Gyula, Katalin: Pálffi Anna.

1897. Jan. 30. *III. Richard.* Richard: E. Kovács Gyula, Lady Anna: György Ilona, Erzsébet: Cserny Berta, Margit: K. Szerémy

Gizella, Buckingham: Szathmáry Lajos. — Febr. 8. *Hamlet.* (Olaszúl.) Hamlet: Gustavo Salvini, Ophelia: J. Salvini, Claudius: V. Udina. — Febr. 9. *A makranczos hölgy.* (Olaszul.) Baptista: P. Barsi, Petrucchio: Gustavo Salvini, Katalin: J. Salvini. — Febr. 10. *A velenczei kalmár.* (Olaszúl.) Shylock: Gustavo Salvini, Porcia: J. Salvini, Jessica: C. Dal Cortivo. — Febr. 12. *Romeo és Julia.* (Olaszúl.) Romeo: Gustavo Salvini, Julia: J. Salvini, Mercutio: P. Ruta. — Febr. 20. *Cymbeline.* Cymbeline: Szentgyörgyi I., Leonatus: E. Kovács Gy., Imogen: K. Szerémy Gizella. — Márcz. 31. *Hamlet.* Hamlet: E. Kovács Gy., Ophelia: György Ilona, Laertes: Klenovits György. — Ápr. 10. *Othello, a velenczei mór.* Othello: E. Kovács Gy., Desdemona: K. Szerémy Gizella, Jago: Bartos Gy. — Ápr. 15. *Hamlet.* Hamlet: E. Kovács Gyula, Ophelia: György Ilona, Polonius: Vendrei F. — Máj. 12. *Othello, a velenczei mór.* Othello: E. Kovács Gyula, Desdemona: K. Szerémy Gizella, Jago: Bartos Gyula. — Jun. 1. *Makranczos hölgy.* Petrucchio: E. Kovács Gyula, Katalin: K. Szerémy Gizella, Lucentio: Janovics Jenő. — Jun. 22. *Romeo és Julia.* Romeo: Füredi Gusztáv, Julia: György Ilona, Mercutio: Rózsahegyi. — Okt. 16. *Hamlet.* Hamlet: E. Kovács Gyula, Ophelia: K. Szerémy Gizella, Lærtes: Klenovits György. — Nov. 4. *Romeo és Julia.* (Olaszúl.) Romeo: Salvini Gusztáv, Julia: G. Pavoni, Mercutio: G. Orlandini. — Nov. 6. *Othello, a velenczei mór.* (Olaszúl.) Othello: G. Salvini, Desdemona: J. Salvini, Jago: G. Maion Disc. — Nov. 30. *Lear király.* Lear: E. Kovács Gyula, Edgar: Klenovits György, Edmund: Janovics Jenő.

1898. Febr. 19. *Othello, a velenczei mór.* Othello: E. Kovács Gyula, Desdemona: K. Szerémy Gizella, Jago: Bartos Gyula. — Ápr. 22. *Romeo és Julia.* Romeo: Janovics Jenő, Julia: K. Hegyesi Mari, Mercutio: Rózsahegyi K. — Ang. 1. *A velenczei kalmár.* Shylock: Hornyánszky L., Jessica: Hatala Gy., Antonio: Bartos Gyula. — Máj. 11. *Lear király.* Lear: E. Kovács Gyula, Kent gróf: Szentgyörgyi István, Cordelia: Hatala Györgyike. — Jul. 23. *Romeo és Julia.* Romeo: Iványffi Jenő, Julia: Fáy Szeréna, Mercutio: Follinus Aurél. — Nov. 14. *Romeo és Julia.* Romeo: Iványffi Jenő, Julia: Fáy Szeréna, Mercutio: Janovics Jenő. — Decz. 2. *Lear király.* Lear: E. Kovács Gyula, Gloster: Bartos Gyula, Edgar: Tompa K. — Decz. 14. *III. Richard.* Richard: E. Kovács Gyula, Margit: Fáy Szeréna, Buckingham: Szerdahelyi F.

1899. Jan. 25. *Antonius és Cleopatra.* Antonius: E. Kovács

Gyula, Cleopatra: Fáy Szeréna, Octavius: Tompa K. — Febr. 18. *Antonius és Cleopatra.* Antonius: E. Kovács Gyula, Cleopatra: Fáy Szeréna, Octavius: Tompa K. — Máj. 12. *Antonius és Cleopatra.* Antonius: E. Kovács Gyula, Cleopatra: L. Fáy Szeréna, Octavius: Tompa Kálmán. — Aug. 30. *Romeo és Julia.* Romeo: Bihari Ákos, Julia: L. Fáy Szeréna, Mercutio: Bónis Lajos. — Okt. 24. *A velenczei kalmár.* Shylock: Ivánffi Jenő, Jessica: Hatala Györgyike, Antonio: Bihari Ákos. — Nov. 1. *A szentivánéji álom.* Lysander: Bihari Ákos, Puck: Turchányi Olga, Vaczkor: Vágó Béla. — Nov. 14. *Othello, a velenczei mór.* Othello: Ivánffi Jenő, Desdemona: Bajor Riza, Jago: Bihari Ákos. — Decz. 5. *A szentivánéji álom.* Lysander: Bihari Ákos, Titania: Bajor Riza, Gyalu: Iványi A. — Decz. 12. *Romeo és Julia.* Romeo: Bihari Ákos, Julia: L. Fáy Szeréna, Mercutio: Bónis Lajos. — Decz. 17. *A szentivánéji álom.* Lysander: Bihari Ákos, Hermia: Hatala Györgyike, Vaczkor: Vágó B.*

Közli: Dr. Janovics Jenő.

* V. ö. a Magyar Sh.-Tár I. k., 279. IV. 313—320., V. 306—309. l.

A MAGYAR SHAKESPEARE-IRODALOM AZ 1912. ÉVBEN.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

a) Fordítás.

Shakespeare. Coriolanus. Fordította Petőfi Sándor. Magyarázta Szigetvári Iván. 2. kiadás. (Jeles Irók Iskolai Tára. 54. kötet). Budapest, 1912. Franklin Társulat (8-r. 151 l.) 1 K 40 f.

Shakespeare Coriolanus. Tragédia 5 felv. Fordította Petőfi Sándor. (Prónai Lajos közli «Drámai olvasmányok a középiskolák VI. oszt. számára» című munkája 76—173. lapján.)

b) Értekezések, apró czikkek és bírálatok.

Alexander Bernát. Shakespeare. Téli rege. Vasárn. Ujs. 1. sz.

Alexander Bernát. Shakespeare és a drámai műforma. Shakespeare-tár 197—206. l.

Alexander Bernát. Sok hűhó semmiért. Budapesti Hirlap 110. sz.

Alfa. Dramaturgiai jegyzetek. Budapesti Hirlap 84. sz. (Benne: Shakespeare drámájáról.)

Balassa Imre. A modern Shakespeare. (Színpadi problemák 192. 6—16. l.)

Balogh Pál. Az ember tragikuma Shakespearenél. Budapesti Hirlap 304. sz.

Barabás, Abel. Petőfi's Hamlet Monolog. Kölnische Zeitung 268. sz.

Beöthy Zsolt. Néhány szó Shakespeare hatásáról a magyar drámaköltészetre. Shakespeare-Tár 15—18. l.

Berzeviczy Albert. Shakespeare-problemák. U. o. 3—14. l.

Berzeviczy Albert. Das übernatürliche Element in Shakespeares Dramen. Ungar. Rundschau 59—91., 394—406., 573—607. l.

Bodrogi Lajos. Tizenkét ál-Shakespeareinek mondott színmű. Shakespeare-Tár 66—144. l.

Brázay Emil. Negyedik Henrik király (Reinhardt legújabb Shakespeare-produkciója. Berlin.) Pesti Hirlap 246. sz.

Cunliffe, R. J. A new Shakespearean dictionary. London. 1910. — Ism. Kropf Lajos. Shakespeare-Tár 289—291. l.

Darell Figgis. Shakespeare. 1911. — Ism. Szabó Dezső. Nyugat II. 541. l.

Durning-Lawrence, L. The Shakespeare myth. — Ism. b. Shakespeare-Tár 298. l.

Durning-Lawrence, L. Bacon and Shakespeare. 1910. — Ism. Kropf Lajos. U. o. 291—293. l.

Ferenczi Zoltán. Az első magyar Shakespeare-fordítás. U. o. 268—281. l. (Aranka György fordításáról.)

Fest Sándor dr. Magyar vonatkozások egy Shakespeare-korabeli drámában. U. o. 282—288. l.

Foster, John. A Shakespeare-Word-Book. London. 1908. — Ism. Kropf Lajos. U. o. 289—291. l.

Haraszti Gyula. Shakespearei themák Shakespeare-korabeli franczia drámaíróknál. Budap. Szemle 152. köt. 24—37. l.

Hegedüs István. Shakespeare két utolsó sonettje. Akad. Értesítő. 501—503. l.

Hegedüs István. Shakespeare két utolsó sonettjének görög forrása. Shakespeare-Tár 219—229. l.

Heinlin, Stefan. Die erste ungarische Shakespeare-Übersetzung. Ungar. Rundschau 924—928. l. (Lemouton.)

Hellebrant Árpád. A magyar Shakespeare-irodalom az 1911. évben. Shakespeare-Tár 310—314. l.

Janovics Jenő dr. Shakespeare a magyar színpadon. (A kolozsvári országos Nemzeti Színház Shakespeare-előadói és előadásai. 1867—1900. U. o. 307—309. l.

Karl Lajos. Shakespeare és a tizennyolczadik század franczia drámairodalma. U. o. 305. l.

Kropf Lajos. «Ravenspurgh». U. o. 300—303. l.

Kropf Lajos. Horn-Book. U. o. 303. l.

Kropf L. King's Evil. U. o. 304. l.

Low, Sidney. Eine Shakespeare-Ausstellung. Pester Lloyd 84. sz. (A Shakespeare emlékére állítandó londoni színház érdekében rendezett kiállításról.)

M . . . Ilona. Stratford-upon-Avon és a Shakespearei Memorial Theatre. Figyelő 36. sz.

Magyar Shakespeare-Tár. III. 1910. — Ism. Kont I. Revue Germanique VIII. 72. l.

Marsfield, J. William Shakespeare. 1911. — Ism. Kropf Lajos. Shakespeare-Tár 293. l.

—nyi. Shakespeare színpada. Délmagyarorsz. Közl. 208. sz.

Radó Antal. Shakespeare-fordításaink revisiójáról. Shakespeare-Tár 264—267. l.

Rózsa Dezső. Shakespeare előzői. U. o. 19—65. l.

Rózsa Rezső. Az újabb angol Shakespeare-irodalom. U. o. 230—263. l.

Ruttkay-Rothauser, Max. Shakespeare und das moderne Drama. Pester Lloyd 73. sz.

Salgó J. dr. Shakespeare lelki betegei. Shakespeare-Tár 207—218. l.

Schrader, Hans. Eschenburg und Shakespeare. 1911. — Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 811—813. l.

Shakespeare. Sok hűhó semmiért. Vígjáték 4. felv. Ford. Arany László. Uj betanulással adták a Nemzeti Színházban máj 7. — Ism. *(t.)* Egyetértés máj. 8. — *(dt.)* Magyarország. máj. 9. *(bl.)* Magy. Hirl. máj. 9. — Magy. Nemzet máj. 8.

Shakespeare legújabb arczképe. Világ 284. sz.

Shakespeare—Lord Rutland. Magy. Nemzet 280. sz.

Sternberg Géza dr. Egy nap Shakespeare szülővárosában. Nagykároly és Vid. 7. sz.

Szabolcsi Lajos. Shakespeare a zöldben. (Fürdőlevél.) Hét 32. sz.

Váradi József. Shakespeare és a modern színpad. Nemz. Népoktatás. (Nyitra) 79—88. l.

Veszi Margit. Negyedik Henrik Reinhardt rendezésében. Nyugat II. 782. l.

Wallace, Ch. W. The evolution of the english drama up to Shakespeare. 1912. — Ism. Latzkó Hugó. Shakespeare-Tár 295—298. l.

Winter, W. Shakespeare on the Stage. 1912. — Ism. Cz. M. U. o. 294. l.

Yolland B. Artur. Shakespeare kora. U. o. 145—196. l.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A Shakespeare-bizottság tagjai: Elnök Berzeviczy Albert; igazgató Alexander Bernát; előadó Radó Antal; a Magyar Shakespeare-Tár szerkesztője Ferenczi Zoltán, *Belső tagok:* Gróf Apponyi Albert, Angyal Dávid, Bayer József, Beöthy Zsolt, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Kozma Andor, Lévay József, Pekár Gyula, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Somló Sándor, Vargha Gyula, Váradi Antal, Vojnovich Géza, Yolland B. Artur. *Külső tagok:* Bodrogi Lajos, dr. Gyulai Ágost, Hevesi Sándor, Iványi Jenő, Ruszt József, dr. Sebestyén Károly, Tóth Imre.

Az új Shakespeare-kiadás szerkesztő-bizottságának tagjai: Elnök Berzeviczy Albert, szerkesztő Alexander Bernát. Tagok: Bayer József, Beöthy Zsolt, Ferenczi Zoltán, Heinrich Gusztáv, Radó Antal.

Kivonatok a Shakespeare-bizottság jegyzőkönyveiből.[1]

Az 1912 nov. 24-iki ülés. Bizottság elhatározza, hogy ezentúl üléseit a szükséghez képest fogja tartani s tehát esetleg nem minden hónapban a Kisfaludy Társ. ülését megelőzőleg. Utalványoztatván az 1912. évi államsegély, ülés határozza, hogy ennek utalványozását a bizottság ezentúl mindig az év elején kérje. Ferenczi Zoltán szerkesztő jelenti, hogy a *Magyar Shakespeare-Tár* 20 ív terjedelemben ki van nyomva; terjesztője a Kilián-czég lesz ezután is, mely 10% kezelési díjat, az eladott példányok után 33⅓%-ot kér. Ülés elfogadja s az évkönyvet kötve ezután is 6 K-ért kívánja adni. Elhatározza továbbá, hogy kérést intéz a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségéhez, hogy könyvtárainak ajánlja, és Orsz. Tanácsához, hogy könyvjegyzékébe

[1] Az előbbi kivonatokat l. *Magyar Shakespeare-Tár* I. 150—160, 237. II. 76, 155, 238. III. 77, 155, IV. 73, 240. V. 314. l.

vegye fel. Bizottság elhatározza továbbá, hogy Marlowe *II. Edvárd* darabját Rózsa Dezső fordításában a *Magyar Shakespeare-Tár* VI. kötetében kiadja. Alexander Bernát javasolja, hogy az új Shakespeare-kiadásban *Hamlet*, Rákosi Jenő és Lévay József egy-egy fordítása, esetleg Radó Antal *Velenczei kalmár* fordítása jelenjenek meg először. Ülés megbízza a Rákosi *Ahogy tetszik* átnézett fordításának birálatával Alexander Bernát és Bodrogi Lajos, a *Felsült szerelmesek* fordításának birálatával Alexander Bernát és Hegedüs István tagokat. Az új Shakespeare-kiadás nyomdai kiállításának elintézésére kiküldi Berzeviczy Albert, Beöthy Zsolt, Alexander Bernát és Ferenczi Zoltán tagokat. Az 1912/13. évi Shakespeare-matinék ügyét a bizottság későbbi tárgyalásra halasztja. Elfogadja Beöthy Zsolt indítványára, hogy Shakespeare születésének háromszázados évfordulójára mozgalmat indít meg Budapesten egy Shakespeare-szobor felállítására.

Az 1913. jan. 29-iki ülés. Elnök jelenti, hogy a körülmények kedvezőtlen alakulása miatt hirdetményt tett közzé a Shakespeare-matinéknak az 1912/13-ik évről való elmaradásáról. Ugyanekkor jelenti elnök, hogy a lipótvárosi kaszinó ajánlatot tett egy, a kaszinóban rendezendő Shakespeare-matinéra nézve. Bizottság elfogadja s a részletek megbeszélésére Iványi Jenő tagot küldi ki. Vargha Gyula, mint a Kisfaludy-Társaság titkára, jelenti, hogy a bizottság vagyona a Magyar Földhitelintézetnél állott 1912. év végén 7886 K készpénzből és 5600 K 4%-os földhitelintézeti záloglevélből. Ugyanekkor Jónás Károly beterjeszti a zárszámadást 1913 jan. 25-iki kelettel. E szerint az összes vagyon 15,846 K, kiadás 4610 K. Vagyon 11,236 K. A bizottság ezzel kapcsolatban megbízza szerkesztőt, hogy a bizottság nyomdai hátralékait rendezze s tudomásul veszi a *Shakespeare-Tár* terjesztésére tett intézkedéseit. Felkéri bizottság Yolland Artur tagot, hogy az évkönyvet angol nyelven ismertesse. Elhatározza, hogy a Tordai Magyar Közművelődési Háznak az eddigi köteteket feleáron adja.

Az 1913. jun. 4-iki ülés. A szerkesztőbizottság javaslatára a bizottság a Sh.-kiadásért a szerkesztőnek ívenként a szerkesztésért 20 K-t szavaz meg. A Lipótvárosi Kaszinó a megtartott Shakespeare-matinéért 400 K-t ajánlott fel s ezért a bizottság köszönetet szavaz. Alexander Bernát előterjeszti javaslatát az új Shakespeare-kiadás elveiről a következőkben: 1. Nem volna helyes megtartani az 1623-iki I. folio-kiadás sorrendjét, melyhez az angol kiadások csak kegyeleti okokból ragaszkodnak. 2. A drámai művek három csoportra osztandók: komédiákra, tragédiákra és történeti színművekre. 3. Ezen belől a művek számozott sorrendben adandók. 4. A történelmi színművek kiadásában a történelmi események időrendje veendő alapul s így a sorozatban *János király*

teendő elsőnek, *VIII. Henrik király* a végsőnek. 5. A komédiák keletkezésök sorrendjében adandók s így a *Felsült szerelmesek* teendő elsőnek, *A vihar* utolsónak. 6. A tragédiák sorrendjére ugyanez veendő irányelvül s így az első *Titus Andronicus*, a végső *Athéni Timon*. A bizottság ezt elfogadja s örvendetes tudomásul veszi, hogy Bodrogi Lajos tagtárs a *VI. Henrik* (I—III. k.) szövegének átnézésével, a bevezetéssel és jegyzetekkel elkészülvén, munkálatát beadta.

A Shakespeare-bizottság Shakespeare-matinéi.

1913 decz. 7-én. Tárgyai: Berzeviczy Albert: Michel-Angelo és Shakespeare sonettjei. Márkus Emilia szavalt több sonett-et Michel-Angelo-tól a Radó Antal és Shakespearetől a Szász Károly és Győry Vilmos fordításában.

1913 decz. 14-én. Tárgyai: Ivánfi Jenő: Felolvasás: *Macbeth* a színpadon. Márkus Emilia előadott két jelenetet *Macbeth*-ből, a Lady Macbeth levélolvasó és álomjáró jelenetét.

Előadások Shakespeare-ről.

Dr. Sebestyén Károly tanár, az University Extension előadásai keretében Shakespeareről hat előadást tartott *Shakespeare-problemák* cz. a. 600 hallgató előtt, a közp. egyetemi épület kupolatermében. Az előadások tárgyai: Az angol renaissance, Sh. római tragédiái. Sh. pessimismusa *(Athenéi Timon)*, Sh. és Homeros *(Troilus és Cressida)*, Sh. komédiái *(Velenczei kalmár, A hogy tetszik, Vihar)*, Epikumok és sonettek.

Dr. Angyal Pál egy. tanár: *Shakespeare alakjai büntetőjogi szempontból* cz. a. a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nov. 27., decz. 4. és 11-iki estélyein három előadást tartott. Az elsőn Macbethről s az alkalmi büntettes psychologiájáról szóllott; a másodikon a büntettes nő jellemző sajátságait mutatta be s lady Macbeth bűnösségének fejlődését vázolta; a harmadiknak a közveszélyes büntettesek lélektanának megismertetése volt tárgya, melyben kifejtette, hogy a társadalom tulajdonképeni és legveszedelmesebb ellenségei a cinikus büntettesek, kiknek legtökéletesebb megszemélyesítője Jágó, «az emberek között settenkedő ördög».

Errata: A *M. Sh. T.* V. 73. l. 11. sor *Sir John Oldcastle*-ben h. *Thomas Lord Cromvell*-ben olvasandó. — U. o. VI. 60. l. jegyzet: *im älterem* h. *im älteren* olvasandó, a 139. l.-on az utolsó két sor felcserélendő.